

ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
: กรณีศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

พ.ศ. 2544

ISBN 974 - 04 - 0147 - 3

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหิดล

Copyright by Mahidol University

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
: กรณีศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

.....
Dr. AUF

พระมหาอุทตนา ศิริวรรณ

ผู้วิจัย

.....
Prof.

อาจารย์โสฬส ศิริไสย์ กศ.บ., ศศ.ม., M.A.

ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....
Prof.

รองศาสตราจารย์ ดร.เรืองเดช ปิ่นเชื่อนขัตติย์

พร.บ., M.A., Ph.D.

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....
Prof.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เอี่ยม ทองดี ศศ.บ., ศศ.ม.

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....
Prof.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เอี่ยม ทองดี ศศ.บ., ศศ.ม.

ประธานคณะกรรมการประจำหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศนบทศึกษา

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท

.....
Prof.

ศาสตราจารย์ ดร. เลียงชัย ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

: กรณีศึกษาชุมชนสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

ได้รับการพิจารณาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนชนบทศึกษา

วันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2544

พระมหาอุทธนา ศิริวรรณ

ผู้วิจัย

อาจารย์ โสฬส ศิริไสย์ กศ.บ., ศศ.ม., M.A.

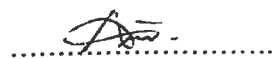
ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์ ดร. เรืองเดช ปิ่นเชื่อนชิตย์

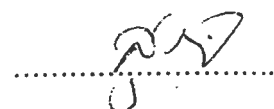
พร.บ., M.A., Ph.D.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เอี่ยม ทองดี ศศ.บ., ศศ.ม.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

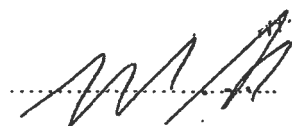

ศาสตราจารย์ ดร. คุณหญิงสุริยา รัตนกุล อ.บ., Ph.D.

ผู้อำนวยการ

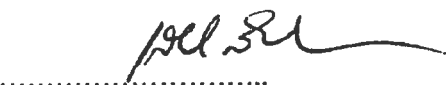
สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท

มหาวิทยาลัยมหิดล

รองศาสตราจารย์ พิเชฐธ์ กาลามเกษตร์ ร.บ., อม.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ศาสตราจารย์ ดร. เลียงชัย ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหิดล

Copyright by Mahidol University

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ เพราะได้รับความช่วยเหลือจากผู้มีอุปการคุณหลายท่าน โดยเฉพาะหลวงพ่พระครูเวฬุพัฒนารักษ์ เจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อม ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ด้านที่พัก ในระหว่างที่อยู่ในพื้นที่ศึกษา และชาวบ้านสามขาที่ได้อุปถัมภ์และอำนวยความสะดวกในการ เป็นอยู่ ในการให้ข้อมูลและศึกษาร่วมกันกับผู้วิจัย จึงขอขอบพระคุณหลวงพ่เจ้าอาวาส และเจริญพรขอบคุณมายังชาวบ้านสามขาทุกท่านที่มีเมตตาจิตต่อผู้วิจัยตลอดมา

ในด้านการพิมพ์ ขอขอบพระคุณหลวงพ่พระประโทณเจติยาภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดพระประโทณเจติยวรวิหาร ซึ่งเป็นที่พำนักอยู่อาศัยของผู้วิจัย ที่ได้อนุญาตให้ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ของ วัด และยังเมตตาสนับสนุนทุนการศึกษาตลอดเวลาที่ผู้วิจัยได้พำนักอยู่ นอกจากนี้ขอขอบใจนาย ธงชัย ศรีเมือง นักศึกษาสาขาพัฒนาชนบทศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ให้ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ในการพิมพ์วิทยานิพนธ์ครั้งนี้

ในด้านการทุนการวิจัย ขอขอบพระคุณหลวงพ่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เจ้าคณะภาค 14 เจ้าอาวาสวัดไร่จิง และประธานมูลนิธิหลวงพ่วัดไร่จิงอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม และพระเทพปริยัติมุนี รองเจ้าคณะภาค 15 เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร จังหวัด นครปฐม ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ทุนในการศึกษาวิจัย

ขอเจริญพรขอบคุณคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ประกอบด้วยผู้ช่วยศาสตราจารย์ เอี่ยม ทองดี อาจารย์โสฬส ศิริไสย์ และรองศาสตราจารย์ ดร. เรืองเดช ปิ่นเชื่อนขัตติย์ ที่ได้ให้คำแนะนำในการศึกษาวิจัยมาตลอด ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

ท้ายที่สุดขอเจริญพรขอบคุณโยมบิดาและโยมมารดาที่เป็นกำลังใจ และปรารถนาจะเห็นความสำเร็จในการศึกษาของผู้วิจัย ด้วยจิตใจที่ก่อปรด้วยพรหมวิหารธรรมอย่างยิ่ง

4037743 LCRU / M : สาขาวิชา : พัฒนาชนบทศึกษา; ศศ.ม. (พัฒนาชนบทศึกษา)

คำสำคัญ : ศักยภาพ / การพึ่งตนเอง / ชุมชน

พระมหายุทธนา ศิริวรรณ : ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลลำปำหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร (POTENTIALITY FOR SELF-RELIANCE OF A THAI RURAL COMMUNITY IN THE NORTHEAST: A CASE STUDY OF SAMKHA COMMUNITY, KHAMPALAI SUB-DISTRICT, MUANG DISTRICT, MUKDAHAN PROVINCE) คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : โสภส ศิริไสย์ กศ.บ., ศศ.ม. M.A. เรืองเดช ปิ่นเชื่อนจิตย์ พร.บ., M.A., Ph.D. เอี่ยม ทองดี ศศ.บ. ศศ.ม. 266 หน้า ISBN 974-04-0147-3

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน 6 ด้าน คือ ด้านผู้นำชุมชน สถาบันหรือองค์กรชุมชน ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน และด้านเศรษฐกิจ ใช้การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชน 2) เพื่อศึกษาความสามารถและลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชน 3) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง และ 4) เพื่อศึกษาแนวทางในการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนไม่มีศักยภาพอย่างบริบูรณ์ ในด้านผู้นำชุมชน ด้านสถาบันหรือองค์กรชุมชน ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และด้านเศรษฐกิจเพียงพอที่จะส่งผลให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะการขาดผู้นำที่ดี ขาดความสามัคคีระหว่างบุคคลและสถาบันในชุมชน การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างขาดจิตสำนึก และไม่มีความสมดุลระหว่างความต้องการและขีดความสามารถในการผลิต แม้ว่าชุมชนจะมีศักยภาพในด้านทรัพยากรมนุษย์และโครงสร้างพื้นฐานอยู่บ้าง แต่ก็ไม่สามารถส่งผลให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ เพราะขาดพลังในการสร้างสรรค์และการจัดการที่ดี ทำให้ครอบครัวและชุมชนอ่อนแอ ไม่มีความสามารถในการพึ่งตนเอง

ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อศักยภาพการพึ่งตนเองพบว่า ปัจจัยภายในที่ส่งเสริม ได้แก่ คนในชุมชนที่มีความขยัน การให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองในครอบครัว มีทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนและการทำอาชีพเกษตรกรรม ส่วนปัจจัยภายในที่เป็นอุปสรรค ได้แก่ การขาดผู้นำที่ดี การขาดความสามัคคีและเอกภาพภายในชุมชน ปัจจัยภายนอกที่ส่งเสริม ได้แก่ การช่วยเหลือจากภาครัฐและภาคเอกชน ปัจจัยภายนอกที่เป็นอุปสรรค ได้แก่ การถูกครอบงำจากภายนอก ถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลางหรือกลไกตลาด ผู้วิจัยขอเสนอแนะว่า ชุมชนนี้จะมีศักยภาพอย่างบริบูรณ์ ถ้าคนในชุมชนและสมาชิกของสถาบันหรือองค์กรในชุมชนมีความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกัน

4037743 LCRU/M :MAJOR : RURAL DEVELOPMENT STUDIES ; M.A.(RURAL
DEVELOPMENT STUDIES

KEYWORD : POTENTIALITY/ SELF-RELIANCE / COMMUNITY

PRHAMAHA YUTTHANA SIRIWAN: POTENTIALITY FOR SELF-RELIANCE
OF A THAI RURAL COMMUNITY IN THE NORTHEAST: A CASE STUDY OF SAMKHA
COMMUNITY, KHAMPAI SUB-DISTRICT, MUANG DISTRICT, MUKDAHAN
PROVINCE. THESIS ADVISOR: SOLOS SIRISAI M.A. RUANGDETH PUNKHUANKHAT
M.A., Ph.D., AIM THONGDEE M.A. 265 p. ISBN 974-04-0147-3

This thesis analyzed particularly about the potentialities of self-reliance in the observed community. The study can be categorized into 6 main areas: leadership, local administrative organization, human resources, natural resources, infrastructure and economy. and. Each area would have significant impacts toward self-reliance of the community, which can be categorized through this qualitative study. The 4 main objectives are the study are to examine the; 1) potentialities of the community, 2) self-reliance of the community, 3) the relevant factors regarding self-reliance of the community, 4) the method to support the potentiality of self-reliance.

The research showed that the observed community had insufficient potentialities to rely on is own self-reliance constantly in many areas, such as leadership, natural resources, economy, and local organization. The insufficiency of potentiality is caused by lack of proper leadership, the over consumption of natural resources without conservative and appropriate thought, unbalance between demand and capability of production, and disharmony of interpersonal and family. Moreover, the insufficiency of supportive and creative management has a significant role in the inefficiency of community. Despite this community has remarkable potentialities in human resource and infrastructure, the remained areas become the weakness and obstruct its potentiality of self-reliance and development. Consequently, this community is unable to proceed on self-reliance potentially.

It has been found that the concerned factors can be classified as Internal and External factors. They can be described as followed: The Internal supportive factor - people work hard and recognize the self-reliance within their families, the existence of local natural resource, and agricultural career. The internal non-supported - lack of proper leadership, lack of harmony and independence of community. The External supportive - the support from the government and private organization. The External non-supported - the external domination and exploitation from middle merchants. Following the results of this research, it is suggested that the community will reach its full potential if all members are unified and cooperate together.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทคัดย่อ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	ญ
บทที่ 1: บทนำ	
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	6
1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
บทที่ 2 : วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	
2.1 ศักยภาพของชุมชน	8
2.2 การพึ่งตนเองของชุมชน	18
2.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง	27
2.3.1 การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ	27
2.3.2 เศรษฐกิจชุมชนกับการพึ่งตนเอง	34
2.3.3 วัฒนธรรมชุมชนกับการพึ่งตนเอง	36
2.3.4 การพึ่งตนเองตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา	43
บทที่ 3 : วิธีดำเนินการวิจัย	
3.1 แหล่งข้อมูล	51
3.2 แบบแผนการวิจัย	53
3.3 เครื่องมือและปัจจัยที่ใช้ในการวิจัย	55
3.4 รูปแบบการเก็บรวบรวมข้อมูล	56
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	58
3.6 ขอบเขตการวิจัย	59
3.7 นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง	60

สารบัญ (ต่อ)

3.8 กรอบความคิดในการวิจัย	61
บทที่ 4 : ข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ศึกษา	
4.1 ศักยภาพของชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	63
4.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชน	74
4.3 สภาพเศรษฐกิจของชุมชน	80
4.4 สภาพสังคมของชุมชน	85
4.5 วัฒนธรรมของคนในชุมชน	89
4.6 โครงสร้างพื้นฐานของชุมชน	91
4.7 สถาบันหรือองค์กรในชุมชน	93
4.8 ปัญหาภายในชุมชน	95
บทที่ 5 : ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน	
5.1 ด้านผู้นำชุมชน	99
5.2 ด้านสถาบันหรือองค์กรในชุมชน	115
5.3 ด้านทรัพยากรมนุษย์	124
5.4 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ	127
5.5 ด้านโครงสร้างพื้นฐาน	132
5.6 ด้านเศรษฐกิจ	134
5.7 ข้อมูลชุมชนตามเกณฑ์ชี้วัด	139
บทที่ 6 วิเคราะห์ข้อมูล	
6.1 ศักยภาพของชุมชน	146
6.2 การพึ่งตนเองของชุมชน	169
6.3 ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง	204
6.4 แนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน	209

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ 7 สรุป อภิปรายผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	
7.1 สรุปผลการศึกษา	211
7.2 อภิปรายผลการศึกษา	222
7.3 วิพากษ์ผลการศึกษา	225
7.4 ข้อเสนอแนะจากการศึกษา	227
บรรณานุกรม	230
ภาคผนวก ก. ความขัดแย้งภายในชุมชน	235
ภาคผนวก ข. กระบวนการ SWOT และ AIC ในชุมชน	245
ภาคผนวก ค. แนวคำถาม แบบสอบถาม	254
ภาคผนวก ง. รายชื่อผู้ช่วยวิจัยและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ	258
แผนที่โดยสังเขปจังหวัดมุกดาหาร	259
แผนที่หมู่บ้านสามขาโดยสังเขป	260
ประวัติผู้วิจัย	261
Executive Summary	262

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ประเภทและจำนวนบุคคลที่ให้ข้อมูล	52
ตารางที่ 2 ประเภทและจำนวนครัวเรือนที่ให้ข้อมูล	52
ตารางที่ 3 แสดงการประกอบอาชีพของประชาชนในหมู่บ้าน	80
ตารางที่ 4 ชนิดของพืชและพื้นที่ปลูกพืชในชุมชน	82
ตารางที่ 5 ข้อมูลเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงในชุมชน	82
ตารางที่ 6 จำนวนร้านค้าในชุมชน	84
ตารางที่ 7 แสดงรายได้ครัวเรือนต่อปีในหมู่บ้าน	85
ตารางที่ 8 จำนวนนักเรียนและครู/ผู้เลี้ยงเด็กที่มีอยู่ในหมู่บ้าน	87
ตารางที่ 9 ข้อมูลเกี่ยวกับสาธารณูปโภคของหมู่บ้าน	92
ตารางที่ 10 แสดงจำนวนบุคลากรของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในหมู่บ้าน	121
ตารางที่ 11 แสดงจำนวนประชากรในปี 2542 ของหมู่บ้าน	125
ตารางที่ 12 แสดงการถือครองที่ดินของครัวเรือนในหมู่บ้าน	129
ตารางที่ 13 แสดงจำนวนแรงงานในหมู่บ้าน พ.ศ.2542	135
ตารางที่ 14 ข้อมูลตามเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจพึ่งตนเอง	140
ตารางที่ 15 แสดงข้อมูลรายงานผลการสำรวจข้อมูล จปฐ. หมู่ที่ 2	143
ตารางที่ 16 แสดงข้อมูลรายงานผลการสำรวจข้อมูล จปฐ. หมู่ที่ 9	145
ตารางที่ 17 เปรียบเทียบหลักการพึ่งตนเองของชุมชนกับหลักการแนวคิดทฤษฎี	203

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

หน้า

61

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ภาคชนบท (Rural Sector) เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ ประชากรส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ซึ่งเป็นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศมาตั้งแต่อดีต แต่ตลอดระยะเวลา 4 ทศวรรษแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ดูเหมือนว่าชนบทจะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาภาคเมืองภายใต้ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม และถูกใช้เป็นแหล่งรองรับการพัฒนาในเขตเมืองที่ถึงจุดอิ่มตัว มากกว่าจะเป็นพื้นที่เป้าหมายที่ต้องได้รับการพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาเมือง ทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในภาคชนบทอย่างมหาศาล จึงถูกดึงดูดและผลักดัน (ทั้งสองคำนี้มาจากคำว่า “ปัจจัยดึงดูดและปัจจัยผลักดัน” (Push and Pull Factor) ของโบก (Bouge) อ้างถึงในรัชชานัย สิทธิศาสตร์, 2540 : 13) เข้าไปเป็นฐานหล่อเลี้ยงระบบการพัฒนาระแสหลักในรูปแบบของการเป็นแรงงานและเป็นวัตถุดิบตามลำดับ ปรากฏการณ์เช่นนี้สามารถพบเห็นได้ในทุกประเทศที่เริ่มพัฒนาประเทศตามกระแสอุตสาหกรรม ซึ่งเน้นการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก จึงมีผลทำให้ชนบทพึ่งพาเมืองมากขึ้นตามลำดับ

รังสรรค์ ธีระพรพันธ์ (2538 : 108-110) กล่าวถึงปรากฏการณ์ที่การขยายตัวของการผลิตเพื่อการพาณิชย์ว่า ทำให้ภาคประชาชนเชื่อมสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลก หากการผลิตเพื่อการพาณิชย์ขยายตัวมากเพียงใด และการเปิดประเทศยิ่งกว้างขวางเพียงใด ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จะยิ่งแน่นแฟ้นมากเพียงนั้น ผลที่ตามมาก็คือ เมื่อเกิดความผันผวนทางเศรษฐกิจในสังคมทุนนิยมโลก ความผันผวนดังกล่าวนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อภาคประชาชนได้โดยง่าย โดยได้ยกตัวอย่างความผันผวนทางเศรษฐกิจที่เคยเกิดมาแล้วในอดีตที่มีผลกระทบโดยตรงต่อประชาชนคือ วิกฤตการณ์น้ำมันในปี 2510 และในปี 2522 (ซึ่งในระยะเวลาดังกล่าวนี้ ปริมาณน้ำมันในตลาดโลกมีน้อยและมีราคาแพงมาก อันเป็นผลมาจากภาวะสงครามในภูมิภาค และการทำข้อตกลงเพื่อลดกำลังการผลิตน้ำมัน ขององค์การกลุ่มประเทศผู้ส่งออกน้ำมันออก (Organization of Petroleum Exporting Countries หรือ OPEC) นอกจากนี้ยังมีวิกฤตเกิดขึ้นอีกคือ ภาวะราคาของทรัพยากรธรรมชาติและสินค้าทางการเกษตร หรือสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ (โภคภัณฑ์ขั้นปฐม) ตกต่ำเป็นเวลายาวนาน คือ ระหว่างปี 2524-2529 ความไร้

เสถียรภาพทางเศรษฐกิจและภาวะราคาสินค้าเกษตรดังกล่าว มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดกระแสการพึ่งตนเองในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย...

กระแสการให้ความสำคัญต่อการพึ่งตนเองของชุมชนในประเทศไทย อาจจะเริ่มขึ้นหลังจากที่เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจทั่วประเทศดังที่รังสรรค์ หนะพรพันธุ์กล่าว เห็นได้จากเรื่องนี้มีปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (2524-2529) และในช่วงปลายแผน คือ เดือนสิงหาคม พ.ศ.2529 สภาวิจัยแห่งชาติ (สวช.) ได้สนับสนุนสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ซึ่งการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ นับว่าเป็นการศึกษาที่มีนักวิชาการที่มีชื่อเสียงของประเทศมาร่วมเป็นคณะกรรมการ มีคณะทำงานมาจากทุกสาขา เป็นการศึกษาที่ใช้เวลาค่อนข้างจะยาวนานคือ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2529 สิ้นสุดเมื่อ พ.ศ.2536 โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงแรก เป็นการศึกษาวิจัยเอกสารและสำรวจหมู่บ้านเพื่อหาตัวแบบ (Model) ช่วงที่สอง เป็นการร่วมกับชาวบ้าน นักวิชาการ และนักพัฒนา ช่วงที่สามเป็นการติดตามผล ประมวลผล วิเคราะห์ผลการศึกษา แล้วทำรายงานฉบับสมบูรณ์...(ดูเพิ่มเติมใน รายงานวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท, 2538: หน้า จ-ฉ)

ผลการศึกษาทำให้ได้องค์ความรู้ 5 เรื่องคือ (1) ตัวแบบ (Model) แห่งการพึ่งตนเอง เรียกว่า TERMS MODEL หมายถึงรูปแบบที่ชุมชนจะพึ่งตนเองได้นั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ทั้ง 5 ด้านคือ ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคมวัฒนธรรม (2) กิจกรรมที่จะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ เรียกว่า BAN คือ B = Balance (ความสมดุล) A = Ability of Community Management (การจัดการชุมชน) และ N = Network (การสร้างเครือข่าย) (3) วิธีการดำเนินงานเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชน เรียกย่อว่า PAR ย่อมาจาก Participatory Action Research (4) ตารางแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 5 ที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน (Functional Matrix) และ (5) Developed Self-reliance Model คือมีตัวแบบ สองรูปซ้อนกันอยู่ ได้แก่ วงในหมายถึง การพึ่งตนเอง และวงนอกหมายถึง การพัฒนา...(บทคัดย่อสำหรับผู้บริหาร, หน้า 6 เล่มเดียวกัน) ผลจากกระแสความสนใจในเรื่องการพึ่งตนเองและการศึกษาวิจัยดังกล่าว ยังทำให้เกิด ทฤษฎีการพึ่งตนเองในชุมชนชนบท (A Theory of Self-reliance of Rural Community) ที่อธิบายการพึ่งตนเองของชุมชนโดยอาศัย TERMS MODEL เป็นฐานสำคัญของทฤษฎี (ดูรายละเอียดในสัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา การสร้างการประเมินค่า และการใช้ประโยชน์, 2533 : 59-62)

การศึกษาวิจัยที่เป็นผลให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการพึ่งตนเอง เป็นเพียงรูปแบบที่ค้นพบและวางไว้เป็นหลักการกว้าง ๆ เท่านั้น ยังไม่มีการนำรูปแบบดังกล่าวไปศึกษาขยายผลแห่งองค์ความรู้นี้ใน

พื้นที่ชนบทอื่น ที่มีความหลากหลาย มีลักษณะเฉพาะของแต่ละแห่ง การศึกษาวิจัยครั้งนี้นอกจากจะทำให้รูปแบบการพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน ได้รับการขยายผลแล้ว ยังเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการพึ่งตนเองเพิ่มเติมจากพื้นที่ศึกษา ภายใต้อาสาสมัครด้านภูมิศาสตร์และระยะเวลา ดังนั้น ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญเพื่อวิเคราะห์ถึงศักยภาพหรือพลังภายในของชุมชน ตลอดจนโอกาส ปัญหาและอุปสรรคในการพึ่งตนเอง เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงกระบวนการพึ่งตนเองและวิธีการรอดพ้นจากภัยพิบัติของชุมชนในช่วง 4 ทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ผ่านมาจนถึงยุคเศรษฐกิจถดถอยปัจจุบัน

ยุคเศรษฐกิจถดถอยเป็นยุคที่เศรษฐกิจฟองสบู่ (Bubble Economy) แตกสลาย เป็นยุคที่ระบบเศรษฐกิจระดับมหัพภาค (Macro Economy) ของประเทศประสบปัญหาวิกฤตอันเป็นผลมาจากทุนที่หล่อเลี้ยงภาคการผลิตที่แท้จริง (Real Economy) ถูกนำไปลงทุนในภาคอสังหาริมทรัพย์ และเก็งกำไรในตลาดหุ้นจนเกินขอบเขต ทำให้ธนาคารและสถาบันการเงินที่เป็นเจ้าหนี้และประกอบธุรกรรมในตลาดหลักทรัพย์ประสบภาวะหนี้สูญจำนวนมาก ประกอบกับความไร้จริยธรรมของผู้บริหารธนาคารและสถาบันการเงินที่โยกย้ายเอาทรัพย์สินของบริษัท ซึ่งเป็นทรัพย์สินของประชาชนไปเป็นของตนเองและพวกพ้อง ส่งผลให้ธนาคารและสถาบันการเงินประสบภาวะล้มละลาย รัฐบาลต้องนำเงินไปค้ำประกันเพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่เจ้าหนี้และนักลงทุนต่างชาติ แต่ไม่สามารถกู้วิกฤตของการระเบิดตัวเศรษฐกิจฟองสบู่ในครั้งนี้ได้ ทำให้ภาคการผลิตที่แท้จริงประสบภาวะขาดสภาพคล่องอย่างรุนแรง ไม่มีเงินมาหมุนเวียนเพื่อหล่อเลี้ยงการผลิตได้ จึงต้องปิดกิจการไปในที่สุด

วิกฤตการณ์ของเศรษฐกิจฟองสบู่ดังกล่าวนี้ ยุค ศรีอาริยะกล่าวว่า เป็นผลมาจากการขยายตัวของทุนปลอมหรือทุนกาฝาก (Non-Productive) ในระบบเศรษฐกิจของโลกที่เกาะกินภาคการผลิตที่แท้จริง (Real Economy) แม้ภาคการผลิตที่แท้จริงจะประสบภาวะถดถอย แต่ทุนปลอมนี้ยังสามารถคงกำไรได้ ทำให้เกิดการกลบเกลื่อนภาวะถดถอยของภาคการผลิตที่แท้จริง เมื่อเกิดการระเบิดตัวทุนปลอมภาวะของความถดถอยจะปรากฏอย่างรุนแรงกว่าที่คาดคิด...(ดูเพิ่มเติมในยุค ศรีอาริยะ, โลกาวินันต์ 2000, 2539: 21-23) ทุนปลอมเหล่านี้ ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ซีฟจรลงเท้า” (foot loose) ได้ในระบบเศรษฐกิจ คือทุนสามารถไหลโยกย้ายไปสู่ตลาดประเทศใด ๆ ก็ได้ ที่สามารถให้ผลตอบแทนมากที่สุดภายใต้เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการเก็งกำไร (คำว่า “ซีฟจรลงเท้า” เป็นคำที่รังสรรค์ ชนะพรพันธ์ ใช้ในการทำนายระบบการเงินโลกในทศวรรษ 2550)

ความผันผวนความไร้เสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภาคการเงิน ทำให้รัฐบาลต้องประกาศปรับปรุงอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราจากระบบตะกร้าเงินมาเป็นแบบลอยตัว เมื่อ 2 กรกฎาคม

พ.ศ.2540 และต้องขอความช่วยเหลือจากองค์กรการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund) หรือ IMF ในเวลาต่อมาเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงความไม่มั่นคงในระบบเศรษฐกิจ ที่เกิดจากการพัฒนาประเทศที่พึ่งพาทุนปลอมและทุนจากภายนอกประเทศอย่างชัดเจน แต่ความผันผวนและไร้เสถียรภาพในภาคการเงินและระบบเศรษฐกิจของประเทศในช่วงต้นปี 2540 ตามรายงานของคณะกรรมการศึกษาและเสนอแนะมาตรการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการระบบการเงินของประเทศ(ศปร.) ระบุว่า มาจากการดำเนินนโยบายผิดพลาดของธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) ที่พยายามรักษาอัตราแลกเปลี่ยนระบบตะกร้าเงินที่มีลักษณะคงที่ โดยการใช้เงินทุนสำรองของประเทศเพื่อปกป้องการโจมตีค่าเงินจากกองทุนบริหารความเสี่ยง (Hedge Funds) และนักเก็งกำไรต่างชาติ จนทุนสำรองของประเทศหมดหายไปช่วงเวลาไม่กี่เดือน (เดือนพฤษภาคม – มิถุนายน 2540) ประมาณ 29 พันล้านบาท จากที่มีเงินทุนสำรองของประเทศทั้งหมด 38 พันล้านบาท, รายละเอียดในรายงานพิเศษเรื่อง เบื้องลึกผลสอบของศปร. จากจิว-อานวยถึง 3 ผู้ว่าการแบงก์ชาติ ตัวการทำเศรษฐกิจพัง. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 10-16 พฤษภาคม 2541 หน้า 6-12) ถึงกระนั้นก็ตามยังมีความพยายามที่จะปลุกกระแสการพัฒนาตามระบบนี้ขึ้นมาอีก จึงมีคำถามและข้อสังเกตว่า วิกฤตดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นอีกหรือไม่? ทางออกของสังคมไทยมีทางเลือกมากกว่านี้ไหม? คนในสังคมจะดำรงอยู่อย่างไร? ผลกระทบต่อชนบทที่มาจากวิกฤตการณ์ครั้งนี้จะจัดการแก้ไขด้วยวิธีใด?

ท่ามกลางการแสวงหาทางออกเพื่อให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์นี้ไป แนวคิดการพึ่งตนเองบนศักยภาพและพื้นฐานที่แท้จริงของสังคมไทย ได้รับการเสนอขึ้นมาเป็นทางเลือกอีกครั้งหนึ่ง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ เพื่อเป็นทางออกของสังคมไทยในปัจจุบัน บุคคลสำคัญที่เสนอทางออกในแนวนี้และได้รับการตอบสนองอย่างดียิ่งก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราชที่พระองค์ได้ทรงเสนอแนวคิดและหลักการเกี่ยวกับการเป็นอยู่อย่างพอเพียงที่เน้นการพึ่งตนเอง ให้รู้จักพอเพียง (ดูรายละเอียดกระแสพระราชดำรัส เมื่อ 4 ธันวาคม 2540 ในจดหมายข่าว สำนักพระราชเลขานุการปีที่ 12 ฉบับเดือนมิถุนายน-กันยายน 2541 หน้า 9-10) หลังจากนั้นหลักการเป็นอยู่อย่างพอเพียงของพระองค์ก็ได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวาง ในรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองบ้าง การทำเกษตรผสมผสานตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่บ้าง โดยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนร่วมมือกันเพื่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

ภายใต้สถานการณ์ที่กำลังตื่นตัวต่อกระแสการพึ่งตนเองดังกล่าว จึงมีคำถามขึ้นว่า ชุมชนชนบทจะมีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้หรือไม่ ในเมื่อสภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้นได้ทำให้ชนบทเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงต้องการเข้าไปศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง

จังหวัดมุกดาหารว่า มีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้หรือไม่ ถ้ามีมีเงื่อนไขใดบ้างที่จะเป็นการส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคที่มีผลต่อความสามารถพึ่งตนเองได้ และจะมีแนวทางการส่งเสริมหรือสนับสนุนศักยภาพของชุมชนอย่างไรบ้าง ด้วยการใช้แนวคิด ทฤษฎีประกอบการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ (1) ทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจาย (2) ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (3) การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ (4) แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (5) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และ (6) การพึ่งตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา เพราะว่า หลักการของแนวคิด ทฤษฎีเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาโดยตรงและสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ชุมชนได้อย่างดี ซึ่งพบว่า แนวคิด ทฤษฎีเหล่านี้มีจุดเด่นที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. ทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจาย มีจุดเด่นในประเด็นการให้ความสำคัญต่อศักยภาพภายในชุมชนและการเสริมสร้างศักยภาพด้วยการติดต่อกับภายนอก และพัฒนาศักยภาพด้วยการศึกษา
2. ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท มีจุดเด่นในประเด็นความสัมพันธ์อย่างสอดคล้องระหว่างการพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้านและความสมดุลในการพึ่งตนเอง
3. แนวคิดการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ มีจุดเด่นในประเด็นที่เน้นการพัฒนาตนเองให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างเพียงพอ
4. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน มีจุดเด่นอยู่ที่การให้ความสำคัญต่อการรวมตัวกันทางเศรษฐกิจเป็นกลุ่มหรือองค์กร เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน
5. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน มีจุดเด่นอยู่การให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน และความชาญฉลาดในการติดต่อกับภายนอก
6. การพึ่งตนเองตามหลักทางพระพุทธศาสนา มีจุดเด่นอยู่ที่การพัฒนาตนเองให้สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในด้านจิตใจและร่างกาย แล้วจึงช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นหรือสังคมให้สามารถพึ่งตนเองได้เช่นเดียวกัน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชน
- 1.2.2 เพื่อศึกษาความสามารถและลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชน
- 1.2.3 เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่มีต่อการพึ่งตนเอง
- 1.2.4 เพื่อศึกษาถึงแนวทางการส่งเสริมศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.3.1 ทำให้ทราบถึงศักยภาพของชุมชนในด้านต่าง ๆ อย่างชัดเจน

1.3.2 ทำให้ทราบถึงความสามารถและลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างรอบด้าน

1.3.3 ทำให้ทราบถึงเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเองภายในชุมชนทุกด้าน

1.3.4 เป็นแนวทางส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน และสามารถนำไปประยุกต์ใช้

ในการพัฒนา ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานอื่นที่รับผิดชอบ
ในการพัฒนาชุมชน

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (Literature Review) กับศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน มีเนื้อหาตามคำสำคัญ (Key word) ที่เกี่ยวข้องอยู่ 3 คำ คือ ศักยภาพ (Potentiality) การพึ่งตนเอง (Self-reliance) และชุมชน (Community) ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ ส่วนที่เป็นแนวคิดและทฤษฎี และส่วนที่เป็นเอกสารหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา มีลำดับดังต่อไปนี้

2.1 ศักยภาพของชุมชน

2.2 ชุมชนกับการพึ่งตนเอง

2.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

2.3.1 การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ

2.3.2 เศรษฐกิจชุมชนกับการพึ่งตนเอง

2.3.3 วัฒนธรรมชุมชนกับการพึ่งตนเอง

2.3.4 การพึ่งตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา

เนื้อหาในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องที่ได้จากการทบทวนเอกสารงานวิจัย จะช่วยให้ภาพและมิติด้านศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองชัดเจนยิ่งขึ้น และเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งในการวิเคราะห์ข้อมูลจากพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

2.1 ศักยภาพของชุมชน

2.1.1 ความหมายของคำว่า “ศักยภาพ”

✓ ศักยภาพ (Potentiality) หมายถึง พลังหรือคุณภาพที่อยู่ภายในที่สามารถพัฒนาได้ (Oxford Learner Pocket Dictionary, 1993: 351) พลังหรือคุณภาพที่มีอยู่นั้น ถ้ามองในระดับบุคคล หมายถึง ความสามารถทางสติปัญญา ร่างกาย และจิตใจซึ่งเป็นสิ่งที่มีมาแต่กำเนิด การที่จะสามารถนำสิ่งที่มีอยู่มาใช้เพื่อบรรลุถึงจุดมุ่งหมายหรือความต้องการได้นั้น ขึ้นอยู่กับความรู้ ประสบการณ์และความฝักใฝ่ของแต่ละบุคคล ฟรานซิส เบคอน (อ้างถึงใน Alvin Toffler, 2535: 9) กล่าวว่า วิชาความรู้ คืออำนาจ...อัลวิน ทอฟเลอร์ กล่าวว่า ความรุนแรง (กำลัง) ความมั่งคั่งและความรู้คือที่มาแห่งอำนาจ...สิ่งที่สำคัญที่สุดของอำนาจคือคุณภาพ โดยเขามองว่าการใช้กำลังหรือความรุนแรงเป็นอำนาจที่มีคุณภาพในระดับต่ำ ขณะที่เดียวกันอำนาจที่มีคุณภาพสูงสุด คือความรู้ คุณภาพของอำนาจวัดกันด้วยประสิทธิภาพหรือความสำเร็จ (Alvin Toffler แปลโดยขุนทอง ลอเสรีวานิช, 2535 : 9-10)

✓ ศักยภาพ หมายถึง ความสามารถ หรือพลังงานขององค์กรส่วนท้องถิ่นที่จะกระทำการต่าง ๆ ให้บรรลุผล (Fred W. Rigg Ed, อ้างถึงใน จิตรประภา บุญลอย, 2541: 5)

ศักยภาพ หมายถึง ภาวะแฝง อำนาจหรือคุณสมบัติที่มีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ อาจทำให้พัฒนาหรือให้ปรากฏเป็นสิ่งที่ประจักษ์ได้ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525: 780)

ศักยภาพของชุมชน หมายถึง พลังอำนาจในการปกป้องทรัพย์สินของส่วนรวม และสามารถในการแก้ไขขัดแย้งในการควบคุม และจัดการทรัพย์สินส่วนรมนั้นเอง...(อานันท์ กาญจนพันธ์, 2538: 83)

จากที่ได้แสดงความหมายของคำว่า “ศักยภาพ” จึงสรุปได้ว่า ศักยภาพนั้นมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า อำนาจ (Power) และคำว่า คุณภาพ (Quality) อย่างสอดคล้องกันซึ่งสามารถนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนามนุษย์ ชุมชนและสังคมได้ ดังนั้นศักยภาพของชุมชน จึงหมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ที่สามารถใช้เป็นองค์ประกอบหลักและมีอิทธิพลต่อการพัฒนา ด้วยวิธีการที่เหมาะสม

2.1.2 องค์ประกอบของศักยภาพ

ในทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจาย (Development Potential-Diffusion Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยกระบวนการที่เรียกว่า เนรมิตทฤษฎี (Theory-Then-Research) คือตั้งทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วคัดเลือกประพจน์ขึ้นมาชุดหนึ่ง ต่อจากนั้นจึงทำโครงการวิจัยเก็บข้อมูลเชิง

ประจักษ์ เพื่อทดสอบประพจน์ที่คัดเลือกมานั้น หากข้อมูลไม่ยืนยันความถูกต้องของประพจน์ก็ปรับปรุงและทำวิจัยใหม่ หากยืนยันความถูกต้องก็เก็บไว้เป็นประพจน์สำหรับทฤษฎีต่อไป (ดูรายละเอียดขั้นตอนดำเนินการสร้างทฤษฎีด้วยวิธีนี้ได้ในสัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2534:20-21) ได้ให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบของศักยภาพในชุมชน 6 ประการที่มีผลต่อการพัฒนา คือ

- 1) ทรัพยากรธรรมชาติ
- 2) ทรัพยากรมนุษย์
- 3) ผู้นำในชุมชน
- 4) องค์การทางสังคม
- 5) การติดต่อกับภายนอก
- 6) การฝึกอบรม

บรรดาองค์ประกอบทั้ง 6 ประการ 4 ประการข้างต้นเป็นส่วนของศักยภาพ (Potential) ของชุมชน ส่วนองค์ประกอบที่ 5 เป็นส่วนของทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory) และองค์ประกอบที่ 6 ถือว่าเป็นตัวแปรแทรก (Intervening variable) หมายถึงการฝึกอบรมจะช่วยเร่งปัจจัยต่าง ๆ ในทฤษฎีนี้ให้มีแรงผลักดันให้ชุมชนมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น...(หน้า 29-30, เรื่องเดียวกัน)

ในทฤษฎีนี้ให้ความหมายขององค์ประกอบทั้ง 6 ด้าน โดยสรุปได้ดังนี้

1) ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resource) หมายถึงสิ่งอันเป็นกายภาพทั้งหลายที่มนุษย์มิได้ประดิษฐ์ขึ้น เช่น ดิน น้ำ อากาศ สัตว์ พืชพันธุ์ ไม้และสัตว์ เป็นต้น โดยให้ความสำคัญต่อดินการถือครองและการใช้ประโยชน์จากดิน

2) ทรัพยากรมนุษย์ (Human resource) มีความสัมพันธ์ระหว่างการถือครองที่ดิน การได้รับการพัฒนาโดยฝึกอบรมด้านความรู้และทักษะ

3) ผู้นำ (Leader) มีความสำคัญในฐานะมีบทบาทหลัก 2 ประการ คือ การเลือกเป้าหมายและควบคุมดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม และมีหน้าที่ในการเสริมสร้างพลังและบำรุงรักษาความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มหรือองค์กร

4) องค์การทางสังคม (Social organization) ได้แก่ ครอบครัวยุคใหม่ ชุมชน องค์การแบบราชการ บริษัท ธุรกิจทั้งหลาย พรรคการเมือง องค์การอาสาสมัครต่าง ๆ กลุ่มและคณะกรรมการในสังคมชนบท โดยมองว่า องค์การทางสังคมเป็นประโยชน์เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาหลายด้าน เช่น มีสมาชิกถาวรคอยช่วยงาน มีโครงสร้าง ความเป็นปึกแผ่น และเป็นเครื่องมืออย่างดีในการไปสู่เป้าหมาย

สามารถวางแผนและกลยุทธ์ในการดำเนินงานได้และที่สำคัญ คือเป็นทรัพยากรอันสำคัญสนับสนุนผู้นำให้บรรลุผลตามเป้าหมาย

5) การติดต่อกับโลกภายนอก โดยเฉพาะการติดต่อกับราชการกล่าวคือ ชุมชนใดที่ชาวบ้านมีปริมาณการติดต่อกับข้าราชการมาก ก็จะมีศักยภาพในการที่จะเจริญก้าวหน้าได้มากกว่าชุมชนที่ชาวบ้านติดต่อกับข้าราชการน้อยกว่า

6) การฝึกอบรม (Training) เป็นตัวแปรแทรกที่ช่วยให้องค์ประกอบหรือปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นมีแรงผลักดันให้ชุมชนมีความเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น (ดูเพิ่มเติมในหน้า 32-38, เรื่องเดียวกัน)

นอกจากนี้ยังมีประพจน์ (Proposition) ที่เกิดจากความสัมพันธ์อย่างสมเหตุสมผลระหว่างแนวคิด (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ใช้คำว่า “สังกัด”) สองแนวคิด โดยมีตัวเหตุแลผลสัมพันธ์ต่อกันที่ก่อให้เกิดการพัฒนาในชุมชนภายใต้ศักยภาพที่มีอยู่ว่า

- 1) การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น
- 2) การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ของชุมชนนั้น
- 3) การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับผู้นำของชุมชนนั้น
- 4) การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่องค์การทางสังคมของชุมชนนั้น
- 5) การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับการติดต่อกับโลกภายนอกของชุมชนนั้น
- 6) การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับระดับการศึกษาของชุมชนนั้น

และยังสามารถสร้างสมมติฐานสำหรับการศึกษาได้อีก ตามความหมายที่ครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวข้องของแต่ละแนวคิดที่ได้นำเสนอสมมติฐานตัวอย่างดังนี้

- 1) ชุมชนใดประชากรแต่ละคนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินยิ่งมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนนั้นมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น
- 2) ชุมชนใดยังมีอัตราประชากรในวัยทำงานมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น
- 3) ชุมชนใดมีจำนวนและประเภทของหัวหน้า (หรือผู้นำที่เป็นทางการ) มากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น
- 4) ชุมชนใดยิ่งประชากรเข้ามามีส่วนร่วมกับองค์การของหมู่บ้านมากเพียงใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น
- 5) ชุมชนใดยิ่งประชากรมีการติดต่อสัมพันธ์กับข้าราชการของรัฐมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น

6) ชุมชนใดประชากรมีการฝึกอบรมยิ่งสูงมากเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นเท่านั้น (หน้า 39, เรื่องเดียวกัน)

การเสนอทฤษฎีนี้ ผู้เสนอได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะองค์ประกอบของศักยภาพใน 4 ด้านข้างต้น นอกจากนี้ยังได้แสดงถึงความยืดหยุ่นของทฤษฎีว่า ประพจน์ที่ได้แสดงมานั้นสามารถเพิ่มเติมได้เพื่อทดสอบและยืนยันความถูกต้องของทฤษฎียิ่งขึ้น สำหรับผู้นำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยต่อไป เพราะมีเกณฑ์ที่สามารถใช้วัดศักยภาพได้ เช่น ในด้านผู้นำควรมีจำนวนมาก มีการศึกษา มีการติดต่อกับภายนอก ในด้านทรัพยากรธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับการถือครองที่ดิน ในด้านทรัพยากรมนุษย์ให้ความสำคัญกับประชากรในวัยแรงงานที่ควรมีจำนวนมาก มีการศึกษาหรือได้รับการฝึกอบรม และการติดต่อกับภายนอก ในด้านองค์กรทางสังคม ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมขององค์กรของหมู่บ้าน การสร้างความสัมพันธ์กับภายนอก เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงคาดว่าจะเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ศักยภาพทั้ง 6 ด้านของชุมชนว่า ควรมีองค์ประกอบใดบ้างที่แสดงให้เห็นถึงระดับความมีศักยภาพในแต่ละด้าน ภายใต้ความแตกต่างของแต่ละชุมชน มีความสอดคล้องหรือแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด ในประเด็นใด และเพราะสาเหตุอะไร

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของ “คน” เป็นประการสำคัญ โดยการพัฒนาศักยภาพของคนนั้นต้องพัฒนาในด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญาและทักษะฝีมือ เพื่อให้คนเป็นคนดี มีคุณธรรมมีสุขภาพพลานามัยที่ดี และมีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนมีจิตสำนึกและมีบทบาทในการดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่ดีงามทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยทำให้การพัฒนาประเทศมีความสมดุลยั่งยืนบนพื้นฐานของความเป็นไทย (หน้า 11)

ในแผนนี้ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพของคนไทยไว้ 5 ประการด้วยกัน คือ

1) โครงสร้างและการกระจายตัวของประชากร โดยการสนับสนุนให้คนไทยมีขนาดครอบครัวที่เหมาะสมและส่งเสริมให้มีการกระจายตัวของประชากร ที่สอดคล้องกับศักยภาพและโอกาสการพัฒนาในพื้นที่

2) การพัฒนาศักยภาพของคนด้านจิตใจ โดยการพัฒนาศักยภาพด้านจิตใจของคนทุกกลุ่ม ให้สามารถปรับเอาหลักศาสนามาประพุดติและเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของคน และการพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาจิตใจ รวมทั้งการบริหารจัดการเพื่อให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาจิตใจมากขึ้น

3) การพัฒนาสติปัญญา ทักษะและฝีมือแรงงาน โดยการเตรียมความพร้อมเด็กปฐมวัย การปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ทั้งในกระบวนการเรียนการสอน การปฏิรูประบบการผลิตและพัฒนาครู และการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่และระบบสารสนเทศมาใช้ ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพในทุกกระบวนการศึกษาและเพิ่มศักยภาพกำลังแรงงานเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ รวมทั้งการปรับปรุงประสิทธิภาพการจัดการศึกษาและฝึกอบรม

4) การพัฒนาสุขภาพและพลานามัย โดยการพัฒนาศักยภาพของคนในด้านการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค และดูแลรักษาเบื้องต้นทั้งของตน ครอบครัวและชุมชน การเพิ่มประสิทธิภาพคุณภาพ และการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุข การผลิตและกระจายบุคลากร การพัฒนาระบบการดำเนินงานป้องกันและแก้ไข ปัญหาโรคเอดส์ การพัฒนาสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการปฏิรูประบบบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพ

5) การพัฒนาประชากรกลุ่มผู้ด้อยโอกาส โดยการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเด็กที่อยู่ในภาวะยากลำบาก เด็กและสตรีที่อยู่ในธุรกิจบริการทางเพศและถูกประทุษร้ายทารุณต่าง ๆ รวมทั้งสตรีที่ถูกเลือกปฏิบัติและมีอคติทางเพศ คนพิการ ผู้สูงอายุที่ยากจนไม่มีญาติหรือผู้เลี้ยงดู คนยากจนทั้งในเมืองและชนบท ผู้ถูกคุมประพฤติและผู้ต้องขัง และกลุ่มคนไทยต่างวัฒนธรรม ให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสมศักดิ์ศรี และมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมากขึ้น (หน้า 13-14, เรื่องเดียวกัน)

จากยุทธศาสตร์ในแผนฯ 8 ทั้ง 5 ประการนี้ แสดงให้เห็นการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาคนทุกกลุ่ม ทุกระดับและมีขอบข่ายงานที่เกี่ยวข้องกว้างขวางมากและครอบคลุมการพัฒนา “คน” ในทุกด้าน เพื่อให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในงานการพัฒนาศักยภาพของคนได้ตรงตามยุทธศาสตร์นี้ ดังนั้นการที่จะดำเนินการให้เป็นไปตามยุทธศาสตร์นี้ จึงเป็นเรื่องสำคัญมาก

สรุปได้ว่า การมีศักยภาพนั้นขึ้นอยู่กับจุดเด่นภายในแต่ละชุมชนเป็นประการสำคัญ เช่น ต้องประกอบด้วยการมีทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนที่เพียงพอต่อการนำมาใช้ประโยชน์ การมีแรงงานที่มีคุณภาพมีความรู้ความสามารถ ได้รับการพัฒนาส่งเสริมอยู่เสมอ และการมีความสัมพันธ์กันระหว่างคนภายในด้วยกันเอง และการติดต่อหรือปฏิสัมพันธ์กับบุคคลหรือองค์กรภายนอกชุมชน เป็นต้น ซึ่งประเด็นเหล่านี้จะช่วยให้การวิเคราะห์ศักยภาพในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีความชัดเจน และยังสามารถใช้เป็นเกณฑ์เครื่องชี้วัดศักยภาพชุมชนได้ ดังนั้นในการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนจะมีการเชื่อมโยงองค์ประกอบของศักยภาพตามทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจาย และยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพที่

กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในพื้นที่ศึกษาและยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมสำหรับชุมชน

2.1.3 ศักยภาพ : มิติชุมชน

ศักยภาพที่มีอยู่ภายในชุมชนนั้น ย่อมมีผลต่อการพัฒนาที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและความสามารถในการประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ อาณาที่ อาณากรรม ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสิ่งที่มีผลต่อการพัฒนาแหล่งน้ำของสภาตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ข้อสรุปปัจจัยด้านสภาพทางกายภาพของแหล่งน้ำ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และประชาชนในชุมชนรวมทั้งการรวมกลุ่มของประชาชนในชุมชน มีผลต่อการพัฒนาแหล่งน้ำของสภาตำบล (2524-2525: บทคัดย่อ) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เขมองศักยภาพของชุมชนในด้านกายภาพ สภาพเศรษฐกิจและการรวมกลุ่มเป็นองค์กรในชุมชน โดยเฉพาะด้านกายภาพเขาพบว่า สภาตำบลซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณแหล่งน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีบทบาทในการพัฒนาแหล่งน้ำด้านต่าง ๆ น้อยกว่าที่ควรจะเป็น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยเรื่องนี้ก็ไม่ได้ชี้ให้ชัดเจนว่า เมื่อพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กแล้ว ประชาชนหรือชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำนั้นมากน้อยเพียงใด และทำให้ความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนนั้นเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด

ซูพินิจ เกษมณี ศึกษาศักยภาพในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชาวกะเหรี่ยง ให้มีความสำคัญกับมโนทัศน์ (Concept) ที่สำคัญ 3 ประการ คือ กลุ่มชาติพันธุ์ ภูมิปัญญา และทรัพยากร ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ที่มีผลต่อความสามารถในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนชาวกะเหรี่ยงในภาคเหนือ (2539:1) นับว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจที่เขาให้ความสำคัญแก่กลุ่มชาติพันธุ์และภูมิปัญญาของชุมชน เพราะว่าลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนนั้น เป็นศักยภาพภายในอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการพัฒนาและกำหนดทิศทางหรือรูปแบบ ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อให้คุณภาพชีวิตดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและสมดุลกับธรรมชาติในระบบนิเวศวิทยา

ศักยภาพของแต่ละชุมชนนั้นย่อมจะมีเสมอ แต่ศักยภาพบางอย่างถึงมีก็ไม่สามารถนำออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้ ดังที่ กาญจนาและกนกศักดิ์ แก้วเทพ ได้กล่าวว่า สิ่งที่เป็นเงื่อนไขบีบรัด (Constraint) ปิดกั้นมิให้ศักยภาพในการช่วยเหลือตนเองแสดงออกมามีทั้งเงื่อนไขภายใน เช่น ความนึกคิดที่คนจนมีติดตัวเอง เป็นต้น และเงื่อนไขภายนอก เช่น ระบบการกู้ยืมที่คิดดอกเบี้ยในอัตราที่สูง เป็นต้น เขาจึงเสนอกระบวนการเพื่อกระตุ้นให้ศักยภาพในการช่วยเหลือตนเองแสดงออกมา 2 กระบวนการที่เสริมกันและกัน (complementary process) คือ

1) ต้องปลดปล่อยความคิดเก่า ๆ และนำเสนอแนวความคิดใหม่ที่สอดคล้องกับหลักการฟัง

ตนเอง

2) ต้องปลดปล่อยเงื่อนไข วิธีการปฏิบัติและสถาบันเก่า ๆ ให้หมดไป และสร้างสรรค์เงื่อนไขวิธีการปฏิบัติและสถาบันแบบใหม่ ๆ ขึ้นมาทดแทน และได้เสนอองค์ประกอบของกลไกในการส่งเสริมศักยภาพในการฟังตนเอง 4 ประการ คือ

- 1) การสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านตระหนักถึงศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ในการช่วยเหลือตนเอง
- 2) การระดมและสามารถเข้าไปใช้แหล่งทรัพยากรต่าง ๆ
- 3) การจัดรูปแบบองค์กรใหม่ทั้งด้านเศรษฐกิจและด้านอื่น
- 4) การจัดรูปแบบความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วม (กาญจนาและกนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2530 :

32)

แม้ว่างานวิจัยของกาญจนาและกนกศักดิ์ แก้วเทพ จะทำการศึกษาวิจัยมาประมาณ 10 กว่าปีแล้วแต่ยังมีประเด็นที่ต้องได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อยู่ เพราะยังมีคำถามที่ต้องได้รับการวินิจฉัยอยู่อย่างน้อย 2 ประการคือ

1) ผู้วิจัยเสนอกระบวนการในการกระตุ้นศักยภาพของชุมชนให้ช่วยเหลือตนเองได้ โดยวิธีการหรือกระบวนการ 2 ประการ คือ (1) ต้องปลดปล่อยทางด้านแนวความคิดเก่า ๆ และนำเสนอแนวความคิดใหม่ที่สอดคล้องกับการฟังตนเอง (2) ต้องปลดปล่อยเงื่อนไข วิธีการปฏิบัติและสถาบันเก่า ๆ ให้หมดไปและสร้างเงื่อนไขวิธีปฏิบัติและสถาบันใหม่ ๆ ขึ้นมาแทน แสดงให้เห็นว่าผู้เสนอแนวความคิดเดิมของชุมชนเป็นอุปสรรคต่อการฟังตนเอง และมองว่าสถาบันเก่าที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่ขัดขวางการฟังตนเอง จึงต้องสร้างองค์กรหรือสถาบันใหม่ขึ้นมาแทน

2) การเสนอกระบวนการดังกล่าวไม่มีเกณฑ์ชี้วัดที่แสดงให้เห็นว่า ความคิดเก่าเป็นอุปสรรคต่อการฟังตนเองอย่างไร เพียงแต่นำเสนอกระบวนการเท่านั้น ดังนั้นข้อเสนอดังกล่าวจึงขาดความน่าเชื่อถือ และเป็นการนำเสนอที่มีทัศนคติบางอย่างอยู่เบื้องหลัง

บัวพันธ์ พรหมทิพย์ ศึกษาวิจัย ศักยภาพในการพัฒนาตนเองของชาวนาไทยจำนวน 3 หมู่บ้าน ในจังหวัดลำพูน ได้ให้ความหมายของศักยภาพในการพัฒนาตนเองของชาวนาว่า หมายถึงความสามารถในการเอาชนะสิ่งแวดล้อม (Environmental mastering) และความสามารถในการเอาชนะตนเอง (Self-mastering) และยังพบว่า ชาวนามีระดับความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน โดยแบ่งชาวนาออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มที่มีปัจจัยการผลิต (ที่ดิน) เป็นของตัวเอง แต่ผลิตสินค้าขนาดเล็ก กลุ่มกรรมกรชีพ ชาวนาที่สูญเสียที่

ดินไปแล้ว และกลุ่มชาวนาที่เช่าที่ดินและไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ เรียกว่าชาวนา
กลในหมู่บ้านนี้ว่า “กลุ่มกึ่งกรรมกร-กึ่งชาวนา”...(2532: 16)

ประเด็นที่บัวพันธ์ พรหมทิง ค้นพบโดยเฉพาะการที่ชาวนาในภาคเหนือกลายสภาพของตนเองจากที่เคยมีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเอง เช่น ที่นา มาเป็นคนเช่าที่ทำกินและเป็นกรรมกรไปด้วยนั้น แสดงให้เห็นนัยสำคัญว่า ถ้าพึ่งการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างเดียวนั้น ไม่สามารถที่จะยกฐานะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นได้ ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าอาชีพภาคเกษตรกรรมไม่ใช่อาชีพที่จะทำรายได้แก่ชาวนาต่อไป ในทางกลับกันอาจจะเป็นอาชีพที่ต้องมีค่าใช้จ่ายในการผลิต (ต้นทุน) สูงอีกด้วย จึงไม่สามารถคาดเดาได้ว่า สภาพการณ์ที่เป็นอยู่อย่างนี้ ภาคเกษตรกรรมในชนบทจะมีอนาคตอย่างไร ในเมื่อปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพของพวกเขามีน้อยลงเรื่อย ๆ

สรุปได้ว่า ศักยภาพในแง่ของชุมชน มีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพทางเศรษฐกิจ และองค์กรในชุมชน โดยมีปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อองค์ประกอบเหล่านี้คือ ความสามารถในการปรับตัวของคนในชุมชนและการเปลี่ยนแปลง ในด้านเศรษฐกิจสังคมที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการเป็นอยู่ของชุมชน ดังนั้น ในส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลจะได้กล่าวถึงองค์ประกอบเหล่านี้ว่ามีส่วนต่อการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนมากน้อยเพียงใด ด้วยวิธีการใด และแนวทางที่ควรจะเป็นสำหรับชุมชนควรเป็นเช่นใด เพื่อให้ศักยภาพที่มีอยู่บังเกิดประโยชน์แก่คนในชุมชนอย่างแท้จริง สามารถตอบสนองความต้องการด้านการเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนได้

2.1.4 ศักยภาพภายใน : มิติองค์กร

ปฎิวัติ วัฑฒม ศึกษาศักยภาพในการจัดการธุรกิจของผู้จัดการสหกรณ์การเกษตร ในประเทศไทยเพื่อประเมินระดับศักยภาพของผู้จัดการในการจัดการ การอำนวยการ และปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพนั้น โดยให้ความหมายของศักยภาพในการจัดการว่า หมายถึง ความรอบรู้เกี่ยวกับการจัดการที่มีอยู่ในตัวผู้จัดการที่พร้อมจะนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการจัดการได้ทันที แบ่งศักยภาพในการจัดการธุรกิจของผู้จัดการออกเป็น 3 ด้านคือ

- 1) ศักยภาพในการจัดการธุรกิจในแต่ละหน้าที่
- 2) ระดับศักยภาพในการจัดการธุรกิจสหกรณ์ของผู้จัดการสหกรณ์
- 3) ศักยภาพของผู้จัดการสหกรณ์ (2531 : 35)

ผลการศึกษาพบว่า ศักยภาพในการจัดการธุรกิจสหกรณ์ของผู้จัดการทั่วไปอยู่ในระดับปานกลาง ผู้จัดการสหกรณ์ขนาดใหญ่จะมีศักยภาพในการอำนวยการในระดับสูง โดยผู้จัดการสหกรณ์ขนาด

กลางมีศักยภาพในการจัดการบุคลากร การวางแผนและการควบคุมธุรกิจในระดับสูงกว่าขนาดอื่น ๆ โดยปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพในการจัดการ ได้แก่ ขนาดของสหกรณ์และประสบการณ์ในการทำงาน ปัจจัยที่มีผลต่อระดับศักยภาพในการอำนวยการ ได้แก่ การเข้ารับการอบรม ส่วนข้อจำกัดที่ผู้จัดการส่วนใหญ่ประสบคือ การขาดแคลนทุนดำเนินการและสมาชิกในสหกรณ์ไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร (ดูเพิ่มเติมใน “ศักยภาพในการจัดการธุรกิจของผู้จัดการสหกรณ์ในประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531)

งานวิจัยเรื่องนี้ให้ความสำคัญต่อศักยภาพในด้านที่เป็นความรู้และประสบการณ์ ที่มีอยู่ในตัวบุคคล แล้วสามารถนำมาใช้ในการจัดการการบริหารได้ แต่ความสำเร็จหรือประสิทธิภาพของการใช้ศักยภาพที่มีอยู่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการ โดยเฉพาะปัจจัยภายใน เป็นสิ่งที่ต้องตระหนักอย่างมากและต้องสามารถจัดการได้เพื่อความสำเร็จตามที่มุ่งหวัง เพราะศักยภาพที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่สามารถประยุกต์ใช้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ดังเช่นงานศึกษาของ สุภิญญา จันทราสารทูล ที่ได้ศึกษา ศักยภาพของสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานในการตอบสนองความต้องการแรงงานของประเทศไทย โดยได้นิยามคำว่า ศักยภาพของสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานว่า หมายถึง ความสามารถของสถาบันในการผลิตแรงงานด้วยการฝึกอบรมอาชีพระยะสั้นหลักสูตรต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมความรู้และทักษะของแรงงาน (2535 : 7) ได้สรุปความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาฝีมือแรงงานจากผลการศึกษาว่า การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการจ้างงานในประเทศเริ่มเปลี่ยนความสำคัญจากภาคเกษตร ซึ่งกำลังแรงงานส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา มาสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ ที่มีความต้องการแรงงานที่มีฝีมือหรือมีคุณภาพเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ประเทศมีแนวโน้มของการเพิ่มประชากรลดลง จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการผลิตแรงงานที่มีคุณภาพและปรับปรุงรูปแบบของการศึกษา ให้สอดคล้องกับความต้องการที่เกิดขึ้น...(สุภิญญา จันทราสารทูล, 2535 : บทคัดย่อ)

ประเด็นสำคัญที่เขาให้ความสำคัญคือ ความสามารถของสถาบันในการพัฒนาฝีมือแรงงาน ซึ่งตามปกติสถาบันฝีมือแรงงานทุกแห่งจะประกอบด้วยความพร้อม ด้านบุคลากร อาคารสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ การบริหารจัดการภายในและงบประมาณหรือรายได้ที่นำมาบริหารจัดการเพื่อให้กิจการของสถาบันดำเนินไปได้ การที่สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานจะมีศักยภาพในการผลิตพัฒนาแรงงานที่เข้ามารับการอบรมให้มีปริมาณและคุณภาพมากขึ้นเพียงใดเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งการริเริ่มศึกษาศักยภาพขององค์กรของรัฐ จะช่วยให้เกิดความสนใจในการศึกษาตรวจสอบองค์กรของรัฐเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้หน่วยงานภาครัฐเองได้ตระหนักถึงการพัฒนาศักยภาพภายในหน่วยงาน อันจะมีต่อประสิทธิภาพในการให้บริการแก่ประชาชน

การศึกษาเรื่องนี้ยังมีส่วนในการเพิ่มพูนองค์ความรู้ทางวิชาการและเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยตรงด้วย โดยเฉพาะศักยภาพหน่วยงานที่เกิดขึ้นใหม่ในท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นองค์กรที่ควรได้รับการศึกษามากที่สุดในระดับท้องถิ่น เพราะเป็นหน่วยที่ใกล้ชิดประชาชนและดำเนินการโดยคนในท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นโดยตรง

จิตรประภา บุญลอย เป็นอีกคนหนึ่ง que ศึกษาศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบล โดยเน้นประเด็นการวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นของอบต. ในจังหวัดสงขลา ได้แบ่งศักยภาพหรือความสามารถออกเป็น 4 ด้านคือ

- 1) ด้านงบประมาณ ได้แก่ ความสามารถในการจัดเก็บรายได้ในการจัดสรรงบประมาณ
- 2) ด้านบุคลากร ได้แก่ โครงสร้างการบริหาร อัตราค่าจ้าง และความรู้ความสามารถ
- 3) ด้านข้อมูลข่าวสาร ได้แก่ การได้รับแหล่งข้อมูล ความถูกต้องของข้อมูล และความเป็น

ปัจจุบัน

- 4) กฎหมาย ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจและความสามารถในการบังคับใช้กฎหมาย โดยได้ศึกษาความสามารถในการทำหน้าที่ของอบต. ด้านสิ่งแวดล้อมครอบคลุมในประเด็น

ดังนี้

- 1) การคุ้มครองดูแลและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
- 2) การรักษาความสะอาดของถนน ทางน้ำ ทางเดิน และที่สาธารณะรวมทั้งการกำจัดขยะมูล

ฝอยและสิ่งปฏิกูล

- 3) การจัดการคุณภาพอากาศ น้ำ คุณภาพสิ่งแวดล้อมเรื่องอื่น ๆ
- 4) การคุ้มครองดูแลและรักษาทรัพยากรอื่นเป็นสาธารณะสมบัติของแผ่นดิน รวมทั้งการแสวง

หาประโยชน์จากทรัพยากรอื่นของอบต. (จิตรประภา บุญลอย, 2541:4)

การศึกษาเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะมุ่งประเด็นศักยภาพในการวางแผนจัดการสิ่งแวดล้อมขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นสำคัญ ได้แบ่งศักยภาพขององค์กรชัดเจน คือ ด้านงบประมาณ บุคลากร การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และด้านกฎหมาย ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 4 ด้านนี้มีส่วนส่งเสริมให้องค์กรมีศักยภาพในระดับสูง แต่มีข้อพิจารณาสำหรับการศึกษาวิจัยชุดนี้ คือ การศึกษาอบต. ทั้งหมดในเขตจังหวัดสงขลาซึ่งเป็นประเด็นที่กว้างขวางมาก ทั้งในด้านพื้นที่และเนื้อหาทำให้การศึกษารั้งนี้เป็นการศึกษาลักษณะทั่วไป มากกว่าจะเป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่เป็นรูปธรรม ประโยชน์ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะได้รับจริง ๆ อาจจะมีน้อย เพราะพื้นที่ศึกษาเป็นเพียงหน่วยงานที่ได้รับการศึกษาอย่างเดียว ไม่ใช่เป็นหน่วยงานที่ร่วมกันศึกษาและพัฒนาไปด้วยกัน (แต่ดูเหมือนจะเป็นลักษณะ

เฉพาะของนักศึกษาในประเทศไทย ที่ศึกษาสำเร็จแล้วก็จบกันไปไม่ต้องให้ความสำคัญกับการประยุกต์ใช้ประโยชน์อันใดเลย เพราะอาจจะมีทัศนคติว่าเรื่องการศึกษากับการนำไปใช้ไม่ต้องสัมพันธ์กัน นับว่าเป็นจุดอ่อนของการทำวิจัยในประเทศไทย)

กล่าวได้ว่า ศักยภาพขององค์กรหรือหน่วยงานไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชน ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ ความสามารถของบุคลากรขององค์กร ความพร้อมขององค์กร และวิธีการจัดการหรือการบริหารหน่วยงาน ซึ่งทั้ง 3 ประเด็นนี้จะนำไปใช้ในการวิเคราะห์กลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชนที่ผู้วิจัยศึกษา เพื่อประเมินความพร้อมของบุคลากรในกลุ่ม ความพร้อมของกลุ่ม และความสามารถในการบริหารจัดการภายในกลุ่มว่าจะมีมากน้อยเพียงใด มีกระบวนการในการทำงานอย่างไร กล่าวโดยสรุปว่า ศักยภาพตามหลักการขึ้นอยู่กับความพร้อมขององค์ประกอบ ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพของศักยภาพแต่ละด้าน ถ้ามีความพร้อมมาก ก็จะมีศักยภาพมาก ถ้ามีความพร้อมน้อยก็จะมีศักยภาพน้อย

2.2 การพึ่งตนเองของชุมชน

2.2.1 ความหมายของการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเอง (Self-reliance) หมายถึงความสามารถในการดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองนั้นมีทั้งระดับปัจเจกชน (Individual) และระดับชุมชน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2534:61)

การพึ่งตนเอง หมายถึง การกระทำกิจกรรมเพื่อดำเนินงานอย่างใด จะกระทำเพื่อดำเนินงานด้วยกำลังทางทรัพย์ ความสามารถและสติปัญญาของตนเองโดยไม่ต้องร้องขอหรือรอคอยความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น (บุญทัน ดอกไธสง อ้างถึงใน นฤมล พรหมมา, 2538:18)

การพึ่งตนเอง หมายถึง การยอมรับและเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง ที่จะกระทำการใด ๆ ได้อย่างถูกต้อง และกระทำได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่น (โณมสมร เหลือโกศล, 2532:10)

การพึ่งตนเองไม่ได้หมายความว่า พึ่งตนเองในลักษณะที่อยู่ในสังคมหมู่บ้านอย่างโดดเดี่ยว แต่เราจะต้องพึ่งตัวเองในลักษณะที่มีสมรรถนะในทางปัญญาความรู้พอที่จะมองการเปลี่ยนแปลงเทคนิคจากภายนอกในลักษณะที่จะเลือกสรรได้ (เสนห์ จามริก, 2531:8)

การพึ่งตนเอง หมายถึง การสามารถใช้ศักยภาพได้อย่างสูงสุด การใช้ทรัพยากรคน ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่รอบตัวในการทำประโยชน์สูงสุด ให้มีความเป็นไปในทางเศรษฐกิจในทาง สังคมวัฒนธรรม (เสรี พงศ์พิศ, 2533:24)

การพึ่งตนเอง มิได้หมายถึงการอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่เป็นความชาญฉลาดที่คน กลุ่มคน ประเทศและกลุ่มประเทศจะเลือกใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาในการพัฒนาในการกำหนดนโยบายและแนว ทางของตนเอง (ปกรณ์ ปริยากร, 2535:52)

โดยสรุป การพึ่งตนเอง หมายถึง การดำรงสถานภาพของตนเอง ครอบครัวยุหรือชุมชนได้ ด้วยความสามารถของตนเอง โดยไม่ต้องตกอยู่ภายใต้การครอบงำของสิ่งใดหรือบุคคลใด มีความ สามารถในการเลือกสรรหรือกำหนดอนาคตของตนเองได้อย่างมีวิจารณญาณ

2.2.2 ระดับแห่งการพึ่งตนเอง

ระดับการพึ่งตนเองมีหลายระดับตามแต่ใครจะนิยามและให้ขอบเขตของคำว่า “การพึ่งตน เอง” ที่ตนกล่าวถึง ประวิณ รอดเขียว (2522 อ้างถึงใน นฤมล พรหมวา, 2538:8) ได้แบ่งการพึ่งตนเองเป็น 3 ระดับ ดังนี้

1) ระดับปัจเจกบุคคล การพึ่งตนเอง หมายถึงคนที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้จากสิ่งที่หามาได้ เอง เป็นอิสระได้อย่างแท้จริง โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้ใดทั้งยังหมายถึงผู้ที่สามารถร่วมมือทำงานร่วมกับ ผู้อื่นได้อย่างเต็มใจที่จะช่วยคนอื่น ๆ และให้คนอื่นช่วยแต่เป็นผู้ที่ไม่พึ่งพาอาศัยใคร

2) ระดับชุมชน การพึ่งตนเอง หมายถึงชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรและทักษะซึ่งเป็นเจ้าของ ร่วมกัน เพื่อสวัสดิการของตนเองและเพื่อการพัฒนาของเขาจะต้องไม่มีความคิดว่า รัฐบาลหรือหน่วย งานในท้องถิ่นจะมาช่วยวางโครงการ และแก้ไขปัญหของท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง ความช่วยเหลือจาก ภายนอกอาจจะมาในรูปของคำแนะนำ ความชำนาญและเงินกู้ยืม สิ่งเหล่านี้คนในชุมชนจะต้องตระหนัก ให้ดีว่าจะต้องขอใช้คืนไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม โดยเฉพาะการช่วยเหลือด้านเงินทุนที่มาจากภายนอก นั้นชุมชนจะร้องขอได้ ก็ต่อเมื่อท้องถิ่นได้พยายามใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาไปก่อนหน้า แล้ว

3) ระดับประเทศ การพึ่งตนเอง หมายถึงเมื่อทุกคนและชุมชนในประเทศพึ่งตนเองได้ ประเทศก็สามารถพึ่งตนเองได้ด้วยพลเมืองในประเทศ ต้องยอมรับร่วมกันว่า วิถีทางที่จะมุ่งไปข้างหน้า นั้นต้องเกิดจากการตัดสินใจร่วมกันใช้ทรัพยากรร่วมกันและความพยายามร่วมกันจึงจะบรรลุอุดมการณ์ การพึ่งตนเองได้ในที่สุด

การนำเสนอระดับการพึ่งตนเองเป็น 3 ระดับของประวิณ รอดเขียวนี้ ใน 2 ระดับข้างต้นเป็นการให้ความหมายการพึ่งตนเองที่ตรงและมีความเป็นไปได้ สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงที่ควรจะเป็น แต่การพึ่งตนเองในระดับประเทศที่กล่าวว่า เมื่อคนทุกคนและชุมชนในประเทศพึ่งตนเองได้ประเทศก็สามารถพึ่งตนเองได้ เป็นการมองประเทศในลักษณะตั้งอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังและการพึ่งตนเองของประเทศขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในเท่านั้น ซึ่งความจริงแล้วไม่ได้เป็นเช่นนั้นเพราะแต่ละประเทศมีการติดต่อสัมพันธ์กันตลอดทั้งเพื่อการเศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองและการทหาร ประเทศไม่มีลักษณะการหยุดนิ่ง โดยปราศจากการรุกร้าจากประเทศอื่นและไม่มีประเทศใดที่จะพึ่งพาตนเองได้ทุก ๆ ด้าน เพราะขีดความสามารถในการพึ่งตนเองนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือองค์ประกอบหลายประการเปลี่ยนได้ตามกาลเวลา

ในทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท ได้แบ่งการพึ่งตนเองออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคล (Individual) และระดับชุมชน (Community) และให้นิยามการพึ่งตนเองใน 2 ระดับ คือ ปัจเจกชนพึ่งตนเอง หมายถึง การที่บุคคลสามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระเช่นสามารถแยกตัวออกมาอยู่ต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิตสามารถเลี้ยงตัวเองได้ ตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ ได้เองหรือสามารถขอคำแนะนำของผู้อื่นมาประกอบการตัดสินใจของตน ชุมชนพึ่งตนเองหมายถึง การที่ชุมชนมีความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคงสมบูรณ์ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2534:61)

สรุปได้ว่า การพึ่งตนเองมีอยู่ 3 ระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับชุมชน และระดับสังคมหรือประเทศ ในแต่ละระดับต่างมีรายละเอียดด้านเกณฑ์ชีวิต องค์ประกอบแห่งการพึ่งตนเองที่แตกต่างกันไปตามมาตรฐานและความเป็นไปได้ในแต่ละระดับ โดยการพึ่งตนเองระดับบุคคล มีองค์ประกอบที่แสดงให้เห็นถึงการพึ่งตนเองได้ คือ มีความรู้หรือการศึกษา ความสามารถในการดำรงอยู่อย่างอิสระและการปรับตัวเข้ากับคนอื่น/สังคมได้ การพึ่งตนเองระดับชุมชน ประกอบด้วย ด้านปริมาณ ได้แก่ สมาชิกและองค์กรของชุมชนมีมากและเป็นปึกแผ่น การมีทรัพยากรธรรมชาติมีเพียงพอต่อการใช้และจำนวนประชากร รายได้กับรายจ่ายมีความสมดุลกัน มีสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานพร้อม ในด้าน คุณภาพ ได้แก่ ปัจเจกบุคคลและชุมชนมีความสามารถในการพัฒนาและปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การพึ่งตนเองระดับสังคม มีองค์ประกอบ ได้แก่ คุณภาพของประชากร ความพร้อมด้านทรัพยากร และการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคม ในประเด็นการพึ่งตนเองมีความเกี่ยวข้องขอบเขตของการศึกษาในพื้นที่ศึกษา 2 ระดับ คือ การพึ่งตนเองระดับบุคคล และระดับชุมชน ซึ่งจะนำไปวิเคราะห์ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนจากข้อมูลที่ค้นพบต่อไป

2.2.3 องค์ประกอบและรูปแบบการพึ่งตนเอง

ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท อธิบายถึงการพึ่งตนเองของชุมชนว่าจะต้องพึ่งตนเองได้ 5 ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และด้านสังคม ใช้สัญลักษณ์ภาษาอังกฤษว่า TERMS (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2534:60) โดยอธิบายความภาวะการพึ่งตนเองว่า มีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) ที่สามารถเลื่อนสูงขึ้นหรือต่ำลงได้ในขณะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาเทียบได้กับความสมดุลเคลื่อนที่ (moving-equilibrium) (หน้า 61, คนเดียวกัน) และการพึ่งตนเองในแต่ละด้านนั้น ยังมีความสัมพันธ์ต่อกันประกอบกันเป็นความสัมพันธ์เชิงหน้าที่อีกด้วย (ดูรายละเอียดในตารางแสดงความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ในรายงานการวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท, สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย 2538:3-11)

การพึ่งตนเองตามรูปแบบ TERMS MODEL คือ รูปแบบการพึ่งตนเองในด้านต่าง ๆ ดังนี้ เทคโนโลยีของชุมชน มีลักษณะเหมาะสมในสภาพชนบทซึ่งอาจจะรวมถึงเครื่องมือ เครื่องใช้พื้นบ้านและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีความทันสมัย หากแต่สามารถควบคุมได้และควรเป็นเทคโนโลยีที่ผ่านการวิจัยและพัฒนาภายในประเทศ

เศรษฐกิจของชุมชน อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการและขีดความสามารถในการสนองความต้องการ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมีประสิทธิภาพแข่งภายนอก สามารถในการออมและการลงทุน สามารถรวมกลุ่มการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคตด้วย

ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชนบท ควรมีอยู่อย่างสมบูรณ์หรือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ มีคุณภาพของระบบนิเวศน์และอยู่ในสภาพที่สามารถฟื้นฟูได้

คน/จิตใจของคนในชุมชนชนบท ควรมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่พัฒนา มีความรู้และความสามารถในการประยุกต์มีคุณธรรม ลดละอบายมุขและความขยันหมั่นเพียร

สังคมของชุมชนชนบท ควรมีภาวะผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็งรวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลกภายนอก (หน้า 2-4, 2-5, คนเดียวกัน)

นอกจากนี้การพึ่งตนเองของชุมชนตาม TERMS MODEL นี้จะเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด ยังขึ้นอยู่กับ 2 ปัจจัยที่สำคัญ คือ การสร้างขีดความสามารถของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอก (หน้า 2-5, เล่มเดียวกัน) โดยมีเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเอง คือ ความสมดุลทางเทคโนโลยี ทางเศรษฐกิจ ทางทรัพยากรธรรมชาติ ทางจิตใจและทางสังคม (หน้า 4-2, เล่มเดียวกัน)

การพึ่งตามรูปแบบนี้มีนัยแห่งการพัฒนาเป็นวงนอกที่สำคัญตามตัวแบบเชิงซ้อน (ดูที่มาในตัวแบบเชิงซ้อนการพึ่งตนเอง หน้า 3-18 รายงานการวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท, สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, พฤษภาคม 2538) กลยุทธ์การพัฒนาตัวแบบนี้กำหนดให้การพึ่งตนเองเป็นวงใน การพัฒนาเป็นวงนอก เป็นกลยุทธ์ในตัวแบบการพึ่งตนเองแบบพัฒนา (Development Self-reliance Model)...(หน้า 3-18, เรื่องเดียวกัน)

จากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ได้สรุปรูปแบบการพึ่งตนเองและองค์ประกอบดังนี้

- 1) ภาพชนบทที่มองเพื่อการพึ่งตนเองหรือเพื่อการพัฒนา ต้องมองในหลายด้านอย่างน้อยต้อง 5 ด้าน คือ TERMS หมายถึง เทคโนโลยี (T) เศรษฐกิจ (E) ทรัพยากร (R) จิตใจ (M) และสังคม (S)
- 2) จะต้องบูรณาการมิติให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะในเชิงบทบาทและหน้าที่ของ TERMS
- 3) ชุมชนชาวชนบทจะดำรงอยู่ได้ด้วยสันติ ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงภายนอก ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการคือ
 - 1) ความสมดุล (Balance) ซึ่งหมายถึงความสอดคล้องความกลมกลืนกันระหว่าง TERMS
 - 2) ความสามารถของชุมชน (Ability) ในการจัดการชุมชนของตนเอง ซึ่งหมายถึงการรู้จักจัดระบบตัวเอง ความสามารถในการวิเคราะห์ด้วยตนเอง ความสามารถในการวางแผนรวมทั้งการจัดการตนเอง...
 - 3) ความมีเครือข่าย (Net-working) หมายถึงความสัมพันธ์กับภายนอกทั้งที่เป็นชุมชนชนบทด้วยกัน บุคลากรหรือองค์กรจากภาครัฐ...จากองค์กรภาคเอกชน (NGO)...
- 4) การวิจัยและการพัฒนาเป็นความต่อเนื่อง...เพื่อหาองค์ความรู้และประยุกต์องค์ความรู้เพื่อใช้ประโยชน์ในตัวแบบการพึ่งตนเอง...
- 5) การดำรงอยู่ด้วยอย่างสมดุลของชุมชนชนบทนั้น จะต้องมีความอยู่บนการพึ่งตนเองโดยถือเป็นแกนหรือวงในและบนฐานการพัฒนาโดยถือให้เป็นวงนอก...(หน้า 3-29,3-30, เรื่องเดียวกัน)

2.2.4 เจื่อนใจแห่งการพึ่งตนเองของชุมชน

พิเชียน ลิ้มปี่หวังอยู่ (2530 : บทคัดย่อ) ได้จำแนกปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองเป็น 4 ปัจจัย คือ ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางจิตวิทยา และปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ในแต่ละปัจจัยได้จำแนกองค์ประกอบย่อย ๆ ดังนี้

ปัจจัยทางการเมือง มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ความสามารถในการรับข่าวสาร การมีส่วนร่วม และการรู้จักแก้ปัญหาอย่างสม่ำเสมอ

ปัจจัยทางเศรษฐกิจ มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ การมีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอแก่การดำรงชีพ ความสมดุลระหว่างรายได้และรายจ่าย และการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า

ปัจจัยทางจิตวิทยามี 4 องค์ประกอบ คือ ความมั่นใจในตนเอง ความรับผิดชอบ ความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือ และความพอใจและภูมิใจในตนเอง

ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมมี 3 องค์ประกอบ คือ ประชากรเหมาะสมกับการผลิตสถาบันในการแก้ปัญหาาร่วมกัน และความสามารถในการปรับประสานกับภายนอก

เปาลินี อบะยัวร์เดนา (Paolini Abeywardena) ศึกษาเรื่อง Women's Self-reliance Programmer in Sri Lanka พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท คือ การมีส่วนร่วมของชาวชนบทในโครงการต่าง ๆ ซึ่งจะต้องพยายามดึงประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และปลูกกระตุ้นให้มีทัศนคติของการพึ่งตนเองด้วย (อ้างถึงใน สุนิสิต สุจิตานนท์และคณะ, 2535:6) สิ่งที่ค้นพบนี้เป็นเครื่องยืนยันว่า ปัจจัยภายในคือการเห็นความสำคัญของการพึ่งตนเองของคนในพื้นที่นั้นสำคัญ เพราะชาวบ้านก็คิดแต่จะรอคอยความช่วยเหลือจากคนอื่นหรือจากภายนอกอย่างเดียว ไม่ชวนขวายนหาทางช่วยเหลือและพัฒนาตนเอง การดึงเอาชาวบ้านมาศึกษางานมามีส่วนร่วมในโครงการมีส่วนให้พวกเขาเรียนรู้แนวทาง และเห็นช่องทางในการพัฒนาตนเองจะสามารถทำให้พึ่งตนเองได้

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการพึ่งตนเองได้ คือ องค์กรชุมชน กองทุนและกำลังคนแต่ยังขาดการปรับปรุงและพัฒนา ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม (สำนักงานสาธารณสุขมูลฐาน, 2536 อ้างถึงใน นฤมล พรหมมา, 2538:4) ทำให้บุคคลครอบครัวหรือชุมชนไม่สามารถดูแลหรือพึ่งพาตนเอง เช่น เรื่องสุขภาพอนามัย การบรรเทาอาการเจ็บป่วย เป็นต้น ซึ่งมีผลต่อการพึ่งพาภายนอกมากขึ้นตามลำดับ ถ้าองค์กรชุมชนได้รับการส่งเสริมสนับสนุน ให้มีความพร้อมและเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อชุมชนอย่างแท้จริง

โถมสมร เหลือโกศล ได้สรุปว่า การพึ่งตนเองของประชาชนจะประสบความสำเร็จได้ต้องมีองค์ประกอบทั้งหมด 4 ประการคือ (อ้างถึงใน นฤมล พรหมมา, 2538:19)

1) ประชาชนมีความคิด และตัดสินใจได้ด้วยตนเอง (Self-Determination) หมายถึง สามารถเลือกสรรในการตัดสินใจและการพิจารณาแนวทางการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง เป็นตัวของตัวเอง ในทางความคิด มีทัศนะในการมองปัญหาหรือเลือกพิจารณาถึงการดำเนินการใด ๆ ได้ด้วยภูมิปัญญา

ของตนเอง ซึ่งมีได้เกิดจากการถูกรอบำทางความคิด (จิตติมา โสภารัตน์, 2516:86 อ้างใน โจนสมร เหลือโกศล)

2) ประชาชนทุกคนถือว่าเป็นผู้มีศักยภาพ (Potential) ในตนเอง และต้องรู้จักสามารถนำศักยภาพนั้น ๆ มาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน...

3) ประชาชนต้องมีส่วนร่วม (People Participation) ในการดำเนินงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ ทุกขั้นตอน ซึ่งหมายถึงการร่วมใน 3 ระดับคือ

- (1) ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ
- (2) ร่วมมือร่วมใจกระทำการและ
- (3) ร่วมรับผลจากการตัดสินใจและการกระทำนั้น...

4) มีพื้นฐานความคิด ความเชื่อที่ว่า “มนุษย์ทุกคนเป็นผู้มีคุณค่าและมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” คือ มนุษย์ย่อมมีเกียรติ ศักดิ์ศรี และคุณค่าของความเป็นมนุษย์แฝงอยู่ในตัวเอง (Worth and Dignity of man)

ลักษณะของแต่ละคนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง ก็ต้องพัฒนาตัวเองให้รู้ในการพัฒนาตลอด ถ้ามีค่านิยมพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องพึ่งตนเอง 9 ประการคือ

- 1) ศึกษาหาความรู้เป็นนิจ
- 2) ฝึกฝนตนเองให้มีความสามารถและความชำนาญ
- 3) ใช้ความรู้ ความสามารถของตนเองให้เต็มที่ก่อนที่จะขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น
- 4) มีความเข้มแข็ง อดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและปัญหาทั้งหลาย
- 5) ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์
- 6) ขวนขวายประกอบอาชีพสุจริตโดยไม่เลื่องงาน
- 7) คิดชอบ ทำชอบ และแก้ปัญหาได้
- 8) รับผิดชอบต่อตนเอง ส่วนรวม ต่อหน้าที่และต่อการกระทำ
- 9) ปฏิบัติงานให้สำเร็จเรียบร้อย (โจนสมร เหลือโกศล, 2532:27)

กล่าวโดยสรุปเงื่อนไขหรือปัจจัยภายในชุมชนที่มีผลต่อการพึ่งตนเองนั้นประกอบด้วย

- 1) ผู้นำชุมชน ที่มีความรู้ ความสามารถและคุณธรรม
- 2) แรงจูงใจของชาวบ้านที่ต้องการเข้าร่วมโครงการที่เสริมสร้างหลักประกันในชีวิต
- 3) โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ประกอบกิจกรรมการเกษตร โดยเฉพาะเกษตรผสมผสาน

4) โครงสร้างทางการเมือง คือ สถาบันชุมชน (บ้าน วัด โรงเรียน) มีความสามัคคีเข้มแข็งและมีระบบจัดการกับความขัดแย้งภายในชุมชน

5) โครงสร้างทางสังคม คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ความเป็นปึกแผ่น บุรณภาพ

6) การมีองค์กรเพื่อช่วยเหลือตนเองเกิดขึ้นด้วย

ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย ภาครัฐ องค์กรเอกชน ระบบตลาด (พ่อค้า) และนักการเมืองในชุมชนพึ่งตนเองได้ ต้องรู้เท่าทัน เพื่อเลือกรับปัจจัยภายนอกที่กระทบต่อหมู่บ้านในช่วงเวลาที่ต่างกัน (ปราชญ์ หมอนทองแดง, 2534 : บทคัดย่อ 1-2) นอกจากนี้ยังพบว่า ลักษณะของชุมชนพึ่งตนเองจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องผ่านกระบวนการต่อสู้ดิ้นรน และเกิดการพัฒนาหมู่บ้านโดยรวมควบคู่กันไปด้วย

ที่อ้างถึงข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า การที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งจะพึ่งตนเองได้นั้น มีปัจจัยหลายประการ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยเฉพาะปัจจัยภายในนั้นดูเหมือนจะสำคัญมากต่อกระบวนการดังกล่าว เพราะศักยภาพที่มีอยู่ภายในชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการพึ่งตนเองอย่างมั่นคง และเชื่อมโยงกับภายนอกได้อย่างมีความพร้อมและตามความต้องการภายในเป็นหลัก เมื่อภายในมีความพร้อมแล้วการช่วยเหลือจากภายนอกก็จะเป็นได้ง่ายและสัมฤทธิ์ผลสูง

ในระดับองค์กร ปัจจัยที่ส่งเสริมให้สามารถพึ่งตนเองได้ พินาน วงศ์อภัย พบว่าลักษณะที่แสดงถึงการพึ่งตนเองขององค์กรประชาชนมี 6 ประการ คือ

- 1) มีกิจกรรมที่สนองตอบความต้องการของสมาชิก
- 2) มีผลกำไรจากการดำเนินงาน
- 3) มีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ
- 4) มีการตัดสินใจและดำเนินงานที่เป็นอิสระ
- 5) มีการปรับตัวเพื่อความมั่นคง
- 6) มีการกระจายผลประโยชน์อย่างยุติธรรมและเสมอภาค

และพบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์กรประชาชน (ศูนย์บริการสมาชิกนิคมสร้างตนเองโนนสูงที่พินานใช้เป็นกรณีศึกษา) ประกอบด้วย

1) ผู้นำหรือกรรมการมีความตั้งใจจริง ยอมรับฟังความคิดเห็นจากสมาชิก เป็นที่ปรึกษาแก่สมาชิกตลอดจนมีความสามารถในการชักจูงผู้อื่น อีกทั้งฝ่ายบริหารและสภาควบคุมต้องเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ

2) การบริหารศูนย์บริการนิคม การจัดโครงสร้างการทำงาน การสร้างเครือข่ายระหว่างศูนย์และหมู่บ้าน ระบบสหกรณ์การ การวางกฎระเบียบต่าง ๆ เกิดจากการเรียนรู้จริงหาทางแก้ไขร่วมกันต่อเนื่องทั้งหมดช่วยเสนอระบบ

3) สมาชิกส่วนใหญ่มีทัศนคติและเข้าใจวัตถุประสงค์ของศูนย์ดี และมีส่วนร่วมคิดค้นปัญหาวางแผนและดำเนินงานสม่ำเสมอ

4) กรรมการกลุ่มสมาชิกส่วนใหญ่เข้าร่วมกลุ่ม เพราะต้องการทำงานกลุ่มมากกว่าจะหวังรับผลประโยชน์

5) สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในชุมชนเป็นไปไม่ดี ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำฐานะยากจน สภาพดังกล่าวเป็นแรงผลักดันให้สมาชิกต้องรวมตัวเพื่อช่วยเหลือกัน ผู้นำทางการเมืองมีจิตสำนึกที่ดีในการพัฒนาประกอบกับสังคม มีลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

6) นักพัฒนามีแนวคิดและความจริงใจในการทำงาน ประกอบกับมีวิธีการทำงานที่เหมาะสม

7) องค์กรที่สนับสนุนมีความยืดหยุ่นในด้านเวลา งบประมาณ และให้อิสระในการปฏิบัติงานภาคสนามเต็มที่ ในการดูความพร้อมของกลุ่มเป้าหมาย

8) พนักงานของศูนย์บริการนิคมฯ ทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีจิตใจรักงานพัฒนา มากกว่าการทำงานเพื่อหวังเพียงค่าตอบแทน (พิมาน วงศ์อภัย, 2532 : บทคัดย่อ 2-3)

จึงสามารถสรุปได้ว่า องค์กรประชาชนจะพึ่งพาตนเองได้นั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่สำคัญ คือ (1) บุคลากรภายในองค์กร ต้องมีความรู้มีความรับผิดชอบต่อกกลุ่ม มีความปรารถนาดีต่อองค์กรและมีคุณธรรมโดยเฉพาะความซื่อสัตย์สุจริต (2) การสนับสนุนจากภายนอก เช่น จากภาครัฐ องค์กรเอกชน ภาคเอกชน เป็นต้น ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 2 ประการนี้ต้องดำเนินการอยู่บนพื้นฐานความต้องการของคนส่วนใหญ่ และสอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่นเป็นประการสำคัญ ซึ่งในประเด็นนี้จะเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งสำหรับการวิเคราะห์ความสามารถในการพึ่งตนเอง และปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ทราบถึงความสอดคล้องหรือความแตกต่างระหว่างลักษณะการพึ่งตนเองและการปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง จากข้อมูลในส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลจากพื้นที่ศึกษาได้

สรุปว่า ชุมชนจะพึ่งพาตนเองได้ต้องพึ่งพาตนเองได้ในด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคม ในระดับที่เพียงพอกับความต้องการของคนในชุมชน ต้องมีความสมดุล

ระหว่างการพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน ชุมชนต้องมีความสามารถในการจัดการด้านต่าง ๆ ด้วยตนเอง ต้องมีเครือข่าย และการพัฒนาอย่างต่อเนื่องบนพื้นฐานแห่งการพึ่งตนเองเป็นหลัก โดยมีปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง 4 ปัจจัย คือ ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางจิตวิทยาและปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบ

2.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง

2.3.1 แนวคิดการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ

2.3.1.1 แนวคิดการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกร

การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สำคัญก็คือ การที่ทรงมุ่งช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของคนในชนบทเป็นหลัก (สุเมธ ตันติเวชกุล และคณะ, 2540:252) วิธีการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเพื่อให้ราษฎรพึ่งตนเองได้ ประกอบด้วยหลักการพัฒนา 8 ประการด้วยกัน คือ

- 1) ทรงยึดหลักที่ไม่ใช้วิธีการสั่งการให้เกษตรกรปฏิบัติตาม...
- 2) ทรงเน้นให้พึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเป็นหลักสำคัญ...
- 3) ทรงใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation) เป็นจุดสำคัญในการพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ...
- 4) ทรงใช้หลักประชาธิปไตยในการดำเนินการ...
- 5) ทรงยึดหลักสภาพของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ...
- 6) ทรงเน้นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักที่จำเป็นต่อการผลิตอันเป็นรากฐานนำไปสู่การพึ่งตนเองในระยะยาว...คือแหล่งน้ำ เพราะแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่...มีผลผลิตตลอดปี..
- 7) การส่งเสริมหรือสร้างเสริม สิ่งที่ชาวชนบทขาดแคลน และเป็นความต้องการอย่างสำคัญ คือ “ความรู้” ด้านต่าง ๆ...

8) ทรงนำความรู้ในด้านเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสม เข้าไปถึงมือชาวนาชนบทอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง โดยทรงมุ่งให้เป็นขบวนการเดียวกันที่เป็นเทคโนโลยีที่ชาวบ้านสามารถรับไปและสามารถนำไปปฏิบัติได้ผลจริง

เทคนิควิธีการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายหลักดังกล่าวมีหลายประการ เช่น

ก. การรวมกลุ่มประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหาลึกของชุมชนชนบท... โดยเฉพาะการรวมตัวกัน
ในรูปของสหกรณ์

ข. การส่งเสริมโดยกระตุ้นผู้นำชุมชน ให้เป็นผู้นำในการพัฒนา... โดยเน้นในด้านคุณธรรม ความโอบอ้อมอารี ความเป็นคนในท้องถิ่นและรักท้องถิ่นให้เป็นผู้ดำเนินการสร้างสังคมไทยโดยเฉพาะระบบอุปถัมภ์ กระตุ้นให้ผู้นำที่มีฐานะดีให้เป็นผู้ดำเนินการสร้างสรรค์ความเจริญให้กับท้องถิ่น โดยชาวบ้านที่ยากจนให้ความสนับสนุนร่วมมือ... ดังมีพระราชดำรัสว่า “...ในการทำงานทั้งปวงนั้น ทุกคนจะต้องตั้งใจจริงอดทนและขยันหมั่นเพียร ซื่อตรงเห็นอกเห็นใจกันถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีเมตตาเมตตา มุ่งเจริญต่อกันยึดมั่นในสามัคคีธรรม ความสุจริตทั้งในความคิดและการกระทำ ถือเอาความมั่นคงและประโยชน์ร่วมกันเป็นจุดสำคัญ...”

ค. การส่งเสริมการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองนั้นจะต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่รีบร้อนที่จะให้เกิดผลในความเจริญอย่างรวดเร็ว สิ่งสำคัญที่มีพระราชดำริอยู่เสมอ คือ ชุมชนจะต้องพึ่งตนเองในเรื่องอาหารได้ก่อนเป็นลำดับแรก จากนั้นจึงค่อยก้าวไปสู่การพัฒนาในเรื่องอื่น ๆ... (ดูรายละเอียดในเรื่อง แนวคิดการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกรอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, สุเมธ ตันติเวชกุล และคณะ, พิมพ์ครั้งแรก 5 พฤษภาคม 2540 หน้า 252-259)

นอกจากนี้พระองค์ยังมีแนวพระราชดำริ จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริอีกด้วย เพื่อสนองพระบรมราโชบายในการเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ประชาชนในการพัฒนา เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ ดังจะเห็นได้จากวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งศูนย์ศึกษา (ดูรายละเอียดในหน้า 60-62 เรื่องเดียวกัน)

ก. เพื่อเป็นแหล่งสาธิตให้เกษตรกรได้เรียนรู้...

ข. เป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยทดลอง...

ค. เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนทัศนะความคิดเห็นในการพัฒนา...

ง. เป็นศูนย์รวมบริการประชาชนทางด้านความรู้และวิชาการ...

สรุปได้ว่า การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริปรากฏออกมาใน 2 รูปแบบ คือ ด้านหลักการ (นามธรรม) และด้านวิธีการหรือรูปแบบการดำเนินการตามหลักการ (รูปธรรม) เพื่อให้ปรากฏออกมา

ชัดเจนสามารถนำไปปฏิบัติได้สำหรับข้าราชการ นักพัฒนา และเกษตรกรทั่วไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริที่เป็นระบบ และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม

แนวคิดการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำรินี้ มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาในกระบวนการวิเคราะห์ของผู้วิจัยอยู่ 2 ประการ คือ (1) ลักษณะการพึ่งตนเองของคนในชุมชน กับ การพึ่งตนเองของแนวคิด มีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร (2) การส่งเสริมจากองค์กรของรัฐในท้องถิ่นเป็นไปในลักษณะใด เมื่อเปรียบเทียบกับเทคนิควิธีการดำเนินการที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายตามแนวคิดนี้

2.3.1.2 ทฤษฎีใหม่ : หลักการพึ่งตนเองและความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากแนวคิดการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกร อันเนื่องมาจากพระราชดำริแล้ว ทฤษฎีใหม่นับว่าเป็นระบบแห่งหลักการพึ่งตนเองที่มั่นคง ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานไว้โดยมุ่งให้เกษตรกรมีความพอเพียงเลี้ยงตนเองได้ในระดับแรกก่อน (Self-sufficiency) ด้วยวิธีการ 3 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ ขั้นตอนแรก มุ่งผลิตพอเพียงกับความต้องการของแต่ละครัวเรือนที่มีที่ดินถือครองประมาณ 15 ไร่ โดยแบ่งที่ดินออกเป็น 3 ส่วน คือ

ส่วนแรก ไร่ละ 30 เนื้อที่เฉลี่ย 3 ไร่ให้ทำการขุดสระกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูก ทั้งยังสามารถเลี้ยงปลาและปลูกพืชน้ำริมสระได้ด้วย ขนาดของสระลึกประมาณ 4 เมตร สามารถรับน้ำได้ถึง 19,000 ลูกบาศก์เมตร

ส่วนที่สอง ไร่ละ 60 เนื้อที่เฉลี่ยประมาณ 10 ไร่ใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร ปลูกพืชผลต่าง ๆ โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนคือ

ไร่ละ 30 ส่วนที่หนึ่ง ใช้ทำนาข้าวประมาณ 5 ไร่

ไร่ละ 30 ส่วนที่สอง ปลูกพืชไร่หรือพืชสวนตามแต่สภาพของพื้นที่และสถานะตลาด ประมาณ 5 ไร่

ส่วนที่สาม ไร่ละ 10 เป็นพื้นที่ที่เหลือมีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ จัดเป็นที่อยู่อาศัยถนนหนทาง คันคูดินหรือคูคลองตลอดจนปลูกพืชสวนครัวและเลี้ยงสัตว์... (หน้า 226-241, เรื่องเดียวกัน)

ขั้นตอนที่สอง เมื่อดำเนินการตามขั้นตอนที่หนึ่งในที่ดินของตนแล้ว ให้ดำเนินการตามขั้นตอนที่สองคือ ให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ร่วมแรงใน

- 1) การผลิต (พันธุ์พืช เครื่องดิน ชลประทาน ฯลฯ)
- 2) การตลาด (ลานตากข้าว ยุ้ง เครื่องสีข้าว การจำหน่ายและผลิต)
- 3) การเป็นอยู่ (กะปิ น้ำปลา อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ)

4) สวัสดิการ (สาธารณสุข เงินกู้)

5) การศึกษา (โรงเรียนทุนการศึกษา)

6) สังคม ศาสนา

ด้วยความร่วมมือของหน่วยงานราชการ มูลนิธิและเอกชน...(หน้า 244, เรื่องเดียวกัน)

ในขั้นตอนที่สองนี้ แสดงให้เห็นถึงทรงมุ่งให้เกิดความสามัคคีเกื้อกูลกันภายในชุมชนเอง ด้วยวิธีการรวมกลุ่มซึ่งจะช่วยให้ชุมชน มีความเข้มแข็งมั่นคงและพึ่งตนเองได้ในที่สุด โดยมีสถาบัน ศาสนา (วัด) โรงเรียนทำหน้าที่ให้การศึกษา ให้ความรู้จัดเกลาปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในชุมชน ร่วมกันกับครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันแรกที่ต้องทำหน้าที่อยู่แล้ว สรุปได้ว่า หลักการนี้เป็นไปตามหลัก “บวร” คือบ้าน วัด โรงเรียนร่วมมือกันเพื่อสร้างแผ่นดินธรรมแผ่นดินนั้นเอง แต่โดยคำพิงศกภาพภายในชุมชนเองมีข้อจำกัด ดังนั้นพระองค์จึงให้ความสำคัญกับการได้รับความร่วมมือสนับสนุนการช่วยเหลือจากภายนอก เช่น หน่วยงานราชการ มูลนิธิและภาคเอกชน เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน

ขั้นตอนที่สาม ติดต่อยุติสัมพันธ์กับแหล่งเงิน (ธนาคาร) และกับแหล่งพลังงาน (บริษัทน้ำมัน) ตั้งและบริหารโรงสี (2) ตั้งและบริหารร้านสหกรณ์ (1,3) ช่วยการลงทุน (1,2) ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิต (4,5,6) ทั้งนี้ทั้งฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัทจะได้รับประโยชน์

: เกษตรกรขายข้าวในราคาสูง (ไม่ถูกกดราคา)

ธนาคารกับบริษัทซื้อข้าวบริโภคในราคาต่ำ

(ซื้อข้าวเปลือกตรงจากเกษตรกรและมาสีเอง) : (2)

: เกษตรกรซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในราคาต่ำ

(เป็นร้านสหกรณ์ราคาขายส่ง) : (1,3)

: ธนาคารกับบริษัทจะสามารถกระจายบุคลากร... (หน้า 245, เรื่องเดียวกัน)

ในขั้นตอนที่สามนี้ เป็นส่วนขยายเครือข่ายของกลุ่มสหกรณ์ภายในชุมชน เพื่อสร้างแนวร่วม กับหน่วยงานราชการและเอกชนที่มีศักยภาพด้านการจัดการแผนการตลาด ซึ่งจะสามารถช่วยให้กลุ่มในชุมชนมีความเข้มแข็งมั่นคง และตัดวงจรพ่อค้าคนกลางที่เอารัดเอาเปรียบด้านราคาผลผลิตมาตลอดออกไปจากกระบวนการผลิตและการจัดการผลผลิตของเกษตรกรด้วย ดังนั้นบริษัทหรือกลุ่มธุรกิจเอกชนที่จะร่วมมือกับกลุ่มองค์กรชาวบ้านดังกล่าวนี้ จะต้องเป็นกลุ่มที่มุ่งหวังความเจริญเติบโตของกลุ่มมุ่งหวังให้กลุ่มพึ่งพาตนเองได้เป็นประการสำคัญ ไม่ควรจะครอบงำหรือมีอิทธิพลเหนือชาวบ้านด้วยการกว้านซื้อผลผลิตจากชาวบ้าน โดยให้ผลประโยชน์ตอบแทนเป็นตัวเงินเท่านั้น เพราะถ้าเป็นดังนั้นก็ไม่ได้

อะไรไปจากพ่อค้าคนกลางที่คอยเอาเปรียบเกษตรกรทุกรูปแบบ จะมีฐานะเป็นพ่อค้าคนกลางรายใหม่ที่มาครอบงำชาวบ้านเช่นเดิม ทำที่สุดแล้วชาวบ้านก็ต้องพึ่งภายนอกโดยไม่มีทางพึ่งตนเองได้ ซึ่งไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของทฤษฎีใหม่แต่อย่างใด

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541:10-21) กล่าวถึงทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าเป็นทั้งหลักการและวิธีการใหม่ เป็นพระราชดำริที่มีความยิ่งใหญ่ทางความคิด 9 ประการ คือ

1) เป็นแนวคิดที่ก้าวพ้นเพดานความคิดแบบตะวันตก มีอิทธิพลต่อทฤษฎีและวิธีการปฏิบัติทางการพัฒนา คือ ความคิดแบบตะวันตกมีลักษณะเป็นเอกนิยม...แต่พระราชดำริทฤษฎีใหม่มีลักษณะเป็นพหุนิยม (Plurality, Multiplicity, Multiple) ทั้งในแง่คิด (Thinking) และการกระทำ (Doing)...

2) เป็นแนวคิดที่ก้าวพ้นเพดานความคิดแบบวิภาษวิธี (Dialectical) ซึ่งถือว่ามี thesis-anti-synthesis...ทฤษฎีใหม่ต่างไปจากแนวคิดดังกล่าวตรงที่...ยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันของสิ่งที่แตกต่างกัน เช่น เกษตรแบบพึ่งตนเองดำรงอยู่ร่วมกับการผลิตทางเกษตรอุตสาหกรรม หรืออุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีสูงหรืออุตสาหกรรมประเภทให้บริการได้ โดยไม่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะเกษตรพอเพียงไปเป็นการผลิตรูปแบบอื่น...มีตรรกที่แตกต่างจะระบบดังกล่าวในแง่ที่ว่า เป็นตรรกของการพึ่งพิงอิงกัน (interdependence) ที่มีจริยธรรมของความสามัคคี...

3) เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้ทำให้เห็นจริงได้ จึงเป็นทฤษฎีที่ผนึกประสานเป็นเนื้อเดียวกับการปฏิบัติ มิใช่เป็นเพียงทฤษฎีลอย ๆ ปฏิบัติไม่ได้ นอกจากนั้นยังมีการแนะนำให้มีการปฏิบัติอย่างเป็นขั้นตอน...

4) เป็นทฤษฎีที่มีความง่ายไม่ซับซ้อนเข้าใจง่าย จึงมีพลังสูง คนทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจเข้าถึงและนำไปทำให้เห็นผลจริงได้

5) เป็นทฤษฎีที่นำประสบการณ์ของไทยและลักษณะสภาพแวดล้อมลมฟ้าอากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้าและอนาคต ตลอดจนลักษณะเด่นของชีวิตความเป็นอยู่ และการผลิตของไทยซึ่งเป็นประเทศผลิตธัญญาหารและมีส่วนเกินทางการผลิตธัญญาหารมารวมกันขึ้นเป็นทฤษฎี ทั้งนี้โดยเน้นความสำคัญของ “น้ำ” ที่มีต่อชีวิตเป็นพิเศษ...แนวพระราชดำริ “น้ำคือชีวิต” นี้เองที่เป็นรากฐานของ “ทฤษฎีใหม่”

6) เป็นแนวคิดที่สมสมัยและได้จังหวะเวลาเหมาะ ในการเตือนให้ผู้มีบทบาททางการจัดทำและดำเนินการตามนโยบายและแผนการพัฒนาฯ ให้มีสติและความระมัดระวังในการกำหนดนโยบายและแผนการพัฒนาประเทศ

7) เป็นแนวคิดที่แฝงไว้ซึ่งปรัชญาในการดำรงชีพและดำรงชาติด้วย มิใช่เป็นแต่เพียงทฤษฎีทางเศรษฐกิจหรือทฤษฎีด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ หากเป็นทฤษฎีแบบองค์รวม (Holistic Theory) เพราะมีหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และปรัชญาการดำรงชีวิต อีกทั้งยังมีผลในทางส่งเสริมจริยธรรม (Ethics) แห่งความพอ และความพอเพียงอีกด้วย (Enough และ Subsistence)

8) เป็นแนวคิดที่มีพลังในการกระตุ้นให้ผู้ยากไร้มีพลัง เข้าใจถึงความเป็นจริง ไม่มีปมด้อยหรือท้อถอยในโชคชะตา เพราะผู้ปฏิบัติสามารถมีความสุขได้ตามอัธยาศัย และเข้าใจหลักของสันโดษ ไม่ถูกมองหรือทับถมว่า เป็นผู้ด้อยพัฒนาหรือมีปัญหาเป็นขวากหนามของการพัฒนา

9) เป็นแนวคิดที่ปลอดจากการเมืองผลประโยชน์ และอุดมการณ์ จึงเป็นทฤษฎีใหม่ที่มีความเป็นสากล สามารถนำไปใช้ได้โดยปราศจากข้อข้องใจด้านการเมือง ข้อมเป็นผลดีต่อประเทศที่มีปัญหาคล้ายกับประเทศไทย ทั้งในเอเชีย ลาตินอเมริกา แอฟริกา หรือแม้แต่ในโลกตะวันตก...

นอกจากนี้ยังสรุปความยิ่งใหญ่ของทฤษฎีใหม่นี้ สรุปได้ 9 ประการ เรียกว่า “นพลักษณ์ของทฤษฎีใหม่” ด้วยสำนวนที่คล้องจองกันดังนี้

หลากหลาย	(Multiple, Diverse)
ร่วมนำ	(Co – existing)
คิด – ทำ	(Thinking – Doing)
เรียบง่าย	(Simple)
ผสานทุกส่วน	(Integrating)
ควรแก่สถานการณ์	(Timely)
องค์รวมรอบด้าน	(Holistic)
บันดาลใจ	(Inspiring)
ไม่ฝืดอุดมการณ์ – เป็นการสากล	(Universal)

2.3.1.3 แนวโน้มกระแสเกษตรทฤษฎีใหม่

นับตั้งแต่ประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา แนวทางของเกษตรทฤษฎีใหม่ได้รับการกล่าวถึง และได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐอย่างมาก โดยกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรและประชาชนในชนบท ได้ส่งเสริมให้เกษตรกรดำเนินการตามแนวทางทฤษฎีดังกล่าวเกือบทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล เพื่อสนองพระราชดำริและเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของ

ประชาชนอันเนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังเป็นทางเลือกในการพัฒนา ตนเองด้วยวิธีการที่สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่นด้วย แต่อย่างไรก็ตามการทำตามแนวทางทฤษฎีนี้ยังมีข้อจำกัดอยู่

ประการแรก ด้านการปฏิบัติค่อนข้างจะเป็นปัญหาสำหรับเกษตรกร โดยเฉพาะการขุดสระเป็นโครงการที่ต้องใช้จ่ายค่อนข้างมากและแหล่งน้ำที่มาหล่อเลี้ยงในเวลาที่น่าในสระขาดแคลน เพราะความจริงนั้นไม่มีใครได้รับช่วยเหลือจากทางราชการทุกคน และในบางพื้นที่ไม่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่สำหรับเป็นที่ส่งน้ำสู่สระหรือพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกร ถ้าแก้ปัญหานี้ไม่ได้เกษตรกรก็ไม่สามารถดำเนินการให้สมบูรณ์ได้และอาจจะต้องกลับไปทำเกษตรแบบเดิม

ประการที่สอง สถานการณ์ทางเศรษฐกิจ กระแสการทำเกษตรตามแนวทฤษฎีนี้ได้รับความสนใจจากประชาชนและได้รับสนับสนุนจากภาครัฐมาก เพราะต้องการบรรเทาความเดือดร้อนอันมาจากวิกฤติทางเศรษฐกิจเท่านั้น เมื่อเศรษฐกิจทุนนิยมฟื้นตัวแล้วเริ่มมีการจ้างงานเหมือนแต่เดิม การทำเกษตรตามแนวทางนี้จะไม่ได้รับการเหลียวแลทั้งจากประชาชนและภาครัฐ เพราะว่าอิทธิพลการนิยมวัตถุได้ครอบงำประชาชนอย่างฝังลึกแล้ว อาจจะไม่มีการเสียเวลามาทำอยู่ไร่นาที่ต้องใช้เวลานานและให้ผลตอบแทนช้า ซึ่งเป็นอาชีพที่มีปัญหามากในปัจจุบันประกอบกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลด้วยที่เมื่อใดก็ตามไปให้ความสำคัญกับเรื่องอื่น กระแสทฤษฎีนี้อาจจะลดลงเหมือนครั้งหนึ่งที่เคยมี “โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง” เกิดขึ้นและได้รับความสนใจมาก แต่ได้สูญสลายไปในที่สุดจนทุกวันนี้ไม่มีใครให้ความสำคัญเลย

หากต้องการให้โครงการตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่นี้ยั่งยืน และสามารถเป็นทางเลือกในการพัฒนาเกษตรกรจริงต้องตระหนักถึงความสำคัญที่จะต้องดำเนินการให้มิดังนี้

ประการที่หนึ่ง นโยบายภาครัฐควรมีความต่อเนื่องในการสนับสนุนการดำเนินการตามแนวทฤษฎีนี้อย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่ส่งเสริมเฉพาะช่วงเวลาที่เหมาะสมที่ประเทศชาติกำลังประสบภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจเท่านั้น และควรสนับสนุนงบประมาณให้เพียงพอที่จะสามารถขยายงานครอบคลุมพื้นที่ทุกหมู่บ้าน

ประการที่สอง ระเบียบกฎเกณฑ์ ประชาชนผู้มีความต้องการจะเข้าร่วมโครงการนี้กับหน่วยงานราชการ ควรจะสะดวกต่อการเข้าร่วม ไม่ควรมีกฎข้อบังคับมากจนกระทั่งเกษตรกรมีความรู้เกี่ยวกับการที่จะเข้าร่วมขอความสนับสนุนการดำเนินการตามทฤษฎีอยู่ยากหลายขั้นตอน มากกว่าการจูงใจให้ดำเนินการตามโครงการ

ประการที่สาม การส่งเสริมของหน่วยงานราชการ ไม่ควรมุ่งหวังเพียงการทำให้มีจำนวนเกษตรกรที่กระทำในแนวทางตามทฤษฎีมากอย่างเดียว ควรให้ความสำคัญต่อผลงาน คือ สามารถทำให้

เกษตรกรพึ่งตนเองได้ ชุมชนมีความเข้มแข็งมั่นคงจริง ๆ เช่น การติดตามประเมินผลเป็นระยะ การตรวจดูงานหรือให้คำแนะนำเพิ่มเติมแก่ประชาชน เป็นต้น

สรุปว่า วิธีการพึ่งตนเองตามแนวทางของทฤษฎีใหม่ จะเป็นแนวทางอย่างหนึ่งในการสำรวจและประเมินแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง ลักษณะการพึ่งตนเอง และการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองที่ปรากฏอยู่ในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นวิธีการที่ผู้วิจัยพยายามให้คนในชุมชนประยุกต์เอาหลักการของทฤษฎีดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติในพื้นที่ทำการเกษตรของตนเองตามความสามารถและเหมาะสมอีกด้วย

2.3.2 เศรษฐกิจชุมชนกับการพึ่งตนเอง

เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองหมายถึง การประกอบสัมมาชีพของชาวบ้านที่เน้นการร่วมมือกันในกลุ่มกิจกรรมการเกษตรต่อเนื่อง และนอกภาคเกษตรในระดับครอบครัวเพื่อพอกินพอใช้ จากนั้นกิจกรรมลักษณะกลุ่มอาจขยายตัวสู่ระดับชุมชน และสู่ภูมิภาคในอนาคตในการนี้ได้เน้นจุดหมายเพื่อให้คนมีความสุข และชุมชนมีความเข้มแข็ง (คณะที่ปรึกษาฝ่ายเศรษฐกิจรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย, ในเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวคิดและยุทธศาสตร์. 2541:63)

กระทรวงมหาดไทย ได้กำหนดกลยุทธ์และแนวทางปฏิบัติของยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองไว้ ดังนี้

กลยุทธ์ 5 ประการ

- 1) ยึดครอบครัวและชุมชนเป็นหลักตามแนวพระราชดำริ (ทฤษฎีใหม่)
- 2) ยึดการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ
- 3) ยึดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย
- 4) ยึดการส่งเสริมการตลาดชุมชน
- 5) ยึดการจัดเวทีชาวบ้านเป็นหลักแบบ “คิดเอง ทำเอง”

แนวปฏิบัติ 9 ประการ ดังนี้

- 1) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการผลิตผสมผสาน (ทฤษฎีใหม่) และเกษตรยั่งยืน
- 2) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 3) สนับสนุนการดำเนินการระดมทุนหรือจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์รูปแบบต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเงินทุนเวียนและขยายไปสู่องค์กรการเงินในที่สุด

4) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการพัฒนากลุ่มอาชีพ การปลูกพืชสมุนไพรและแพทย์แผนไทย การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร และการพัฒนาชุมชนโบราณ เพื่อประโยชน์ต่อเศรษฐกิจชุมชนและอนุรักษ์ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี

5) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการทำฝักรักษาขององค์กรชุมชน

6) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการจัดสินค้าชุมชนและตลาดชุมชน

7) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการพัฒนาเครือข่ายร้านค้าชุมชน

8) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องประชาคมอำเภอ

9) สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการจัดตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการเกษตร (สังคิตพิริยะรังสรรค์, เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองฉบับมหาดไทย : ประเทศยากจนประชาชนมั่งคั่ง. ภาคที่ 2 2541หน้า 58)

ในการดำเนินงานพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของจังหวัดมุกดาหาร (พื้นที่ศึกษาวิจัยของผู้วิจัย) นอกจากจะยึดตามแนวทางยุทธศาสตร์ 5 กลยุทธ์ 9 มาตรการแล้ว ยังได้กำหนดแนวทางในการดำเนินการดังนี้

1) ยึดของเดิมและพื้นฐานที่ชุมชนมีอยู่แล้วแต่ไม่ได้จัดเป็นระบบ โดยนำภูมิปัญญาเดิมของท้องถิ่นมาส่งเสริมและเผยแพร่ให้แพร่หลายและเป็นระบบ...

2) กำหนดให้ทุกส่วนราชการบูรณาการโครงการ เพื่อลดความซ้ำซ้อน เพื่อประหยัดทรัพยากรทั้งด้านงบประมาณ กำลังคน และเวลาโดยให้กิจกรรมต่าง ๆ มีการประสานสอดคล้องกันและลงในพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

3) การดำเนินงานยึดหลักไตรภาคี คือ ระดมความร่วมมือจากภาคราชการ องค์กรปกครองท้องถิ่น (อบต.) องค์กรเอกชนและประชาชน

4) ประชุมชี้แจง อบต. ขยายแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เพื่อให้ อบต. จัดทำงบประมาณทำโครงการในเรื่องปากท้องและความเป็นอยู่ของประชาชน มากกว่าจะนำเงินไปจัดทำโครงการประเภทถนน โดยในการนี้จังหวัดมุกดาหารได้จัดทำโครงการผู้ว่าราชการจังหวัดตรวจเยี่ยมทุก อบต. เพื่อให้คำแนะนำแนวทางดำเนินงานพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

5) ในการจัดองค์กรดำเนินงานการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง จะยังใช้โครงสร้างองค์กรการพัฒนาเดิม คือ กพจ., กพอ. และสภาตำบล/อบต. แต่จะมีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ระดับจังหวัด อำเภอ และตำบลเพิ่มเติม เพื่อให้การบริหารงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยในระดับชุมชนจะให้ความสำคัญแก่กลุ่มต่าง ๆ ประชาชนและองค์กรชุมชน ฯลฯ

6) จัดตั้งศูนย์อำนวยการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองจังหวัดมุกดาหาร ณ ศาลากลางจังหวัด ชั้น 2 เพื่อเป็นศูนย์อำนวยการ กำกับ ดูแล และศูนย์ข้อมูลในการติดตามผลความก้าวหน้าของทุกส่วนราชการ โดยมีคณะทำงานประจำศูนย์ฯ ซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่จากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเป็นผู้รับผิดชอบ มีปลัดจังหวัดมุกดาหารเป็นหัวหน้าคณะทำงาน

7) แต่งตั้งคณะทำงานติดตามผลการดำเนินการตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองเป็นรายอำเภอ โดยให้รายงานผลให้ผู้ว่าราชการจังหวัดมุกดาหารทราบทุกวันที่ 25 ของทุกเดือน (แผนยุทธศาสตร์ร่วมเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองระดับจังหวัด พ.ศ 2542-2544 จังหวัดมุกดาหาร หน้า 21)

จากที่ยกข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจพึ่งตนเองมาทั้งหมดนี้ สรุปได้ว่า ระบบเศรษฐกิจนี้เกิดขึ้นโดยภาครัฐที่ตระหนักถึงวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น จากการพัฒนาประเทศตามแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลักมาตลอด 4 ทศวรรษ โดยสังคมไทยทั้งภาคเมืองและภาคชนบทเข้าไปผูกพันกับระบบเศรษฐกิจนี้ ในลักษณะการพึ่งพิงมากกว่าที่จะดำรงมั่นในรากฐานหรือจุดแข็งของตนเอง เมื่อเกิดความไร้เสถียรภาพในเศรษฐกิจมหภาคขึ้น ผลกระทบจึงขยายวงกว้างและรุนแรง

2.3.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการพึ่งตนเอง

2.3.3.1 ที่มาของแนวคิด

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534:221) กล่าวถึงที่มาของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนว่า มีที่สามารถมองทั้งปัจจัยภายนอกและภายในประเทศ ในแง่ปัจจัยภายนอก แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดจาก (1) การเปลี่ยนแปลงในการอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์ อันเป็นผลจากการประชุมวาติกันที่ 2 (2505-2508) (รายละเอียดเกี่ยวกับการประชุมวาติกันที่ 2 อันเกี่ยวกับแนวคิดนี้ในบทสัมภาษณ์บาทหลวงนิพนธ์ เพียบบริหาร หน้า 21-227, คนเดียวกัน) และ (2) การเพิ่มของการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศผ่านองค์กรพัฒนาชุมชน (Non-Governmental Organization หรือ NGO) ในแง่ปัจจัยภายในประเทศ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดจาก (1) การคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน แนวโน้มการสลายของชุมชนขณะที่วัฒนธรรมแห่งชุมชนยังคงเข้มแข็งอยู่และ (2) การตื่นตัวของปัญญาชนและผู้มีการศึกษาคือการมีส่วนร่วมในการเมืองของประเทศ รวมทั้งการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนแปลง (ทางการเมืองในช่วง) 14 ตุลาคม 2516

2.3.3.2 ลักษณะวัฒนธรรมชุมชน

เสนห์ จามริก (2337:215-234) กล่าวถึงลักษณะชุมชนไว้ 5 ประการ คือ

ประการแรก วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมมีความหลากหลายของแต่ละภูมิภาคในสังคมไทย

ประการที่สองวัฒนธรรมชุมชนมิได้ดำรงอยู่โดดเดี่ยวแยกจากโลกภายนอก แต่มีปฏิสัมพันธ์อยู่กับวัฒนธรรมกระแสหลัก ดังทำนองข้อสังเกตทางมานุษยวิทยาที่แยกแยะระหว่างประเพณีย่อย... วัฒนธรรมกระแสหลักอยู่ภายใต้อิทธิพลของชนชั้นนำจำนวนน้อย ส่วนวัฒนธรรมชุมชน (กระแสรอง) ครอบคลุมวิถีชีวิตของกลุ่มชนส่วนใหญ่... โดยความหมายการพัฒนาของวัฒนธรรมกระแสหลักเป็นเพียงเรื่องการสนองความต้องการขยายพลังอำนาจของชนกลุ่มน้อย... ครอบงำเหนือกลุ่มชนส่วนใหญ่...

ประการที่สาม จิตวิญญาณของความเป็นชุมชน เช่น การรักท้องถิ่น รักเพื่อนพ้อง ผูกพันถิ่นที่มิตรและเครือญาติ ลูกกระเส่ววัฒนธรรมปัจเจกชนนิยมแผ่เข้ามาครอบงำทรัพยากรบุคคลที่สำคัญท้องถิ่นถูกดูดเข้าไปสู่วัฒนธรรมกระแสหลัก...

ประการที่สี่ วัฒนธรรมชุมชนเป็นวัฒนธรรมที่ทวนกระแสหลัก เพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมบริการใหม่ที่ยังรากฐานของความเป็นจริงของสังคมไทยที่เน้น เพื่อประโยชน์สูงสุดของคนหมู่มากตามหลักพุทธศาสนา

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531:30) กล่าวถึงลักษณะวัฒนธรรมชุมชนในส่วนที่เกี่ยวกับสังคมไทยว่า... วัฒนธรรมของชุมชนไทยโบราณค่อนข้างมีลักษณะเน้นความเสมอภาค ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่สู้จะต่างกันนัก และอีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันอย่างมากในการดำรงชีวิต ไม่มีการพัฒนาสำนวนภาษาหรือธรรมเนียมปฏิบัติทางสังคมที่แตกต่างกันระหว่างคนต่างฐานะ ต่างสังคม หรือเศรษฐกิจ มีประเพณีที่ไม่สนับสนุนการอวดมั่งอวดมี...

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534:235-236) กล่าวถึงลักษณะแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนว่า เป็นลักษณะอนาธิปไตยนิยม คือ เน้นความสำคัญของชุมชนหมู่บ้าน และวัฒนธรรมชานาขัดแย้งกับรัฐและไม่เป็นระบบทุนนิยม วัฒนธรรมชานาขัดแย้งโดยตรงกับวัฒนธรรมศักดินาซึ่งครอบงำวัฒนธรรมไทย ขณะที่วัฒนธรรมศักดินาให้ความชอบธรรมกับรัฐบาลแบบเอเชียที่เอารัดเอาเปรียบชานา... อนาธิปไตยเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดประชาธิปไตย แต่เน้นที่ราษฎรธรรมดาที่ชุมชนหมู่บ้านและการโยงหมู่บ้านเข้าด้วยกัน เน้นการจัดองค์กรต่าง ๆ ของประชากรของชุมชนท้องถิ่น...

นอกจากนี้ยังได้สรุปเงื่อนไขที่นำไปสู่ความสำเร็จของลัทธิอนาธิปไตยแบบวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทยว่า น่าจะมีเงื่อนไข 3 ประการ คือ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง และทางวัฒนธรรม โดยขยายความว่า

ทางเศรษฐกิจ ชุมชนจะต้องมีพื้นฐานหาวัตถุดิบจะดำรงอยู่ได้ ชุมชนจะต้องฟื้นฟูและพัฒนาของเศรษฐกิจชุมชนดังเช่นข้อเสนอของ บำรุง บุญปัญญา ให้ชาวบ้านพึ่งตนเองผลิตให้มีกินมีใช้ก่อนเหลือแล้วจึงขาย ของประเวศ วะสี เรื่องพุทธเกษตรกรรม และของวิบูลย์ เข็มเฉลิม “สังคมวนเกษตร” เป็นต้น

ทางการเมือง คือ การมีจิตสำนึกของชาวบ้านเพราะการมีจิตสำนึกจะทำให้ชาวบ้านรวมพลังกันกระทำการต่าง ๆ ด้วยตัวเอง...พร้อมกับการปลูกจิตสำนึกการสร้างองค์การของประชาชนในลักษณะเป็นเครือข่าย (Network) ที่เข้มแข็งมีความสำคัญทั้งในแง่ตามหน้าที่และพื้นที่...เงื่อนไขทางการเมืองอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างแนวร่วมระหว่างชาวบ้านกับผู้เสียเปรียบอื่นในสังคมและกับชนชั้นกลางที่ก้าวหน้า เพราะปัญหาชนบทเกิดมาจากภายนอกหมู่บ้านด้วย คือ เกิดจากการเอารัดเปรียบของรัฐบาลและระบบทุนนิยมแบบกาฬาก...

ทางวัฒนธรรม ควรขนานไปกับการค้นหาวัฒนธรรมท้องถิ่นแห่งชุมชนชาวบ้าน เพื่อนำมาเป็นสาระของแนวคิดวัฒนธรรมการประสานแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กับความเชื่อสำคัญในสังคมไทย คือศาสนาพุทธ...จะต้องมีความพยายามที่จะผลักดันให้พุทธจักรหันมาสนใจและกังวลกับชีวิตที่เป็นจริงของชาวบ้านให้มากกว่านี้...นอกจากนี้ยังได้เสนอเงื่อนไขประการสุดท้ายที่จะทำให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้รับความสำเร็จ คือ ความสามารถในการเชื่อมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านเข้ากับวัฒนธรรมของโลกคือสามารถรับส่วนที่ก้าวหน้า เช่น เทคโนโลยี แนวคิดเรื่องประสิทธิภาพ และความคิดริเริ่ม ซึ่งเป็นสากลเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน หมายความว่า วัฒนธรรมไทยและชุมชนหมู่บ้านไทยสามารถรับเอามรดกวัฒนธรรมของตะวันตกหรือของโลกมาประสมกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน...(หน้า 245-248, คนเดียวกัน)

2.3.3.3 ความแตกต่างกับทุนนิยม

เสน่ห์ จามริก (2531 : 235-236) ได้สรุปให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างกระแสทุนนิยมกับกระแสแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไว้ 3 ประการคือ

1) กระแสสู่การครอบงำและมุ่งบูรณะฟื้นฟูชุมชนชนบท จากสภาพความตกต่ำเสื่อมโทรมให้เข้าสู่ขีดความสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ทุนนิยมที่ถูกชักนำโดยอำนาจนิยมที่นับวันจะเสื่อมถอยลง แนวคิดวัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนเป็นฐานรองรับกระแสประชาธิปไตย

2) กระแสทุนนิยมมุ่งแต่การเติบโตของตนเองเป็นใหญ่ (ปัจเจกบุคคล) ส่วนแนวคิดนี้ให้ความสำคัญต่อเรื่องสัมพันธ์แบบที่เป็นธรรม และถ้อยทีถ้อยอาศัยกันในหมู่บ้านและกลุ่มชนต่าง ๆ

3) กระแสทุนนิยมอุตสาหกรรมมุ่งครอบงำภาคเกษตรและชนบท ส่วนแนววัฒนธรรมชุมชนเสนอทางเลือกทำหน้าที่ยุติการครอบงำและมุ่งบูรณะฟื้นฟูชุมชนชนบท จากสภาพความตกต่ำเสื่อมโทรมให้เข้าสู่ขีดความสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

การพึ่งตนเองตามแนววัฒนธรรมชุมชนไม่ใช่หลีกเลี่ยงจากสังคมโลกสมัยใหม่ หากแต่หมายถึงก้าวไปข้างหน้าเชิงพลวัตที่มีภูมิคุ้มกันภายใน ในอันที่จะกลั่นกรองเลือกเฟ้นรับนวัตกรรมต่าง ๆ จากภายนอกอย่างมีวิจารณญาณสอดคล้อง กับสภาพปัญหาและความต้องการแท้จริงของชุมชน (หน้า 237 - คนเดียวกัน)

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมุ่งให้ความสำคัญต่อฐานเดิมของชุมชนที่ดำรงอยู่ ด้วยการที่พึ่งพาอาศัยกันพึ่งพาตนเอง โดยศึกษาสภาพภายในเอง แม้จะติดต่อกับภายนอกก็ติดต่ออย่างชาญฉลาดมีการศึกษาทำความเข้าใจถึงผลได้ผลเสียที่จะมีต่อชุมชนอย่างชัดเจน ไม่ดลาลึกเข้าไปสู่ระบบเศรษฐกิจกระแสหลักจนขาดลักษณะเฉพาะของตนและถูกครอบงำไปในที่สุด แต่ควรจะเป็นการติดต่อบนฐานความเสมอภาคและการเอื้อประโยชน์ต่อกัน วางท่าทีที่ถูกต้องเหมาะสมต่อกันนั่นเอง จึงสรุปได้ว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีความเหมือนกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เพียงแต่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะเน้นการกำหนดทิศทางภายในชุมชนเอง ขณะที่เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองจะเป็นลักษณะการส่งเสริมให้เกิดมีในชุมชนโดยรัฐ เพื่อเป็นทางเลือกทางหนึ่งของชุมชนในยุคที่เศรษฐกิจถดถอยปัจจุบันนี้

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2538:134 -136) แสดงความแตกต่างของยุทธศาสตร์การพัฒนา (เขาเรียกว่า “ยุทธศาสตร์ท้องถิ่นพัฒนา”) ตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จากยุทธศาสตร์การพัฒนาตามกระแสหลักในปัจจุบันอย่างน้อยมี 4 ประการกล่าว คือ

ประการแรก การเลือกยุทธศาสตร์การพัฒนาเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน หลักการ “ทางใคร ใครเลือก” รัฐบาลส่วนกลางไม่ควรกำหนด

ประการที่สอง เป้าหมายการพัฒนาตามยุทธศาสตร์นี้ มิได้เน้นความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หากแต่เน้นเป้าหมายการมี “ชีวิตที่ดี” (Good Life) ของประชาชน...ที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ทำลายสถาบันครอบครัวและไม่ทำลายลักษณะความเป็นชุมชนของหมู่บ้าน

ประการที่สาม ให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประการที่สี่ มิได้ต่อต้านขัดขวางกระแสโลกาภิวัตน์(โลกาภิวัตน์) แต่มีความเห็นร่วมกันว่าการเปิดประเทศมากเกินไปจะก่อโทษมหันต์ต่อภาคประชาชน

และได้สรุปยุทธวิธีในการพัฒนา ตามแนวคิดสำนักวัฒนธรรมชุมชนไว้อย่างน้อย 6 ประการ (หน้า 137-140, คนเดียวกัน)

ประการแรก ยุทธวิธีการพึ่งตนเองสอดคล้องกับรากฐานของพุทธปรัชญา เปลี่ยนวิธีการเป็นอยู่แบบ “การอยู่ดีกินดี” มาเป็นแบบ “การอยู่พอดี กินพอดี”

ประการที่สอง การปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตจากการผลิตเพื่อการพาณิชย์มาเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ

ประการที่สาม การพัฒนามนุษย์บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน...ที่ได้ร้อยรัดให้ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยช่วยสร้างไว้ซึ่งเสถียรภาพของสถาบันครอบครัว และความมั่นคงแห่งชีวิต

ประการที่สี่ การให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ปัญหาสังคม

ประการที่ห้า การรวมกลุ่มหรือจัดตั้งองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้าน เพื่อสร้างความแข็งแกร่งและอำนาจต่อรองของภาคประชาชน

ประการที่หก การให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคืนกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรท้องถิ่นให้แก่ชุมชน

สรุปได้ว่า ยุทธวิธีที่รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เสนอนั้นเป็นการสรุปและประมวลจากแนวคิดของบุคคลที่มีบทบาทสำคัญ ต่อการสร้างเสริมเข้มแข็งแก่ชุมชนและมีความสนใจต่อชุมชนเป็นประการสำคัญ ไม่ว่าจะเป็น ประเวศ วะสี เอกวิทย์ ฌ กลาง วิบูลย์ เข็มเฉลิม ฯลฯ ที่ยกมาข้างต้นแล้ว ทำให้ภาพที่เกี่ยวกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเด่นชัดและมีความเป็นเอกภาพมากยิ่งขึ้น

2.3.3.4 แนวโน้มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ดูเหมือนจะไม่ได้ได้รับความสนใจในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเท่าที่ควร นับตั้งแต่เศรษฐกิจของประเทศเฟื่องฟูตลอดตั้งแต่ปี 2530 ถึง 2538 แต่เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจขึ้น กระแสนี้กลับได้การความสนใจขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งเพียงแต่รูปแบบหรือวิธีการในการนำเสนอได้เปลี่ยนไป เพราะอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงตลอด 1 ทศวรรษที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามแม้จะได้รับการกล่าวถึงมาก แต่ก็ยังมีคำถามถึงความเป็นไปได้ที่จะสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันนี้อยู่

อนึ่ง เหล่าธรรมทัศน์ ได้แสดงความคิดเห็นในเชิงไม่เห็นด้วยพร้อมกับตั้งข้อสังเกตกับหลักการแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในทางเศรษฐกิจที่เน้นให้หมู่บ้านพึ่งตนเอง หลีกเลี่ยงการค้ากับโลกภายนอกว่า หากขยายเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบททั้งประเทศ จะเป็นทางออกได้จริงหรือไม่ด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ

ประการแรก ในขณะนั้นชนบทกับเมืองพึ่งพิงกันแทบแยกไม่ได้แล้วสถิติ พ.ศ.2532 ในช่วงฤดูกาลปกติ แรงงานภาคเกษตรคิดเป็นร้อยละ 60 ของแรงงานทั้งหมดก็จริง แต่ในฤดูแล้งปรากฏว่า คนในชนบทอพยพออกไปทำงานภายนอกมากจนเหลือแรงงานภาคเกษตรคิดเป็นเพียงร้อยละ 52 ของแรงงานทั้งหมดและยังพบว่า รายได้นอกภาคเกษตรของครัวเรือนเกษตรกรไทยนั้นสูงถึงร้อยละ 60 ของรายได้ทั้งหมด (โฆษิต ปิ่นเปี่ยมรัฐ, 2534 อ้างถึงในอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2538 :71)

ประการที่สอง ในโลกยุค “เสรี” เน้นการแข่งขันเช่นนี้ เว้นเสียแต่ว่าพวกที่ให้ชนบทพึ่งตนเองพร้อมที่จะทำเศรษฐกิจไทยทั้งประเทศออกจากระบบทุนนิยมโลก ย่อมเป็นเรื่องแน่นอนว่าเราต้องรับมือกับการค้าพืชผลเกษตรกรรมโลกที่นับวันจะ “เปิดเสรี” มากขึ้น คำถามคือ เป็นไปได้หรือที่การเกษตรแบบพึ่งตนเอง อาศัยเทคโนโลยีง่าย ๆ ไม่ค้า ไม่ขายไม่มีการแบ่งงานเฉพาะทางจะแข่งขันกับการเกษตรที่ทันสมัยของประเทศอื่น ๆ ได้ ไม่เพียงแต่เราจะถดถอยในแง่การส่งออกสินค้าเกษตรกรรม แต่จะถูก “รุกราน” ด้วยพืชผลนำเข้าราคาถูกจากนอกประเทศเสียด้วยซ้ำ

ประการที่สาม ทรายใดที่ไม่อาจปิดกั้นหมู่บ้านพึ่งตนเองจากข่าวสารของสังคมทุนนิยมรอบข้างที่มีชีวิตความเป็นอยู่ “ทันสมัย” กว่าทั้งยังอุดมไปด้วยสินค้าอุปโภคบริโภคนานาชนิด ย่อมไม่อาจขัดขวางให้ชาวบ้านในหมู่บ้านเหล่านั้น ผลิตเพื่อเป็นสินค้าและเข้าสู่การค้าขายแลกเปลี่ยนกับโลกภายนอกหรืออพยพออกไปหางาน เงินและประสบการณ์ในเมืองและในต่างประเทศ ผู้เขียน (อนก เหล่าธรรมทัศน์) อุดคึกไม่ได้ว่า “คอมมูน” ในประเทศจีนยุคเหมาเจ๋อตง ก็ไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากการทดลองเรื่องหมู่บ้านพึ่งตนเอง และนโยบายแบบ “วัฒนธรรมชุมชน” ขนานใหญ่ที่ล้มเหลวนั่นเอง

และเห็นว่า หลักการชนบทพึ่งตนเองอาจได้ผลและเป็นที่พึงประสงค์ในบางที่บางแห่งโดยเฉพาะเขตยากจนมาก ๆ แต่ถ้าขยายหลักการนี้ทั่วประเทศหรือนำไปใช้เป็นตัวแบบใหญ่ของการพัฒนาชนบทเกรงว่าจะล้มเหลวมากกว่า...(ดูเพิ่มเติมในบทความเรื่อง ปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ : สร้างพันธมิตรประชาธิปไตย. ในวิพากษ์สังคมไทย, 2538:72-76)

ที่อ้างถึงข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงความวิตกกังวลต่อการเอาแนวคิดการพัฒนาที่ภาครัฐเข้าไปส่งเสริมและต้องการให้เกิดมีขึ้นในชุมชนชนบท โดยไม่ทำความเข้าใจกับสภาพสังคมชนบทที่เป็นอยู่อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ความจริงแล้วแนวคิดนี้ไม่ได้ปฏิเสธการติดต่อการกับภายนอกและเป็นอย่างใดเดี๋ยวนั้น หากแต่เป็นการติดต่ออย่างรู้เท่าทัน สามารถเลือกสรรสิ่งที่เหมาะสมกับท้องถิ่นชุมชน

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2538 :140-142) ได้มองในแง่บวกต่อแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยได้เสนอยุทธศาสตร์ทางเลือกสำหรับว่า ควรเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) ในขณะเดียวกันก็แสวงหาประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์ (โลกาภิวัตน์) อย่างจำกัดขอบเขตโดย

- 1) ไม่ต้องการให้ขนาดของการเปิดประเทศ (Degree of opening) ขยายใหญ่อย่างไร้ขอบเขต
- 2) ไม่ปฏิเสธเป้าหมายการยกมาตรฐานครองชีพของประชาชน ต้องการให้ประชาชนมี “ชีวิตที่ดี”
 - 3) เน้นระบบสวัสดิการแก่ประชาชน ผู้ยากจนและผู้ด้อยโอกาสในสังคม
 - 4) ปรับโครงสร้างการผลิต มุ่งช่วยเหลือภาคเศรษฐกิจ ข้าวและมันสำปะหลัง
 - 5) สนับสนุนบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
 - 6) ต้องยกเลิกมาตรการส่งเสริมการลงทุน การประกันและพยุงราคาพืชผลและสินเชื่้อัตราดอกเบี้ยต่ำสำหรับการส่งออก (Packing Credit) ให้ไปใช้ในการจัดระบบสวัสดิการ
 - 7) สนับสนุนการถือกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรท้องถิ่นแก่ชุมชน
 - 8) เน้นการปรับเปลี่ยนกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น มุ่งเป้าหมายแพร่ข่าวสารสาธารณะ (Public Information) สนับสนุนการไต่สวนสาธารณะ (Public Hearing) ในการกำหนดทางเลือกของสังคม (Social Choice)
 - 9) สนับสนุนการปฏิรูประบบราชการ เพื่อลดขนาดของภาครัฐบาล กระจายอำนาจรัฐส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่น
 - 10) สนับสนุนการพัฒนาตลาดการเมืองให้มีการแข่งขันโดยระบบสมบูรณ ส่งเสริมพรรคการเมืองขนาดเล็ก

แสดงให้เห็นว่า แนวโน้มของแนวคิดการพึ่งตนเองตามวัฒนธรรมชุมชนจะประสบความสำเร็จเกิดประโยชน์แก่ชุมชนมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับการส่งเสริมสนับสนุน และเห็นความสำคัญของภาครัฐเป็นประการสำคัญ หากปราศจากการส่งเสริมจากภาครัฐคงเป็นไปได้ยากที่จะทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติและสัมฤทธิ์ผลยาก แม้จะเป็นแนวคิดที่ดีเพียงใดก็ตาม

การนำเสนอแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการพึ่งตนเองในงานวิจัยครั้งนี้ นอกจากจะเป็นการนำเสนอ แนวคิดลักษณะ และแนวโน้มของแนวคิดในสังคมปัจจุบันนี้แล้ว ยังเป็นประโยชน์อย่างกว้าง ๆ ต่อการวิเคราะห์หรือสร้างแนวคิด รูปแบบการพึ่งตนเองในหมู่บ้านที่วิจัย เพราะแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับพลังของชุมชนในการพัฒนา ด้วยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันบนพื้นฐานการพึ่งพาอาศัยกัน

2.3.4 การพึ่งตนเองตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

2.3.4.1 หลักคำสอนที่เกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงการพึ่งตนเองของบุคคล (ปัจเจกบุคคล) เน้นการพึ่งตนเองทั้งทางกายและทางจิตใจ เพื่อการบรรลุประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้าและประโยชน์อย่างสูงสุดทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่เกี่ยวกับการพึ่งตนเองเรียกว่า “นาถกรรมธรรม” หมายถึงธรรมอันกระทำที่พึ่ง ธรรมที่สร้างที่พึ่ง,คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนในระดับบุคคลได้ มี 10 ประการ คือ

- 1) ศีล คือ การรักษาการกาย วาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติดีงาม
- 2) พากุสัจจะ เป็นผู้มีการศึกษา ค้นคว้าสัจดับรับฟังมาก
- 3) กัลยาณมิตรตदा เป็นผู้มีเพื่อนดีงาม มีที่ปรึกษาแนะนำพร่ำสอนว่ากล่าว ตักเตือนในสิ่งต่าง ๆ ที่เหมาะสม
- 4) โสวจิตตสตา เป็นผู้ที่ว่าง่ายสอนง่ายไม่ถือมั่น รับฟังความคิดเห็นของคนอื่นไม่ถือความคิดเห็นหรือการกระทำของตนเป็นใหญ่
- 5) กิงกรณียะสุ ทักขตา เป็นคนขยันเอาใจใส่ในภาระหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองและคนอื่น
- 6) รัมมกามตา ความเป็นผู้มีใจความสนใจฝักใฝ่ในธรรม ในเหตุผลความถูกต้อง
- 7) วิริยะ มีความเพียรบากบั่นพยายามไม่ย่อท้อในการสละความชั่ว สร้างแต่ความดีงามทั้งในทางกาย วาจา และใจ
- 8) สันโศภ การรู้จักยินดีพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ ในสิ่งที่แสวงหาได้ด้วยความถูกต้อง ชอบธรรม รู้จักประมาณในการบริโภคปัจจัย หรือเครื่องอำนวยความสะดวกการเป็นอยู่ ไม่มีความโลภหรือต้องการเกินความจำเป็น
- 9) สติ ความระลึกได้ มีการรู้ตัวอยู่เสมอทุกการกระทำและทุกคำพูด ไม่มีความประมาทขาดความยั้งคิด

- 10) ปัญญา การรู้จักเหตุ รู้จักผล ตามความเป็นจริง พินิจพิจารณาอย่างรอบคอบ

(พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา พระบาลีสถิตตันปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต เล่มที่ 24 หน้า 32-38 พ.ศ.2530 และในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ธรรมนุญชีวิต, 2542 และในพระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวันโณ) พึ่งตนเอง, มหามกุฏราชวิทยาลัย 2539)

จากหัวข้อธรรมทั้ง 10 ประการที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า การพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายแห่งการพัฒนาตนเองทั้งด้านร่างกาย จิตใจและปัญญา มีความหมายแห่งการพัฒนาปรับปรุงตนเองให้สามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมได้ การสร้างประโยชน์แก่คนอื่นและสังคม และมีความหมายแห่งการรู้จักประมาณรู้จักพอเพียงไม่อยากไม่โลภเกินไปด้วย

ประการแรก ข้อที่มุ่งให้พัฒนาตนเอง ได้แก่ ศีล พากุสัจจะ วิริยะ สติ และปัญญา

ประการที่สอง ข้อที่มุ่งปรับปรุงตนเองให้สามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม ได้แก่ กัลยาณมิตตตา กิงกรณียะสุ ทักขตา และธัมมกามตา

ประการที่สาม ข้อที่มุ่งการสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ตนเอง คนอื่นและสังคม ได้แก่ กิงกรณียะสุ ทักขตา ธัมมกามตา และปัญญา

ประการที่สี่ ข้อที่มุ่งเรื่องความพอเพียงรู้จักประมาณในการบริโภคหรือเสพปัจจัยเครื่องใช้อำนวยต่อการดำรงชีวิต ได้แก่ สันโดษ รู้จักความพอดีพอประมาณ

ตามหลักการนี้ การพึ่งตนเองตามหลักพระพุทธศาสนาจึงหมายความว่า การพัฒนาตนเอง การสร้างสรรค์ประโยชน์แก่สังคม การรู้จักปรับตัว รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมหรือมีเมตตาต่อกันปรารถนาดีต่อกันและอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาคด้วยการทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ นอกจากนี้การมีความสันโดษหรือรู้จักพอเพียงพอดีก็ยังสอดคล้อง และมีความสัมพันธ์กับที่มาแห่งแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริ และแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอีกด้วย

2.3.4.2 การพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนา : ทางเลือกที่ควรจะเป็นของสังคมไทย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การพึ่งตนเองของพระพุทธศาสนานั้นเป็นการมุ่งเน้นพัฒนาตนเองในระดับบุคคลควบคู่ไปกับการสร้างสรรค์คุณประโยชน์แก่สังคมและมวลมนุษยชาติ เห็นได้จากโอวาทที่พระพุทธเจ้าประทานแก่พระสาวกชุดแรกที่ส่งไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราเป็นผู้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอทั้งหลายก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอทั้งหลาย จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่มหาชน เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ท้าวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...(พระไตรปิฎกบาลีมหาวรรค วินัยปิฎก เล่ม 4 หน้า 41 ข้อ 32 ฉบับสังคายนา พ.ศ.2530)

การพึ่งตนเองในระดับบุคคลนั้น เป็นการเน้นให้สร้างความเข้มแข็งภายในจิตใจเป็นสำคัญ การสร้างประโยชน์แก่คนอื่น สังคมและมวลมนุษยชาติ เป็นการเน้นความสำคัญของการอยู่ร่วมกันที่จะ

ต้องเกื้อกูลกันช่วยเหลือกันมีเมตตาต่อกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสถึงธรรมที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันหรือเรียกว่า “สังคหวัตถุ” 4 ประการ คือ

- 1) ทาน การให้วัตถุสิ่งของช่วยเหลือกันและการให้ความรู้ ธรรม อภัยต่อกัน
- 2) ปิยวาจา การพูดจาอ่อนหวาน ไม่สร้างความคับแค้นหรือความไม่สบายใจแก่คนฟัง
- 3) อัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นในครอบครัว ชุมชนและสังคม
- 4) สมานัตตตา การวางตน วางท่าทีที่เหมาะสมในระดับความสัมพันธ์ที่ตนมีต่อมนุษย์สัตว์

และทรัพยากรธรรมชาติหรือยึดตามหลักสายกลางหรือ มัชฌิมาปฏิปทา (ดูหัวข้อธรรมหมวดนี้ในคู่มือการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี. 2538: 40-41)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2539:248-258) ได้กล่าวถึงการมีคุณธรรมในการอยู่ร่วมกันว่า ...คุณธรรมที่บุคคลมีอยู่และสังคมร่วมกันสืบทอดนั้น ช่วยให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนนั้น ๆ ไม่ตกต่ำมีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว เป็นการพัฒนาที่ควบคู่กับการใช้คุณธรรมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ขณะเดียวกันการพัฒนาที่ขาดคุณธรรมมีแต่การแก่งแย่งเบียดเบียนกัน เบียดเบียนธรรมชาติ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภควัตถุนิยมแสวงหาความสุขทางวัตถุอย่างเดียว ย่อมเป็นพัฒนาที่นำมาซึ่งความหายนะแก่สังคมในที่สุด...

ประเวศ วะสี (2531: 73) กล่าวถึงการพัฒนาในทัศนะของศาสนาว่า คือการพัฒนาคุณภาพชีวิต และศาสนามองการพัฒนาคุณภาพชีวิต 3 ประการ คือ

- 1) มีวัตถุประสงค์เพียงที่จะหล่อเลี้ยงชีวิต
- 2) มีความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม
- 3) มีการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น

และยังได้กล่าวถึงขั้น 5 ของชุมชนว่า ประกอบด้วย

- 1) จิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์
- 2) ธรรมชาติแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติ
- 3) วิทยาการหรือเทคโนโลยีที่เหมาะสม
- 4) เศรษฐกิจ
- 5) องค์กรและวัฒนธรรมชุมชน

องค์ประกอบทั้ง 5 ประการนี้จะเชื่อมโยงเกื้อกูลกันไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว หากแต่องค์ประกอบต่าง ๆ สัมพันธ์เกื้อกูลกันย่อมส่งผลต่อให้ชีวิตและธรรมชาติดำเนินไปอย่างสมดุลเปิดโอกาสให้มีการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นไปสู่ความสมบูรณ์แห่งการเป็นมนุษย์ (หน้า 75, คนเดียวกัน) นอกจากนี้ยังกล่าว

ว่า เสรีภาพคือคุณภาพชีวิต โดยให้ความหมายของเสรี หมายถึง การหลุดพ้นจากความบีบคั้นทางวัตถุ ทางสังคมและทางจิตใจ...(หน้า 76, คนเดียวกัน)

พระไพศาล วิสาโล ได้เสนอทางออกให้หมู่บ้านโดยการนำเอาวิธีการแห่งพุทธเกษตรกรรม มาใช้ 5 ประการ คือ

- ประการแรก -มุ่งความเจริญของงามของชีวิตด้านใน ไม่เน้นความมั่งคั่งทางวัตถุ
- ประการที่สอง -ร่วมมือกับธรรมชาติ อาศัยสมดุลในระบบนิเวศน์
- ประการที่สาม -เน้นแรงงานและทรัพยากรท้องถิ่นที่หาได้ง่าย
- ประการที่สี่ -ใช้พื้นที่พอประมาณไม่ใหญ่โตจนต้องพึ่งพิงเครื่องจักร หรือจ้างคน

มาดูแล

ประการสุดท้าย -ประการสำคัญคือการพึ่งตนเองในเบื้องต้นคือพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ต่อมาพึ่งตนเองในทางสติปัญญาสามารถดำเนินชีวิตโดยอาศัยวิจารณ์ญาณของตนเองถูกต้องตามความเป็นจริงไม่ถูกผู้อื่นครอบงำ...(หน้า 86-87, คนเดียวกัน)

หลักพุทธเกษตรกรรมทั้ง 5 ประการนี้ เป็นหลักที่ต้องการให้เกิดมีในสังคมและให้เป็นทางเลือกสำหรับเกษตรกรที่มีความประสงค์ ที่จะดำเนินการกิจกรรมแบบทวนกระแสในสังคมที่ถูกกระแสทุนนิยมครอบงำ แต่จะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติหรือไม่นั้นคงเป็นเรื่องลำบาก เพราะสังคมเกษตรกรรมทุกวันนี้ยากที่จะหลีกเลี่ยงจากอิทธิพลของกระแสทุนนิยม ทางออกที่ดีน่าจะอยู่ที่การประนีประนอมกัน ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่งอย่างสมดุลมากกว่า

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536 อ้างถึงใน เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2538: 99-100) ได้กล่าวถึงหลักเศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธว่า ...เศรษฐศาสตร์ของความเป็นจริงที่เน้นความรักเพื่อนมนุษย์ รักเพื่อนสังคมเดียวกัน...เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธมีปรัชญาแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันมากนั่นคือ สอนว่า เราไม่ยึดมั่นในวัตถุ ในระดับปัจเจกชน ไม่ต้องครอบครองสิ่งของหรือวัตถุและในระดับสังคมหมายความว่า สิ่งที่เราไม่ต้องการหรือครอบครองนั้นต้องกระจายไปยังกลุ่มต่าง ๆ ของสังคมผู้ยากไร้ ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ การมีวัตถุมากเกินไปต้องการถือได้ว่าเป็นโจรกรรมชนิดหนึ่ง ถ้าเรามีมากคนอื่น ๆ ก็มีน้อย เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธสามารถให้ข้อสรุปสำคัญ ๆ 5 ข้อด้วยกัน คือ

- 1) ความสุขของเรามีได้ขึ้นอยู่กับการบริโภคด้านวัตถุ แต่ขึ้นอยู่กับการให้บริการหรือการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เพื่อความสุขของเพื่อนมนุษย์
- 2) การบริโภคย่อมมีขอบเขตอย่างแน่นอน เราประกอบกิจการเศรษฐกิจมิใช่เพื่อหากำไรสูงสุด แต่เราทำเศรษฐกิจเพื่อรักษาระดับความเป็นอยู่ให้อยู่ในทางสายกลางนั่นคือ ให้อยู่ระดับพอดี

3) เมื่อเป็นเช่นนี้ ทรัพยากรต่าง ๆ ก็จะกระจายไปทั่วสังคมได้ ความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มชนต่างๆ จะลดน้อยลงไปและเมื่อการบริโภคมีจำกัดอยู่ในทางสายกลาง ความจำเป็นที่จะต้องแสวงหารายได้ให้มากก็ย่อมหมดไป การแข่งขันไม่มีความตึงเครียดลักษณะก็เต็มไปด้วยสุขภาพที่ดี

4) เมื่อการบริโภคมีลักษณะจำกัดเรียบง่ายในการผลิตจึงมีจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูง เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธเป็นการผลิตระดับท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่นร่วมกันโดยใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อคนท้องถิ่นและแลกเปลี่ยนกันกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่ใกล้เคียง

5) เมื่อเป็นเช่นนี้ ความขัดแย้งระหว่างผู้ที่อยู่ในระบบธุรกิจก็ไม่มีต้นทุนก็ต่ำ ไม่มีการขนส่งระยะไกล ไม่มีการโฆษณาไม่มีตลาดที่สลับซับซ้อน ไม่มีการเอารัดเอาเปรียบในระบบบราคาระบบตลาด และระบบการผลิต แนวคิดของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธเป็นแนวคิดที่ส่งเสริมผู้ผลิตรายย่อย ท้องถิ่นตามนาข้าวไร่และส่งเสริมทรัพยากรท้องถิ่น

ที่บอกว่า...ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ คือ ความสุขของคนเราได้ขึ้นอยู่กับบริโภคด้านวัตถุ แต่ขึ้นอยู่กับการให้บริการหรือการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เพื่อความสุขของเพื่อนมนุษย์นั้น.. เป็นการกล่าวที่ไม่ครบถ้วนตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด

ประการแรก เพราะว่าในหลักที่ว่าด้วยความสุขของคนทุกสัณฐานระดับปัจเจกชนที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้น ได้ตรัสไว้ชัดเจนว่า ความสุขของคนทุกสัณฐานเกิดขึ้นด้วยเหตุ 4 อย่างคือ

- 1) สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์
- 2) สุขเกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโภค
- 3) สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้
- 4) สุขเกิดแต่การประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2538: 71)

ที่อ้างถึงข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีได้ต่อต้านการบริโภค การมีทรัพย์และสุขในระดับชาวบ้าน เพียงแต่การมีหรือการบริโภคนั้นต้องใช้ให้ถูกต้องให้เป็นประโยชน์และไม่เกินความพอดี โดยสรุปก็คือการให้รู้จักพอประมาณในการมีการบริโภคนั่นเอง

ประการที่สอง ที่ว่า...และเมื่อการบริโภคมีจำกัดอยู่ในทางสายกลาง ความจำเป็นที่จะต้องแสวงหารายได้ให้มากก็หมดไปนั้น... เป็นการชี้ให้เห็นว่า การแสวงหาเงินนั้นต้องมีข้อจำกัดในด้านความพอประมาณ มีธรรมชาติอยู่หลายหมวดที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการมีความเพียรพยายามมีความบากบั่นในการประกอบกิจกรรมทั้งปวง เช่น หมวดว่าด้วยประโยชน์ในปัจจุบันหรือที่กฎธรรมมิกัตถประโยชน์ 4 ประการคือ

1) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นในการประกอบกิจเลี้ยงชีพ ในการทำภาระหน้าที่ของตนเอง หรือในการสร้างควมดีงาม

2) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รักษาทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วย ความถูกต้องชอบธรรม ไม่ให้มีอันตราย รักษาภาระงานหน้าที่ของตน ไม่ให้บกพร่อง ไม่ให้เสียไป

3) กัลยาณมิตตตา มีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว

4) สมชิวตา เป็นผู้ดำเนินชีวิตอย่างพอเหมาะสมควร รู้จักความพอดีในการเป็นอยู่ไม่ฟุ้งเฟ้อ หรืออึดอัดขัดสนนัก (หน้า 72, คนเดียวกัน)

แสดงว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการแสวงหาทรัพย์และการประกอบอาชีพ ที่ต้องเป็นไปอย่างสุจริตถูกต้องตามกฎระเบียบทั้งทางธรรมและทางบ้านเมือง เป็นสัมมาอาชีพะคืออาชีพที่ชอบธรรม ไม่เบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนแต่ตนเองและคนอื่น

จึงสรุปได้ว่า ลักษณะเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธที่ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ได้เสนอนั้น แม้จะตรงกับหลักพระพุทธศาสนาอยู่บ้าง แต่มีสิ่งที่ต้องเพิ่มเติมอยู่หลายประการ และก็มีบางประการถ้าผู้อ่านไม่มีวิจารณญาณอย่างดีพออาจเข้าใจหลักธรรมของพระพุทธศาสนาผิดก็ได้ ถ้าหลักเศรษฐศาสตร์เป็นดังที่ได้สรุปไว้ จึงขอสรุปหลักเศรษฐศาสตร์ที่ถูกต้องตามพระพุทธศาสนาดังนี้

1) เน้นการมีความพากเพียรพยายามในการประกอบกิจการในการทำงาน แต่ต้องเป็นการทำงานที่สุจริตถูกต้องชอบธรรม ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของตนเองและคนอื่น (ให้ความสำคัญต่อตนเองและคนอื่น)

2) เน้นการรู้จักประมาณในการบริโภคการใช้สอยวัตถุหรือทรัพยากรที่มีอยู่อย่างระมัดระวัง ไม่ฟุ้งเฟ้อ (นิยมความพอเพียง)

3) หลักการผลิตมุ่งตอบสนองความต้องการหรือประโยชน์แก่ทุกคนทุกระดับในโลก ไม่ได้เจาะจงระดับท้องถิ่นหรือเพื่อหมู่บ้านอย่างเดียว แต่ยังถือดูแลสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย (มีเมตตาต่อเพื่อนร่วมโลก)

4) ให้ความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายหรือเบียดเบียน แต่เน้นให้ปรับตัวเข้าให้เหมาะสมกับธรรมชาติ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติด้วยความระมัดระวัง (เกื้อกูลธรรมชาติ)

5) ให้ความสำคัญต่อความเข้มแข็งขององค์กรกลุ่ม โดยการใช้หลักความสามัคคี ตามหลักของอุปทานิยธรรม คือ หลักธรรมว่าด้วยการทำให้กลุ่มหรือคณะมีความพร้อมเพรียงสามัคคีกันหรือ

หลักธรรมที่ว่าด้วยเหตุแห่งความไม่เสื่อมของกลุ่มหรือองค์กร (2538: 51, คนเดียวกัน) ในการอยู่ร่วมกัน ทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน (ร่วมแรง ร่วมใจหรือมีสามัคคีธรรม)

6) ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตพัฒนาปัญญา พัฒนาพฤติกรรมของคนมากกว่าการพัฒนาวัตถุ แต่ไม่ได้ปฏิเสธวัตถุเสียทีเดียว ดังเน้นเรื่องปัจจัย 4 เพียงแต่ต้องรู้จักประมาณในการพัฒนาวัตถุในการบริโภควัตถุ เพื่อเป็นฐานในการพัฒนาจิตใจให้ร่างกายอยู่ได้เท่านั้น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมาหรือหลุมหลง (ฝึกฝนพัฒนา)

แนวทางการพึ่งตนเองในระดับบุคคลตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาตนเองและชุมชนให้มีความเข้มแข็งและภูมิคุ้มกันที่มั่นคงถาวร จนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์วิธีการการพึ่งตนเองของชุมชน โดยยึดตามความหมายและหลักการของแนวคิดนี้เป็นประการสำคัญ ซึ่งจะทำให้สามารถทราบถึงระดับ ความสอดคล้องและความแตกต่างได้โดยอาศัยหลักการ วิธีการของแนวคิดนี้

2.3.4.3 ชุมชนที่พึ่งตนเองตามแนวพระพุทธศาสนา : กรณีชุมชนปฐมอโสภ

ชุมชนปฐมอโสภก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2523 มีสมณะโพธิรักษ์ เป็นผู้ก่อตั้งโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก เป็นชุมชนในอุดมคติหรือชุมชนยูโทเปีย (Utopia Community) (ดูรายละเอียดใน สมบัติ จันทรวงศ์, ปฐมอโสภ: การศึกษาพุทธยูโทเปีย. สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรมสันติ 2529) ตั้งอยู่ เลขที่ 66 หมู่ 5 ถนนพระประโทน ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม โดยมีวัตถุประสงค์การก่อตั้ง 10 ประการ (ระเบียบชุมชนปฐมอโสภ. 2535, 12-14) คือ

- 1) เพื่อรวมกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมที่ประสงค์จะเข้าพักอาศัยอยู่ใกล้พุทธสถานปฐมอโสภ
- 2) เพื่อฝึกฝนการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ประหยัด นกน้อย ลดความฟุ้งเฟ้อที่เกินความจำเป็นของชีวิต และอยู่ในกรอบของศีล 5 หรือศีล 8 และศีลสูงขึ้นไปตามฐานะบุคคล
- 3) เพื่อฝึกพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองให้มีความขยัน สร้างสรรค์ เอื้อเฟื้อ เสียสละ สามัคคี มีความเมตตา และเห็นใจซึ่งกันและกัน และต่อมนุษยชาติทั้งหลาย
- 4) เพื่อรวมกลุ่มกันให้มีชีวิตที่อยู่ในสังคม สิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่ดี มีมิตรดี สหายดี สามารถพึ่งกัน พึ่งแก่ พึ่งเจ็บและพึ่งตายกันได้ ด้วยญาติทางธรรม
- 5) เพื่อให้ชุมชนสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ในด้านปัจจัยสี่ และอื่น ๆ โดยการที่สร้างและผลิตสิ่งที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตขึ้นใช้เอง

6) เพื่อจัดให้มีกองกลางสำหรับผลิตปัจจัยสี่ของชุมชน

7) เพื่อให้ทุกคนได้เสียสละแรงงาน สิ่งของ เป็นงาน “บุญนิยม” และช่วยกองกลางผลิตปัจจัยสี่ไว้ใช้ในชุมชนให้เพียงพอ ถ้าสามารถผลิตได้เหลือเพื่อเกินความจำเป็นของชุมชน ก็ให้นำออกจำหน่ายแจกจ่ายแก่ชุมชนอื่นได้

8) เพื่อพัฒนาชุมชนให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติและความสะดวกของชีวิต

9) เพื่อเผยแพร่ศาสนาทั้งในด้านรูปธรรม ด้วยสื่อสารสื่อช่วยต่าง ๆ และค่านามธรรมทางจิตวิญญาณ ที่สามารถสัมผัสผู้รู้ได้ในลักษณะของชุมชนที่เป็นอริยะ

10) เพื่อความเจริญความประเสริฐ (อริยชน, อารยชน) สูงสุดสมที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ อันเป็นสัตว์ประเสริฐที่สุดในโลกอย่างแท้จริง

สรุปว่า ชุมชนปฐมอโศกเน้นการสร้างชุมชนตามแนวการพัฒนาเพื่อพึ่งพาตนเองและพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาปัจเจกบุคคลและชุมชน เห็นได้จากวัตถุประสงค์ของชุมชนและหลักวาระ 9 ประการ ที่กล่าวถึงคุณสมบัติของมนุษย์พัฒนา (หน้า 13 เล่มเดียวกัน, อ้างแล้ว) คือ

- 1) เป็นคนเลี้ยงง่าย (สุกโร)
- 2) เป็นคนบำรุงง่าย (สุโปสะ)
- 3) เป็นคนกล้าจน (อัปปิจจะ)
- 4) เป็นคนสันโดษ (สันตุฎฐะ)
- 5) เป็นคนขัดเกลา (สัลเลชะ)
- 6) เป็นคนมีศีลเคร่ง (ฐตะ)
- 7) เป็นคนมีอาการที่น่าเลื่อมใส (ปาสาทิกะ)
- 8) เป็นคนไม่สะสม (อปจยะ)
- 9) เป็นคนขอดขยัน (วิริยารัมภะ)

กล่าวได้ว่า ชุมชนปฐมอโศกเป็นตัวอย่างของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งตนเองตามแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด มีความเข้มแข็ง และเครือข่ายของชุมชนที่มีลักษณะเดียวกันนี้กระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทยในนามของคำว่า “พุทธสถาน” นำหน้าชื่อของชุมชน เช่น พุทธสถานสันติอโศก กรุงเทพมหานคร, ศิระอโศก จ. ศรีสะเกษ, ศาส์อโศก จ. นครสวรรค์, สีมอโศก จ. นครราชสีมา, ปราการอโศก จ. สมุทรปราการ, ทักษิณอโศก จ. ตรัง เป็นต้น (กฎระเบียบของชาวอโศก. 2529, 90-95 และ สารอโศก. 2540 : 134)

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร เน้นการศึกษารวบรวมข้อมูลทั้งจากพื้นที่ศึกษาและจากข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ให้คนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลและหาทางแก้ปัญหของชุมชนร่วมกัน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนด้วยคนภายในเอง

3.1 แหล่งข้อมูล

3.1.1 แหล่งข้อมูลด้านเอกสาร

แหล่งข้อมูลด้านเอกสารที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลประกอบในการศึกษา เรื่อง ศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนครั้งนี้ ประกอบด้วย รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ จดหมายข่าว รายงานสรุปและเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพการพึ่งตนเองทั้ง 6 ด้าน และสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมทั่วไปของประเทศและภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะ จากสถานที่ของข้อมูล เช่น

- 1) ห้องสมุดสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, ห้องสมุดสถาบันวิจัยประชากรและสังคม, และหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหิดล
- 2) หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 3) หอสมุดแห่งชาติ
- 4) หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์
- 5) ห้องสมุดวัดพระประโทณเจติยวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

6) ห้องสมุดประชาชน, สำนักงานพัฒนาการชุมชน, สำนักงานที่ว่าการอำเภอเมือง
จังหวัดมุกดาหาร ฯลฯ

3.1.2 แหล่งข้อมูลพื้นที่ศึกษา

แหล่งข้อมูลในการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ทำการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ บุคคล
ครอบครัว องค์กรหรือหน่วยงานราชการที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัด
มุกดาหาร และที่มีความเกี่ยวข้องกับหมู่บ้านแต่อยู่นอกชุมชน โดยได้กำหนดจำนวนขึ้นจากแหล่งข้อ
มูลที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องได้และมีความพร้อมที่จะให้ข้อมูลกับผู้วิจัย

ตารางที่ 1 ประเภทและจำนวนบุคคลที่ให้ข้อมูล

ลำดับ	ประเภทบุคคลที่ให้ข้อมูลหรือผู้ร่วมคิด	จำนวน
1.	ผู้นำที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน	10
2.	ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ประธานกลุ่มแม่บ้าน แกนนำกลุ่ม ผู้อาวุโส	7
3.	นักการเมืองท้องถิ่น	8
4.	ข้าราชการที่เป็นคนในหมู่บ้านและมาจากที่อื่นแต่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน	5
5.	ข้าราชการที่มีทำงานตั้งอยู่ในหมู่บ้าน เช่น พนักงานสาธารณสุข ครู	4
6.	ข้าราชการหรือพนักงานรัฐวิสาหกิจที่มีความเกี่ยวข้องกับคนในชุมชน	5
7.	พระสงฆ์ที่อยู่นอกชุมชนแต่มีความสัมพันธ์กับคนในชุมชน	4
8.	ผู้นำครอบครัว	30
	รวมทั้งหมด	73

ตารางที่ 2 ประเภทและจำนวนของครัวเรือนที่ให้ข้อมูล

ลำดับ	ประเภทครัวเรือนที่ให้ข้อมูล	จำนวน
1.	ครัวเรือนที่ทำอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก	30
2.	ครัวเรือนที่ทำกิจการร้านค้าในชุมชน (อาชีพเสริม)	5
3.	ครัวเรือนที่มีสมาชิกในครอบครัวรับราชการ	5
4.	ครัวเรือนที่รับจ้างภายในท้องถิ่น	5
5.	ครัวเรือนที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน	5

ตารางที่ 2 ประเภทและจำนวนของคร้วเรณที่ใหข้อมูล (ต่อ)

ลำดับ	ประเภทคร้วเรณที่ใหข้อมูล	จำนวน
6.	คร้วเรณที่ทำการเกศตรเพือการพาณศ	5
7.	คร้วเรณที่นำของปามาขาย	8
8.	คร้วเรณที่รับจ้างเหมางานจากหน่วยงานราชการ	3
9.	คร้วเรณที่มีบุตรหลานส่งเงินมาให้	7
	รวมทงหมด	73

จำนวนแหล่งข้อมูลเหล่านี้ผู้วิจัยได้แยกประเภท หลังจากที่ได้เก็บรวบรวมข้อมูลทงหมดแล้ว แบ่งตามที่มีแหล่งของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศศศ ใหความสำคัญกับแหล่งข้อมูลในพื้นที่ชุมชน นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกกับบุคคลสำคัญ (Key Informant) จำนวน 17 คน

3.2 แบบแผนการวิจัย

การศศศวิจัยครั้งนี้เป็นการศศศวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนภายในชุมชน เช่น การใหข้อมูล การแสวงหาแนวทางแก้ปัญหาร่วมกัน เป็นต้น โดยผู้ศศศเข้าไปศศศเพื่อวิเคราะห์ชุมชนด้วยวิธีการที่ประกอบด้วย การสังเกต การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่ม

การสังเกต (Observation) ใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีโครงสร้าง โดยสังเกตวิถีชีวิต การทำงาน ร่วมกันของชาวบ้าน การประชุมตัดสินใจงาน โยบายและแก้ปัญหา การสนทนากลุ่ม ลักษณะทางกายภาพ ประเพณีความเชื่อทางศศศ การรับวัฒนธรรมจากภายนอก ด้วยการสังเกตด้วยตนเองและให้ชาวบ้านร่วมตั้งข้อสังเกต

การสัมภาษณ์ (Interview) ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการควบคู่กัน โดยรูปแบบที่เป็นทางการผู้ศศศได้ให้ผู้ช่วยวิจัยมาช่วยสัมภาษณ์เพื่อรวบรวมข้อมูลจำนวน 4 คน ตามแนวคำถามที่ได้กำหนดไว้มีลักษณะแบบปลายเปิดให้ผู้ตอบอย่างอิสระ และแบบสอบถามแบบปลายปิดตามแนวคำถามที่กำหนดประเด็นการสัมภาษณ์ล่วงหน้า ส่วนรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ดำเนินการโดยผู้วิจัยเองด้วยการเข้าไปสนทนาพูดคุยกับชาวบ้านโดยตรง โดยมีแนวคำถามที่กำหนดไว้ล่วงหน้าเป็นเครื่องมือ

การประชุมกลุ่ม เป็นการประชุมระดมความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมประชุม ให้คนในหมู่บ้าน วิเคราะห์หมู่บ้านตามกระบวนการ SWOT (Strength Weakness Opportunity Threat) 3 ครั้ง และการประชุมกลุ่มเพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ ตามกระบวนการ AIC (Appreciation Influence Control) 1 ครั้ง โดยการประชุมที่จัดขึ้นดังกล่าวนี้ ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของหมู่บ้าน ตลอดจนสภาพสังคมที่กำลังเป็นไปอยู่ ความต้องการของคนในหมู่บ้าน และวิธีการในการที่จะบรรลุเป้าหมายที่ต้องการนั้นดียิ่งขึ้น

3.2.1 กระบวนการ SWOT

กระบวนการประชุมแบบ SWOT เป็นการประชุมร่วมกันของชาวบ้านเพื่อวิเคราะห์หมู่บ้าน ว่ามีจุดเด่นหรือข้อดี (Strength) จุดด้อยหรือข้อเสีย (Weakness) โอกาส หรือช่องทาง (Opportunity) และมีปัญหาอุปสรรคหรือข้อจำกัด (Threat) อย่างไรบ้าง ตามความคิดเห็นของแต่ละคนอย่างอิสระไม่มีการปิดกั้นทางความคิดเห็นของผู้ร่วมประชุมระดมสมอง โดยมีลำดับขั้นตอนการดำเนินการประชุมดังนี้

- 1) คัดเลือกบุคคลสำคัญที่มีความสนใจในการแสดงความคิดเห็นและมีความพร้อม 30 คน
- 2) ผู้วิจัยชี้แจงความเป็นมาวัตถุประสงค์และรายละเอียดในการประชุมกลุ่ม
- 3) แบ่งกลุ่มย่อยออกเป็น 5 กลุ่ม
- 4) แต่ละกลุ่มคัดเลือกผู้ดำเนินการประชุมกลุ่ม เลขาณุกรกลุ่ม
- 5) ภายในกลุ่มระดมสมอง แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ
- 6) รวมกลุ่มใหญ่ และตัวแทนกลุ่มทุกกลุ่มเสนอผลสรุปที่ได้รายงานต่อกลุ่มใหญ่
- 7) ผู้วิจัยเสนอข้อสรุปที่ได้ต่อผู้นำชุมชน ชาวบ้านหรือผู้เกี่ยวข้อง

3.2.2 การประชุมกลุ่มตามกระบวนการ AIC

กระบวนการ AIC เป็นวิธีการและเทคนิคการเอาคนที่จะมาทำงานร่วมกันทั้งหมดตามระบบใดระบบหนึ่งมาประชุมเชิงปฏิบัติ (Work shop) ตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 A = APPRECIATION

ขั้นที่ 2 I = INFLUENCE

ขั้นที่ 3 C = CONTROL

ขั้นที่ 1...คือ การทำให้ทุกคนให้การยอมรับและชื่นชม (Appreciate) คนอื่นโดยไม่รู้สึกละหรือแสดงการต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์

ขั้นที่ 2 ...คือการใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญ หรือ “ยุทธศาสตร์” (Strategy) ที่จะทำให้บรรลุ “วิสัยทัศน์” ร่วม (Shared Vision) หรือ “อุดมการณ์ร่วม” (Shared Ideal) ของกลุ่มที่มาประชุมได้อย่างดีที่สุด

ขั้นที่ 3... คือการนำ “วิธีการสำคัญ” มากำหนดเป็น “แนวปฏิบัติการ” (Action Plan) อย่างละเอียดว่าทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร ใครรับผิดชอบ ใครต้องให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการดำเนินการหรือไม่ (การวางแผนหรือโครงการ)...(ขนิษฐา กาญจนรังษินนท์, 2541: มปป.)

โดยสรุป กระบวนการ AIC มี 3 ขั้นตอน คือ การแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระหรือการกำหนดเป็นวิสัยทัศน์หรืออุดมการณ์ร่วมกัน กำหนดวิธีการสำคัญหรือยุทธศาสตร์กลุ่มร่วมกัน และกำหนดแผนปฏิบัติการอย่างละเอียด แต่เพื่อให้เห็นวิธีการประชุมกลุ่มร่วมกันชัดเจนจึงได้กำหนดขั้นตอนออกเป็น 5 ขั้นตอน

- 1) คัดเลือกบุคคลเข้าร่วมประชุมประมาณ 30 คน
- 2) ผู้เข้าร่วมประชุมแสดงความคิดเห็น ด้วยการเขียนและการพูดเกี่ยวกับหมู่บ้านในปัจจุบัน และสิ่งที่อยากให้เป็นในอนาคต
- 3) นำเอาสิ่งที่ทุกคนแสดงออกมานั้นมาบูรณาการเข้าด้วยกัน กำหนดเป็นอุดมการณ์หรือสิ่งที่ทุกคนปรารถนาอยากให้มีให้เกิดขึ้นสูงสุด
- 4) ทุกคนช่วยกันแสดงความคิดและกำหนดยุทธศาสตร์หรือวิธีการที่จะทำให้บรรลุถึงสิ่งที่ทุกคนปรารถนาสูงสุดร่วมกัน (อีกครั้งหนึ่ง)
- 5) กำหนดเป็นแผนปฏิบัติการ (Action Plan) อย่างละเอียด เพื่อให้มีการกระทำหรือกิจกรรมที่นำไปสู่สิ่งที่ทุกคนปรารถนาร่วมกันนั้น (รายละเอียดของผลการประชุมจะปรากฏในภาคผนวก ข.)

3.3 เครื่องมือและปัจจัยที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

เครื่องมือและปัจจัยที่ใช้ในการศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย

- 1) แบบสอบถามและแนวคำถาม ที่ได้กำหนดขึ้นก่อนการสัมภาษณ์ ประเด็นคำถามจะเกี่ยวกับเรื่อง ศักยภาพของ ความสามารถในการพึ่งตนเอง ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง แนวทางการ

ส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองภายในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันหรือองค์กรชุมชน การติดต่อกับภายนอก (รายละเอียดจะปรากฏอยู่ในภาคผนวก ค.)

2) วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นไปตามสะดวกและเหมาะสม ประกอบด้วย ปากกา ดินสอ แผนที่ สมุดบันทึก กล้อง เทปบันทึกเสียง

3) บุคคลที่เป็นปัจจัยในการเก็บข้อมูล ได้แก่ ผู้ศึกษา และผู้ช่วย โดยก่อนที่จะให้ผู้ช่วยออกไปปฏิบัติงานผู้ศึกษาได้อธิบายรายละเอียดจุดประสงค์และวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลก่อน นอกจากนี้ยังมีคนที่ช่วยเหลือด้านอื่น ๆ แก่ผู้ศึกษา (รายชื่อปรากฏในภาคผนวก ง.)

4) บุคคลที่ให้ข้อมูลให้ความร่วมมือและอำนวยความสะดวกขณะอยู่ในพื้นที่ โดยเฉพาะท่าน พระครูเวฬุพัฒนารักษ์ เจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อม ที่อำนวยความสะดวกในเรื่องที่พักแก่ผู้ศึกษาและชาวบ้านสามขาทุกคนที่ไม่สามารถระบุนามได้หมด เป็นผู้ที่มีความอุปถัมภ์ช่วยเหลือเป็นอย่างดี

3.4 รูปแบบการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้ 2 รูปแบบ คือรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ และที่เป็นทางการ

ประการแรก การรวบรวมข้อมูลที่เป็นไม่เป็นทางการ ผู้ศึกษาได้ศึกษาและรับทราบข้อมูลเกี่ยวพื้นที่การศึกษานี้มาพอสมควร เพราะผู้ศึกษามีความเกี่ยวเนื่องกับชุมชน 2 สถานภาพ คือ ในฐานะที่เป็นเครือญาติของคนในหมู่บ้านนี้ เนื่องจากโยมมารดาเป็นคนหมู่บ้านนี้ตระกูลคำลือไชย ซึ่งเป็นตระกูลมีเครือญาติมากที่สุดในหมู่บ้าน เพราะประชากรประมาณร้อยละ 60 ของประชากรทั้งหมด ผู้วิจัยจึงได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั้ง 6 ด้านของหมู่บ้านมากในระดับหนึ่ง ทั้งจากการสอบถาม และได้รับการบอกเล่าจากเครือญาติหรือคนใกล้ชิดของผู้วิจัยเอง และในฐานะที่ผู้วิจัยเคยบรรพชาเป็นสามเณรและได้อยู่อาศัยในวัดประจำหมู่บ้าน คือ วัดไผ่ล้อมประมาณ 1 ปี แม้จะย้ายไปศึกษาต่อที่ต่างจังหวัด แต่ก็ได้กลับไปเยี่ยมวัดและชาวบ้านสามขาปีละ 2 ครั้ง จึงมีความสัมพันธ์กับวัดและชาวบ้านค่อนข้างดีและได้รับทราบความเป็นไปภายในหมู่บ้านสม่ำเสมอ ทำให้สามารถสอบถามและรับรู้ข้อมูล จากหลวงพ่อบุญ อาวาส กรรมการวัด และชาวบ้านที่มาทำบุญที่วัด ตั้งแต่ยังไม่ได้เข้าสู่พื้นที่เพื่อการศึกษาวิจัย

ประการที่สอง รูปแบบที่เป็นทางการ ในรูปแบบนี้ได้ดำเนินการระหว่างวันที่ 15 พฤษภาคม ถึง 15 กรกฎาคม รวมเวลา ประมาณ 2 เดือน ดังมีขั้นตอนโดยละเอียดดังนี้

1) นำหนังสือจากสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล แจ้งความประสงค์เพื่อเข้าไปศึกษาวิจัยไปถึงเจ้าพนักงานทุกระดับในพื้นที่ศึกษา ตั้งแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดไปจนถึงท่านเจ้าอาวาสวัดซึ่งเป็นสถานที่พำนักขณะทำการศึกษารวบรวมข้อมูล

2) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนตามลำดับ ดังนี้

(1) นำหนังสือจากสถาบันฯ ไปยื่นต่อเจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ศึกษา

(2) ชี้แจงให้เจ้าอาวาสวัดและชาวบ้านในหมู่บ้านรับทราบ

(3) เนื่องจากพื้นที่หมู่บ้านกว้างขวางและมีประชากรประมาณ 3,092 คน จึงหาผู้ช่วยวิจัยมาเก็บรวบรวมข้อมูลช่วยจำนวน 4 คน

(4) สำรวจพื้นที่ทางกายภาพของหมู่บ้าน ทำแผนที่คร่าว ๆ โดยมีผู้อาวุโสของหมู่บ้าน (มักทายกวัด) เป็นผู้ให้ข้อมูล

(5) เริ่มสัมภาษณ์บุคคลสำคัญของหมู่บ้าน คือ ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

(6) สังเกตการประชุมร่วมกันของชาวบ้านเรื่อง การทำโครงการเพื่อรองรับการจัดสรรเงินสนับสนุนหมู่บ้าน ๆ ละ 100,000 บาท ตามโครงการการเพิ่มการใช้จ่ายตามมาตรการภาครัฐเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจหรือโครงการมียาซาว่า (Miyazawa Plan)

(7) สังเกตการทำกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านตามโครงการมียาซาว่าของทั้งสองหมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9

(8) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์บุคคล โดยมีผู้ช่วยวิจัย 4 คน ที่ได้รับการทำความเข้าใจในประเด็นเนื้อหาและบุคคลที่ให้ข้อมูล เฉพาะในเวลากลางวันเท่านั้น ส่วนกลางคืนได้เชิญชาวบ้านมาร่วมสนทนาให้ข้อมูลในวัดและประชุมกลุ่มชาวบ้านตามกระบวนการ SWOT และ AIC ตามขั้นตอนที่ได้กำหนดไว้ใช้เวลาช่วงนี้ 7 วัน เพื่อให้ได้ข้อมูลโดยผ่านกระบวนการดังกล่าวนี้และศึกษาวิธีการทำงานทำงานร่วมกันของชาวบ้าน พร้อมทั้งบันทึกเรียบเรียงข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่

(9) เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลค่อนข้างจะสมบูรณ์แล้ว มีบางส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ก็ได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง

(10) ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมพัฒนาและแก้ปัญหาของชาวบ้านโดยทำร่วมกับชาวบ้านที่เป็นแกนนำกลุ่ม

(11) สรุปผลการจากการประชุมกลุ่มแก่ผู้นำชุมชนและชาวบ้านทั่วไป

(12) กล่าวขอบคุณ อนุ โมทนาและอำลาชาวบ้าน

(13) ออกจากพื้นที่ศึกษาและได้เข้าไปชุมชนอีกตามโอกาสอันควร เพื่อรับทราบข้อมูล ปัญหาอุปสรรค แนวทางการดำเนินการในเรื่องที่ชาวบ้านได้ร่วมกัน

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาวิจัย ศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองครั้งนี้ มีการวิเคราะห์เป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการแยกประเภทจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมจากพื้นที่ศึกษา เพื่อให้เป็นระบบตามประเด็นที่กำหนดไว้ ซึ่งจะแสดงให้เห็นข้อมูล รูปแบบและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่มีการเคลื่อนไหว การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะการณ์ ลักษณะที่สอง เป็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลที่ได้จากพื้นที่เป็นหลักตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยอาศัยหลักการแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ประกอบในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อประเมินระดับศักยภาพของชุมชนและนำเสนอวิธีการในชุมชนที่มีความสอดคล้อง หรือแตกต่างระหว่างข้อมูลที่ค้นพบกับหลักการ

3.5.1 ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ได้วิเคราะห์ตามหลักการแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ประกอบในการศึกษา เป็นการดำเนินการที่สืบเนื่องจากขั้นตอนแรก โดยผู้วิจัยเองเป็นการเฉพาะด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการวิจัยในขั้นตอนแรกด้วยกระบวนการคือ วิเคราะห์ข้อมูลที่ค้นพบในพื้นที่ศึกษาแล้วสรุป และวิเคราะห์ตามหลักการหรือเกณฑ์ของแนวคิดหรือทฤษฎีแล้วสรุป ความสอดคล้องหรือแตกต่างกันจะขึ้นอยู่กับจุดเน้นในหลักการของแนวคิด ทฤษฎี ท้ายที่สุดจึงสร้างบทสรุปของการศึกษาทั้งหมดจากการบูรณาการทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน

3.5.2 การนำเสนอบทวิเคราะห์ข้อมูล

การนำเสนอบทวิเคราะห์ข้อมูล ได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน 6 ด้าน ได้แก่ ด้านผู้นำชุมชน สถาบันหรือองค์กรในชุมชน ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน และด้านเศรษฐกิจ และส่วนที่เป็นการอภิปรายผล เป็นการตอบคำถามวิจัย โดยนำเสนอองค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์ไปตอบคำถาม

3.6 ขอบเขตการวิจัย

3.6.1 ด้านเนื้อหา การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน ในด้านผู้นำ สถาบันหรือองค์กรชุมชน ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน และด้านเศรษฐกิจ ของบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ตามแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ประกอบในการศึกษาวิเคราะห์ ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาร่วมกันระหว่างผู้ศึกษากับชาวบ้านในหมู่บ้าน

3.6.2 ด้านแหล่งข้อมูล ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ใช้แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน จากห้องสมุดสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เช่น ห้องสมุดสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหิดล หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น และข้อมูลจากพื้นที่ศึกษา เช่น ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำชุมชน พนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร พัฒนาการ เจ้าหน้าที่ของสหกรณ์ อำเภอเมือง เจ้าหน้าที่สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท เจ้าหน้าที่ของโครงการชลประทานจังหวัดมุกดาหาร เจ้าหน้าที่สถานีพัฒนาที่ดิน และชาวบ้านที่เป็นผู้นำครอบครัวที่มีบทบาทสำคัญในครอบครัวที่ ประกอบอาชีพแตกต่างกัน เช่น ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างเดียว ทำค้าขายควบคู่ไปด้วย รับจ้าง ข้าราชการ นักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์ที่ใกล้ชิดกับชุมชนที่รับทราบปัญหาของหมู่บ้าน

3.6.3 ด้านพื้นที่และระยะเวลา พื้นที่ในการศึกษาคือ บ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร เป็นหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ คือ มีประชากรประมาณ 3,092 คน มีครัวเรือนประมาณ 547 ครัวเรือน มีวัด 3 วัด มีผู้ใหญ่บ้าน 2 คน เป็นสังคมเกษตรกรรม นับถือพระพุทธศาสนา ใช้ระยะเวลาในการเข้าไปศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ประมาณ 4 เดือน คือ ตั้งแต่ เดือนเมษายน ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2542 นอกจากนี้ยังจะได้เข้าไปหมู่บ้านเป็นบางช่วงนอกเหนือจากกำหนดนี้ตามโอกาส

3.6.4 ข้อจำกัดของการศึกษา (Limitation of The Study) การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Research) และผู้วิจัยมีความประสงค์ให้เป็นการศึกษาแบบมีส่วนร่วมและนำไปสู่การปฏิบัติ (Participatory Action Research) ด้วย เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน ด้วยวิธีการคือ การศึกษาร่วมกันแสวงหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเป็นผู้มีส่วนกระตุ้นแนวความคิดให้ชาวบ้านได้เกิดแนวความคิดในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง และประสาน

งานระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้านระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานราชการ เพื่อให้การพัฒนาการดำเนินงานของชาวบ้านบรรลุจุดประสงค์ที่ทุกคนต้องการนั่นคือ ความเป็นอยู่ที่ มีความสามัคคีภายในหมู่บ้าน

แต่จุดประสงค์หรือความมุ่งหวังของชาวบ้านดังกล่าว ผู้วิจัยไม่สามารถประกันความสำเร็จได้ เพราะว่าสิ่งที่เป็ปัจจัยเงื่อนไขแห่งความสำเร็จนี้ ผู้วิจัยไม่สามารถควบคุมได้เพราะเกินกำลังความสามารถ เช่น คุณภาพและประสิทธิภาพของผู้นำในการพัฒนาในการแก้ปัญหาช่วยเหลือชาวบ้าน การเอาใจใส่ในการทำงานของชาวบ้าน การสนับสนุนจากราชการและจากองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) สิ่งที่ยกมานี้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการศึกษาวิจัย แนว Participatory Action Research ครั้งนี้

บทบาทของผู้วิจัยจึงเป็นเพียงผู้เข้าไปศึกษาร่วมกับชาวบ้าน และประสานงานให้ชาวบ้านในระยะเริ่มต้นภายใต้เงื่อนไขเวลาที่จำกัด โดยที่หลังจากผู้วิจัยออกจากพื้นที่แล้ว การดำเนินการจะเป็นไปโดยชาวบ้านและเพื่อชาวบ้านเอง ความสำเร็จหรือล้มเหลวชาวบ้านเท่านั้นจะเป็นผู้ให้คำตอบได้ดีที่สุด

3.7 นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ความสามารถหรือพลังที่มีอยู่ภายในชุมชน ที่สามารถใช้เป็นประโยชน์ในกระบวนการพัฒนาหรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใด ในที่นี้มุ่งเพื่อใช้ในการพึ่งตนเอง

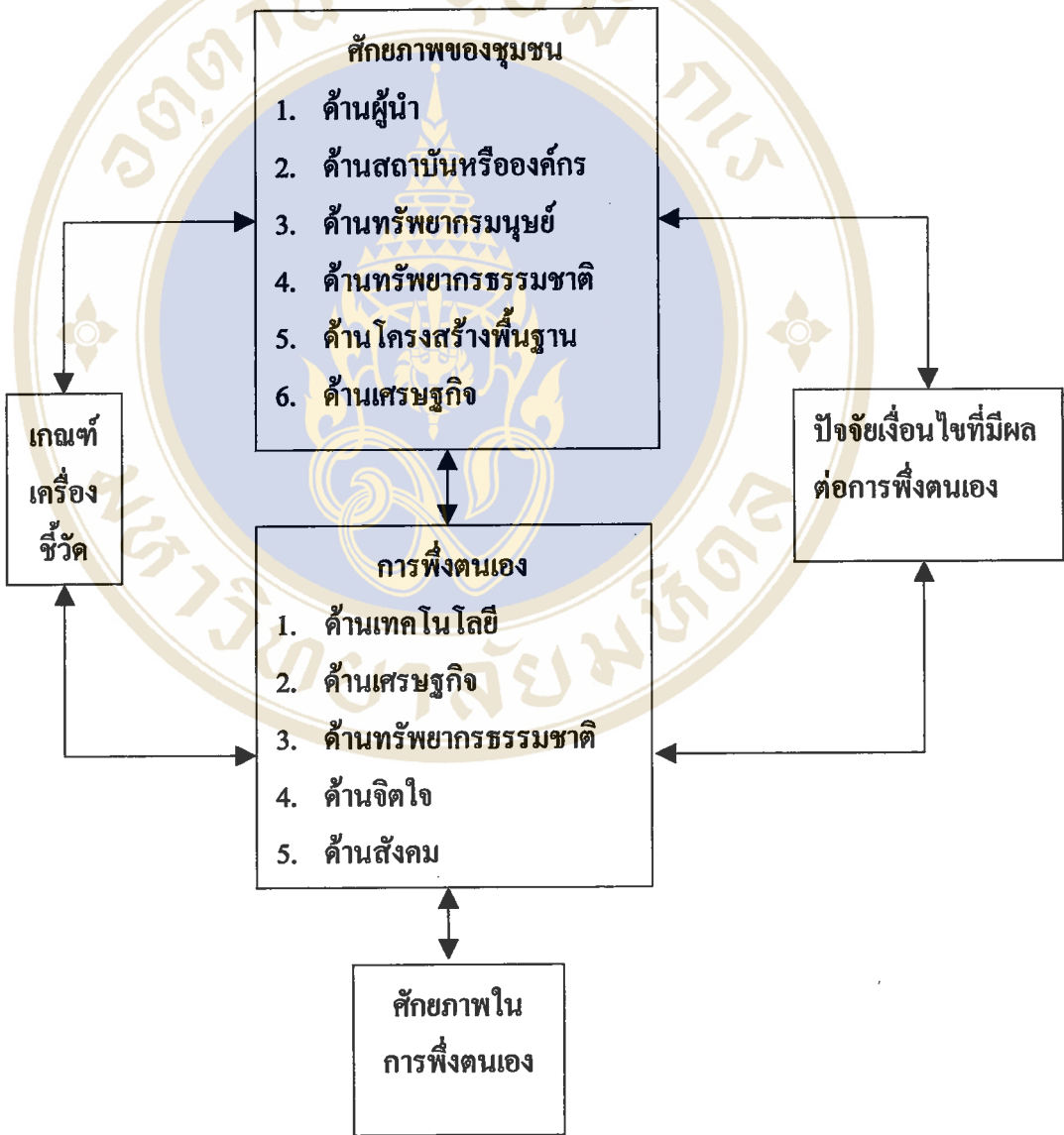
การพึ่งตนเอง หมายถึง การดำรงสถานภาพของตนเอง ครอบครัวและชุมชนได้ ด้วยความสามารถของตนเอง โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้การครอบงำของสิ่งใดหรือบุคคลใด มีความสามารถในการเลือกและกำหนดทิศทางหรืออนาคตของตนเอง

ชุมชนชนบท หมายถึง สถานที่ที่กลุ่มชนอยู่อาศัยรวมกันเป็นชนบท รวมตัวกันในพื้นที่เดียวกัน หรือใกล้เคียงกันอาจเป็นหมู่บ้านหรือหรือเฉพาะกลุ่มชน มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีการติดต่อกันสม่ำเสมอบนกฎระเบียบของสังคมเดียวกัน ในที่นี้หมายถึง ชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

ศักยภาพในการพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ สามารถพึ่งตนเองได้

3.8 กรอบความคิดในการวิจัย

กรอบความคิดในการวิจัย เกิดขึ้นจากการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา เพื่อใช้เป็นแนวทางเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่ได้กำหนดไว้

แผนภูมิที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

3. 8.1 อธิบายกรอบความคิด

3.8.1.1 คำสำคัญและประเด็นที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาตามกรอบความคิดนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน (หมู่บ้าน) ที่มีผลต่อการพึ่งพาตนเองในแต่ละด้านของชุมชน

ประเด็นแรก เกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน ผู้ศึกษาแบ่งออก 6 ด้าน คือ ด้านผู้นำ ด้านสถาบัน หรือองค์กร ด้านทรัพยากรมนุษย์ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านโครงสร้างพื้นฐาน และด้านเศรษฐกิจ

ประเด็นที่สอง เกี่ยวกับพึ่งตนเอง ยึดตามรูปแบบการพึ่งตนเอง TERMS MODEL คือ ชุมชนที่จะสามารถพึ่งตนเองได้นั้นต้องพึ่งตนเองได้ใน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านเทคโนโลยี (T) ด้านเศรษฐกิจ (E) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R) ด้านจิตใจ (M) และด้านสังคม (S)

ประเด็นที่สาม เกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค และปัจจัยที่ส่งเสริม ซึ่งมีผลต่อศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน

3.8.1.2 เกณฑ์ชี้วัด

เกณฑ์ชี้วัดที่ใช้ประกอบในการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนมีอยู่ 2 เกณฑ์ ได้แก่

- 1) เกณฑ์ชี้วัดหมู่บ้านที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ที่ทางจังหวัดนุกดาหารจัดทำขึ้น เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ชี้วัดหมู่บ้านที่มีความสามารถพึ่งตนเองได้ มี 29 ตัวชี้วัด
- 2) เกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานของหมู่บ้าน (จปฐ.) ที่กรมการพัฒนาชุมชนใช้เป็นเกณฑ์สำรวจมาตรฐานการเป็นอยู่ของครัวเรือนในทุกหมู่บ้านทั่วประเทศ มี 39 ตัวชี้วัด

บทที่ 4

ข้อมูลพื้นที่ศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศึกษากรณีชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ดังนั้น เพื่อให้ทราบภูมิหลังความเป็นมาและข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพื้นที่การศึกษา เพื่อใช้เป็นองค์ประกอบในการวิเคราะห์ชุมชนและเป็นองค์ประกอบในการทำความเข้าใจชุมชน จึงนำเสนอข้อมูลพื้นฐานตามประเด็นดังต่อไปนี้

- 4.1 ศักยภาพของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 4.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชน
- 4.3 สภาพเศรษฐกิจ
- 4.4 สภาพสังคม
- 4.5 วัฒนธรรมของชุมชน
- 4.6 โครงสร้างพื้นฐานของชุมชน
- 4.7 สถาบันในชุมชน
- 4.8 ปัญหาภายในชุมชน

4.1 ศักยภาพของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4.1.1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากข้อมูล (สมุทรสาคร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2538 : ม.ป.น.) ได้สรุปและให้ข้อมูลเกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

4.1.1.1 ขนาดและที่ตั้ง

ขนาดของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีทั้งหมด 168,854,35 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 32.91 ของพื้นที่ประเทศ แบ่งออกเป็น 19 จังหวัดได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ยโสธร ชัยภูมิ อำนาจเจริญ หนองบัวลำภู ขอนแก่น อุดรธานี เลย หนองคาย มหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร

ทิศเหนือ ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศตะวันออก ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศใต้ ติดต่อกับประเทศราชอาณาจักรกัมพูชา จังหวัดปราจีนบุรี และนครนายก

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดสระบุรี ลพบุรี เพชรบูรณ์ และพิษณุโลก

4.1.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นที่ราบสูงเกิดจากการยกตัวของแผ่นดินด้านตะวันตกและด้านใต้ แยกตัวออกไปจากที่ราบภาคกลาง โดยมีภูเขายกตัวขึ้นตามขอบที่ราบสูง ได้แก่ เทือกเขาเพชรบูรณ์ และคงพญาเย็น ซึ่งเป็นเส้นกั้นแยกภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกจากภาคเหนือ ทอดตัวเป็นแนวยาวด้านตะวันตก เทือกเขาชันกำแพงและพนมดงรัก กั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และราชอาณาจักรกัมพูชาทอดตัวเป็นแนวด้านใต้ นอกจากนี้บริเวณพื้นที่ก่อนไปทางตอนบนของภาค ยังมีเทือกเขา ภูเขาเรียงรายไปตามแนวตะวันตกเฉียงเหนือตะวันออกเฉียงใต้ จากจังหวัดเลยถึงจังหวัดนครพนม มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นเขตแดน ระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ไหลผ่านทางด้านเหนือของภาค พื้นที่สองในสามของภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี และมีลักษณะเอียงลาดลงสู่แม่น้ำโขง ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินเค็มและดินทรายเป็นเหตุให้พื้นดินไม่ค่อยจะมีความสมบูรณ์

จากลักษณะภูมิประเทศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีเทือกเขาสูงทางด้านใต้และตะวันตกนี้ จึงปิดกั้นกระแสอากาศที่มีไอน้ำและความชื้นจากทะเล ทำให้มีภาคนี้ฝนตกน้อยและไม่สม่ำเสมอ ฝนจะตกน้อยทางด้านตะวันตกของภาคและค่อย ๆ ตกมากขึ้นในด้านตะวันออกของภาค โดยเฉพาะจังหวัดหนองคาย สกลนคร และนครพนม ในฤดูหนาวอากาศจะหนาวจัดเพราะได้รับลมมรสุมอย่างเต็มที่ ฤดูร้อนจะร้อนจัดเพราะพื้นดินแห้งแล้งและห่างไกลทะเล พื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งได้เป็น 3 บริเวณ คือ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน มี 7 จังหวัดได้แก่ จังหวัดหนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร มีเนื้อที่ประมาณ 53,804.54 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทาง

ตอนบนของภาคติดต่อกับเขตประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดน ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงเอียงลาดจากเทือกเขาภูพานลงสู่แม่น้ำโขงมีแม่น้ำสายเล็ก ๆ ที่สำคัญได้แก่ แม่น้ำเหือง แม่น้ำเลย และแม่น้ำสงคราม ในปี 2538 จังหวัดนครพนม มีฝนตกมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ปริมาณสูงถึง 2,442.1 มิลลิเมตร และเป็นวันที่มีฝนตก 132 วัน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ มหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด มีเนื้อที่ประมาณ 44,202.1 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำชีไหลผ่าน ในปี 2538 จังหวัดขอนแก่น มีฝนตกมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ปริมาณสูงถึง 1,478.8 มิลลิเมตร และเป็นวันที่มีฝนตก 103 วัน (เล่มเดียวกัน, อ้างแล้ว)

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ประกอบด้วย 7 จังหวัด คือ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ ยโสธร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี มีเนื้อที่ประมาณ 70,847.65 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทางตอนล่างของภาคติดกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีเทือกเขาพนมดงรักเป็นเส้นกั้นเขตแดน ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารสายต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำมูล ในปี 2538 จังหวัดนครราชสีมา มีฝนตกมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ปริมาณสูงถึง 1,292.1 มิลลิเมตร และเป็นวันที่มีฝนตก 111 วัน

4.1.1.3 การคมนาคมและการขนส่ง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภาคที่มีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ ทำให้การสัญจรของพื้นที่ภายในภาคเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็ว ปัจจุบันปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาประเทศ คือ ถนน จากข้อมูลของกรมทางหลวง ในปีงบประมาณ 2538 รวมระยะทางที่อยู่ในความควบคุมทั้งสิ้น 15,279 กิโลเมตร เป็นระยะทางจริง 13,923 กิโลเมตร กำลังก่อสร้าง 1,356 กิโลเมตร

ทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือแยกออกจากทางรถไฟสถานเหนือที่ ชุมทางบ้านภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผ่านจังหวัดสระบุรี เข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดนครราชสีมา แล้วแยกออกเป็น 2 สายที่ชุมทางถนนจิระ ผ่านจังหวัดขอนแก่น อุดรธานี ไปสิ้นสุดที่จังหวัดหนองคายสายหนึ่ง และอีกสายหนึ่งผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ไปสิ้นสุดที่จังหวัดอุบลราชธานี นอกจากนี้ยังมีทางแยกที่ชุมทางบัวใหญ่ จังหวัดชัยภูมิ ถพบุรี ไปบรรจบกับชุมทางแก่งคอย จังหวัดสระบุรี รวมจังหวัดในภาคนี้ที่มีทางรถไฟผ่าน 9 จังหวัด

ทางหลวงสายหลักที่สำคัญเชื่อมโยระหว่างจังหวัดในพื้นที่ของภาค ได้แก่ ทางหลวงหมายเลข 2 จากจังหวัดสระบุรีถึงหนองคาย ผ่านจังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานี แยกจากจังหวัดนครราชสีมาเข้ามาทางหลวงหมายเลข 226 ไปจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี แยกจากทางหลวงหมายเลข 2 ที่อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา เข้าทางหลวงหมายเลข 202 เข้าจังหวัดชัยภูมิ แยกจากทางหลวงหมายเลข 2 ที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น เข้าทางหลวงหมายเลข 23 ผ่านจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร สิ้นสุดที่จังหวัดอุบลราชธานี และแยกเข้าทางหลวงหมายเลข 22 ผ่านจังหวัดสกลนคร สุกดาหารที่จังหวัดนครพนม ถ้าแยกเข้าทางหลวงหมายเลข 210 ผ่านจังหวัดหนองบัวลำภู ถึงอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

ส่วนการคมนาคมทางอากาศ มีสนามบินพาณิชย์ 6 แห่ง จังหวัดที่มีเส้นทางบินติดต่อโดยตรงกับกรุงเทพมหานคร ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น อุดรธานี อุบลราชธานี นครราชสีมา และเลย

4.1.1.4 การสาธารณูปโภค

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแหล่งพลังงานด้านกำเนิดไฟฟ้าที่สำคัญ คือ โรงจักรไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ ในจังหวัดขอนแก่น เขื่อนสิรินธร ในจังหวัดอุบลราชธานี เขื่อนน้ำพุง ในจังหวัดสกลนคร เขื่อนจุฬาภรณ์และเขื่อนห้วยกุ่ม ในจังหวัดชัยภูมิ ในปีงบประมาณ 2533 มีการไฟฟ้า 509 แห่ง มีการใช้ไฟฟ้าทั้งสิ้น 2,610.4 ล้านกิโลวัตต์/ชั่วโมง แบ่งเป็นการใช้ประเภทธุรกิจและอุตสาหกรรมร้อยละ 44.90 ที่พักอาศัยร้อยละ 39.95 และอื่น ๆ ร้อยละ 15.14 มีจำนวนผู้ใช้ไฟฟ้าทั้งสิ้น 2,419,916 ราย เพิ่มขึ้นจากปีงบประมาณ 2532 จำนวน 197,760 รายหรือคิดเป็นร้อยละ 8.90 จังหวัดนครราชสีมาเป็นจังหวัดที่มีการใช้กระแสไฟฟ้ามากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 27.2 ของการใช้กระแสไฟฟ้าภายในภาค รองลงมาได้แก่ จังหวัดขอนแก่น อุดรธานี และร้อยเอ็ดตามลำดับ และในปีงบประมาณเดียวกันมีที่ทำการประปาทั้งสิ้น 147 แห่ง มีกำลังผลิตรวม 137,466,665 ลูกบาศก์เมตรต่อปี สามารถผลิตน้ำได้รวม 77,625,567 ลูกบาศก์เมตรต่อปี

การใช้โทรศัพท์ ในปีงบประมาณ 2538 มีชุมสายโทรศัพท์ทั้งสิ้น 268 ชุมสาย มีจำนวนเลขหมายทั้งสิ้น 205,674 เลขหมาย คิดเป็นร้อยละ 7.93 ของจำนวนเลขหมายทั่วประเทศ จังหวัดนครราชสีมามีหมายเลขมากที่สุดเท่ากับ 41,937 เลขหมาย รองลงมา ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น อุดรธานี และอุบลราชธานี มีจำนวน 30,959, 18,876, 17,408 ตามลำดับ และในปีงบประมาณ 2537 มีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขรวม 296 แห่ง และมีจำนวนไปรษณีย์ภัณฑ์ทั้งสิ้น 106,060,546 ชิ้น (เล่มเดียวกัน, อ้างแล้ว)

4.1.1.5 การศึกษาและสาธารณสุข

จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปีการศึกษา 2537 มีข้อมูลพื้นฐานทางการศึกษาเกี่ยวกับจำนวน โรงเรียน นักเรียน และครูของภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ ดังนี้ จำนวนโรงเรียน 14,150 แห่ง นักเรียนสายสามัญ 3,776,980 คน และครู 189,501 คน จังหวัดสุรินทร์ มีอัตราส่วนครูต่อนักเรียนมากที่สุดคือ 1 : 22 และจังหวัดยโสธร มีอัตราส่วนน้อยที่สุดคือ 1 : 18

ด้านการสาธารณสุขในปี 2537 พบว่า มีจำนวนสถานพยาบาล 303 แห่ง แพทย์ 1,883 คน พยาบาล 8,211 คน และเตียงผู้ป่วย 18,021 เตียง โดยมีอัตราส่วนประชากรต่อแพทย์ 1 คน เท่ากับ 10,655 จังหวัดที่มีอัตราส่วนประชากรต่อแพทย์มากที่สุด คือ จังหวัดหนองบัวลำภู เท่ากับ 25,713 และจังหวัดที่มีอัตราส่วนประชากรต่อแพทย์น้อยที่สุด คือ จังหวัดขอนแก่น เท่ากับ 3,327 สำหรับการตายด้วยสาเหตุที่สำคัญนั้นพบว่า ประชากรตายด้วยโรคมะเร็งมากที่สุด สาเหตุการตายรองลงมาได้แก่ โรคหัวใจ อุบัติเหตุและการเป็นพิษ และโรคเกี่ยวกับตับและตับอ่อน (เล่มเดียวกัน, อ้างแล้ว)

4.1.2 ผู้นำในชุมชนชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผู้นำในชุมชนชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง ผู้นำทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการผู้บ้าน ส่วนผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ประธานกลุ่มแม่บ้าน คนที่เคยมีบทบาทในหมู่บ้านมาก่อน ผู้สูงอายุหรือผู้อาวุโส ผู้ทรงความรู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งแต่ละคนต่างมีความสำคัญมีบทบาทต่อการพัฒนาหมู่บ้านของตนที่แตกต่างกันไป

จากการศึกษาของ นันทวิทย์ นาคแสง (2541 : 99-103) ในเรื่องบทบาทของผู้นำกับการพัฒนาหมู่บ้านของหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแห่งหนึ่ง จำนวน 48 คน พบว่า

1. ผู้นำหมู่บ้านส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 85.4 ของผู้นำหมู่บ้านเป็นเพศชาย
 2. สำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาร้อยละ 48.0
 3. ประกอบอาชีพเกษตรกรรมร้อยละ 60.4
- และสมรสแล้วร้อยละ 87.5

สาเหตุการเข้ามาเป็นผู้นำส่วนใหญ่มีอยู่ 3 สาเหตุ คือ

1. เข้ามาด้วยความสมัครใจถึงร้อยละ 35.4
2. เข้ามาโดยได้รับเลือกจากสมาชิกร้อยละ 27.0
3. และเข้าโดยได้รับความเห็นชอบจากกรรมการกลุ่มร้อยละ 16.7

ผู้นำในชุมชนจะให้ความสำคัญในการเข้าร่วมประชุมกลุ่มกิจกรรมของหมู่บ้านเป็นอย่างมากถึงร้อยละ 83.3 (เข้าร่วมประชุมบ่อยและเข้าร่วมประชุมทุกครั้งรวมกัน) การเข้าไปมีส่วนในการแก้ปัญหา

ของหมู่บ้านและการเสนอแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านต่อที่ประชุม นอกจากนี้ยังมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน 3 ประการ คือ สถาพัฒนาหมู่บ้าน กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์ และสหกรณ์หมู่บ้าน โดยพบว่า กิจกรรมด้านสหกรณ์หมู่บ้านและสถาพัฒนาหมู่บ้าน เป็นกิจกรรมที่ผู้นำหมู่บ้านเข้าไปมีบทบาทมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 58.3 และ 43.8 ตามลำดับ

ปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาหมู่บ้านที่ผู้นำประสบมากที่สุด คือ

1. ปัญหาด้านงบประมาณ ร้อยละ 54.2

2. ปัญหาด้านขาดความร่วมมือจากประชาชนในหมู่บ้าน ร้อยละ 33.3

ส่วนในด้านการได้รับการยอมรับในความเป็นผู้นำจากประชาชนในหมู่บ้าน ผู้นำส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ตนได้รับการยอมรับจากประชาชนมากถึงร้อยละ 60.4 ได้รับการยอมรับในระดับปานกลาง ร้อยละ 39.6 และไม่พบว่ามีผู้นำที่ไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชนแต่อย่างใด

ในงานวิจัยของพิมาน วงศ์อภัย ที่ศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์กรประชาชนสามารถพึ่งตนเองในจังหวัดหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2532 : บทคัดย่อ) ได้พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์กรสามารถพึ่งตนเองได้นั้น ผู้นำหรือกรรมการที่มีความตั้งใจจริง ยอมรับความคิดเห็นจากสมาชิก เป็นที่ปรึกษาแก่สมาชิก ตลอดจนมีความสามารถในการชักจูงผู้อื่น จัดว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ประการแรกที่จะเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงปรารถนา

งานวิจัยของปราณี หมอนทองแดง (2533 : บทคัดย่อ) ที่ศึกษาทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมที่กำลังแปรเปลี่ยนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก็พบว่า ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรม จัดว่าเป็นปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนที่สำคัญประการแรก

จากการรายงานการวิจัย เรื่องผู้นำในชนบทของประเทศไทย (2514 : 69) พบว่า เหตุที่ผู้นำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับความนิยมนับถือจากชาวบ้าน (ตามลำดับการให้ความสำคัญ)

1) ชื่อสัตย์ พุดจริง ทำจริง

2) ให้ความช่วยเหลือ

3) ประกอบสัมมาอาชีพ

4) เป็นที่พึ่งทั่ว ๆ ไป

5) เป็นกันเอง (กับลูกบ้าน)

6) มีตำแหน่ง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

7) เป็นคนมีธรรมะ

8) อื่น ๆ เช่น มีความโอบอ้อมอารี

จากงานวิจัยที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า ผู้นำในหมู่บ้านหรือในองค์กรที่มีคุณสมบัติของความเป็นผู้นำที่ดีที่มีความสามารถหรือมีศักยภาพในการบริหารจัดการ จึงจะสามารถสร้างความเข้ม

แจ้งหรือการพัฒนาให้แก่หน่วยงานหรือหมู่บ้านได้ ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาศักยภาพของผู้นำในชุมชนโดยตรง เพราะผู้วิจัยได้ศึกษาศักยภาพของผู้นำในชุมชนเป็นประเด็นหลักประการหนึ่งด้วย ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ผู้นำในพื้นที่ศึกษาได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับสถานภาพ แรงจูงใจในการเข้ามาทำงาน คุณสมบัติที่พึงประสงค์ บทบาทในการเป็นผู้นำ ปัญหาอุปสรรคและการได้รับการยอมรับจากชาวบ้านในหมู่บ้าน

4.1.3 สถาบันหรือองค์กรชุมชน

สถาบันหรือองค์กรชุมชน มีความหมายหลายประการขึ้นอยู่กับการให้ความสำคัญ เช่น อธิคุณ ระพีพัฒน์ กล่าวว่า องค์กรชุมชนไม่ใช่เป็นเพียงองค์กรในลักษณะกรรมการหมู่บ้านหรือสภาตำบลเท่านั้น แต่ยังเป็นกลุ่มเครือข่าย กลุ่มวัฒนธรรมชนบทธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ (2536 อ้างถึงในฟ้ารุ่ง มีอุตร, 2539 : 15)

ขณะที่สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้ความหมายเกี่ยวกับองค์กรที่เป็นทางการ หมายถึง เป็นองค์กรที่มีกฎหมายรองรับซึ่งเป็นนิติบุคคลหรือไม่ก็ได้ เช่น คณะกรรมการตำบล (กสต.) คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) เป็นต้น (2529 อ้างในคนเดียวกัน) โดยสรุปองค์กรชุมชนเป็นสถาบันที่เกิดขึ้นพร้อมกับความก่อเกิดของชุมชน ได้แก่ ครอบครัว วัด โรงเรียน และที่เกิดขึ้นในภายหลังอันเกิดจากการรวมตัวของคนภายใน เพื่อร่วมกันดำเนินกิจกรรม ได้แก่ กลุ่มอาชีพ กองทุน องค์กรภาคเอกชน

ประเภทขององค์กรชุมชนในชนบท มี 6 ประเภท (แอสแมน และอัฟฮอฟฟ์ (Easman and Uphoff, 1984 อ้างในคนเดียวกัน หน้า 16) คือ

- 1) การบริหารส่วนท้องถิ่น...
- 2) การปกครองส่วนท้องถิ่น...
- 3) องค์กรสมาชิกของท้องถิ่นแยกเป็น 3 ประเภท คือ กิจกรรมทั่วไป เช่น กรรมการ หมู่บ้าน กิจกรรมเฉพาะด้าน เช่น กลุ่มผู้ใช้น้ำ และกิจกรรมตามความต้องการเฉพาะสมาชิก เช่น กลุ่มผู้เลี้ยงโค
- 4) สหกรณ์..
- 5) องค์กรการบริหารส่วนท้องถิ่น..
- 6) ธุรกิจเอกชน...

ทั้ง 6 ประเภทสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่เกี่ยวกับกิจกรรมสาธารณะ กลุ่มของสมาชิก และกลุ่มธุรกิจเอกชน โดยที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีหมู่บ้าน 29,761 หมู่บ้าน

(ประมวลสถิติที่สำคัญในประเทศไทย พ.ศ. 2542 (ฉบับพิเศษ) : 170-172) จากการสำรวจในปี 2539 เป็นภาคที่มีครัวเรือนมากที่สุด คือ 4,380,017 หลังคาเรือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2540 : 128)

ดังนั้น สถาบันหรือองค์กรชุมชนดังกล่าวนี้จึงมีกระจายอยู่ในทุกหมู่บ้าน และมีบทบาทในการเสริมสร้างศักยภาพของหมู่บ้านหรือชุมชนของตนเอง ตามความสามารถและประเภทขององค์กร ซึ่งในประเด็นนี้จะเป็นองค์ประกอบในการศึกษาวิเคราะห์ถึงสถานภาพ บทบาทและวิธีการของสถาบันหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชนในการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน

สรุปว่า จากการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า มีศักยภาพในการพึ่งตนเองน้อย เพราะมีข้อจำกัดที่เป็นปัญหา เช่น ประชากรในวัยแรงงานส่วนมากมีการศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนต้น การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรและการอุปโภคบริโภค คุณภาพดิน ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก โดยที่ดินส่วนมากเป็นดินเค็มและดินทราย ความไม่สมดุลระหว่างรายได้และรายจ่าย โดยคนในชุมชนจะมีรายจ่ายมากกว่ารายได้ในแต่ละเดือน เป็นต้น

4.1.4 ทรัพยากรมนุษย์

ทรัพยากรมนุษย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง ประชากรและแรงงานทั้งหมดที่มีอยู่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับประชากรในทุกภาคของประเทศ

ในปี 2538 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีประชากรทั้งสิ้น 20,663,191 คน คิดเป็นร้อยละ 34.7 ของประชากรทั้งประเทศ เป็นชาย 10,352,676 คน และหญิง 10,310,515 คน จำนวนผู้ชายคิดเป็นร้อยละ 50.1 ของประชากรทั้งภาค ซึ่งสัดส่วนระหว่างชายกับหญิง ยังคงใกล้เคียงกัน จังหวัดที่มีประชากรมากกว่า 1 ล้านคน ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา อุบลราชธานี ขอนแก่น บุรีรัมย์ อุดรธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ชัยภูมิ และ สกลนคร มีจำนวน 2,467,831, 1,696,795, 1,652,030, 1,458,288, 1,456,154, 1,396,035, 1,34,220, 1,291,750, 1,093,063 และ 1,057,674 ตามลำดับ

กำลังแรงงานในปี 2538 ประชากรผู้อยู่ในกำลังแรงงานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนรวมทั้งสิ้น 11.6 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 57.1 ของประชากรทั้งภาค ส่วนใหญ่เป็นผู้ใช้แรงงานในสาขาเกษตรกรรมสูงถึงร้อยละ 73.7 ของผู้อยู่ในกำลังแรงงาน รองลงมาเป็นแรงงานในด้าน สาขา การบริการ สาขาพาณิชยกรรม และสาขาอุตสาหกรรม ร้อยละ 8.0, 6.9, และ 6.1 ตามลำดับ ซึ่งโครงสร้างกำลังแรงงานที่มีงานทำไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ในจำนวนผู้มีงานทำทั้งหมดนั้นส่วนใหญ่หรือประมาณร้อยละ 45.3 ทำงานให้แก่ครอบครัวโดยไม่ได้รับค่าจ้าง รองลงมาได้แก่ ผู้ทำงานส่วนตัวมีประมาณร้อยละ 33.4 และผู้ทำงานเป็นลูกจ้างประมาณร้อยละ 19.5 เป็นลูกจ้าง เอกชนร้อยละ 13.8 และเป็นลูกจ้างรัฐบาลร้อยละ 5.7 ส่วนผู้ที่ทำงานเป็นนายจ้างมีสัดส่วนน้อยมากเพียงร้อยละ 1.8 ของผู้มีงานทำทั้งหมดเท่านั้น

เมื่อพิจารณาการศึกษาของผู้มีงานทำที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไป จะเห็นได้ว่า ขั้นการศึกษาที่สำเร็จของผู้เข้าสู่กำลังแรงงาน ส่วนใหญ่จะเป็นผู้สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนต้น จำนวนสูงถึงร้อยละ 52.6 ประถมศึกษาตอนปลายร้อยละ 29.2 และแรงงานที่ไม่มีการศึกษา ร้อยละ 2.8 ส่วนการสำเร็จการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ยังคงอยู่ในระดับต่ำ คือร้อยละ 2 ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีโอกาสศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น

ในส่วนของผู้ไม่อยู่ในกำลังแรงงาน แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้มีอายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 16 ของประชากรทั้งหมด หรือร้อยละ 21.9 ผู้มีอายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไปทั้งหมดอีกกลุ่มหนึ่ง คือ ผู้มีอายุต่ำกว่า 13 ปีนั้น คิดเป็นร้อยละ 26.9 ของประชากรทั้งหมด (สมุดสถิติรายภาค ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2538 : อ้างแล้ว)

ข้อมูลเกี่ยวกับประชากรและแรงงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด ซึ่งเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาวิจัย เพราะจะเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพด้านทรัพยากรมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นจำนวนคนที่อยู่ในวัยแรงงาน ระดับการศึกษาของคนในชุมชน ภาวะการมีงานทำการประกอบอาชีพ ซึ่งจะสามารถทราบถึงศักยภาพของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

4.1.5 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นและมีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่มีใครสร้างขึ้น ประกอบด้วย ป่าไม้ สัตว์ป่า ดิน น้ำ แร่ธาตุ สมชาย เศรษฐพรมพันธุ์ (2532 : 31) จัดมนุษย์เข้าในทรัพยากรธรรมชาติด้วย โดยให้ความสำคัญแก่นมนุษย์ในฐานะที่เป็นทั้งทรัพยากรธรรมชาติเอง และผู้ใช้และได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ ป่าไม้ ดิน น้ำ โดยจากข้อมูลของกรมป่าไม้ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2542 : 29) พบว่า ตั้งแต่ปี 2528 – 2541 หรือในในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมามีพื้นที่ของป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือลดลงตามลำดับ จากที่มีอยู่ทั้งสิ้นรวม 25,580 ตารางกิโลเมตร ในปี 2528 ลดลงเหลือ 20,984 ตารางกิโลเมตร ในปี 2541 เพราะมีการตัดไม้ทำลายป่าเพิ่มขึ้นอย่างมาก จังหวัดที่มีพื้นที่ป่าไม้มากที่สุด 4 อันดับแรก (สถิติรายภาค ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2538 : ม.ป.น.) ได้แก่

1) จังหวัดชัยภูมิ	มีพื้นที่ป่าประมาณ 3,078 ตารางกิโลเมตร
2) จังหวัดเลย	มีพื้นที่ป่าประมาณ 2,924 ตารางกิโลเมตร
3) จังหวัดอุบลราชธานี	มีพื้นที่ป่าประมาณ 2,540 ตารางกิโลเมตร
4) จังหวัดนครราชสีมา	มีพื้นที่ป่าประมาณ 2,294 ตารางกิโลเมตร

แต่เมื่อพิจารณาสัดส่วนของพื้นที่ป่ากับเนื้อที่จังหวัด พบว่า จังหวัดอำนาจเจริญ มีเนื้อที่ป่าไม้เหลือมากที่สุดถึง ร้อยละ 35 รองลงมา คือ จังหวัดมุกดาหาร ร้อยละ 31 ส่วนจังหวัดที่มีเนื้อที่ป่าน้อยที่สุด คือ จังหวัดมหาสารคาม เหลือประมาณ ร้อยละ 0.66 ของพื้นที่จังหวัด เนื้อที่ดินมีทั้งสิ้นประมาณ 168,555.4 ตารางกิโลเมตร โดยจังหวัดที่มีเนื้อที่มากที่สุด 4 อันดับแรก (เล่มเดียวกัน, อ้างแล้ว) ได้แก่

- 1) จังหวัดนครราชสีมา มีเนื้อที่ดินประมาณ 20,494.0 ตารางกิโลเมตร
- 2) จังหวัดอุบลราชธานี มีเนื้อที่ดินประมาณ 15,744.8 ตารางกิโลเมตร
- 3) จังหวัดชัยภูมิ มีเนื้อที่ดินประมาณ 12,778.3 ตารางกิโลเมตร
- 4) จังหวัดอุดรธานี มีเนื้อที่ดินประมาณ 11,730.3 ตารางกิโลเมตร

จังหวัดที่มีเนื้อที่ดินน้อยที่สุด คือ จังหวัดมุกดาหาร ประมาณ 4,339.8 ตารางกิโลเมตร โดยลักษณะดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่เป็นดินเค็มและดินทราย เป็นเหตุให้พื้นดินไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์

น้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลุ่มน้ำใหญ่ 3 ลุ่มน้ำ (เล่มเดียวกัน, อ้างแล้ว) ได้แก่

- 1) ลุ่มน้ำโขงประกอบด้วย ลำน้ำสายสั้น ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ น้ำเหือง น้ำเลย น้ำโมง น้ำสวส ห้วยหลวง แม่น้ำสงคราม และน้ำบางทราย
- 2) ลุ่มน้ำชีประกอบด้วย ลำน้ำสายสำคัญ ได้แก่ น้ำพอง น้ำยัง และน้ำป่าว
- 3) ลุ่มน้ำมูลประกอบด้วยลำน้ำสำคัญ ได้แก่ ลำตะคอง ลำพระเพลิง ลำปลายมาศ ลำชี ห้วยลำราญ ห้วยขยุง ลำโคมใหญ่ และลำโคมน้อย

นอกจากนี้ยังมีเขื่อนที่สำคัญ เช่น เขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น, เขื่อนน้ำมูลและเขื่อนสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี, เขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์, เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร, เขื่อนห้วยกุ่ม และเขื่อนจุฬาภรณ์ จังหวัดชัยภูมิ, เขื่อนลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น และยังมีอ่างเก็บน้ำกระจายตามพื้นที่ต่าง ๆ ในทุกจังหวัด ซึ่งลุ่มน้ำเหล่านี้มีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และการอุปโภคบริโภคของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างมาก

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของคนในประเทศ การสำรวจข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีความสัมพันธ์กับขอบเขตเนื้อหาหรือประเด็นที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งจะมีส่วนช่วยให้การวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการลดลงและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ที่สัมพันธ์กับระบบการผลิตในภาคเกษตรกรรมชัดเจนยิ่งขึ้น

4.1.6 สภาวะเศรษฐกิจ

สภาวะเศรษฐกิจ หมายถึง สภาพที่เกี่ยวกับการเป็นอยู่ของประชาชน ได้แก่ การเกษตรกรรม การปศุสัตว์ การประมง การอุตสาหกรรม การพาณิชย์กรรม การบริการ การเงินการคลังและการธนาคาร และการท่องเที่ยว (เพิ่มเติมจากเอกสารบรรยายสรุปจังหวัดมุกดาหาร พ.ศ. 2542 : 7-15) อาชีพที่สำคัญของประชาชนในภาคนี้ คือ การประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีการทำนา เพาะปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ พืชเศรษฐกิจหลักที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ปอ ฝ้าย ยาสูบ และถั่วลิสง อาชีพอื่นที่มีความสำคัญรองลงมา คือ การบริการ การค้า และอุตสาหกรรมตามลำดับ สำหรับการอุตสาหกรรมนั้นแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ อุตสาหกรรมขนาดเล็กในชนบท ซึ่งจะใช้วัตถุดิบและแรงงานในท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ และมักเป็นอุตสาหกรรมดั้งเดิม เช่น การทอผ้าไหม และเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น อีกประเภทหนึ่ง คือ อุตสาหกรรมในเมือง เป็นอุตสาหกรรมใหม่ ได้แก่ อุตสาหกรรมทอกระสอบ และอุตสาหกรรมผลิตเยื่อกระดาษ เป็นต้น...

จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พบว่า ขนาดของครัวเรือนในปี 2537 เท่ากับ 4.1 คน ลดลงจากปี 2535 ซึ่งมีจำนวน 4.3 คน หากพิจารณาในด้านรายได้เฉลี่ยต่อเดือนของครัวเรือนพบว่า ในปี 2537 เป็นเงิน 5,599 บาทต่อครัวเรือน เพิ่มขึ้นจากปี 2535 จำนวน 1,074 บาท หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 23.7 ส่วนแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญ พบว่า เป็นรายได้ประจำสูงถึงร้อยละ 72.8 เป็นส่วนของค่าแรงและเงินเดือน ถึงร้อยละ 31.1 ของรายได้ทั้งสิ้น ส่วนรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินของภาคนี้จะสูงกว่าภาคอื่น ๆ คือประมาณ ร้อยละ 25.8 และหากพิจารณาในด้านของค่าใช้จ่ายของครัวเรือน จะพบว่าค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือนของครัวเรือน ในปี 2537 เป็นเงิน 5,632 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปี 2535 เป็นเงิน 943 บาท หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 20.1 เมื่อพิจารณาค่าใช้จ่ายที่สำคัญของครัวเรือน พบว่า เป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารและเครื่องดื่ม ที่อยู่อาศัย และค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับยานพาหนะและค่าบริการสื่อสาร สูงถึงร้อยละ 36.5, 21.3 และ 13.9 ของค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น สำหรับครัวเรือนในภาคนี้จะมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าภาคอื่น ๆ คือ ประมาณ 5,632 บาทต่อเดือน เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับรายได้และรายจ่ายต่อปีของครัวเรือน ในปี 2537 พบว่า ครัวเรือนมีรายจ่ายสูงกว่ารายได้ประมาณปีละ 396 บาทหรือ 33 บาท/เดือน (สมมุติสิทธิรายภาค ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, อ้างแล้ว)

ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้ประมวลแสดงไว้นี้ได้ให้ภาพรวมทั้งภาค ซึ่งจะเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูลช่วยให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างข้อมูลที่ได้จากชุมชนกับข้อมูลระดับภาค โดยจะมีข้อมูลเฉพาะของจังหวัดพื้นที่ศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดมุกดาหารซึ่งจะนำเสนอข้างหน้าประกอบด้วย คาดว่าจะทำให้ทราบถึงระดับศักยภาพของประชาชนในหมู่บ้าน ในประเด็นนี้อย่างชัดเจน

4.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชน

4.2.1 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

บ้านสามขา เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่แห่งหนึ่งขึ้นกับตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร เป็นหมู่บ้านที่มีจำนวนประชากรค่อนข้างมากเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบล คือ ประมาณ 3,092 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2542) หรือคิดเป็นร้อยละ 27 ของประชากรในตำบลคำป่าหลายทั้งหมดซึ่งมีอยู่ประมาณ 11,124 คน เป็นหมู่บ้านที่เก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมาไม่ต่ำกว่า 180 ปี ชาวบ้านกลุ่มแรกที่มาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านแปลงเรือนบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านปัจจุบันนี้ ตามประวัติและคำบอกเล่าของชาวบ้านว่า บรรพบุรุษได้อพยพมาจากเมืองโพนสิม และเมืองมหาชัย แขวงสะหวันเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. ไม่ปรากฏ) แต่คงจะหลังปี พ.ศ. 2313 ที่เจ้ากินรี เจ้าเมืองโพนสิม พาพรรคพวกอพยพมาสร้างบ้านแปลงเมืองบริเวณปากห้วยมุกแล้วตั้งเมืองมุกดาหารขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2313 สมัยกรุงธนบุรี ตามคำบอกเล่าของคนแก่เฒ่าในหมู่บ้านทราบว่า บรรพบุรุษอพยพมาอยู่ใกล้กับที่ราบลุ่มห้วยบางทรายและเชิงเทือกเขาที่ราบลุ่มมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานในการประกอบอาชีพทำนาเป็นอย่างยิ่ง ชาวบ้านยังบอกอีกว่า บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านปัจจุบันนี้เคยเป็นหมู่บ้านคนโบราณ เพราะชาวบ้านเคยขุดพบเศียรพระพุทธรูป เครื่องปั้นดินเผาที่กระจายอยู่ทั่วบริเวณที่เป็นคอนปูลาและตามไร่นา แต่ไม่มีใครให้ความสนใจเกินไปกว่าเศษของเก่าที่ไร้ค่าและได้ทำลายไปหมดแล้ว

4.2.1.1 ที่มาของคำว่า “สามขา”

ตามประวัติหมู่บ้านกล่าวว่า หลังจากหมู่บ้านที่เคยตั้งอยู่มาก่อนบริเวณนี้ได้รับการร้างจากผู้คนกลายเป็นสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ทอดยาวไปตามลำห้วยบางทราย ต่อมาเมื่อนายพรานสองพี่น้อง ชื่อ พรานดา กับ พรานพิม เป็นคนชาวเมืองโพนสิม แขวงสะหวันเขต ข้ามมาล่าสัตว์เรื่อยมาจนถึงเขตป่าใหญ่มาหยุดพักผ่อนบริเวณริมห้วยที่มีอยู่ 3 สาย (ไหลมาสู่ห้วยบางทรายที่มีขนาดใหญ่และกว้างประมาณ 40 เมตร) ได้พบอีเก้งตัวหนึ่งนอนตายอยู่ใกล้ริมห้วยมีขาเหลือเพียง 3 ขา (อีกขาหนึ่งอาจถูกสัตว์ร้ายที่มีขนาดใหญ่กว่ากัดกินหรือถูกเครื่องดักสัตว์ของชาวบ้าน แต่ได้พยายามหนีมาและตายก่อนที่จะถึงลำน้ำ) พี่น้องทั้งสองเห็นว่า พวกตนได้พบอีเก้ง 3 ขา มานอนตายอยู่ริมห้วย 3 สายที่ไหลมารวมกันจึงเรียกป่าบริเวณนี้ว่า “ดงสามขา”

พรานสองพี่น้องหลังจากที่พักแรมอยู่พอสมควรแล้ว จึงได้เดินทางต่อไปตามป่าเขาขึ้นไปทางเหนือตามสายน้ำห้วยบางทรายจนถึงบ้านแก้ง (หมู่บ้านหนึ่งในตำบลคำป่าหลาย) ตั้งอยู่ห่าง

จากบ้านสามขาประมาณ 10 กิโลเมตรและได้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณหมู่บ้านนั้น (คำว่า “บ้านแก้ง” อาจจะเป็นเพราะพี่น้องทั้งสองตั้งให้ตามชื่อของสัตว์ที่ตนล่ามาได้) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านทั้งสองจึงมีความสัมพันธ์กันเกี่ยวเนื่องกัน (สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 และผู้สูงอายุที่รู้ความเป็นมา)

4.2.1.2 หลักฐานและเอกสารทางประวัติศาสตร์

จากประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ยังขาดความสมบูรณ์อยู่ เช่น ไม่ระบุปี พ.ศ. ที่พรานตากับพรานพิมมาล่าสัตว์ ไม่มีข้อมูลว่า ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่และขนานนามหมู่บ้านและไม่มี การกล่าวถึงครอบครัวของพรานทั้งสอง นอกจากนี้ยังมีคำถามอีกว่า เหตุใดพรานทั้งสองจึงเดินทาง มาไกลถึงเพียงนี้เพียงเพื่อล่าสัตว์ทั้ง ๆ ที่อยู่ที่เมืองโพนสิมไกลจากป่าสามขาประมาณ 50 กิโลเมตร ต้องข้ามแม่น้ำโขงมา ซึ่งการเดินทางในสมัยนั้นก็เต็มไปด้วยอันตรายนานาชนิดประกอบกับปริมาณ สัตว์ป่าก็คงจะไม่มากกว่าที่เมืองโพนสิมถึงกับจะดึงดูดใจให้มาล่าสัตว์ไกลถึงเพียงนี้ (ถ้าเรื่องนี้เป็น เรื่องจริง อาจเป็นไปได้ว่า พรานทั้งสองคนนี้อาจเป็นพวกโจรที่หนีอาญาแผ่นดินหนีการจับกุมจาก เจ้าหน้าของเมืองโพนสิม ด้วยความผิออย่างใดอย่างหนึ่งที่ร้ายแรงมากจนต้องหนีออกจากบ้าน)

แต่จากหลักฐานทางประวัติเมืองมุกดาหารทำให้ทราบว่า สมัยเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทร์ ก่อการกบฏต่อราชอาณาจักรไทยเมื่อ พ.ศ.2369 (สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) มีการยก ททัพจากกรุงเทพ ฯ สมทบกับหัวเมืองชายแดน อันได้แก่ เมืองหนองคาย เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี เมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร เมืองเขมราฐ และเมืองอุบลราชธานี ไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์แล้วได้ กวาดต้อนผู้คนจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งขวา ของแม่น้ำโขง ผู้คนที่ถูกกวาดต้อนมาสมัยนั้นมีหลายเผ่า เช่น เผ่าภูไท, ข่า, กะโซ่, กะเลิง, ข้อ, แสก, ลาว เป็นต้น...(สุรจิตต์ จันทรสาขา. 2537 : 97)

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานดังกล่าว เป็นไปได้ว่า คนในชุมชนสามขาหมู่บ้านใกล้เคียงกันที่เป็นคนไทยเผ่าลาวอาจถูกกวาดต้อนมาในสมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2369 เป็นคณะ ไม่ให้มีเพียงสองพี่น้องอย่างที่ปรากฏในประวัติศาสตร์บอกเล่าที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งไม่มีหลักฐานยืนยันความถูกต้องนอกจากจะเล่าสืบต่อกันมา แต่ที่มีความตรงกันอยู่ก็ตรงที่พวกที่อพยพมานั้นเดินทาง มาจากเมืองโพนสิม บางคนบอกว่า เมืองโพนสิมโพนสาและเมืองมหาชัย ได้มาจับจองพื้นที่ป่า บริเวณใกล้เคียงห้วยบางทรายเป็นที่ประกอบอาชีพ และเป็นชุมชนที่มีจำนวนคนเพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยได้สร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวบจิตใจของคนในหมู่บ้านเป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลตามประเพณี ความเชื่อดังเดิมที่นับถือพระพุทธศาสนาสมัยที่เมื่ออยู่ที่เมืองโพนสิม ดังนั้นการตั้งและขยายชุมชน จะสัมพันธ์กับการสร้างวัดมาโดยตลอดแม้ปัจจุบันนี้ก็ตาม เมื่อมีการขยายชุมชนออกจากชุมชนเดิมก็จะหาพื้นที่สร้างวัด เพื่อแยกสถานที่ทำบุญออกมาต่างหากจากหมู่บ้านเดิม

4.2.2 ที่ตั้งและอาณาเขตชุมชน

ที่ตั้งของหมู่บ้านสามขา ตั้งอยู่ในทำเลที่ใกล้กับเมือง สามารถติดต่อถึงกันได้โดยสะดวกรวดเร็ว เพราะห่างจากอำเภอเมืองมุกดาหารไปทางทิศเหนือเพียง 19 กิโลเมตร ใกล้กับถนนชยางกูร(สายมุกดาหาร-นครพนม) ทางหลวงหมายเลข 212 ห่างจากชายแดนแม่น้ำโขงเพียง 14 กิโลเมตร ถนนเป็นลาดยางตลอด และอยู่ห่างจากตำบลคำป่าหลายมาทางทิศใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร อาณาเขต บ้านสามขามีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงโดยรอบดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านคำป่าหลาย ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านโนนสว่าง ตำบลบางทรายใหญ่ อำเภอเมือง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านนาสองห้อง ตำบลคำป่าหลาย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับห้วยบางทราย เมืองไปทางตะวันตกเฉียงเหนือติดต่อบ้านนาคำน้อยและบ้านแก้ง ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง

4.2.3 ลักษณะทางภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศ เป็นที่ราบสูงเชิงลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก ด้านทิศตะวันตกเป็นที่ลุ่มดอนเนินสูงไปตามเทือกเขา อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติภูดงหมู ด้านทิศตะวันตกห้วยบางทรายเป็นเขตป่าสงวนที่เป็นป่าอุดมสมบูรณ์ ส่วนด้านทิศตะวันออกเป็นป่าสงวนที่เสื่อมโทรมหมดสภาพเป็นป่าแล้ว กรมป่าไม้ได้กันออกจากเขตป่าสงวนแล้ว อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานคณะ-กรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) และกำลังมีการสำรวจรังวัดเพื่อออกเอกสารสิทธิ์การครอบครองพื้นที่ แก่ราษฎรที่จับจองเป็นกรรมสิทธิ์ ปัจจุบันยังไม่สำเร็จทั้งหมด

4.2.4 ลักษณะภูมิอากาศ

สภาพอากาศโดยทั่วไปของชุมชนในจังหวัดมุกดาหารมีลักษณะเหมือนกัน คือ ฤดูร้อนอากาศจะร้อนจัดและฤดูหนาวจะหนาวจัด โดยมีข้อมูลภูมิอากาศในรอบ 5 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2536-2541 ดังนี้

4.2.4.1 อุณหภูมิสูงสุด 41.6 องศาเซลเซียส ต่ำสุด 9.2 องศาเซลเซียส

4.2.4.2 ความชื้นสูงสุด 89 % ต่ำสุด 54 % เฉลี่ยตลอดปี 72 %

4.2.4.3 ปริมาณน้ำฝนตลอดปี ประมาณ 1,511.8 มิลลิเมตร (เอกสารบรรยายสรุป

จังหวัดมุกดาหาร, 2542 : 2)

4.2.5 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ น้ำ ป่าไม้ ดิน ดังมีรายละเอียดดังนี้

4.2.5.1 ทรัพยากรน้ำ

ทรัพยากรน้ำที่สำคัญของหมู่บ้านมีอยู่ 2 ประเภท คือ

1) แหล่งน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติโดยมนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้น ได้แก่ น้ำฝนตามธรรมชาติ และน้ำที่อยู่ในลำน้ำ ซึ่งมีอยู่ 2 แห่ง คือ ห้วยบางทราย จัดอยู่ในลำน้ำลุ่มแม่น้ำโขงมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพาน มีความยาวประมาณ 24 กิโลเมตรกว้างประมาณ 40 เมตร มีน้ำไหลตลอดปี ในฤดูฝนจะมีน้ำหลากไหลเชี่ยวกรากมาก ในหน้าแล้งจะมีน้ำน้อย และห้วยสามขา เป็นห้วยขนาดเล็กสาขาของห้วยบางทราย โดยห้วยบางทรายนั้นเป็นเขตกันระหว่างพื้นที่เขตหมู่บ้านกับเขตป่าอนุรักษ์ เป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านได้อาศัยเพราะมีสัตว์น้ำที่ให้สารอาหารโปรตีนหลากหลาย เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น ตลอดปี

2) แหล่งน้ำที่ได้สร้างขึ้นในหนองน้ำขนาดเล็ก มีอยู่ 3 แห่ง คือ หนองคำข่า หนองซีเหิน อยู่ในเขตหมู่ที่ 2 และหนองแคน อยู่ในเขตหมู่ที่ 9 หนองน้ำทั้ง 3 นี้ ใช้เพื่อการเกษตรบ้างเล็กน้อย ส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงปลาตามธรรมชาติ

4.2.5.2 ทรัพยากรดิน

ดินเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้านมีทั้งหมดประมาณ 32,000 ไร่ เป็นเนื้อที่สำหรับการเกษตรทั้งหมดรวม 16,381 ไร่ ส่วนมากจะใช้ในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำไร่ และปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย พืชตระกูลถั่ว เป็นต้น เป็นที่ดินสาธารณะ-ประโยชน์ประมาณ 163 ไร่ โดยมีสัดส่วนการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ใช้เพาะปลูกข้าว	จำนวน	11,800	ไร่
ใช้ปลูกอ้อยโรงงาน	จำนวน	3,500	ไร่
ใช้ปลูกมันสำปะหลัง	จำนวน	1,000	ไร่
ใช้ปลูกต้นยูคาลิปตัส	จำนวน	71	ไร่
ใช้ปลูกข้าวโพด	จำนวน	20	ไร่

และใช้ปลูกพืชอื่น ๆ ไม่สามารถคำนวณได้ เพราะมีในปริมาณที่น้อย (แบบรวบรวมข้อมูลระดับหมู่บ้าน พ.ศ. 2541 สำนักงานสถิติจังหวัดมุกดาหาร : 5-7)

สภาพของดินค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์เพราะเป็นที่ป่ามาก่อน เมื่อก่อนชาวบ้านไม่ได้ทำเกษตรกรรมอย่างเต็มที่ ให้ดินปรับสภาพได้เองจึงเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร

มาก อย่างไรก็ตามในระยะหลังช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2520 เป็นต้นมา ชาวบ้านนิยมปลูกมันสำปะหลังกันมากโดยเฉลี่ยครัวเรือนหนึ่งจะปลูกประมาณ 4-7 ไร่ ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพกลายเป็นดินดานแข็งไปตามความถี่ในการเพาะปลูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมามีการใช้พื้นที่เพื่อปลูกอ้อยโรงงานอย่างกว้างขวางโดยนายทุนจากภายนอกมาเช่าที่ของชาวบ้าน มีการเปิดพื้นที่ป่าโดยเครื่องจักร เช่น รถไถ รถแทรกเตอร์ และการปลูกพืชชนิดเดียวซ้ำกันหลายปี

4.2.5.3 ทรัพยากรป่าไม้

ป่าไม้ในเขตพื้นที่ของหมู่บ้าน แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ป่าในเขตป่าอนุรักษ์ และป่าชุมชน ป่าในเขตป่าอนุรักษ์อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน มีพื้นที่เป็นป่าไม้ตามเชิงเขาลักษณะป่าเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ป่าประเภทนี้มีความสำคัญต่อชาวบ้านมาก เพราะเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทุกฤดูกาล เป็นแหล่งที่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ไม่ว่าจะเป็นการนำไม้มาสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การแปรรูปจำหน่าย ฯลฯ เป็นแหล่งที่ชาวบ้านพึ่งพาอาศัยตลอดมา ส่วนป่าอีกประเภทหนึ่ง คือ ป่าสาธารณะประโยชน์ ได้แก่ ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา และป่าที่กระจายกระจายตามพื้นที่ดอนขนาดเล็ก ป่าประเภทนี้มีประโยชน์ในด้านเป็นแหล่งอาหารป่าและสามารถนำมาแปรรูปได้ที่สำคัญเช่นเดียวกัน แต่มีพื้นที่ค่อนข้างเล็กประมาณ 30 ปีที่ผ่านมาสภาพอุดมสมบูรณ์มีต้นไม้ขนาดพุ่ม แต่ปัจจุบันนี้กลายเป็นพื้นที่ไร่นาสวนของชาวบ้านไปเกือบหมดแล้ว คงเหลือสภาพเป็นป่าที่ถือว่ากรรมสิทธิ์ของชุมชนผืนขนาดเล็ก อยู่ 2 แห่ง คือ ป่าช้าและป่าดอนปู่ตา ซึ่งมีพื้นที่รวมกันประมาณ 163 ไร่ ไม่มีสภาพเป็นต้นน้ำหรือความเป็นป่าคงคิบบเหมือนแต่ก่อน ส่วนนอกจากนั้นก็ยังมีต้นไม้ที่ยังสภาพป่าอยู่ขึ้นอยู่เป็นกลุ่มทอดยาวตามพื้นที่ดอน เช่น บริเวณริมห้วยบางทราย ริมห้วยสามขา เป็นต้น และพื้นที่ใกล้กับเขตสำนักสงฆ์ค่าน้ำนุ่น (วัดป่า) ติดต่อกันเป็นแนวป่าทอดยาวกับเขตป่าอนุรักษ์ยังเป็นป่าสมบูรณ์

4.2.6 การเมืองการปกครอง

ชุมชนบ้านสามขา แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 มีผู้ใหญ่บ้าน 2 คน มีคุ้ม 27 คุ้มและมีคุ้มที่แยกออกไปตั้งบ้านเรือนต่างหากห่างไกลแยกจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 1-2 กิโลเมตร 2 คุ้ม คือ คุ้มคำตาสิมและคุ้มค่าน้ำทิพย์หรือโนนคำ (คุ้มนี้ได้แยกเป็นหมู่บ้านใหม่เป็นหมู่ที่ 14 ในปี 2543) มีครัวเรือนที่ขึ้นบัญชีไว้ 547 ครัวเรือน มีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านไปทำหน้าที่ในองค์การบริหารส่วนตำบลคำป่าหลาย 4 คน

นอกจากนี้การปกครองของหมู่บ้านของทั้งสองหมู่บ้าน ยังมีกรรมการหมู่บ้านละ 6 คน ทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษาและรับผิดชอบในการพัฒนาหมู่บ้าน ตามนโยบายของผู้ใหญ่ที่ร่วมกันจัดทำ ส่วนการเมืองในหมู่บ้านก็เหมือนกับการเมืองในตำบลทั่วไป คือ มีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหมู่บ้านละ 2 คน ไปทำหน้าที่ในฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติในอบต. ช่วงที่มีการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นก็มีการแข่งขันกันรุนแรงเช่นกัน เพราะมีคนสมัครรับการเลือกตั้งหลายคน เมื่อใครได้รับการเลือกตั้งเป็นอบต. ก็ต้องเลี้ยงฐานเสียงตนเอง ซึ่งแต่ละคนเสียค่าใช้จ่ายตั้งแต่การหาเสียงจนได้รับการเลือกตั้งและเลี้ยงฉลองประมาณรายละ 70,000 ถึง 100,000 บาท (จากการสัมภาษณ์ อบต.) นอกจากนี้ยังมีการแบ่งกลุ่มสนับสนุนนักการเมืองในระดับสูงขึ้นไปอีก เช่น สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร(สส.) ซึ่งมีหลายกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มนักการเมืองในระดับท้องถิ่น

ในด้านความตื่นตัวในการไปใช้สิทธิลงคะแนนเลือกตั้ง ชาวบ้านจะมีความตื่นตัวในระดับสูงมากจากข้อมูลกชช. 2ค พบว่า ร้อยละ 71 จะไปใช้สิทธิ ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 29 เป็นพวกที่มีชื่อปรากฏอยู่ในสำเนาทะเบียนบ้านแต่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ เช่น ไปทำงานต่างถิ่น มีความจำเป็นต้องไปทำอย่างอื่นในช่วงเวลาการลงคะแนน เป็นต้น แต่ถ้าพวกเขาอยู่ในหมู่บ้านจะไม่ใคร่ละเว้นการไปใช้สิทธิลงคะแนนซึ่งดูเหมือนจะเป็นวัฒนธรรมประจำสัญลักษณ์ของประชาชนในจังหวัดมุกดาหาร

4.2.7 ลักษณะโครงสร้างประชากร

ประชากรในบ้านสามขามี่ทั้งหมดประมาณ 3,092 คน แยกเป็นชาย 1,498 คน เป็นหญิง 1,594 คน ช่วงวัยแรกเกิดถึง 14 ปี ประมาณ 779 คน ร้อยละ 23.30 ตั้งแต่อายุ 15 ปีถึง 39 ปี ประมาณ 1,638 คน หรือร้อยละ 52.97 ตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไปถึง 69 ปี ประมาณ 588 คน หรือร้อยละ 19.01 อายุตั้งแต่ 70 ขึ้นไปประมาณ 87 คนหรือร้อยละ 2.81 (ข้อมูล ณ วันที่ 31 มีนาคม 2542)

4.3 สภาพทางเศรษฐกิจ

สภาพทางเศรษฐกิจ หมายถึง สภาพที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของประชาชนในหมู่บ้าน ประกอบด้วย ภาวะแรงงาน การประกอบอาชีพ รายได้ เครื่องมือหรือเครื่องอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพ และจำนวนสัตว์เลี้ยงที่มีอยู่ของคนในหมู่บ้าน

ประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม คือ ทำนาปลูกข้าว คิดเป็นร้อยละ 77.14 ของประชาชนทั้งหมู่บ้าน โดยอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพดั้งเดิมเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีต อาศัยน้ำฝนและเทคนิควิธีการภูมิปัญญาชาวบ้านควบคู่กับการใช้เทคโนโลยี

สมัยใหม่ ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมาวิทยาการสมัยใหม่เข้าสู่ชุมชนอย่างทั่วถึงเป็นเหมือนชุมชนชนบทอื่น ๆ ในภาคอีสานคือ วิธีการผลิตเปลี่ยนจากการใช้ควายมาเป็นใช้เครื่องจักร เช่น มีการใช้รถไถนา รถแทรกเตอร์ ปูเยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตที่มาจากบริษัทเอกชนและการสนับสนุนจากรัฐ

ตารางที่ 3 แสดงการประกอบอาชีพของประชาชนในหมู่บ้าน

ครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน	จำนวน	547	ครัวเรือน
อาชีพสำคัญอันดับที่ 1 คือ การทำนาปลูกข้าว	จำนวน	422	ครัวเรือน
อาชีพสำคัญอันดับที่ 2 คือ การทำไร่มันสำปะหลัง	จำนวน	180	ครัวเรือน
อาชีพสำคัญอันดับที่ 3 คือ การรับจ้างทั่วไป	จำนวน	100	ครัวเรือน

ที่มา : แบบประมวลผลข้อมูลระดับหมู่บ้าน 2542 หน้า 3

หมายเหตุ : ในครัวเรือนหนึ่งประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ

สำหรับเครื่องมือการเกษตรที่นิยมใช้แทนการใช้แรงงานสัตว์ ได้แก่ รถไถนา จากข้อมูลที่ได้รับจากแบบสอบถาม 116 ครัวเรือน ชาวบ้านที่ตอบว่า มีรถไถนา ไว้ใช้ในการผลิต จำนวน 13 ครัวเรือน/คน หรือคิดเป็นร้อยละ 11.20 ของครัวเรือนทั้งหมดที่ตอบแบบสอบถาม นอกเหนือจากนี้ไม่มีรถไถนาเป็นของตนเอง แต่นิยมว่าจ้างเพื่อนบ้านที่มีรถไถนารถมาไถพื้นที่เพาะปลูกให้ อัตราค่าจ้างคิดคำนวณเป็นไร่ ๆ ละ 120 บาท

4.3.1 แรงงานและการเคลื่อนย้าย

ประการแรก สถานการณ์แรงงานในชุมชน แรงงานในภาคเกษตรกรรมจะเป็นแรงงานในครัวเรือนและการจ้างกันเองภายในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในฤดูกาลเพาะปลูก เช่น การทำนา การเก็บเกี่ยวผลผลิต เป็นต้น อัตราการจ้างจะมี 2 ลักษณะ คือ การจ้างแบบเหมาจ่ายตามปริมาณงานและการจ้างรายวัน การจ้างเหมาคิดค่าจ้างตามปริมาณงาน อัตราค่าจ้างรายวัน ในปี 2540 เฉลี่ยวันละ 90-100 บาท/คน ในปี 2541 เฉลี่ยวันละ 100-120 บาท/คน (หน้า 4 อ้างแล้ว) ส่วนการลงแขกยังมีอยู่แต่จำกัดอยู่ในกลุ่มญาติและคนใกล้ชิดกันเท่านั้นในระดับหมู่บ้านไม่มี ถ้าเป็นคนที่ค่อนข้างห่างไกลกันก็ใช้ระบบการจ้างเป็นรายวันเช่นการจ้างทั่วไป อย่างไรก็ตาม การจ้างจะมีในเฉพาะในครอบครัวที่มีแรงงานน้อยหรือมีความเร่งด่วนเท่านั้น ส่วนครอบครัวทั่วไปจะใช้แรงงานภายในครัวเรือน เพราะความ

นิยมการใช้แรงงานภายในครอบครัวยังมีสูง ประกอบกับในชุมชนไม่เคยขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรกรรม

ประการที่สอง การเคลื่อนย้ายแรงงาน การเคลื่อนย้ายแรงงานมี 2 ลักษณะ คือ แรงงานภายในไปทำงานที่อื่นและแรงงานที่อื่นมาทำงานภายในชุมชน

ลักษณะแรก การเคลื่อนย้ายของคนภายในไปทำงานต่างถิ่น มี 2 พวก คือ แรงงานหนุ่มสาวที่ไปทำงานต่างถิ่นนาน (ประมาณ 1-2 ปี) และแรงงานที่มีครอบครัวแล้วจะไปหลังจากฤดูกาลเพาะปลูกและหลังเก็บเกี่ยว แรงงานพวกแรกจะไม่กลับมาช่วยทำงานในช่วงที่มีการเพาะปลูกแต่จะส่งเงินมาให้ครอบครัว ส่วนมากจะไปทำงานในกรุงเทพฯและเขตปริมณฑลหรือเมืองใหญ่ ส่วนแรงงานที่มีครอบครัว (แต่งงานแล้ว) นิยมทำงานในท้องถิ่นไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนักสามารถเดินทางไปกลับระหว่างหมู่บ้านกับสถานที่ทำงานได้ เพราะต้องมีภาระในครอบครัวด้วย

ลักษณะที่สอง การเคลื่อนย้ายของแรงงานจากที่อื่นเข้ามาทำงานในชุมชน การเคลื่อนย้ายลักษณะนี้เป็นการเคลื่อนย้ายตามการจ้างงานที่ต้องการแรงงานมาก และเป็นงานที่มีนายจ้างเป็นคนต่างถิ่นที่เข้ามาทำงานในชุมชน เช่น พวกนายทุนมาเช่าที่ดินชาวบ้านปลูกอ้อยไปจ้างแรงงานที่อื่นมาทำงานในไร่ตนเอง แรงงานที่มาทำงานประเภทนี้มีบางส่วนที่เมื่อสัญญาจ้างงานหมดแล้วตั้งบ้านเรือนถาวรอยู่ในเขตพื้นที่โดยการซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่เป็นเจ้าของเดิมในราคาไม่สูงนัก จนสามารถมีที่ดินเป็นของตนเองได้ในที่สุด

4.3.2 อาชีพการทำนา ทำไร่และทำสวน

อาชีพการทำนาทำไร่เป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน ควบคู่ไปกับการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ อ้อย มันสำปะหลังและอื่น ๆ เช่น ยูคาลิปตัส ข้าวโพด ขณะที่พืชผักสวนครัวจะผลิตเพื่อใช้บริโภคที่ผลิตเพื่อขายเล็กน้อยประมาณ 2-3 ครัวเรือนเท่านั้น

1) เนื้อที่ทำการเกษตรทั้งหมด มีประมาณ 16,381 ไร่หรือคิดเป็นร้อยละ 51 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยในปี 2541-2542 มีการปลูกพืชที่สำคัญดังนี้

ตารางที่ 4 ชนิดของพืชและพื้นที่เพาะปลูกพืชในชุมชน

ชนิดของพืชที่ปลูก	จำนวนพื้นที่เพาะปลูก	ผลผลิตต่อไร่	ครัวเรือนที่ปลูก
1. ข้าวเหนียว	11,000 (ไร่)	40 ถัง	522
2. ข้าวเจ้า	800	40 ถัง	422
3. มันสำปะหลัง	1,000	ผลผลิตได้ไม่แน่นอน	180
4. อ้อยโรงงาน	3,500		6

ตารางที่ 4 ชนิดของพืชและพื้นที่เพาะปลูกพืชในชุมชน (ต่อ)

ชนิดของพืชที่ปลูก	จำนวนพื้นที่เพาะปลูก	ผลผลิตต่อไร่	ครัวเรือนที่ปลูก
5. ยูคาลิปตัส	70	“	10
6. ยางพารา	10	“	4
7. มะขาม	11	“	2
8. มะม่วง	5	“	5
9. ข้าวโพด	20	“	6

ที่มา : เพิ่มเติมจาก แบบประมวลผลข้อมูลระดับหมู่บ้าน 2542 , สำนักงานสถิติจังหวัดมุกดาหาร

4.3.3 การเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์ในหมู่บ้าน จะเลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน เพื่อบริโภคและเพื่อขาย ตามชนิดและประเภทของสัตว์เลี้ยง เช่น ควาย วัว เป็ด ไก่ สุกร เป็นต้น แนวโน้มการเลี้ยงเพื่อการพาณิชย์เพิ่มมากขึ้นในจำพวกไก่และสุกร แต่ชาวบ้านทั่วไปที่เลี้ยงมักจะประสบปัญหาด้านแหล่งเงินทุนสนับสนุนเทคนิคการเลี้ยงและการตลาด เพราะเป็นการเลี้ยงรายย่อยไม่ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือสหกรณ์ ทำให้ขณะนี้การเลี้ยงยังไม่มากนัก มีเฉพาะรายใหญ่รายเดียวที่มีความพร้อมด้านเงินทุนและวิธีการจัดการฟาร์ม

ตารางที่ 5 ข้อมูลเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงในชุมชน

ลำดับ	ชนิดของสัตว์	จำนวน (ตัว)	ครัวเรือนที่เลี้ยง	มูลค่า*
1.	ไก่	9,000	480	450,000
2.	กระบือ	400	230	2,400,000
3.	เป็ด	395	55	20,935
4.	โค	260	46	1,820,000
5.	สุกร	84	16	252,000

ที่มา : คัดแปลงและเพิ่มเติมจากข้อมูลสำนักงานสถิติจังหวัดมุกดาหาร, 2541

* คิดคำนวณตามราคาที่กำหนดในท้องถิ่นปัจจุบัน (30 มิถุนายน 2542)

4.3.4 การประมง

การประมงหรือการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในหมู่บ้าน ยังไม่มีการทำเป็นอาชีพอย่างจริงจัง นอกจากจะปล่อยปลาเลี้ยงตามหนองน้ำ/บ่อสาธารณะและส่วนบุคคลไว้เพื่อบริโภคเท่านั้น ไม่ได้ทำเชิงพาณิชย์จึงไม่มีข้อมูลด้านนี้ อย่างไรก็ตามเคยมีบริษัทเอกชนเข้าไปติดต่อชาวบ้านให้เลี้ยงปลาตกในกระชังโดยทางบริษัทจะให้ปัจจัยการผลิตและประกันราคาขายให้ เพียงแต่เกษตรกรหาบ่อเลี้ยงเองเท่านั้น แต่ก็มีปัญหาด้านแหล่งน้ำที่จะเลี้ยงจึงได้ยกเลิกไป นอกจากนี้ยังมีความตื่นตัวที่จะเลี้ยงปลาในบ่อมากขึ้นหลังจากที่มีการสนับสนุนจากภาครัฐตามโครงการทฤษฎีใหม่ (แต่ยังไม่สามารถทำเป็นการค้าได้)

4.3.5 หัตถกรรมและอุตสาหกรรม

ในหมู่บ้านมีหัตถกรรมหรืองานฝีมือ ได้แก่ การจักสาน การถัก และเย็บ ทั้งเพื่อใช้สอยและเพื่อการค้า มักจะทำเป็นรายบุคคลตามครอบครัวของตนเองไม่มีการรวมกลุ่ม (เคยมีความพยายามรวมกลุ่มทอผ้าซึ่งดำเนินการโดยกลุ่มแม่บ้านแต่ทำไม่ได้ไม่นานก็ล้มเลิกไป เพราะมีปัญหาความไม่ไว้วางใจกัน...ดูในบทที่ 4.8 ปัญหาภายในชุมชน) แต่จำนวนที่ทำหัตถกรรมในครัวเรือนปัจจุบันนี้น้อยมากประมาณ 7 ครัวเรือนเท่านั้น แบ่งเป็นการทอผ้าฝ้าย 5 ครัวเรือน จักสานกลองข้าว (ภาชนะใส่ข้าวเหนียวที่สุกแล้ว) 2 ครัวเรือน นอกจากนี้จะเป็นพวกคนสูงอายุที่จักสานไปตามกำลังความสามารถ ส่วนมากจะทำเพื่อใช้เองและให้ลูกหลาน

ด้านอุตสาหกรรมและบริการ มีทั้งขนาดเล็กและขนาดกลาง ขนาดเล็ก ดำเนินการโดยคนในชุมชนที่มีความสามารถด้วยเงินทุนและความสนใจ มี 3 แห่ง คือ

- 1) โรงผลิตน้ำแข็งหลอด เจ้าของเป็นชนคนหมู่บ้านถิ่นอื่นที่มาซื้อที่ดินในเขตหมู่บ้าน
- 2) ร้านซ่อมจักรยานยนต์ 1 แห่งเจ้าของเป็นคนอื่นมาเช่าบ้านอยู่ (ได้เลิกกิจการไปแล้วในช่วงต้นปี 2544 เพราะขาดทุน)
- 3) ร้านทำโครงเหล็กคัต 1 แห่ง เจ้าของเป็นคนในหมู่บ้านเคยเป็นทำงานเป็นลูกจ้างในกรุงเทพ ฯ กลับมาเปิดกิจการภายในหมู่บ้านตนเอง

ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลาง เจ้าของเป็นนายทุนจากที่อื่นมี 2 แห่ง คือ โรงงานแปรรูปไม้ยูคาลิปตัส และร้านรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรจำพวก มันสำปะหลังและข้าว ซึ่งทั้งสองโรงนี้จะรับซื้อผลผลิตจากหมู่บ้านบริเวณนี้และจากที่ทั่วไปที่นำมาขาย คนในชุมชนได้ประโยชน์ด้วยการเข้าไปเป็นลูกจ้างรายวันในโรงงานแปรรูปไม้ยูคาลิปตัส ส่วนร้านรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรชาวบ้านไม่ได้เข้ายุ่งเกี่ยว เพราะเจ้าของร้านมีพนักงานเป็นคนของตนเองที่นำมาจากตัวเมืองซึ่งเป็นร้านดำเนินการ โดยคนเดียวกัน

4.3.6 พาณิชยกรรม

ในหมู่บ้านมีการค้าขายสินค้าที่ผลผลิตของชุมชนเอง และการจำหน่ายสินค้าที่นำมาจากตัวเมืองหรือแหล่งอื่น ซึ่งกระบวนการซื้อขายทั้งสองลักษณะนี้ทำให้กระแสการไหลเวียนของเงินในหมู่บ้านมีมากพอสมควร

ตารางที่ 6 จำนวนร้านค้าในชุมชน

ประเภทของร้านค้า	จำนวนร้านค้า (2540)	จำนวนร้านค้า (2541)	จำนวนร้านค้า (2542)
1. ขายสินค้าทั่วไป	19	19	19
2. ขายอาหารสด	5	3	1
3. ร้านค้าชุมชน	-	1	1

ที่มา : จากการเดินสำรวจและสัมภาษณ์ (30 มิ.ย. 42)

จากตารางจำนวนร้านค้าขายอาหารสดลดลงตามลำดับ ขณะที่ร้านค้าขายสินค้าทั่วไปยังคงเดิม เพราะร้านประเภทนี้ได้เปิดขายมาหลายปีมีทุนสำรองไม่ขาด ประกอบกับชนิดสินค้าที่ขายก็สามารถเก็บไว้ได้นาน ซึ่งต่างจากรายอาหารสดที่ปรุงเสร็จแล้ว อย่างไรก็ตามแม้ร้านค้าจะคงอยู่แต่เจ้าของร้านบอกว่า รายได้ต่อวันลดลงมากจากที่เคยขายได้วันละ 500-600 บาท แต่ปัจจุบันนี้เหลือเพียงวันละ 200-300 บาทเท่านั้น

4.3.7 รายได้ต่อหัวประชากร

รายได้ต่อหัวประชากรของหมู่บ้าน หมายถึง รายได้ที่เป็นเงินอย่างเดียว ที่ได้มาจากการทำงานนอกภาคเกษตรกรรม เช่น การทำงานรับจ้างรายวัน การประกอบอาชีพอิสระอื่น ๆ เป็นต้น และจากการขายผลผลิตทางการเกษตร เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ข้าว และพืชผักสวนครัวที่ปลูกเพื่อจำหน่าย นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการรับราชการ และบุตรหลานที่ไปทำงานต่างถิ่นส่งมาให้ในบางครั้ง

ตารางที่ 7 แสดงรายได้ต่อปีของครัวเรือนในหมู่บ้าน

ช่วงรายได้ (บาท)*	6,000 ถึง 9,999	10,000 ถึง 19,999	20,000 ถึง 29,999	30,000 ถึง 49,999	50,000 ถึง 99,999	> 100,000
หมู่ 2	-	30	100	39	80	3
หมู่ 9	20	48	60	60	30	20
รวม**	20	78	160	99	110	23

ที่มา : สำนักงานสถิติจังหวัดมุกดาหาร, 2541 : 4

* คือช่วงของรายได้นับเป็นบาทต่อครัวเรือนต่อปี

** คือ จำนวนของครัวเรือนที่มีรายได้ในช่วงดังกล่าว

จากตารางนี้แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีรายได้ช่วง 20,000 – 29,999 ต่อปี หรือคิดเป็นต่อเดือน 2,150 บาท มีมากที่สุดจำนวน 160 ครัวเรือน เมื่อรวมกับกลุ่มที่มีรายได้ช่วง 30,000 – 49,999 บาทต่อปี หรือ 4,000 บาทต่อเดือนอีก 96 ครัวเรือน เป็น 256 ครัวเรือน หรือร้อยละ 46 ของครัวเรือนทั้งหมด ครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่า 20,000 บาท มีจำนวน 98 ครัวเรือน หรือร้อยละ 17 ของครัวเรือนทั้งหมด ขณะที่ครัวเรือนที่มีรายได้ตั้งแต่ 30,000 บาทขึ้นไป มีจำนวน 232 ครัวเรือน หรือร้อยละ 42

4.4 สภาพสังคมของชุมชน

สภาพสังคมของคนในชุมชน หมายถึง ความเป็นไปในการดำเนินชีวิตของคนในหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์กันภายใต้ความเชื่อ กฎกติกา ขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเดียวกัน สังคมชาวบ้านสามขาเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ยึดการทำนาเป็นอาชีพหลัก โดยอาศัยน้ำฝนที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นแหล่งน้ำสำคัญ เพราะยังไม่มีระบบการจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรโดยตรงไม่ว่าจะเป็น การกั้นฝาย การทำคลองส่งน้ำหรือทำเขื่อนกั้นห้วยบางทรายส่งน้ำไปหล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรม ในด้านเทคโนโลยีที่ใช้ในกระบวนการผลิตเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น รถไถนา เครื่องสูบน้ำ ปู๋ย ยาปราบศัตรูพืช รถเกี่ยวข้าว เป็นต้น เพื่อช่วยการผลิตรวดเร็วสะดวกและได้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น

ในด้านความสัมพันธ์กันระหว่างคนภายในชุมชนเป็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติ โดยมีตระกูลใหญ่ 3 ตระกูล คือ ตระกูลคำลือชัย ตระกูลโสคาและตระกูลทองโสม โดยตระกูลคำลือชัย

เป็นตระกูลเก่าแก่ที่สุด และเป็นตระกูลแรกเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านและมีอำนาจในการปกครองหมู่บ้านมาตลอดจนถึง พ.ศ. 2516 จึงเปลี่ยนมาเป็นตระกูลแสนวิเศษที่ครองอำนาจในหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน (2543) โดยมีคนเครือญาติ คนในตระกูล โสดาและทองโสมเป็นกำลังสำคัญให้การสนับสนุน

ในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ภายในชุมชน พบว่า การเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านค่อนข้างจะเพียบพร้อมด้านวัตถุเครื่องอำนวยความสะดวกเหมือนหมู่บ้านชนบทที่พัฒนาแล้วทั่วไป กล่าวคือ มีสาธารณูปโภคพื้นฐานครบ มีเครื่องใช้ไฟฟ้าในครัวเรือน ยานพาหนะประเภทจักรยานยนต์เกือบทุกหลังคาเรือน (547 หลังคาเรือน) มีรถยนต์ปีกอัพจำนวน 34 คัน และคนในหมู่บ้านนิยมซื้ออาหารจากร้านค้ากันมากโดยเฉพาะพวกที่ทำงานรับจ้างรายวัน และคนที่ไม่ได้ไปหาอาหารตามธรรมชาติ ส่วนคนที่อยู่กับไร่นาก็จะพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติเป็นหลัก เช่น ปลา เห็ด หน่อไม้ เป็นต้น

สิ่งที่พบในปัจจุบัน คือ การแข่งขันแสวงหาปัจจัยเพื่อการดำรงชีพและการได้ครอบครองวัตถุเครื่องอำนวยความสะดวกได้กลายมาเป็นเกณฑ์ในการวัดระดับความเป็นอยู่ โดยผู้ที่มีความพร้อมด้านทรัพยากร โดยเฉพาะที่ดินทำกินและแรงงานในครอบครัว จะได้เปรียบครัวเรือนอื่นในการยกระดับความเป็นอยู่และโอกาสทางการศึกษาและสังคม นอกจากนี้การสร้างความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจและมีบทบาทในหมู่บ้าน ก็เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการยกระดับความสำคัญของตนเองในความรู้สึกของเพื่อนบ้าน

ดังนั้น เพื่อให้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับสังคมในหมู่บ้านด้านต่าง ๆ จึงนำเสนอข้อมูลพื้นฐานในประเด็นที่เกี่ยวกับสังคมดังต่อไปนี้

4.4.1 ด้านการศึกษา

การศึกษา หมายถึง การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยสำหรับการศึกษาในระบบประชาชนส่วนใหญ่ร้อยละ 67.82 ของประชาชนทั้งหมดในหมู่บ้านหรือจำนวน 2,270 คน สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา การศึกษาระดับมัธยมศึกษาร้อยละ 22.28 หรือจำนวน 746 คน การศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพร้อยละ 1.58 หรือจำนวน 53 คน ส่วนการศึกษาระดับอุดมศึกษามีเพียงร้อยละ 0.29 หรือจำนวน 10 คนเท่านั้น

เกี่ยวกับการศึกษาของเด็กและเยาวชนในหมู่บ้านจากข้อมูลปีการศึกษา 2542 มีดังนี้ เนื่องจากในหมู่บ้านมีโรงเรียนที่ทำการสอน ตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาตอนต้น ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐบาล และยังมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กอีก 2 ศูนย์ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กประจำหมู่บ้านทั้ง หมู่ 2 และหมู่ 9 จึงทำให้เด็กและเยาวชนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง

ตารางที่ 8 จำนวนนักเรียนและครู/ผู้เลี้ยงเด็กที่มีอยู่ในหมู่บ้าน

ชื่อสถานศึกษา	จำนวนนักเรียน		จำนวนครู		รวม
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	
1. โรงเรียนบ้านสามขา	236	276	8	14	534
2. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหมู่ที่ 2	28	35	1	4	68
3. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหมู่ที่ 9	29	30	-	3	62
รวม	293	341	9	21	664

ที่มา : จากสถิติบุคลากรทางการศึกษาของหมู่บ้านและโรงเรียน พ.ศ. 2542 (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

จากตารางจำนวนบุคลากรทางการศึกษาของหมู่บ้านและโรงเรียน ทำให้ทราบถึงจำนวนของเด็กและเยาวชนในหมู่บ้านที่ได้รับการดูแลเอาใจใส่และพัฒนา ด้านความรู้ความสามารถและความพร้อมของสถานที่ฝึกหัดอบรมเด็กและเยาวชน มาตั้งแต่วัยก่อนประถมศึกษา คือ ในช่วงอายุระหว่าง 3 ปี ไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาคือช่วงอายุ 15 ปี และมีอัตราครูที่สอดคล้องกับจำนวนนักเรียน (ตามเกณฑ์ของระบบการเรียนการสอนในโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาปัจจุบัน กำหนดให้ครู 1 คน รับผิดชอบเด็กนักเรียนระหว่าง 20 - 25 คน อาศัยตามเกณฑ์นี้ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนในชุมชนแห่งนี้คือ ครู 1 คน ต่อเด็กนักเรียน 22 คน ถือว่ามีความสมดุล)

4.4.2 ด้านศาสนา

ชาวบ้านทั้งหมดนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำหมู่บ้าน สืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ข้อมูลเกี่ยวกับด้านศาสนาดังนี้

1) จำนวนวัดหรือที่พักของพระสงฆ์	3	วัด
2) จำนวนพระสงฆ์ที่จำพรรษาหรือพักอยู่ในวัด	6	รูป

ข้อมูลเกี่ยวกับวัดทั้ง 3 ดังนี้

วัดแรก ได้แก่ วัดไผ่ล้อมเป็นวัดประจำหมู่บ้าน สร้างเมื่อ พ.ศ. 2461 สังกัดคณะจังหวัดมุกดาหาร ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ ณ บ้านสามขาใต้ ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ปัจจุบันมีพระครูเวฬุพัฒนาภรณ์ (สายัณห์ คัมภีร์ปัญโญ น.ธ.เอก) เป็นเจ้าอาวาส วัดนี้มีภิกษุอยู่จำพรรษารูปเดียว มีเนื้อที่จำนวน 14 ไร่ มีเสนาสนะหรือสิ่งปลูกสร้างภายในวัดดังนี้

ศาลาการเปรียญ	1	หลัง
กุฏิที่พักของพระสงฆ์	1	หลัง
อุโบสถหรือโบสถ์	1	หลัง
กัณฑ์ศาลาหรือโรงครัว	1	หลัง
หอระฆัง	1	หลัง
ฌาปนสถานหรือเมรุ	1	หลัง
ห้องสุขา ขนาด 14 ห้อง	1	คูหา
แท่งเก็บน้ำดื่มขนาดใหญ่	2	ถัง

นอกจากนี้ยังมีสระขนาดกว้าง 40 เมตร ยาว 40 เมตร ลึกประมาณ 5 เมตร 1 แห่ง และมีต้นไม้หลากหลายประเภท เช่น มะพร้าว มะม่วง ขนุน ลำไย ชมพู เป็นต้น วัดนี้มีเจ้าอาวาสมาแล้วรวม 5 รูปดังนี้

รูปที่ 1 หลวงตาจิม (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2461-2462)

รูปที่ 2 หลวงตาเคน (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2463-2469)

รูปที่ 3 ญาคูรูปเล็ก (คำว่า “ญาคู” เป็นคำเรียกพระทั่วไปของคนภาคอีสานที่มีอายุพรรษาไม่มากนัก) (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2470-2475)

รูปที่ 4 หลวงปู่แพง (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2476-2490)

รูปที่ 5 พระอาจารย์โสม (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2491-2509) (ลาสิกขา)

รูปที่ 6 พระครูเวฬุพัฒนภรณ์ (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2513- ปัจจุบัน)

วัดที่สอง ได้แก่ วัดปากน้ำนุ่น (สำนักสงฆ์) สร้างเมื่อ พ.ศ. 2525 เป็นวัดสาขาที่ 48 ของวัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์มีเนื้อที่ประมาณ 400 ไร่ ปัจจุบันทางราชการจัดเป็นเขตพุทธอุทยานของตำบลคำป่าหลาย มีพระอาจารย์ถาวร เป็นเจ้าอาวาส มีเสนาสนะหรือสิ่งปลูกสร้างภายในวัด ดังนี้

ศาลาการเปรียญ	1	หลัง
โรงครัว	1	หลัง
กุฏิที่พักสงฆ์หลังเล็ก ๆ	10	หลัง
ที่เผาศพ	1	เตา
หอระฆัง	1	หลัง
ห้องสุขา	3	คูหา

ลำดับเจ้าอาวาสตั้งแต่ พ.ศ. 2525 มี ดังนี้

รูปที่ 1 พระภิกษุอำนวย (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2525-2534) ลาสิกขา

รูปที่ 2 พระภิกษุปาย (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2535-2537) มรณภาพ

รูปที่ 3 พระภิกษุบุญมี (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2538-2540) ย้ายไปอยู่ที่อื่น

รูปที่ 4 พระภิกษุถาวร (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2541-ปัจจุบัน)

วัดที่สาม ได้แก่ วัดคำตาสิม สร้างเมื่อ พ.ศ. 2536 เป็นวัดสังกัดธรรมยุติกนิกาย ตั้งอยู่ภายในพื้นที่ป่าสาธารณะคำตาสิม ชุมชนคำตาสิม มีเนื้อที่ ประมาณ 30 ไร่ มีเสนาสนะ ดังนี้

ศาลาการเปรียญ	1	หลัง
กุฏิที่พักสงฆ์	2	หลัง
ห้องสุขา	1	คูหา

ลำดับเจ้าอาวาส มี

รูปที่ 1 พระภิกษุมานพ (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2536-2540) ลาสิกขา

รูปที่ 2 พระภิกษุหวน (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน)

จากข้อมูลเกี่ยวกับศาสนาและวัดในชุมชนข้างต้น แสดงให้เห็นว่า วัดหรือสถาบันทางศาสนาในชุมชน มีความเกี่ยวข้องชุมชนในฐานะเป็นองค์กรทำหน้าที่ในการอบรมเผยแผ่ธรรมแก่ชาวบ้าน เป็นสถานที่ทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน และตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนในด้านจิตใจ การเรียนรู้ การพัฒนาสร้างสรรค์ชุมชน

4.5 วัฒนธรรมของคนในชุมชน

วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนการดำรงชีวิตของคนในสังคมหนึ่ง ๆ ครอบคลุมถึงองค์ประกอบที่สำคัญที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคม คือ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม ของคนในชุมชน

ชุมชนแห่งนี้มีวัฒนธรรมแบบสังคมเกษตรกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไป คือ ทำนาเป็นอาชีพหลัก อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มตามความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือตามการมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีวัดเป็นสถานที่สำหรับบำเพ็ญบุญประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา และทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน มีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกโดยผ่านระบบการสื่อสาร และการสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

4.5.1 ขนบธรรมเนียมประเพณี

ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับศาสนา และคนกับธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับคนด้วยกัน ได้แก่ การแต่งงาน การประกอบอาชีพ การปกครอง และการช่วยเหลือสงเคราะห์กันภายในกลุ่มเครือญาติ การแต่งงานนิยมแต่งงานกันระหว่างคนภายในหมู่บ้านเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ โดยที่ฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชายจะไปอยู่กับอีกหนึ่งไม่มีการกำหนดแน่นอน แต่ขึ้นอยู่กับทรัพย์มรดกโดยเฉพาะที่ดินที่ฝ่ายหนึ่งมีและความตกลงกันของญาติทั้งสองฝ่าย ส่วนการประกอบอาชีพ ทำการผลิตในภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยทำนาปีละครั้ง ปลูกพืชไร่และพืชเศรษฐกิจในที่สวนหรือที่คนอื่นที่มีการทำสัญญาเช่า การผลิตจะใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลัก และภายในกลุ่มเครือญาติหรือคนใกล้ชิด หลังฤดูกาลเพาะปลูกหรือเก็บเกี่ยวจะนิยมไปทำงานรับจ้างในที่ต่าง ๆ เช่น ตัวเมือง กรุงเทพฯ และปริมณฑลเพื่อเสริมรายได้แก่ครอบครัว ในด้านการปกครอง มีการปกครองตามรูปแบบของกระทรวงมหาดไทย คือ มีผู้นำหมู่บ้าน เป็นผู้ใหญ่บ้านตามหมู่บ้านทั้ง 2 หมู่ (ปัจจุบัน 2544 มี 3 หมู่แล้ว) ภายในหมู่บ้านมีการแบ่งการปกครองออกเป็นคุ้ม 27 คุ้ม การสงเคราะห์กันจะมีเฉพาะภายในเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน ถ้าเป็นเพื่อนบ้านหรือญาติห่าง ๆ ต้องเป็นการยืมหรือซื้อเท่านั้น

เกี่ยวกับศาสนา ได้แก่ การทำบุญตักบาตรในตอนเช้า การไปถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณรในวัด โดยมีการแบ่งกันเป็นคุ้มตามวันในแต่ละสัปดาห์ เมื่อมีคนเสียชีวิตในชุมชนจะนิยมนำเพ็ญกุศลศพที่บ้านคนเสียชีวิตนิมนต์พระไปสวดพระอภิธรรมประมาณ 3 คืน แล้วจึงนำไปทำพิธีฌาปนกิจที่ป่าช้าของหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันนี้นิยมฌาปนกิจที่วัดหลังจากที่วัดไฟล้อมสร้างฌาปนสถานหรือเมรุเสร็จเรียบร้อยแล้วตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา

ที่เกี่ยวข้องธรรมชาติ ได้แก่ การสงวนรักษาป่าชุมชน ที่สาธารณะไว้เป็นสมบัติของหมู่บ้าน เช่น ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า หนองน้ำสาธารณะ ที่สาธารณะประโยชน์ เป็นต้น เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบโดยตรง นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น การตั้งศาลเพียงตาไว้บูชาผีไร่ ผีนา ผีปู่ตา เจ้าป่า เจ้าเขา การรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วยด้วยพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ การทำนาย การเสี่ยงทาย เป็นต้น

4.5.2 สาธารณสุขชุมชน

สาธารณสุขในชุมชน หมายถึง ด้านสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน มีข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ให้บริการและบุคลากรด้านสาธารณสุขดังนี้

สถานอนามัยประจำหมู่บ้าน	1	แห่ง
ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานประจำหมู่บ้าน	2	แห่ง

อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน

62

คน

การดูแลสุขภาพอนามัย ประกอบด้วยการป้องกันและการรักษา เนื่องจากชุมชนยังมีการปฏิบัติที่ไม่ถูกสุขลักษณะ เช่น การบริโภคอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ บริโภคอาหารที่มีไม่สะอาด จึงทำให้เกิดการเจ็บป่วยมาก โดยโรคที่แพร่ระบาดและประชาชนเกิดอาการเจ็บป่วยเรียงตามลำดับดังนี้

อันดับแรก โรคเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ

อันดับที่สอง โรคท้องร่วง

อันดับที่สาม โรคไข้เลือดออก

อันดับที่สี่ โรคอื่น ๆ เช่น โรคมาเลเรีย โรคอหิวาต์ โรคเอดส์ เป็นต้น

การป้องกันและการรักษา ส่วนใหญ่จะใช้บริการจากการแพทย์สมัยใหม่ คือ จากสถานีนามัยประจำหมู่บ้านและโรงพยาบาลประจำจังหวัด ส่วนการแพทย์พื้นบ้าน ไม่เป็นที่นิยมในชุมชน เว้นไว้แต่จะเป็นการรักษาโรคที่ชาวบ้านเชื่อว่า เกิดจากการถูกอำนาจเหนือธรรมชาติกระทำ เช่น ถูกผีปอบเข้า ถูกคุณไสย ถูกวางยา เป็นต้น

4.6 โครงสร้างพื้นฐานของชุมชน

4.6.1 การคมนาคม

การคมนาคมระหว่างชาวบ้านกับหมู่บ้านใกล้เคียงและเมืองสะดวกสบาย เพราะมีถนนลาดยางโดยตลอดและเส้นทางภายในหมู่บ้านก็เป็นถนนคอนกรีต 4 สาย ยาวประมาณ 5 กิโลเมตร และยังมีเส้นทางที่ตัดเพิ่มเติมอีก 2 สาย ความยาวรวมประมาณ 1,200 เมตร พาหนะที่ใช้สัญจรไปมาได้แก่ รถจักรยานยนต์ รถโดยสารประจำทาง และรถยนต์นั่งส่วนบุคคลตามลำดับ รถโดยสารประจำทางนั้นจะวิ่งไปกลับระหว่างบ้านกับตัวเมืองวันละ 4-5 เที่ยว ตั้งแต่เช้าจนถึง 5 โมงเย็นทุกวัน (17.00 น.) ค่าโดยสารผู้ใหญ่ คนละ 10 บาท/เที่ยว นักเรียนคนละ 5 บาท/เที่ยว

ถนนสายหลักที่ผ่านหมู่บ้านคือ ถนนชยางกูร เชื่อมระหว่างจังหวัดมุกดาหารกับจังหวัดนครพนมมีรถโดยสารประจำทางของบริษัทเอกชนวิ่งหลายบริษัทที่วิ่งระหว่างจังหวัดอุบลราชธานี มุกดาหาร สกลนคร และจังหวัดอุดรธานี มีทั้งปรับอากาศ และรถธรรมดา สายจังหวัดมุกดาหารกับจังหวัดนครพนม มีรถปรับอากาศและรถธรรมดา สายกรุงเทพ-ธาตุพนม ผ่านหมู่บ้านเข้าและเย็น ทำให้คนในหมู่บ้านสามารถเลือกใช้บริการได้ตามความต้องการ

4.6.2 ไฟฟ้า

ไฟฟ้าในหมู่บ้านเริ่มเปิดใช้อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ 2510 โดยในยุคนั้นมีพวกทหารอเมริกันนำอุปกรณ์ไฟฟ้าเข้ามาโดยการนำของหัวหน้าอาสาสมัครร่วมกับภาครัฐ คือการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัด (อำเภอมุกดาหารในขณะนั้น) ชาวบ้านได้ช่วยกันตัดต้นไม้มาทำเสาไฟฟ้า ตัดถนนไปตามแผนผังในหมู่บ้านที่ตัดใหม่ ชาวบ้านบอกว่า “หมู่บ้านสามขาได้ออกอากาศทางโทรทัศน์ไปทั่วประเทศในฐานะเป็นหมู่บ้านแรกในเขตนี้ที่มีไฟฟ้าใช้”

ครัวเรือนในชุมชนมีไฟฟ้าใช้ครบทั้งหมครวมทั้งคุ้มคำตาสิมและคุ้มโนนน้ำทิพย์ แต่จากข้อมูลของหมู่บ้านกลับพบว่า ครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้มีเพียง 420 ครัวเรือนเท่านั้น เพราะมีครัวเรือนที่แยกไปตั้งใหม่กระจายกระจายตามที่ดินของแต่ละคน

4.6.3 การประปาชุมชน

ปัจจุบันบ้านสามขาทั้ง 2 หมู่ มีน้ำประปาชุมชนใช้ประมาณ 193 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 35.36 ของครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งหมด โดยระบบของประปานั้นได้สูบน้ำจากใต้ดินขึ้นมาทำเป็นถังสูงเก็บกักไว้แล้วปล่อยจ่ายตามท่อประปา ที่เดินสายไปตามถนนเข้าสู่ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกใช้น้ำ

ตารางที่ 9 ข้อมูลเกี่ยวกับสาธารณูปโภคพื้นฐานของหมู่บ้าน

ประเภทผู้ให้บริการ	2538	2539	2540	2541	2542
1. ผู้ใช้ไฟฟ้า	330	342	366	372	420
2. ผู้ใช้ประปาชุมชน	142	150	163	163	193
3. ผู้ใช้ไฟฟ้าเพื่อธุรกิจ	4	4	5	5	7
4. ผู้มีบ่อน้ำในครัวเรือน	-*	-*	-*	129	129

ที่มา : จากข้อมูลพื้นฐานชุมชนชนระดับตำบล ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง

จังหวัดมุกดาหาร พ.ศ 2542

*ไม่มีข้อมูลที่สามารถยืนยันได้

4.6.4 โทรศัพท์

โทรศัพท์ในหมู่บ้านมีทั้งหมด 6 หมายเลข เป็นตู้โทรศัพท์สาธารณะ 5 หมายเลข (ตู้) ส่วนอีก 1 หมายเลขเป็นของสาธารณะเหมือนกันแต่อยู่ในบ้าน (บ้านของอดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2) โทรศัพท์ส่วนบุคคลมีอยู่หลายหมายเลข โดยเฉพาะครัวเรือนที่เป็นข้าราชการและเจ้าของร้านค้า

ในหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านโดยทั่วไปยังไม่มี พวกเขายกบอกว่า เคยมีความพยายามหลายครั้งที่จะขอหมายเลขจากองค์การโทรศัพท์ แต่ก็ไม่ได้รับติดตั้งให้โดยมีเหตุผลหลายประการ เช่น จำนวนผู้ใช้น้อยไม่คุ้มทุน ผู้รับสัมปทานยังไม่ได้วางสายโทรศัพท์ผ่านหมู่บ้าน และคนในหมู่บ้านไม่มีความสามัคคีกันเป็นต้น (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

4.7 สถาบันในชุมชน

สถาบันในชุมชน หมายถึง กลุ่มหรือองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวกันของคนในชุมชน มีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และมีส่วนในการพัฒนาเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนมาโดยตลอด

4.7.1 จำนวนของสถาบัน

สถาบันหรือองค์กรในชุมชนที่เป็นทางการ ได้แก่

- 1) วัดหรือสำนักสงฆ์ มี 3 วัด คือ วัดไผ่ล้อม วัดป่าคำน้ำบัน และวัดคำตาสิม
- 2) คณะกรรมการหมู่บ้าน มี 2 คณะ คือ คณะกรรมการหมู่บ้านหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9
- 3) โรงเรียนประจำหมู่บ้าน เปิดสอนระดับอนุบาลศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้น และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กประจำหมู่บ้าน มี 2 ศูนย์ คือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหมู่ 2 และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหมู่ 9
- 4) อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านจำนวน 62 คน แยกเป็นหมู่ที่ 2 จำนวน 32 คน หมู่ที่ 9 จำนวน 30 คน
- 5) สถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน มีบุคลากรประจำการ 3 คน
- 6) สถานีพัฒนาที่ดิน
- 7) ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัดมุกดาหาร

สถาบันที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่

- 1) คณะกรรมการประจำคุ้ม มี 27 คุ้ม
- 2) กลุ่มแม่บ้าน มี 2 กลุ่ม คือกลุ่มแม่บ้านหมู่ 2 และกลุ่มแม่บ้านหมู่ 9
- 3) กลุ่มสมาชิกเกษตรกรรายย่อย มี 2 ประเภท คือ กลุ่มที่เป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มที่เป็นสมาชิกของสมาชิเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สก.ชอ.)
- 4) กลุ่มกองทุนยา มี 1 กลุ่ม
- 5) ครุฑเรือนมีทั้งหมด 547 ครุฑเรือน

สถาบันทางเศรษฐกิจ ได้แก่

- 1) ตลาดชุมชน (ลานค้าชุมชน)
- 2) กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม

4.7.2 จำนวนกลุ่ม

ส่วนกลุ่มภายในหมู่บ้าน เป็นกลุ่มตามธรรมชาติไม่มีการจัดตั้งไม่มีการรวมตัวหรือไม่ มีกฎกติกาของกลุ่มอย่างเป็นทางการ เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากความแตกแยกทางความคิด พฤติกรรม หรือการแสดงออกในชุมชน สามารถแบ่งกลุ่มได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 กลุ่มชาวบ้านที่ศรัทธาวัดบ้าน (วัดไผ่ล้อม) กลุ่มนี้ยึดมั่นกับวัด ไม่เปลี่ยนแปลง ไปตามกระแสที่มีการชักจูงโน้มน้าวจากกลุ่มอื่น ส่วนมากเป็นกลุ่มที่เคยทำบุญกับวัดมาตั้งแต่สมัย ก่อนไม่มีบทบาทในหมู่บ้านปัจจุบันนี้เคยมีบทบาทในอดีต เช่น เคยเป็นผู้นำหมู่บ้านเคยร่วมสร้าง และพัฒนาวัดหมู่บ้านมาพร้อมกันกับเจ้าอาวาส มีความสัมพันธ์กับเจ้าอาวาสเป็นอย่างดี

กลุ่มที่ 2 กลุ่มชาวบ้านที่ศรัทธาวัดป่า (วัดป่าคำน้ำเงิน) กลุ่มนี้เคยศรัทธาวัดบ้านและ ร่วมสร้างวัดและพัฒนาบ้านเช่นเดียวกับกลุ่มแรก แต่แยกตัวออกไปเพราะมีปัญหาความขัดแย้งกับ เจ้าอาวาสทั้งเรื่องส่วนตัวและส่วนรวม ในระยะแรกเป็นความขัดแย้งเรื่องส่วนตัวต่อมาก็ขยายเป็น ส่วนรวมหรือระหว่างกลุ่ม คือกลุ่มที่ 1 กับกลุ่มที่ 2 มักจะมีการกล่าวร้ายโจมตีกันตลอดมาช่วง 20 ปี (พ.ศ. 2520-2540) แม้ในปัจจุบันนี้จะผ่อนลงมากแล้ว เพราะได้มีการทำสัญญาให้ประนีประนอม ยอมความกันให้มีความสามัคคีกันและไม่ให้กล่าวโจมตีกัน โดยมีพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในระดับจังหวัด เป็นผู้ไกล่เกลี่ย อย่างไรก็ตามก็ยังมีปัญหาความขัดแย้งและการขาดความสามัคคีกันยังคงมีอยู่

ลักษณะของบุคคลกลุ่มที่ 2 ที่เป็นแกนนำกลุ่มเป็นผู้นำหมู่บ้านผู้นำทางความคิด และมี บทบาทในหมู่บ้าน ในมุมมองของชาวบ้านจะเห็นว่า ก่อนข้างเผด็จการมักแสดงอำนาจกับลูกบ้าน และกลุ่มชาวบ้านที่มีทำที่เป็นปฏิปักษ์กับพวกตนมักจะหาวิธีการกลั่นแกล้งชาวบ้านด้วยกัน โดยการ เอรัดเอาเปรียบลูกบ้านที่ไม่ใช่พวกของตน ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าต่อต้าน แม้จะไม่เห็นด้วยก็ตามจึง ต้องยอมตามเพื่อไม่ให้ตนเดือดร้อน

ส่วนชาวบ้านที่ถือว่าเป็นฝ่ายเดียวกับกลุ่มที่ 2 ที่ศรัทธาวัดป่าโดยตรง เป็นกลุ่มที่ค่อนข้างจะมีธรรมะยึดมั่นในหลักคำสอนของพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับพวก กลุ่มที่ 2 เพียงแต่ศรัทธาวัดเดียวกันเท่านั้น แม้จะไม่เห็นด้วยกับการบริหารหมู่บ้านของแกนนำกลุ่ม แต่ก็ไม่ได้คัดค้านวางเฉยเสียไม่แสดงบทบาทในหมู่บ้าน นอกจากจะยอมตามผู้นำกลุ่มและเป็นฝ่าย เดียวกันเท่านั้น

กลุ่มที่ 3 กลุ่มชาวบ้านที่ศรัทธาวัดป่าคำตาสิม (ฝ่ายธรรมยุติ) เป็นกลุ่มกลาง ๆ ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างชัดเจนสามารถร่วมกิจกรรมร่วมมือกับกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ได้ ไม่มีบทบาทในหมู่บ้าน มักจะคล้อยตามความเห็นและการตัดสินใจของเพื่อนบ้านคนอื่นเป็นหลัก และไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับใครและไม่อยากให้ใครมายุ่งเกี่ยวกับขอทำตามหาเลี้ยงชีพตามปกติ มีความสัมพันธ์กับกลุ่มที่ 1 อย่างดี โดยความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการนับถือวัดเดียวกัน แต่เมื่อแยกออกมาอยู่อิสระมีวัดเฉพาะของชุมชนเองจึงเห็นห่างจากกลุ่มแรก โดยไม่มีปัญหาความขัดแย้งอะไรกันยังร่วมมือกันได้ ส่วนกับกลุ่มที่ 2 นั้น เป็นความสัมพันธ์โดยฐานะที่พวกตนเป็นลูกบ้าน จึงไม่สามารถตัดความสัมพันธ์ได้ ทั้ง ๆ ที่ไม่เห็นด้วยกับวิธีการแนวปฏิบัติของกลุ่มที่ 2 ก็ตาม

กลุ่มนี้มีแนวโน้มจะตัดขาดจากกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 เพราะเหตุผลด้านพื้นที่ของชุมชนซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนเก่าและมีวัดเป็นของชุมชนเองแล้ว ขณะนี้จึงมีความพยายามของแกนนำคุ่มร่วมกับเพื่อนบ้านร่วมชุมชนเดียวกัน ที่จะขอตั้งเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการเพื่อให้การบริหารภายในชุมชนมีความคล่องตัวไม่ต้องขึ้นกับผู้นำหมู่บ้านเก่าที่พวกเขาเป็นลูกบ้านอยู่ ส่วนอีกคุ่มหนึ่งที่มีแนวโน้มจะแยกเป็นหมู่บ้านคือ คุ่มค่าน้ำทิพย์ เป็นชุมชนมีครัวเรือนประมาณ 50 ครอบครัวยุคใหม่มีพื้นที่แยกต่างหากจากชุมชนเก่าเช่นเดียวกัน (คุ่มนี้ได้ยกฐานะเป็นหมู่บ้านใหม่แล้วคือ เป็นหมู่ที่ 14 ของตำบลคำป่าหลาย)

4.8 ปัญหาภายในชุมชน

ผู้ศึกษาได้แบ่งแยกปัญหาออกเป็นหมวดหมู่ ประกอบด้วยปัญหาด้านสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุขและทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

1) ปัญหาด้านสังคม (เรียงลำดับตามความรุนแรง) ประกอบด้วย

(1) การแตกแยกขาดความสามัคคีภายในหมู่บ้าน ปัญหานี้เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมานานแล้ว ทำให้ชาวบ้านแบ่งเป็นฝักฝ่ายไม่ร่วมกิจกรรมกันที่เกิดขึ้นภายในชุมชนมีการแบ่งแยกกันอย่างชัดเจนโดยถือเอาวัดเป็นเกณฑ์ในการแบ่งแยก ความเป็นมาของการแตกแยกขาดความสามัคคีนี้มีจุดเริ่มมาตั้งแต่เริ่มมีการพัฒนาหมู่บ้านตามนโยบายของราชการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.) จนทำให้เกิดความเป็นกลุ่มเป็นพวกในหมู่บ้านขึ้นมา โดยเฉพาะปัจจุบันมี 3 กลุ่มด้วยกันเป็นกลุ่มใหญ่ 2 กลุ่ม ที่เบกแยกอย่างเด่นชัด คือกลุ่มที่ศรัทธาวัดบ้าน คือวัดไผ่ล้อม และ กลุ่มที่ศรัทธาวัดป่า คือวัดป่าคำน้ำบัน ส่วนกลุ่มที่สาม คือกลุ่มวัดป่าคำตาสิม

(2) ความขัดแย้งระหว่างแกนนำหมู่บ้านกับผู้นำวัด เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลสำคัญของหมู่บ้านคือระหว่างเจ้าอาวาสวัดบ้านกับผู้นำหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน เริ่มปรากฏความแตกแยกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน (2543) โดยตลอดระยะเวลา 25 ปีที่ผ่านมาพบเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจกันระหว่างผู้นำทั้งสองฝ่ายนี้ตลอดมา จนกลายเป็นเรื่องที่คนในหมู่บ้านใกล้เคียงรับทราบเป็นอย่างดีและรูปแบบแห่งความแตกแยกนี้ได้แพร่กระจายไปสู่หมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงด้วย

(3) การละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อสถาบันทางศาสนาหรือวัดในหมู่บ้าน ในฐานะเป็นที่ควรแสดงความเคารพหรือปูชนียสถานของชุมชน แต่กลับใช้วัดเป็นเครื่องมือในการแบ่งแยกความเป็นฝักฝ่ายและพวกพ้อง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพระสงฆ์หรือวัดไม่ปกติ ทำให้เกิดช่องว่างในการศึกษาถ่ายทอดความแก่กันซึ่งเนื่องมาจากปัญหา 2 ประการข้างต้น

(4) การแพร่ระบาดของยาเสพติดในกลุ่มวัยรุ่นและวัยแรงงาน ปัญหามีในชุมชนมานานแล้ว เริ่มตั้งแต่กัญชา เหล้าเถื่อน ต่อมาเป็นยุคของสารระเหยหรือกาวที่แพร่ระบาดในกลุ่มวัยรุ่นเมื่อ 10 กว่าปีที่แล้ว และในปัจจุบันเป็นยุคของยาบ้าที่กำลังเป็นปัญหาใหญ่ของหมู่บ้าน แต่เนื่องจากการค้าหรือการเสพยาทำกันเป็นกระบวนกรลับอยู่ จึงไม่สามารถมีข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนคนที่อยู่ในกระบวนกรนี้ นอกจากจะเป็นข้อมูลจากการบอกเล่าทั่วไป

(5) ปัญหาการลักขโมยทรัพย์สิน เช่น การขโมยสัตว์เลี้ยง เครื่องมือทางการเกษตร เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะปัญหาการขโมยสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ตั้งแต่อดีตมาจนถึง ปี พ.ศ. 2525 เป็นระยะเวลาที่มีปัญหาการขโมยสัตว์เลี้ยงกันมาก ในหมู่บ้านนี้และหมู่บ้านใกล้เคียงจะมีชาวบ้านที่เป็นโจรลักขโมยสัตว์เลี้ยงเพื่อนบ้านหมู่บ้านละประมาณ 5-7 คน ต่อมาทางตำรวจและฝ่ายปกครองของอำเภอและจังหวัดจัดการอย่างจริงจัง เป็นผลให้บรรดาหัวขโมยเหล่านั้นถูกกำจัดไปเกือบหมดคงเหลืออยู่บ้างแต่ได้เลิกพฤติกรรมนั้นไปแล้ว ปัญหานี้หมดไปประมาณ 17 ปีแล้ว แต่ปัจจุบันได้กลับเป็นปัญหาแก่ชาวบ้านอีกครั้ง เป็นการขโมยเครื่องมือทางการเกษตรและการขโมยสัตว์เลี้ยงขนาดเล็ก เช่น ไก่ เป็ด เป็นต้น

2) ปัญหาด้านเศรษฐกิจ (เรียงตามลำดับความเดือดร้อน) ได้แก่

(1) ขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรเป็นเวลายาวนานติดต่อกันหลายเดือนของทุกปี คือ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนพฤษภาคม และบางปีถึงเดือนกรกฎาคม นับว่าเป็นปัญหาที่รุนแรง

แรงของชาวบ้านที่มีอาชีพเกษตรกรรม เพราะส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติเป็นหลัก เพราะไม่มีระบบชลประทานเพื่อเกษตรกรรมในชุมชน

(2) ผลผลิตทางการเกษตรมีราคาต่ำไม่คุ้มกับต้นทุนที่ใช้จ่ายไปในกระบวนการผลิต และราคาผลผลิตทางการเกษตรไม่มีความแน่นอน นับว่าเป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกรที่ทำการผลิตแล้วไม่สามารถกำหนดราคาขายได้ด้วยตนเอง ไม่สามารถทราบราคาของผลผลิตได้ล่วงหน้า และไม่สามารถคำนวณต้นทุนในการผลิตได้ เพราะต้องขึ้นอยู่กับกลไกตลาดและความพอใจของผู้ซื้อเป็นประการสำคัญ นับว่าเป็นความอ่อนแอของเกษตรกรที่ไม่สามารถพึ่งพาอาชีพเกษตรกรรมได้อย่างมั่นคง ไม่สามารถมีรายได้ที่เพียงพอกับรายจ่ายได้ จนต้องดิ้นรนขวนขวายทำอาชีพอย่างอื่นเสริม ไม่ว่าจะเป็น การรับจ้างใช้แรงงานทั่วไป การไปทำงานต่างถิ่น การค้าขาย ฯลฯ

(3) ครัวเรือนในชุมชนมีข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี จากการสำรวจข้อมูลชุมชนพบว่า ครัวเรือนที่ข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปีมีถึงร้อยละ 47 ของครัวเรือนทั้งหมดที่ให้ข้อมูล ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลว่า การมีพื้นที่ทำนายน้อย ผลผลิตได้ไม่แน่นอนและสมาชิกในครัวเรือนมีมากเกินไป เป็นสาเหตุที่ทำให้พวกเขามีข้าวไม่เพียงพอ ต้องซื้อหรือกู้ยืมจากธนาคารข้าวของหมู่บ้านและจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงจึงจะเพียงพอ

(4) รายได้ไม่สอดคล้องกับรายจ่าย โดยมีสาเหตุมาจากการไม่มีงานทำที่แน่นอนที่สามารถทำให้มีรายได้ ขณะที่การใช้จ่ายมีอยู่เป็นประจำและแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นการซื้อเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายอาหาร เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ค่าเดินทาง ค่าลงทุนในการผลิตภาคเกษตรกรรม ฯลฯ โดยการทำงานในภาคเกษตรกรรมนั้นชาวบ้านไม่ถือว่าเป็นการหารายได้ แต่เป็นการทำการผลิตปัจจัยเครื่องยังชีพเท่านั้น

3) ปัญหาด้านการศึกษา

(1) คนในชุมชนมีการศึกษาต่ำ ร้อยละ 80 ของประชากรทั้งหมดจบการศึกษาเพียงระดับชั้นประถมศึกษา

(2) ขาดความกระตือรือร้นในการศึกษา การสนับสนุนส่งเสริมบุคลากรให้ได้รับการศึกษา ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาและมีทัศนคติต่อการศึกษาที่ไม่ถูกต้อง

(3) ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียนห่างเหิน ไม่มีการร่วมกิจกรรมกัน ประเด็นนี้สัมพันธ์กับปัญหาด้านสังคมของหมู่บ้าน และลักษณะของผู้นำในหมู่บ้าน

(4) จำนวนคนที่ศึกษาต่อในระดับสูงมีน้อย หมายถึง การศึกษาในระดับที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา ได้แก่ ระดับมัธยมศึกษา ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพและระดับอุดมศึกษา

4) ปัญหาด้านสาธารณสุข

- (1) ชาวบ้านบางส่วนยังมีนิสัยการบริโภคอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ
- (2) มีฝูงหูกชุมมาก โดยเฉพาะในฤดูฝน
- (3) ภายในหมู่บ้านไม่มีระบบจัดเก็บขยะมูลฝอยที่ถูกสุขลักษณะ เช่น การเผา การทิ้งในแหล่งโสโครกใกล้กับที่อยู่อาศัยหรือตามที่สาธารณะอื่น ๆ เป็นต้น
- (4) ชาวบ้านบางส่วนยังมีความเชื่อและการปฏิบัติด้านสาธารณสุขที่ไม่ถูกต้อง
- (5) การแพร่ระบาดของโรคไข้เลือดออกในฤดูฝน

5) ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ

- (1) ป่าไม้ของชุมชนและป่าเขตอนุรักษ์ถูกรบกวน ด้วยคนในและนอกชุมชน
- (2) คุณภาพดินเสื่อมขาดความอุดมสมบูรณ์ มีความเค็มและเป็นดินทราย
- (3) ชาวบ้านขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้อง ทรัพยากรธรรมชาติจึงมีน้อยลงเรื่อย ๆ โดยเฉพาะป่าไม้ ผลกระทบจากป่าและพืชพันธุ์ธัญญาหารที่มีเคยมีตามธรรมชาติ
- (4) ระบบการผลิตที่มุ่งแต่ผลตอบแทน โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อความอยู่รอดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ใช้สารเคมี ปุ๋ยพืชชนิดเดียวกันติดต่อกันหลายปี

บทที่ 5

ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นการศึกษาวเคราะห์ศักยภาพในการพึ่งตนเอง กรณีของชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนทั้ง 6 ด้าน ในบทนี้จะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนตามประเด็นดังต่อไปนี้

- 5.1 ด้านผู้นำชุมชน
- 5.2 ด้านสถาบันหรือองค์กรชุมชน
- 5.3 ด้านทรัพยากรมนุษย์
- 5.4 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ
- 5.5 ด้านโครงสร้างพื้นฐาน
- 5.6 ด้านเศรษฐกิจ
- 5.7 ข้อมูลชุมชนตามเกณฑ์ชี้วัด

5.1 ด้านผู้นำชุมชน

ผู้นำชุมชน หมายถึง บุคคลที่มีบทบาท มีความสำคัญในหมู่บ้านด้านการบริหาร ด้านการปกครอง และด้านการพัฒนาหมู่บ้าน มีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ผู้นำที่เป็นทางการมี 2 ประเภท คือ ผู้นำที่อยู่ในระบบราชการการปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้นำที่อยู่ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำที่อยู่ในระบบราชการการปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ (1) ผู้ใหญ่บ้าน (2) คณะกรรมการหมู่บ้าน (3) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (4) ผู้นำที่เป็นนักการเมืองท้องถิ่นที่อยู่ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) ตัวแทนของหมู่บ้าน (5) เจ้าอาวาสวัด

ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ (1) ประธานกลุ่มแม่บ้าน (2) หัวหน้าคุ้ม (3) เฒ่าจ๋า (ผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อกับผีปู่บรรพบุรุษหรือผีปู่ตา) (4) ประธานกลุ่มกองทุนฯ (5) แกนนำสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สก.ยอ.) (6) ไวยาวัจกร (7) ผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน

นอกจากนี้ยังมีผู้นำที่เป็นข้าราชการซึ่งมีที่ทำการตั้งอยู่ในหมู่บ้าน ได้แก่ (1) ผู้อำนวยการโรงเรียนประจำหมู่บ้าน (2) หัวหน้าสถานีอนามัย (3) หัวหน้าศูนย์พัฒนาที่ดินจังหวัด (4) หัวหน้าศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัด

5.1.1 ผู้นำที่เป็นทางการ

5.1.1.1 ผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านสามขานี้ มีอยู่ 2 คน คือ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 หรือบ้านสามขาใต้ และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 หรือบ้านสามขาเหนือ (ปัจจุบัน พ.ศ. 2543 แยกเขตปกครองเป็น 3 หมู่ คือ คุ้มคำน้ำทิพย์หรือโนนคำเป็นหมู่ที่ 14)

ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ด้านการศึกษา ได้ศึกษาต่อในภายหลังขณะดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) เป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 5 ของหมู่บ้านได้ดำรงตำแหน่งมาสองครั้ง คือ ครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ถึง พ.ศ. 2519 และครั้งที่สองตั้งแต่ พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2543 (เกษียณเดือนพฤษภาคม ปี 2543) รวมระยะเวลาการดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านทั้งสองครั้งเป็นเวลา 26 ปี ก่อนจะมาเป็นผู้ใหญ่บ้านเคยทำงานด้านการพัฒนาหมู่บ้านร่วมกับผู้ใหญ่บ้านคนเดิม และกับหน่วยงานราชการที่เข้ามาพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานของหมู่บ้าน ในฐานะเป็นผู้รักษาความสงบภายในหมู่บ้าน (พรส.) เคยได้รับการอบรมจากหน่วยงานราชการหลายแห่ง ต่อมาได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้านให้เป็นผู้ใหญ่บ้านในสมัยแรกอยู่ในตำแหน่งเพียง 2 ปี ต้องลาออกจากตำแหน่งเพราะมีความขัดแย้งกับผู้นำชุมชนบางคน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก. ประวัติความขัดแย้งในหมู่บ้าน) จึงลงสมัครอีกและได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้านอีกครั้งที่สองและดำรงตำแหน่งจนครบวาระอายุครบ 60 ปี เคยได้รับรางวัลเหมาบทองคำจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ในฐานะเป็นผู้นำที่มีความตั้งใจพยายามในการทำงานพัฒนาหมู่บ้านร่วมกับหน่วยงานของรัฐ ทำให้หมู่บ้านได้รับการรางวัลหมู่บ้านพัฒนาดีเด่นระดับจังหวัด สิ่งที่เป็นรูปธรรมซึ่งเกิดขึ้นในหมู่บ้านตลอดระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง ได้แก่ (1) วัดป่าเกิดขึ้นในหมู่บ้าน 2 วัด คือ วัดป่าคำน้ำบันและวัดป่าคำตาสิม (2) ถนนภายในหมู่บ้านความยาวประมาณ 5 กิโลเมตรได้รับการเทคอนกรีตทั้งหมด (3) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กประจำหมู่บ้านทั้งสองหมู่ (4) หอกระจายข่าวประจำหมู่บ้านตั้งอยู่ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน (5) ตลาดชุมชนหรือลานค้าชุมชน เป็นที่จำหน่ายผลผลิต

ทางการเกษตรจากชุมชน และ(6) มีหน่วยงานราชการ 2 หน่วยงานที่เข้ามาตั้งสำนักงานที่ทำการในที่
ดินสาธารณะของหมู่บ้าน คือ สถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดมุกดาหารและศูนย์พัฒนา ฝีมือแรงงาน
จังหวัดมุกดาหาร

ลักษณะเฉพาะตัวเป็นคนที่เคร่งขรึมนำเกรงขาม การพูดน่าเชื่อถือ คณะทำงานด้วยกัน
เช่น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ให้ความเคารพยำเกรง จึงได้รับ
การยอมรับจากพวกญาติพี่น้องและคนใกล้เคียงที่เป็นกลุ่มบ้านเรือนอยู่ใกล้กันว่าเป็นคนที่มีน้ำเคารพ
มักจะเรียกว่า “พ่อลุง” หรือ “พ่อคุณ” ตามความสัมพันธ์ทางเครือญาติและวัย แต่ก็ยังมีอีกกลุ่มหนึ่งที่
ไม่พอใจในพฤติกรรมของเขา คือ ชาวบ้านที่ศรัทธาวัดบ้าน เพราะไม่ให้ความสนใจกับกิจกรรมของ
ทางวัดบ้าน และมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าอาวาสวัดมีการกล่าวโจมตีกันอยู่เสมอมิมีเรื่องฟ้องร้องกัน
หลายครั้ง เป็นที่รับทราบของชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงถึงความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่
บ้านกับเจ้าอาวาสวัดในหมู่บ้านตลอดระยะเวลา 20 กว่าปี จนถึงวันเกษียณอายุหมดวาระการดำรง
ตำแหน่งสภาพปัญหายังคงอยู่

สถานะทางครอบครัว มีบุตรและธิดารวม 2 คน บุตรชายจบการศึกษาระดับปริญญาตรี
ปัจจุบันรับราชการครูตำแหน่งครูใหญ่ระดับ 7 ที่โรงเรียนหมู่บ้านหนึ่งในตำบลใกล้เคียง สถานะทาง
เศรษฐกิจของครอบครัวอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองทั้งที่นาและไร่ มีบ้านสอง
ชั้นครึ่งอิฐครึ่งไม้เครื่องใช้ในครัวเรือนมีรถจักรยานยนต์ โทรทัศน์ พัดลม และตู้เย็น ส่วนบุตรชายมี
รถกระบะซึ่งใช้เป็นพาหนะของบิดาเวลาเดินทางไปต่างถิ่น ก่อนเกษียณอายุประมาณ 1 ปี เขาได้ป่วย
เดินไม่ได้ต้องมีคนพยุงและใช้รถเข็น บุตรชายคนนี้ได้ทำหน้าที่ในฐานะผู้ใหญ่บ้านแทนบิดา เช่น
การประชุมวางแผนงานเตรียมเสนอโครงการสวนสุขภาพและลานกีฬาประจำหมู่บ้าน เพื่อใช้เงินที่
ได้รับจัดสรรตามโครงการ “เพิ่มการใช้จ่ายภาครัฐเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ” หรือโครงการมิยาซาวา
และในการประชุมเรื่องทั่วไป ได้รับการยอมรับจากคณะกรรมการหมู่บ้านด้วยดี เพราะเขามีความรู้
และเป็นข้าราชการครูด้วย

ส่วนผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ด้านการศึกษาได้ศึกษาต่อภายหลังขณะเป็นผู้ใหญ่บ้านสำเร็จชั้น
มัธยมศึกษาตอนต้น (ม.3) จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนเช่นเดียวกับผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ดำรง
ตำแหน่งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 ปัจจุบันอายุ 53 ปี ตามคำบอกเล่าของเจ้าอาวาสวัดว่า “ก่อนการดำรง
ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านได้มีการทำข้อตกลงกันว่า จะมีความเคารพศรัทธาและเข้าร่วมกิจกรรมกับวัด
บ้าน เพื่อคานอำนาจกับผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมกับวัดบ้าน เพราะขณะนั้นมีผู้ที่
ต้องการเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 อยู่ 2 คน ทั้งสองคนนี้มีความศรัทธาเลื่อมใสวัดบ้านทั้งคู่ จึงขอร้อง
ให้อีกคนหนึ่งถอนตัวไม่ต้องมีการแข่งขันกัน ช่วงเป็นผู้ใหญ่บ้านระยะแรกก็เข้าวัดบ้านดี แต่เดี๋ยวนี้
ไปเข้าเป็นพวกเดียวกันกับผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 แล้ว หลังจากเข้าร่วมกับกรรมการหมู่บ้านทั้งสองหมู่

พยายามจะฟ้องร้องจับไล่ (เจ้าอาวาสวัดบ้าน) ให้หนีไปจากวัดโดยกล่าวหาว่าไม่ใช่คนเกิดที่นี่ไม่ใช่คนหมู่บ้านนี้ และมีความประพฤติไม่ดีหลายอย่างไม่ควรแก่การเคารพกราบไหว้ของชาวบ้าน”

ลักษณะเฉพาะตัวที่เกี่ยวกับการทำงาน เป็นคนที่มีความมุ่งมั่นในการทำงาน ชาวบ้านหลายคนกล่าวว่าเป็นคนตั้งใจจริงทำความเจริญให้แก่หมู่ที่ 9 เช่น จัดหาที่สร้างตลาดหรือลานค้าชุมชนประจำหมู่บ้าน จัดหารถนวดข้าวที่เป็นของส่วนกลาง ประชาสัมพันธ์ผ่านทางหอกระจายข่าว ในช่วงระยะเวลาที่ผู้วิจัยอยู่ในหมู่บ้าน ได้ยินเสียงจากหอกระจายข่าวประจำหมู่ที่ 9 ทุกวัน แต่เขาไม่พูดอะไรอยู่ 2 เรื่อง คือ ด้านความปลอดภัยส่วนตัวที่มักจะดื่มสุรา และเชื้อเพลิงผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านของเขาคนหนึ่งมากเกินไป

นอกจากนี้เขายังมีความสนใจการเมืองท้องถิ่น เคยลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นกำนันตำบลคำป่าหลาย แต่ไม่ได้รับการเลือกตั้งเพราะชาวบ้านในหมู่บ้านที่เป็นพวกที่เข้าวัดบ้านไม่ลงคะแนนให้โดยหันไปลงคะแนนให้ผู้ใหญ่บ้านอีกหมู่บ้านหนึ่งในตำบลเดียวกัน ที่ลงสมัครรับเลือกตั้งเช่นเดียวกันซึ่งผู้ใหญ่บ้านคนนี้เป็นคนที่เข้าร่วมกิจกรรมกับทุกฝ่ายในหมู่บ้านได้ มีความสนใจให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางวัดในบ้านสามขาและมีความคุ้นเคยกับเจ้าอาวาสวัดบ้านสามขาเป็นอย่างดี แต่มีนักการเมืองท้องถิ่นคนหนึ่งให้ข้อมูลว่า “มีการหักหลังกันเองในบรรดาทีมงานของเขา เพราะเวลาไปหาเสียงหมู่บ้านอื่น ถ้าเขาไม่ไปร่วมด้วยพวกทีมงานมักจะกล่าวถึงส่วนไม่ดีของเขาให้ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นฟังและเงินที่เขาให้ไปจ่ายหัวคะแนนตามหมู่บ้านต่าง ๆ พวกทีมงานไม่ยอมจ่ายเก็บไว้ใช้เอง”

ด้านสถานะทางครอบครัวมีบุตรและธิดารวม 2 คน เป็นเกษตรกรและรับจ้างทั่วไป ความเป็นอยู่ไม่เดือดร้อนมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีบ้านชั้นเดียวเทพื้นปูนทรงสมัยใหม่ และทำเกษตรกรรมตามแนวเกษตรผสมผสานหรือตามเกษตรทฤษฎีใหม่ เขาบอกกับผู้วิจัยว่า “เมื่อครั้งที่เสนอชื่อไปให้ทางราชการมาขอทำเกษตรทฤษฎีใหม่นี้มีหลายสิบคน พอทางราชการมาขอ/สระให้ขึ้นป้ายให้เรียบร้อยแล้วก็กลับ ไม่มีใครทำตามแผนงานที่เสนอไป ปลาก็ไม่เลี้ยงพืชผักสวนครัวก็ไม่ปลูกปล่อยให้พื้นที่รอบสระร้างเหลือเขาอยู่คนเดียว เพราะเวลาราชการมาตรวจผลงาน ถ้าไม่มีใครทำเลยผู้ใหญ่บ้านอาจได้รับคำตำหนิ”

5.1.1.2 ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมายถึงผู้ทำหน้าที่ตามที่ผู้ใหญ่บ้านมอบหมาย ในชุมชนนี้มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ละ 2 คน ได้เข้าดำรงตำแหน่งโดยการคัดเลือกจากผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน มีวาระการดำรงตำแหน่งเหมือนกับผู้ใหญ่บ้าน คืออยู่ไปจนครบวาระหรือจนลาออกไป

ในหมู่ที่ 2 มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน ทั้งคู่จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีฐานะความเป็นอยู่ในครอบครัวไม่คึกคัก บ้านที่อยู่สร้างยังไม่เสร็จต้องทำงานรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริมควบคู่กับการเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คนหนึ่งเป็นคนตระกูลคำลือไชยและคนหนึ่งตระกูลสุกใส ทั้งสองคนให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่บ้านและรับผิดชอบงานเป็นอย่างดี คนหนึ่งรับผิดชอบด้านสาธารณสุขและปัญหาทั่วไป ส่วนคนหนึ่งรับผิดชอบด้านการดูแลความสงบและป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนภายในหมู่บ้าน ในระยะหลังจากที่ผู้ใหญ่บ้านมีปัญหาด้านสุขภาพให้บุตรชายทำหน้าที่แทน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านก็ทำงานร่วมกันแต่ให้ความสำคัญน้อยลง จึงไม่ค่อยมาร่วมกิจกรรมกับผู้ใหญ่บ้านมากนักไม่ว่าจะเป็นการประชุมหรือพบปะสนทนากันภายใน และพวกเขาไม่ได้วางแผนที่จะเป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นคนต่อไป ดังนั้นการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนต่อมาในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2543 (หลังจากที่ผู้วิจัยออกจากพื้นที่แล้ว) คนที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นบุคคลใหม่ที่ไม่ใช่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แต่เป็นกรรมการวัดบ้านคนหนึ่งที่เจ้าอาวาสวัดบ้าน และชาวบ้านที่ศรัทธาวัดบ้านให้การสนับสนุนเป็นญาติของอดีตผู้ใหญ่บ้านและเคยบวชเรียนที่วัดบ้าน คาดว่าจะสามารถประสานงานกับทุกฝ่ายทั้งกับอดีตผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาสวัดและชาวบ้านในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี

สำหรับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 สำเร็จการศึกษาในระดับเดียวกันกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 แต่ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวมีความพร้อมกว่าผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 แม้จะไม่ใช่ว่าคนหมู่บ้านนี้โดยกำเนิด แต่ก็มีญาติพี่น้องเป็นคนในหมู่บ้านมากได้ย้ายเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนานแล้วจึงสามารถทำงานร่วมกับผู้ใหญ่บ้านได้ มีคนหนึ่งมีบทบาทสำคัญมาก เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำและวางแผนในการบริหารปกครองของผู้ใหญ่บ้านจนมีการกล่าวกันว่า “ถ้าผู้ใหญ่บ้านไม่มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านคนนี้ช่วยเหลือ จะทำงานไม่เป็นแน่นอน เพราะเขามีความสามารถในการพูดเจรจาให้คำแนะนำชี้แนะถือว่าเป็นที่ปรึกษาคนสำคัญของผู้ใหญ่บ้านเลย”

5.1.1.3 คณะกรรมการหมู่บ้าน

คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) มีหมู่บ้านละ 6 คน เป็นเพศชายทั้งหมดอายุโดยเฉลี่ย 40-55 ปี ส่วนมากสำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 มีระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) 1 คน ทุกคนมีความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนเป็นอย่างดี จึงเข้ามาสู่ตำแหน่งนี้โดยการคัดเลือกด้วยการสนับสนุนจากจากกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน

ในช่วงที่ผู้วิจัยอยู่ในพื้นที่ศึกษา มีการคัดเลือกกรรมการหมู่บ้านหมู่ที่ 9 จำนวน 6 คน มีแกนนำชาวบ้านคนหนึ่งที่เป็นสมาชิกของสมาชิกราชเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สก.ขอ.) ได้ยื่นเรื่องร้องเรียนไปยังนายอำเภอว่า คัดเลือกเฉพาะแต่พวกของผู้ใหญ่บ้านเข้าไปเป็นคณะกรรมการหมู่บ้านไม่ผ่านการเห็นชอบจากชาวบ้าน และได้ส่งจดหมายไปถึงผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านให้

ปรับปรุงการบริหารงานใหม่ ผู้ใหญ่บ้านและพวกได้รับจดหมายดังกล่าวแล้วเข้าใจว่า ถูกเกณฑ์มาชาวบ้านคนนี้เขียนจดหมายกล่าวหาในทางเสื่อมเสียจึงประชุมกันที่ศาลากลางหมู่บ้าน มีชาวบ้านมาร่วมฟังการประชุมกันมากมาย ได้ส่งตัวแทนไปเรียกเกณฑ์มาชาวบ้านคนนี้ให้มาร่วมประชุมด้วยในเวลาประมาณ 3 ทุ่ม (21.00 น.) แต่เขาไม่มาเพราะเกรงจะไม่ปลอดภัยบอกว่า “พรุ่งนี้เช้าจึงจะไปร่วมประชุม เพราะปลัดอำเภอจะออกมาร่วมรับฟังปัญหาค่ะ” แต่แม้เขาจะไม่มาร่วมประชุมในคืนนั้น การประชุมก็ดำเนินไปอย่างเคร่งเครียดและลงมติดังนั้นว่า “ให้จับไล่บุคคลนี้ออกจากหมู่บ้าน เพราะเขาไม่ใช่คนหมู่บ้านนี้ด้วยเพิ่งจะย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ประมาณ 20 ปี เท่านั้น แต่เป็นคนก่อความสงบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน เนื่องจากการคัดเลือกระบบการหมู่บ้านชุดก่อนก็ได้ทำอย่างนี้ไม่เคยมีปัญหา” ต่อมานายอำเภอเมืองได้ส่งปลัดอำเภอมาประชุมร่วมเพื่อไกล่เกลี่ยให้มีการขอมความกันระหว่างผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านกับเกณฑ์มาชาวบ้านที่ส่งหนังสือร้องเรียนไปบรรยายกาศในที่ประชุมเป็นไปอย่างเคร่งเครียด มีการโต้แย้งกันเกี่ยวกับการคัดเลือกระบบการหมู่บ้าน โดยทางฝ่ายเกณฑ์มาชาวบ้านคนดังกล่าวพยายามหยิบขถึงความไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ในการคัดเลือกระบบการหมู่บ้านที่ผู้ใหญ่บ้านร่วมกับคณะกรรมการทำ ตนจึงต้องร้องเรียนไปยังนายอำเภอ ส่วนผู้ใหญ่บ้านและพวกก็พยายามที่จะพูดขับไล่เขาให้ออกไปจากหมู่บ้าน เพราะเขาไม่ใช่คนหมู่บ้านนี้จึงไม่มีสิทธิที่จะมาพูดหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาภายในหมู่บ้าน ทางด้านปลัดอำเภอก็พยายามควบคุมสถานการณ์ให้ทั้งสองฝ่ายเจรจากันด้วยเหตุผลโดยบอกว่า “ใครที่ไม่มีสิทธิไล่ใครออกจากหมู่บ้านทั้งนั้น เพราะเขามีทะเบียนบ้านและมีสิทธิที่จะอยู่ที่ใดก็ได้ตามกฎหมายบ้านเมือง” ผู้ใหญ่บ้านกล่าวว่า “อย่าเอากฎหมายมาใช้ในหมู่บ้านนี้ หนังสือกฎหมายฉบับนี้เขาก็มีเหมือนกันแต่ยังไม่ได้อ่าน” ชาวบ้านที่เข้าฟังการเจรจาที่เป็นฝ่ายของเกณฑ์มาชาวบ้านคนดังกล่าวต่างก็หัวเราะอย่างขบขัน ในคำพูดของผู้ใหญ่บ้านเช่นนั้น

ท่าทีของปลัดอำเภอที่แสดงออกในแนวทางที่ยึดถือกฎหมายเป็นหลัก ทำให้ผู้ใหญ่บ้านและพวกเดินออกจากศาลาที่ประชุมไปรวมตัวกันที่กลางถนนด้วยความไม่พอใจ และไม่ยอมเข้านั่งวงเจรจากันอีก จนกระทั่งปลัดอำเภอต้องออกจากหมู่บ้านไป พร้อมกับกล่าวกับชาวบ้านที่เหลืออยู่ในที่ประชุมว่า “ถ้าไม่สามารถจัดการปัญหาความขัดแย้งภายในหมู่บ้านนี้ได้ เขาพร้อมที่จะย้ายตัวเองออกจากพื้นที่ไปอยู่ที่อื่น” หลังจากนั้นไม่นานเขาได้ให้เกณฑ์มาชาวบ้านเขียนรายงานสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่เกี่ยวกับการบริหารงานของผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านทั้ง 2 หมู่ เพื่อเป็นข้อมูลในการพิจารณาปัญหา เกณฑ์มาชาวบ้านคนดังกล่าวได้กล่าวกับผู้วิจัย “ผมได้เขียนรายงานปัญหาภายในหมู่บ้านไปให้ปลัดอำเภอทั้งหมด เกือบ 20 ข้อ เช่น ปัญหาการความไม่โปร่งใสในการดูแลเงินในโครงการจก. (โครงการจัดสรรที่ดินทำกินแก่เกษตรกรผู้ยากไร้) ปัญหาเรื่องเงินที่ทางราชการให้ตั้งเป็นกองทุนเพื่อการเกษตรที่ต้องการเงินทุน แต่คณะกรรมการหมู่บ้านไม่ปล่อยกู้ให้

แก่เกษตรกรที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องตนเอง การที่ผู้ใหญ่บ้านไม่เข้าร่วมกิจกรรมกับวัดบ้าน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างบ้านกับวัด เป็นต้น”

5.1.1.4 นักการเมืองท้องถิ่น

นักการเมืองท้องถิ่น ได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีอยู่ 4 คน หมู่บ้านละ 2 คน จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.6) จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน 1 คน การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 1 คน อีก 2 คนได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา ทั้งหมดมีฐานะความเป็นอยู่ดีมีความพร้อมโดยมีรถกระบะเป็นพาหนะทุกคน เป็นเจ้าของร้านจำหน่ายสินค้าเครื่องใช้ในครัวเรือนและจำหน่ายน้ำมันสำหรับจักรยานยนต์ 2 คน อีกคนหนึ่งทำอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และปลูกมะเขือเทศขายส่งตลาดในเมืองเป็นอาชีพเสริมในหน้าแล้ง

สมาชิกอบต.ทั้งหมดมีอายุอยู่ในช่วง 35-40 ปี เป็นคนที่เกิดและมีญาติในหมู่บ้านสองคน คือ เป็นคนที่อยู่ตระกูลสำคัญของหมู่บ้าน ส่วนอีกสองคนเป็นคนที่มิญาติพี่น้องมาจากตระกูลอื่นแต่สามารถประสานงานเข้ากับวัดได้ทั้ง 3 วัดโดยเฉพาะกับเจ้าอาวาสวัดบ้าน แต่กับผู้ใหญ่บ้านทั้งสองหมู่บ้านไม่ค่อยสนิทสนมมากนัก ส่วนอีกสามคนมีทัศนคติไม่ตรงกับเจ้าอาวาสวัดบ้านแต่สามารถเข้ากับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านได้ดี ในด้านภารกิจนอกจากเข้าร่วมประชุม ณ ที่ทำการอบต.แล้วจะให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านที่มีต้องการ เช่น ในงานศพ งานแต่งงาน โดยจะเอารถมาช่วยในงานไม่ว่าจะเป็นการขนส่งคน สิ่งของหรือสัมภาระต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องน้ำแข็งน้ำดื่มที่ใช้ในงานพวกเขาจะเอาน้ำมาให้เป็นประจำตามคำร้องขอของเจ้าภาพ รถของพวกเขาจะมีชื่อนักการเมืองในระดับชาติของจังหวัดที่ให้การสนับสนุนอยู่ติดอยู่ เขาทำหน้าที่เป็นตัวแทนผู้ประสานงานให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้านในนามของนักการเมืองที่ตนสนับสนุน

5.1.1.5 เจ้าอาวาสวัด

เจ้าอาวาสวัดมีด้วยกัน 3 รูป คือ เจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อม ซึ่งวัดประจำหมู่บ้าน เจ้าอาวาสวัดป่าคำน้ำบัน และเจ้าอาวาสวัดป่าคำสิม ทั้งหมดไม่ใช่เป็นพระในท้องถิ่นแต่เป็นพระที่ย้ายมาจากที่อื่น

เจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อมปัจจุบันอายุ 68 ปี มีสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร เป็นพระมาจากจังหวัดกาฬสินธุ์มาเป็นเจ้าอาวาสเมื่อ พ.ศ. 2513 ประมาณ 30 ปีแล้ว โดยได้รับนิมนต์จากผู้ใหญ่บ้านขณะนั้นทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรของวัดด้วย ท่านเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “ขณะนั้นวัดนี้ไม่มีเจ้าอาวาสเพราะเจ้าอาวาสคนเก่าลาสิกขา วัดว่างเจ้าอาวาสมาประมาณ 3-4 ปี มีแต่พระที่อยู่ดูแลวัดแต่ไม่ได้เป็นเจ้าอาวาสอย่างเป็นทางการ ท่านเดินทางผ่านมาตั้งใจจะไปจังหวัดนครพนมมาพักแรมที่วัดนี้ได้

สนทนากับผู้ใหญ่บ้านที่เป็นไวยาวัจกรเข้ากันดี ทำให้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับวัดและหมู่บ้านนี้ จึงได้รับนิมนต์ให้มาเป็นเจ้าอาวาส ท่านจึงกลับไปปรึกษากับพระอุปัชฌาย์และญาติที่บ้านเกิดที่กาฬสินธุ์ ต่อมาผู้ใหญ่บ้านพร้อมกับชาวบ้านหลายคนรถก็ไปนิมนต์ท่านมาจากกาฬสินธุ์ ช่วงที่ท่านมาอยู่นั้น ชาวบ้านมีความสามัคคีกันดีมากร่วมแรงร่วมใจทุกอย่าง พออยู่ได้ 3-4 ปี จึงขยายเขตวัดออกไปด้านทิศหน้าและด้านข้างให้กว้างออกไป และสร้างเสนาสนะ (กุฏิ ศาลาการเปรียญ โรงครัว ฯลฯ) ภายในวัดหลายอย่าง” เสนาสนะที่ร่วมกับชาวบ้านสร้างในยุคแรก คือ ศาลาการเปรียญหลังใหญ่ 1 หลัง สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2519 เป็นศาลาชั้นเดียวพื้นเพปูนสูงประมาณ 70 เซนติเมตร หน้าต่างทุกบานจะมีรายชื่อของชาวบ้านที่บริจาคปัจจัยช่วยสร้างทุกบาน ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวันสำคัญต่าง ๆ เป็นประจำ ต่อมาท่านได้สร้างกุฏิที่พักสงฆ์ คือ กุฏิคัมภีร์ปัญญา เมื่อ พ.ศ. 2529 การสร้างกุฏิหลังนี้ได้ระบุชื่อผู้บริจาคเงินก่อสร้างทั้งหมดคือคณะเจ้าภาพมาจากกรุงเทพมหานคร ไม่มีรายชื่อชาวบ้านในหมู่บ้านปรากฏอยู่ สิ่งก่อสร้างต่อมา ได้แก่ หอระฆัง โรงครัว ห้องน้ำ กำแพงรอบโบสถ์และเมรุ เจ้าภาพที่บริจาคเงินส่วนมากเป็นคณะเจ้าภาพมาจากกรุงเทพมหานครเช่นกัน ไม่มีชื่อคนในหมู่บ้านที่บริจาคเงินแต่อย่างใด ชาวบ้านบอกว่า คนในหมู่บ้านได้ร่วมบริจาคตามศรัทธาและความสามารถของแต่ละคน ไม่มากเหมือนกับคณะเจ้าภาพที่มาจากกรุงเทพฯ

ความรู้สึกรักของชาวบ้านที่มีต่อเจ้าอาวาสวัดบ้าน มีทั้งที่ให้ความเคารพศรัทธาและที่ไม่เคารพศรัทธา ชาวบ้านที่ศรัทธาเห็นว่า ท่านทำถูกต้องแล้วที่พาคณะเจ้าภาพจากที่อื่นมาสร้างช่วยทำให้วัดมีสิ่งก่อสร้างพร้อมโดยที่คนในหมู่บ้านไม่ต้องบริจาค และสิ่งที่สร้างไว้ก็ไม่ไปไหนตกเป็นสมบัติของวัด ส่วนชาวบ้านที่ไม่เคารพศรัทธากล่าวหาท่านว่า เอาชื่อของวัดและหมู่บ้านไปแสวงหาผลประโยชน์จากคนต่างถิ่น และไม่มีควมโปร่งใสในการจัดการเงินของวัดที่ได้รับจากการบริจาค จึงพยายามที่จะเข้ามาตรวจสอบฐานะทางการเงินของวัดจนมีเรื่องฟ้องร้องกัน ต่อมาทางคณะสงฆ์อำเภอเมืองได้เข้าร่วมไกล่เกลี่ยปัญหาโดยแต่งตั้งกรรมการวัดจำนวน 8 คน มารับผิดชอบเรื่องเงินภายในวัดแทนเจ้าอาวาส การกล่าวหาเรื่องเงินต่อเจ้าอาวาสจึงยุติลง

ด้านความประพฤติส่วนตัวของเจ้าอาวาส ชาวบ้านกล่าวว่า มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ส่วนดี คือ การให้ความสำคัญกับการสร้างเสนาสนะ สร้างถาวรวัตถุให้แก่วัดมาก สิ่งปลูกสร้างภายในวัดจึงมีพร้อม เพราะมีความสามารถในการนำคณะผู้ใจบุญทั้งหลายจากต่างถิ่น มาทอดผ้าป่าทอดกฐินหรือทำบุญเป็นประจำ ชาวบ้านไม่ต้องเดือดร้อนเรื่องการบริจาคเงินให้แก่วัด และการส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณรที่เป็นคนในท้องถิ่น ด้วยการเปิดเป็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรม เปิดทำการสอนนักธรรมชั้นตรีถึงนักธรรมชั้นเอกมาประมาณ 15 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2515-2529 ในแต่ละปีมีพระภิกษุสามเณรพำนักอยู่โดยเฉลี่ยปีละ 10 รูป หลังจากเรียนจบจากที่นี่แล้วจะส่งไปศึกษาต่อที่สำนักเรียนในจังหวัดกาฬสินธุ์ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของท่าน แม้ว่าตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา

จะไม่มีการเรียนการสอนแต่ก็ยังส่งสามเณรไปศึกษาต่อที่จังหวัดกาฬสินธุ์ทุกปีปีละ 4-5 รูป ส่วนเสียของท่าน คือ มักว่ากล่าวชาวบ้านที่ไม่ศรัทธาต่อท่านที่ชอบหาเรื่องใส่ท่าน ผ่านทางชาวบ้านที่มาทำบุญ ชอบพูดถึงความบกพร่องของคนอื่น ไม่ออกบิณฑบาต และไม่สนใจคำแนะนำของชาวบ้านที่ศรัทธาต่อท่านและวัดที่ต้องการให้ท่านปรับเปลี่ยนความประพฤติ ความสัมพันธ์กับผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านทั้งสองหมู่และชาวบ้านจึงไม่ค่อยราบรื่นนัก ทำให้มีการฟ้องร้องกล่าวโจมตีกันเป็นประจำในเรื่องต่าง ๆ เช่น การเงินของวัด การหมิ่นประมาทในเรื่องส่วนตัว การโจรกรรมทรัพย์สินของวัด เป็นต้น จนกระทั่งมีการสร้างวัดป่าขึ้นมาเพื่อเป็นที่รองรับการทำบุญของชาวบ้านที่ไม่ชอบเจ้าอาวาสวัดบ้าน ชาวบ้านบางคนบางกลุ่มที่เคยศรัทธาวัดบ้านก็ไม่เข้าหรือไม่ก็ไปวัดป่า

เจ้าอาวาสวัดป่าคำน้ำบัน เป็นชาวจังหวัดอุบลราชธานี ลูกศิษย์ของหลวงพ่อบุชา สุภัทโท วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี อายุประมาณ 36 ปี มาอยู่ได้ประมาณ 2-3 ปี เป็นเจ้าอาวาสรูปที่ 3 ท่านกล่าวกับผู้วิจัยว่า “ชาวบ้านยังไม่ไว้ใจ เพราะเจ้าอาวาสรูปก่อนได้สร้างความเสื่อมเสียไว้มาก่อนลาสิกขา จึงต้องอาศัยเวลาเป็นเครื่องพิสูจน์” จึงไม่มีบทบาทต่อพฤติกรรมของชาวบ้านมากนักนอกจากเที่ยวบิณฑบาตตามปกติ เพราะเป็นพระป่าไม่ได้สัมพันธ์กับชาวบ้านมากนัก ลักษณะส่วนตัวเป็นคนสงบ ชอบการบำเพ็ญเพียรทางด้านการนั่งกรรมฐานเจริญภาวนาตามแบบของพระป่าสายหลวงพ่อบุชา และความสัมพันธ์กับพระวัดบ้านไม่ปกตินัก เพราะชาวบ้านที่ศรัทธาวัดนี้เป็นคนละพวกกับชาวบ้านที่ศรัทธาวัดบ้าน และไม่ร่วมพิธีกรรมหรือสมาคมกับพระในท้องถิ่นนอกจากพระสายเดียวกัน

ส่วนเจ้าอาวาสวัดป่าคำสิม (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นชาวจังหวัดยโสธรเป็นเจ้าอาวาสได้ 4 ปี อายุประมาณ 36 ปี เป็นเจ้าอาวาสรูปที่ 2 ของวัด มาสร้างวัดพร้อมกับเพื่อนที่เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก หลังจากเจ้าอาวาสรูปแรกลาสิกขาจึงได้เป็นเจ้าอาวาสแทน มีความสามารถในการก่อสร้าง โดยสิ่งที่ปลูกสร้างภายในวัดท่านกับพระในวัดสร้างเอง เพราะเป็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่ชาวคุ้มคำดาสิมให้ความเคารพศรัทธาและมีความเป็นกันเองกับชาวบ้านมาก ชาวคุ้มเรียกท่านว่า “ครูบา” กันจนติดปาก ด้านลักษณะนิสัยส่วนตัว เป็นคนที่ปรับตัวเข้ากับชาวบ้านได้ดีไม่ถือตัว เป็นคนพูดจาตรงไปตรงมา สนับสนุนคุณเคยและให้ความเคารพนับถือเจ้าอาวาสวัดบ้าน (วัดไผ่ล้อม) ที่เป็นพระมหานิกาย ถ้ามีงานบุญต่าง ๆ จะนิมนต์ท่านร่วมกับเจ้าอาวาสวัดบ้านเสมอ

5.1.2 ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ

5.1.2.1 ประธานกลุ่มแม่บ้าน

ประธานกลุ่มแม่บ้านมีอยู่ 2 คน คือ ประธานกลุ่มแม่บ้านหมู่ 2 และประธานกลุ่มแม่บ้านหมู่ 9 ทั้งสองคนอยู่ในตระกูลคำลือไชยแต่ไม่ได้เป็นญาติกัน เพียงแต่มีนามสกุลเหมือนกันเท่านั้น

ประธานกลุ่มแม่บ้านหมู่ 2 อายุ 49 ปี จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นบุตรของครอบครัวที่มีญาติพี่น้องรับราชการทั้งหมด มีเขาคนเดียวที่ทำอาชีพเกษตรกรรม มีรายได้จากการทำงานรับเหมาก่อสร้างของสามีและรับจ้างทั่วไป ความเป็นอยู่ของครอบครัวไม่เดือดร้อนข้าวมีเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี มีรถกระบะเป็นพาหนะในการเดินทาง บ้านสองชั้นทรงสมัยใหม่ มีความสนิทสนมกับนักการเมืองในท้องถิ่น มีสามีเป็นผู้ทำงานรับเหมาก่อสร้างร่วมกับนักการเมืองท้องถิ่นที่เคยมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านแต่ปัจจุบันย้ายเข้าไปอยู่ในตัวเมือง เคยร่วมกับสมาชิกของกลุ่มแม่บ้านตั้งกลุ่มเย็บผ้าได้รับการสนับสนุนจักรเย็บผ้าจากราชการมาให้ 20 เครื่อง ให้สมาชิกรนำเครื่องจักรไปเย็บผ้าที่บ้านไม่ได้รวมตัวกันเย็บเป็นกลุ่ม ทำอยู่ได้ไม่นานจึงล้มเลิกไปจักรเย็บผ้าอยู่ที่บ้านของสมาชิกแต่ละคนไม่ได้ส่งคืนกลุ่มถือเอาเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านกลุ่มไม่มีกิจกรรมทำร่วมกัน พยายามขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐและนักการเมือง แต่ยังไม่ได้รับการสนับสนุน เขาบอกว่า “เคยเสนอเรื่องขอเงินสนับสนุนการทำกิจกรรมจากองค์การบริหารส่วนตำบลกำลังจะได้รับการสนับสนุน แต่ผู้ใหญ่บ้านไปพูดกับคณะผู้พิจารณาเรื่องว่ากิจกรรมดังกล่าวยังไม่ได้รับความเห็นชอบจากเขา กลุ่มแม่บ้านจึงไม่ได้รับเงินสนับสนุนเพื่อทำกิจกรรม”

เกี่ยวกับภาพพจน์ สมาชิกของกลุ่มมักจะกล่าวถึงเขาในทางที่เสื่อมเสียว่า “ในบ้านเรือนของประธานกลุ่มแม่บ้านมีสิ่งของที่กลุ่มได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน เก็บไว้มากมายโดยไม่ยอมแจกจ่ายให้แก่สมาชิกคนอื่น”

ประธานกลุ่มแม่บ้านหมู่ที่ 9 อายุ 52 ปี จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นบุตรของอดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 สามีเป็นนักการเมืองโรงเรียนประจำหมู่บ้านรายได้ประมาณ 11,300 บาท/เดือน รายได้หลักของครัวเรือนมาจากเงินเดือนสามี ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวอยู่ในฐานะดีไม่มีความเดือดร้อน เคยเป็นประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรทั้งสองหมู่ได้ร่วมกับสมาชิกกลุ่มภายในหมู่บ้านปลูกข้าวโพดและพืชผักสวนครัวในที่สาธารณะ ชาวบ้านเรียกว่าโครงการ “สปริงเกอร์” เมื่อ พ.ศ. 2533-2534 ได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนเมล็ดพันธุ์และปุ๋ยจากหน่วยงานราชการ แต่ประสบปัญหาด้านการตลาดรับซื้อ เพราะพืชผักที่ปลูกแล้วขายได้ในราคาต่ำและไม่มีตลาดรองรับจึงล้มเลิก

การปลูกไป ปัจจุบันพื้นที่สาธารณะดังกล่าวคณะกรรมการหมู่บ้านให้เกษตรกรคนหนึ่งที่เป็นคนในหมู่บ้านเช่าทำการปลูกอ้อยมาหลายฤดูกาลผลิตแล้ว

กลุ่มแม่บ้านทั้งสองกลุ่มปัจจุบันไม่ได้ทำกิจกรรมผลิตร่วมกัน แต่จะทำงานบริการสังคมอื่น ๆ ที่มีในหมู่บ้านตามโอกาสที่มีการจัดงาน เช่น ในงานทอดผ้าป่าหรือกุศลช่วยทำอาหาร และต้อนรับแขกที่นำผ้าป่าหรือกุศลมาทอดถวายที่วัดหรือที่โรงเรียน การต้อนรับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มาตรวจเยี่ยมหมู่บ้านตามคำขอร้องขอของเจ้าของคณะกรรมการที่เป็นเจ้าของงาน ไม่ว่าจะเป็นเจ้าอาวาสวัด ผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้านที่มอบหมายงานให้รับผิดชอบ ช่วงที่ผู้วิจัยจัด “โครงการบรรพชาสามเณรและอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อน ถวายเป็นพระราชกุศล” เมื่อต้นปี พ.ศ. 2542 ก็ได้กลุ่มแม่บ้านทั้งสองหมู่บ้านนี้มาช่วยงานรับผิดชอบด้านการทำอาหารในโรงครัวทั้งหมด

5.1.2.2 หัวหน้าคุ้ม

หัวหน้าคุ้มในหมู่บ้านมีทั้งหมด 27 คน ตามจำนวนของคุ้ม (คุ้มเป็นชื่อของเขตการปกครองในชุมชนที่ตั้งขึ้นตามมติของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อช่วยต่อการบริหารปกครองและการเรียกขานครวเรือนอยู่ในบริเวณเดียวกัน) ข้อมูลเฉพาะของหัวหน้าคุ้มทั้ง 27 คน คือ เป็นเพศชายทั้งหมดอายุโดยเฉลี่ย 50 ปีขึ้นไป ทำอาชีพเกษตรกรรมเหมือนกับชาวบ้านคนอื่น ตั้งครอบครัวอยู่ในคุ้มนั้นมาเป็นเวลานาน มีฐานะความเป็นอยู่ค่อนข้างดีพอสมควรและมักเข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นที่วัดโรงเรียนหรือหมู่บ้าน บทบาทหน้าที่ของผู้ที่เป็นหัวหน้าคุ้มไม่มีการกำหนดไว้อย่างชัดเจน แต่ที่เห็นปฏิบัติอยู่คือ บทบาทที่เกี่ยวกับปัญหาของคนภายในคุ้ม โดยให้ความร่วมมือกับผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและทางวัด ได้แก่ การสำรวจรายชื่อสมาชิกในครัวเรือนภายในคุ้มที่ไม่มีงาน การป้องกันการระบาดของโรคร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน(อสม.) และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย การรวบรวมเงินจากครัวเรือนภายในคุ้มเพื่อไปสมทบทำบุญกับหมู่บ้านอื่นที่มีใบฎีกาบอกบุญมาถึงเจ้าอาวาส โดยร่วมมือกับทายกของวัด

วาระการเป็นของหัวหน้าคุ้มไม่มีกำหนดที่แน่นอน ส่วนมากเป็นไปจนเสียชีวิตหรือผู้ที่เป็นต้องการลาออกแล้วให้คนอื่นมาเป็นแทน ด้วยการคัดเลือกให้ความเห็นชอบของสมาชิกภายในคุ้ม

5.1.2.3 เฒ่าจ้ำ

เฒ่าจ้ำ หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ในด้านพิธีกรรมเพื่อบวงสรวง สักวณและติดต่อกับผีปู่ตาหรือผีบรรพบุรุษที่เป็นหลักของหมู่บ้าน นับตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบันประมาณ 180 ปี มีเฒ่าจ้ำมาแล้ว 4 คน มีประวัติความเป็นมาโดยสังเขปดังนี้

เฒ่าจ๋าคคนแรก ไม่ทราบชื่อ เป็นเฒ่าจ๋ามาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้านเป็นตระกูลคำลือไชย ขณะที่เสียชีวิตมีอายุประมาณ 90 ปี คนที่สอง ชื่อ คุณตาทองคำ คำลือไชย เสียชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2537 อายุประมาณ 114 ปี เป็นเฒ่าจ๋ามาตั้งแต่อายุ 60 กว่าปีหลังจากที่เฒ่าจ๋าคคนแรกเสียชีวิต เป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพนับถือจากชาวบ้านมากเป็นผู้ที่มีอายุมากที่สุดในหมู่บ้าน ถือว่าเป็นหลักของหมู่บ้าน ถ้าชาวบ้านคนใดในหมู่บ้านจัดงานในบ้านเรือนหรือทำบุญจะนำเอาอาหารมาให้เป็นประจำ เพื่อเป็นการบอกกล่าวหลักของหมู่บ้าน และเพื่อความเป็นสิริมงคลให้เกิดความสงบสุขขึ้นในครัวเรือนนั้น

คนที่สาม ชื่อ ตาปา ทองโสม อายุประมาณ 75 ปี ลักษณะเฉพาะตัวเป็นคนที่มีความเชื่อในเรื่องวิญญาณและอำนาจเหนือธรรมชาติมาก ทำหน้าที่เป็นคนทรงหรือนั่งทางในทำนายทายทัก เวลาชาวบ้านเจ็บป่วยโดยไม่มีสาเหตุ ชาวบ้านเรียกว่า “หมอธรรม” ได้รับการคัดเลือกเป็นเฒ่าจ๋ามาเมื่อ พ.ศ. 2538-2541 ต่อมาได้ลาออกและไปอยู่หมู่บ้านอื่น สาเหตุการลาออก เจ้าอาวาสวัดบ้านบอกว่า “ในปี 2540 ทางวัดได้สร้างเมรุขึ้น เฒ่าจ๋าก็แสดงอาการลักษณะเหมือนผีเข้า ชาวบ้านเรียกอาการนี้ว่า “ผีสูน” และพูดว่า “ผีปู่ตาไม่พอใจ สร้างเมรุทำไมป่าช้าก็มีอยู่แล้ว” เพราะในช่วงก่อนหน้านี้นี้ 1 ปี คณะกรรมการหมู่บ้านนำโดยผู้ใหญ่บ้านทั้งสองหมู่ได้สร้างเชิงตะกอนเป็นที่เผาศพถาวรพร้อมกับศาลาตั้งศพ เพื่อบำเพ็ญกุศลตามประเพณีทางศาสนาไว้ที่ป่าช้า” ท่านจึงให้ทายกวัดไปตามเฒ่าจ๋ามาเพื่อจะถามว่า “ผีปู่ตาเข้าสิงจริงไม่ เหตุใดจึงไม่พอใจหรือว่าเฒ่าจ๋าคเป็นบ้า” แต่ชาวบ้านบอกว่า “พอคนนี้เป็นเฒ่าจ๋าก็ขึ้นราคาค่าบูชาบวงสรวงผีปู่ตา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “คาย” สูงขึ้นกว่าแต่ก่อน” ชาวบ้านหลายคนเมื่อมีเรื่องที่จะต้องครอบหรือบอกกล่าวต่อผีปู่ตา จึงไม่พอใจที่จะบูชาผีปู่ตาผ่านเฒ่าจ๋าคจึงพากันไปทำพิธีติดต่อกับผีปู่ตาเอง โดยมีคนแก่เฒ่าที่เป็นญาติของตน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ทำหน้าที่ให้

ส่วนคนปัจจุบันคนที่ 4 อายุประมาณ 60 ปี เมื่อ พ.ศ. 2542 ขณะเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านของหมู่ที่ 2 ด้วย เนื่องจากเฒ่าจ๋าคคนก่อนไม่เป็นที่น่าเชื่อถือของชาวบ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านจึงใช้วิธีการคัดเลือกบุคคลเป็นเฒ่าจ๋าคด้วยพิธีการ “เสี่ยงเซียมซี” เป็นวิธีการคัดเลือกทางไสยศาสตร์ มีลำดับขั้นตอน ดังนี้ (1) เชิญหรือนิมนต์ผู้ทำพิธีในการเสี่ยงมาประกอบพิธีให้ ส่วนใหญ่จะเป็นพระจากต่างถิ่นที่มีความสามารถในทางไสยศาสตร์ (2) จัดเตรียมสถานที่ประกอบพิธีซึ่งใช้ป่าคอนปู่ตาเป็นที่ประกอบพิธีกรรม (3) ผู้ใหญ่บ้านหรือกรรมการหมู่บ้านประกาศเชิญชวนชาวบ้านให้เข้าร่วมสังเกตพิธีดังกล่าว และ (4) ประกอบพิธีกรรมตามลำดับ คือ คนที่เป็น “เซียมซี” เข้าไปในวงสายสิญจน์ซึ่งเป็นเขตกำหนดพิธีกรรม เมื่อผู้นำทางไสยศาสตร์ร้ายมนต์แล้ว คนที่เป็น “เซียมซี” นี้วิ่งไปในอาการที่ตกอยู่ในภวังค์คือไม่รู้สีกตัว ถ้าเขาวิ่งไปหยุดตรงบ้านของใครคนนั้นได้รับการตั้งให้เป็น “เฒ่าจ๋าค” ของหมู่บ้าน

แต่จำคนนี้ทำหน้าที่ได้ประมาณ 2 ปีมีเสียงตำหนิโดยเฉพาะการให้เพิ่มจำนวนของสิ่งบูชาปีศาจในส่วนของแต่ละและไถ่ต้ม จึงทำให้ถูกมองว่า เป็นการกระทำแสวงหาผลประโยชน์ของเผ่าตัวเอง มากกว่าที่จะช่วยชาวบ้านที่เดือดร้อนอย่างจริงจัง

5.1.2.4 ประธานกองทุนยา

ประธานกองทุนยาเป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 เป็นข้าราชการครู สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ทำหน้าที่เป็นประธานมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งกลุ่ม มีความสามารถในการทำงานด้านเอกสารบัญชี การทำความเข้าใจให้แก่บรรดาสมาชิกของกลุ่มกองทุนและการประสานงานกับผู้นำที่เป็นทางการในท้องถิ่น บทบาทและหน้าที่ที่กระทำอยู่ในฐานะเป็นประธานของกลุ่ม ได้แก่ การประสานงานกับสมาชิกภายในกลุ่ม การเก็บรักษาบัญชีการเงินของกลุ่ม การประชุมเพื่ออนุมัติการปล่อยเงินกู้ให้แก่สมาชิกที่มีความประสงค์จะไปลงทุนประกอบอาชีพ การชี้แจงบุคคลของกลุ่มและการแบ่งปันผลประโยชน์แก่สมาชิกประจำปี

5.1.2.5 แกนนำของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

แกนนำสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สก.ยอ.) อายุ 43 ปี สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 เคยบวชเป็นพระมาก่อน ขณะที่เป็นพระนั้นเป็นพระนักเทศน์ที่มีความสามารถในการแสดงธรรมบรรยายธรรมมารูปหนึ่ง หลังจากลาสิกขาชาวบ้านเรียกเขาว่า “จารย์” ตลอด (คำว่า “จารย์” เป็นคำย่อมาจากคำว่า “อาจารย์” ที่นิยมใช้เรียกบุคคลที่เคยบวชเป็นพระได้ผ่านพิธีเถรภิเษก (พิธีสดหรือทรงน้ำ) มาแล้ว ภายหลังได้ลาสิกขาออกมาเป็นฆราวาส) เป็นคนในตำบลอื่นย้ายเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนี้ประมาณ 15 ปี ในช่วงที่ย้ายเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนี้ในระยะแรก ไม่ได้เข้ามิมบทบาทร่วมกิจกรรมกับคนในหมู่บ้านเลยเพราะไม่ค่อยได้อยู่บ้านส่วนใหญ่ไปค้าขายต่างถิ่น โดยทำงานเป็นพ่อค้าจำหน่ายไม้ปัดฝุ่นที่ทำด้วยขนไก่อ้นำไปจำหน่ายตามจังหวัดต่าง ๆ จนฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวในเกณฑ์พอมีกินมีใช้ไม่เดือดร้อนมีบ้านอยู่และมีรถกระบะถึง 2 คัน แม้จะเป็นรถเก่าก็ตาม สามารถมีเงินส่งบุตรศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้ หลังจากที่หยุดอยู่กับบ้านไม่ได้จำหน่ายไม้ปัดฝุ่นที่ทำด้วยขนไก่อ เริ่มเข้ามิมบทบาทในหมู่บ้านมากขึ้นด้วยการทำหน้าที่เป็นประชาสัมพันธ์หรือโฆษกให้กับวัดป่าคำน้ำมูลอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมามีความไม่ลงรอยกับกลุ่มผู้นำที่พยายามเข้าไปมิมบทบาทในวัดป่าคำน้ำมูลด้วย เขาจึงถอยตัวออกจากวัดป่าคำน้ำมูลมาเข้าวัดไผ่ล้อมหรือวัดบ้าน และได้ทำหน้าที่เป็นผู้ประชาสัมพันธ์ประจำวัดไผ่ล้อม มีความคุ้นเคยกับหลวงพ่ोज้าอาวาสและเข้ามาทำบุญที่วัดเป็นประจำ สร้างความไม่พอใจให้แก่ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านที่ศรัทธาวัดป่ามาก มีการกล่าวโจมตีให้ร้ายเขาตลอดเวลา

ต่อมาได้ร่วมกับชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมกับสมาชิกราชบัณฑิตยสถาน เพื่อต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมจากโครงการของรัฐ และเสนอปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านที่เผชิญอยู่ ทำให้เขาโดดเด่นในฐานะเป็นนักเคลื่อนไหวต่อสู้กับความอยุติธรรมทั้งในหมู่บ้านและระดับจังหวัด จนมีความขัดแย้งกับผู้นำอย่างรุนแรง ถึงขั้นที่ผู้ใหญ่บ้านและพวกได้มีมติร่วมกันที่จะขับไล่เขาให้ย้ายออก เพราะเขาได้ตรวจสอบการทำงานของผู้ใหญ่บ้านพร้อมทั้งได้ทำรายงานไปยังนายอำเภอถึงความไม่ปกติในหมู่บ้านที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ทั้ง ๆ ที่ตนเองไม่ใช่คนหมู่บ้านนี้โดยกำเนิด เขาถูกกล่าวหาว่า “เป็นพวกที่ชอบยุ่งกับเรื่องของคนอื่น” ในช่วงที่มีการเลือกตั้งได้เป็นอาสาสมัครขององค์กรประชาชนตรวจสอบการเลือกตั้ง จนกระทั่งทำให้มีการประกาศไม่รับรองผลการเลือกตั้งและให้มีการเลือกตั้งใหม่

5.1.2.6 ไวยาวัจกร

ไวยาวัจกร หมายถึง ชาวบ้านที่เข้าไปมีส่วนร่วมดูแลรักษาช่วยเหลือ และพัฒนาวัดร่วมกับเจ้าอาวาสวัด ในชุมชนแห่งนี้มีไวยาวัจกรที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการอยู่วัดเดียวคือไวยาวัจกรของวัดไผ่ล้อมที่เป็นวัดบ้าน ขณะที่อีกสองวัด คือ วัดป่าคำน้ำบันและวัดป่าคำสิมจะมีทายกที่เจ้าอาวาสและชาวบ้านผู้ศรัทธาเลื่อมใสวัดมอบหมายกันเองภายใน ให้เป็นผู้ทำหน้าที่เหมือนไวยาวัจกร ยังไม่มีการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ

ไวยาวัจกรของวัดไผ่ล้อม (วัดบ้าน) ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากคณะสงฆ์จังหวัดมุกดาหาร เป็นน้องชายของผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 อายุประมาณ 40 ปี สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น มีความสามารถในวางแผนต่อรองและการเจรจาร่วมกับคนอื่น ในวงสนทนาของชาวบ้านที่วัดเกี่ยวกับเรื่องของวัดหรือของหมู่บ้านเขาจะเป็นคนให้ความรู้คำแนะนำกับชาวบ้านที่ร่วมวงสนทนาเสมอ ได้รับการเรียกจากชาวบ้าน “จารย์” เพราะเคยบรรพชาและอุปสมบทมาหลายปีที่วัดนี้หลายพรรษาและเดินทางมาเรียนที่กรุงเทพฯ เป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่เจ้าอาวาส เคยทำงานเป็นลูกจ้างประจำของหน่วยงานของรัฐวิสาหกิจแห่งหนึ่งแล้วลาออก และไปทำงานในประเทศแถบตะวันออกกลางอยู่หลายปีกลับมาสร้างบ้านและได้รับมรดกจากยายเป็นที่มรดกหลายสิบไร่พร้อมทั้งรถกระบะ ปัจจุบันเป็นผู้รับเหมางานเดินสายไฟฟ้ากับหน่วยงานของรัฐ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายจังหวัด เช่น จังหวัดมุกดาหาร นครพนม สกลนคร อุดรธานี เป็นต้น โดยร่วมหุ้นกับเพื่อน และนักการเมืองท้องถิ่นของจังหวัดเป็นผู้ถือหุ้น เป็นสมาชิกสมาชิกราชบัณฑิตยสถาน (ส.ก.ย.) คนหนึ่ง และทำหน้าที่เป็นคนขับรถให้ท่านเจ้าอาวาสด้วย ได้รับการแต่งตั้งต่อจากไวยาวัจกรคนก่อน เมื่อปี พ.ศ. 2538 พร้อมกับคณะกรรมการวัดอีก 8 คน หลังจากที่หลวงพ่เจ้าอาวาสถูกชาวบ้านบางกลุ่มโจมตี

ในเรื่องการเงินของวัด ทางเจ้าอาวาสจึงได้สรรหาบุคคลในหมู่บ้านที่มีความเหมาะสมในการทำงานด้านการเงินของวัดและทำงานร่วมกับเจ้าอาวาสในด้านอื่น ๆ

การสรรหาบุคคลที่จะสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านของหมู่ 2 ในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2543 เขามีบทบาทสำคัญร่วมกับกรรมการวัดคนอื่น ๆ จนทำให้บุคคลที่กรรมการวัดสรรหาได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งก็เป็นหนึ่งในคณะกรรมการวัดไฟลื้อมคนหนึ่ง ที่ได้รับการสนับสนุนหลวงพ่เจ้าอาวาสและชาวบ้านที่ศรัทธาวัดบ้านทั้งหมด อย่างไรก็ตาม เขาก็ไม่ได้รับความไว้วางใจจากเจ้าอาวาสวัดมากนัก โดยเฉพาะในเรื่องการดูแลเงินของวัด เพราะมีความประพฤติบางอย่างที่ไม่โปร่งใส จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเขากับเจ้าอาวาสอยู่ในวงจำกัด

5.1.2.7 ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน

ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เป็นบุคคลที่มีความรู้มีประสบการณ์และเคยมีบทบาทในการเป็นผู้นำ มีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านมาก่อน ประกอบด้วยอดีตผู้ใหญ่บ้าน นักการเมือง และข้าราชการดำรงอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน

1) อดีตผู้ใหญ่บ้าน เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านของบ้านสามขาทั้งหมด ขณะนั้นยังไม่ได้แบ่งการปกครองออกเป็นสองหมู่ ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498-2516 ปัจจุบันอายุ 85 ปี เป็นผู้มืบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้านในระยะแรกของการพัฒนาร่วมกับหน่วยงานราชการ ตั้งแต่การวางแผนผังตัดถนนภายในหมู่บ้านในปี 2502 การพาชาวบ้านไปตัดต้นไม้จากป่าของหมู่บ้านมาทำเป็นเสาไฟฟ้า มาสร้างสถานีอนามัยประจำหมู่บ้านในปี 2509-2510 การนิมนต์พระมาเป็นเจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน การคุ้มครองรักษาที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านให้เป็นทรัพยากรของคนทั้งหมู่บ้าน จนถึงการร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐปราบปรามโจรขโมยในท้องถิ่นอย่างเด็ดขาด และเป็นไวยาวัจกรร่วมพัฒนาวัดร่วมกับเจ้าอาวาสวัดมาตั้งแต่ท่านมาเป็นเจ้าอาวาสจนถึงปัจจุบัน

2) นักการเมืองที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านประมาณ 30 ปีมาแล้วระยะแรกเข้ามาในฐานะเป็นหัวหน้าอาสาสมัครพัฒนา (อส.) ได้วางแผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของหมู่บ้านร่วมกับผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ด้วยการติดต่อกับหน่วยงานรัฐให้นำไฟฟ้าเข้ามาเปิดให้บริการแก่ชาวบ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 และพาชาวบ้านสร้างสถานีอนามัยประจำหมู่บ้านร่วมกับผู้นำชุมชน เป็นบุคคลแรกที่เข้ามาบุกเบิกพัฒนาหมู่บ้าน จึงเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านมากต่อมาได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (สส.) ได้รับการเลือกตั้งเป็นอยู่หลายสมัย ปัจจุบันเป็นนักการเมืองระดับจังหวัด แม้จะย้ายเข้าไปอยู่ในเมืองแล้วแต่ยังมีความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนและชาวบ้านอยู่ สำหรับบ้านเรือนที่เขาสร้างไว้ในหมู่บ้านให้ลูกชายอยู่กับลูกสะใภ้

3) ข้าราชการตำรวจอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เป็นคนจังหวัดกาฬสินธุ์เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2528 คู่เนกกับหลวงพ่อบุญเจ้าอาวาสวัดมาก เคยเป็นโฆษกประจำวัดอยู่หลายปีมีความสามารถในการประชาสัมพันธ์ประสานงานและทำงานร่วมกับชุมชน เป็นตำรวจพัฒนาที่รับผิดชอบงานด้านจิตวิทยาชุมชนและชุมชนสัมพันธ์ ในขณะที่ตำรวจตระเวนชายแดนได้มาตั้งฐานปฏิบัติการอยู่ที่ดินสาธารณะของหมู่บ้าน มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างพระสงฆ์ คณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้าน ได้ริเริ่มก่อตั้งคุ้มขึ้นภายในหมู่บ้านออกเป็น 27 คุ้มจัดให้มีการประกวดคุ้มและให้รางวัลคุ้มที่มีความสะอาดสวยงาม ส่งเสริมให้ชาวบ้านตั้งกลุ่มสัจจะ ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีของหมู่บ้าน เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การได้ส่งหมู่บ้านเข้าประกวดจนได้รับรางวัลในระดับจังหวัด ปัจจุบันนี้ไม่ได้เข้าร่วมกับกิจกรรมที่จัดขึ้นในหมู่บ้านเหมือนเดิมทั้งที่วัดและหมู่บ้าน ได้ย้ายครอบครัวไปอยู่ที่ไร่ของตนเองใกล้กับวัดป่าคำน้ำบันดูแลกิจการฟาร์มเลี้ยงไก่ขนาดใหญ่ของตนเอง และย้ายไปเป็นตำรวจประจำสถานีตำรวจภูธรตำบลคำป่าหลาย

5.1.2.9 ผู้นำที่เป็นข้าราชการ

ผู้นำที่เป็นข้าราชการมีที่ทำงานตั้งอยู่ใน ได้แก่ ผู้อำนวยการโรงเรียนประจำหมู่บ้าน หัวหน้าสถานีอนามัย หัวหน้าสำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัด

1) ผู้อำนวยการโรงเรียนประจำหมู่บ้าน เป็นข้าราชการครูระดับ 8 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี เป็นคนอำเภอคอนสาร ในจังหวัดมุกดาหาร เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนประมาณ 7 ปี ขณะนี้ได้ย้ายไปอยู่ที่อื่นแล้ว ในช่วงที่ดำรงตำแหน่งอยู่ เมื่อถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา วิสาขบูชา เป็นต้น จะนำนักเรียนมาร่วมกิจกรรมกับทางวัดบ้านเป็นประจำ แต่ไม่มีกิจกรรมร่วมกับหมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านจึงค่อนข้างจะห่างเหิน

2) หัวหน้าสถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน เป็นพนักงานสาธารณสุขชุมชนระดับ 6 เข้ามาดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าสถานีอนามัยประมาณ 20 ปี มีพนักงานสาธารณสุขชุมชนที่ทำงานร่วมกันอยู่ 2 คน ได้แต่งงานมีครอบครัวกับหญิงสาวในหมู่บ้าน มีสถานภาพเป็นคนในหมู่บ้านโดยสมบูรณ์สามารถประสานงานกับผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการได้ดี ถ้าชาวบ้านเจ็บป่วยไข้ไม่สามารถเดินทางมาพบที่สถานีอนามัยได้ เขาจะไปดูแลรักษาให้คำแนะนำถึงบ้าน ชาวบ้านมักจะเรียกเขาว่า “หมอ” ทุกครั้งที่พูดถึงเขา

3) หัวหน้าสถานีพัฒนาที่ดินจังหวัด ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าสถานีตั้งแต่เปิดที่ทำการใหม่ ได้ทำงานร่วมกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การขุดสระให้ชาวบ้าน การจ้างแรงงานในหมู่บ้านมาเป็นลูกจ้าง การแจกเมล็ดพันธุ์พืชไปให้ชาวบ้านเกษตรกรที่มีความต้องการนำ

ไปเพาะปลูกในที่ของตนเอง เป็นต้น เขาได้รับทราบปัญหาของคนในหมู่บ้านเป็นอย่างดี จึงวางบทบาทของตนในการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านอย่างระมัดระวัง

5.2 ด้านสถาบันหรือองค์กรชุมชน

สถาบัน หมายถึง องค์กรหรือกลุ่มที่มีอยู่ในชุมชนเป็นพลังในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิต ความเข้มแข็ง และการพัฒนาของชุมชนได้ มี 3 คือ สถาบันที่เป็นทางการ สถาบันที่ไม่เป็นทางการ และสถาบันทางเศรษฐกิจ

สถาบันที่เป็นทางการ ได้แก่

- 1) วัดหรือสำนักสงฆ์
- 2) คณะกรรมการวัด
- 3) คณะกรรมการหมู่บ้าน
- 5) อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน
- 6) กลุ่มนักรบเมืองทองถิ่น
- 7) โรงเรียนและศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก
- 8) สถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน
- 9) สถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดมุกดาหาร
- 10) ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัดมุกดาหาร

สถาบันที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่

- 1) กลุ่มแม่บ้าน
- 2) กองทุนยา
- 3) กองทุนคู้ม
- 4) สมาชิกสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

สถาบันทางเศรษฐกิจ

- 1) ตลาดชุมชน
- 2) กลุ่มผู้ใช้น้ำ

5.6.1 สถาบันที่เป็นทางการ

5.2.1.1 วัดในชุมชน

วัดในชุมชนมี 3 วัด คือ วัดไผ่ล้อม วัดป่าคำน้ำนุ่น และวัดป่าคำตาสิม

วัดแรก ได้แก่ วัดไผ่ล้อม ชาวบ้านเรียกว่า “วัดบ้าน” ขณะที่คนหมู่บ้านอื่นจะเรียกว่า “วัดบ้านสามขา” ถือว่าเป็นวัดประจำหมู่บ้านสร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2461 สังกัดคณะสงฆ์จังหวัดมุกดาหาร ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ ณ บ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร มีเนื้อที่จำนวน 14 ไร่ มีเสนาสนะภายในวัดพร้อม ไม่ว่าจะเป็น โบสถ์ ศาลาการเปรียญ กุฏิ โรงอาหาร และฌาปนสถานหรือเมรุ นอกจากนี้ภายในบริเวณของวัดยังมีสระขนาดกว้าง 40 เมตร ยาว 40 เมตร ลึกประมาณ 5 เมตร 1 สระ และมีต้นไม้หลากหลายประเภท เช่น มะพร้าว มะม่วง ขนุน ลำไย ชมพู เป็นต้น มีเจ้าอาวาสทั้งหมดรวม 6 รูป เมื่อก่อนเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชน คนในหมู่บ้านทั้งหมดจะมาร่วมทำบุญตามประเพณีร่วมกิจกรรมงานสำคัญของหมู่บ้านเป็นประจำ แต่หลังจากที่เจ้าอาวาสมีความขัดแย้งกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านบางกลุ่ม และมีการสร้างวัดป่าขึ้นตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมา คนในหมู่บ้านครั้งหนึ่งนิยมไปทำบุญที่วัดป่า

วัดที่สอง ได้แก่ วัดป่าคำน้ำนุ่น ชาวบ้านเรียกว่า “วัดป่า” สร้างเมื่อ พ.ศ. 2525 เป็นวัดสาขาที่ 48 ของวัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ มีเนื้อที่ประมาณ 400 ไร่ ปัจจุบันทางราชการได้กันพื้นที่ให้สามารถสร้างอาคารเสนาสนะได้ประมาณ 40 ไร่ และได้จัดเป็นเขตพุทธอุทยานของตำบลคำป่าหลาย มีเสนาสนะภายในวัดตามรูปแบบของกฎิพระปฏิบัติกรรมฐานมีหลายหลังแต่ละหลังมีขนาดเล็กอยู่ได้เพียงรูปเดียว มีเจ้าอาวาสมาแล้ว 5 รูป ในระยะการสร้างวัดเริ่มแรกมีคนศรัทธาเลื่อมใสมาก เพราะเจ้าอาวาสรูปแรกเป็นพระสายปฏิบัติกรรมฐาน ยึดถือในกฎระเบียบข้อวัตรปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่ง และสามารถให้โชคลาภแก่ชาวบ้านที่ไปกราบไหว้อีกด้วย จนเป็นที่เลื่อมใสของชาวบ้านทั่วไป ศาลา กุฏิและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ที่มีอยู่ในวัดสร้างขึ้นในสมัยที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสทั้งหมด ต่อมาท่านได้ลาสิกขาไปมีครอบครัว แต่งงานกับหญิงสาวในหมู่บ้านใกล้เคียงที่เคยมาปฏิบัติธรรมที่วัด คนที่ศรัทธาวัดปัจจุบันนี้จึงน้อย เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันกล่าวกับผู้วิจัยว่า “พระที่มาเป็นเจ้าอาวาสรูปหลัง ๆ ชาวบ้านไม่ค่อยไว้ใจ เพราะพวกเขามีบทเรียนจากเจ้าอาวาสรูปก่อน”

วัดที่สาม ได้แก่ วัดคำตาสิม สร้างเมื่อ พ.ศ. 2536 เป็นวัดสังกัดธรรมยุติกนิกายมีเจ้าอาวาสมาแล้ว 2 รูป ตั้งอยู่ ณ ป่าสาธารณะคำตาสิม ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน อยู่ใกล้กับเขตป่าห้วยบางทรายห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ ที่บริเวณนี้เป็นลานหิน มีต้นผักตบชวขึ้นมากเต็มบริเวณป่าชาวบ้านจะเรียกว่า “ป่าผักตบ” มีหินเป็นลานกว้างเป็นบ่อหินถูกรัง

ในช่วงที่มีการสร้างถนนภายในหมู่บ้าน พวกคนงานรณมาชุดเอาหินลูกรังจากป่านี้จนกลายเป็นหลุมกว้างขนาดใหญ่ คนในชุมชนใช้เป็นลานตากมันสำปะหลัง จนกระทั่งมีการสร้างวัดขึ้นในที่สุดเมื่อมีพระพุทธรูปมาปักกรุดำเพื่ฐกรรมฐานอยู่ถนัดที่นี่

ชุมชนคำตาสิมเป็นชุมชนขนาดเล็กมีครัวเรือนเพียง 20 กว่าครัวเรือน ส่วนมากมีฐานะความเป็นอยู่ยากจนเพราะทำนาไม่ค่อยได้ผล จึงประกอบอาชีพรับจ้างรายวันและทำไร่มันสำปะหลังเป็นหลัก การก่อสร้างเสนาสนะของวัดจึงอาศัยคนจากที่อื่นมาสร้างให้ สมัยเจ้าอาวาสรูปแรกท่านเป็นคนที่สามารถดึงคนจากที่อื่นมาทอดถวายผ้าป่าและกฐินเป็นประจำทุกปี ทำให้มีเงินบำรุงวัดและก่อสร้างกุฏิศาลาได้อย่างรวดเร็ว ต่อมาท่านได้ลาสิกขาไปแต่งงาน วัดที่เคยมีคณะผ้าป่าหรือกฐินจากต่างถิ่นมาทอดถวายเป็นประจำก็มีมาน้อยมากในบางปีไม่มีเลย และเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันพอออกพรรษาท่านก็จะจาริกไปที่อื่นไม่ได้อยู่วัดเป็นประจำ บางปีเกือบจะเข้าพรรษาถึงจะเดินทางกลับสถานภาพของวัดจึงยังไม่มีคามมั่นคงนักแม้จะเป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมายก็ตาม

5.2.1.2 คณะกรรมการวัด

คณะกรรมการวัด หมายถึงคณะบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เข้ามาดูแลช่วยเหลือกิจการของวัดร่วมกับเจ้าอาวาสวัด ในชุมชนนี้มีคณะกรรมการวัดอยู่ 1 คณะ คือ คณะกรรมการวัดไผ่ล้อม (วัดบ้าน) แต่งตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2538 จำนวน 8 คน ลงนามโดยเจ้าคณะจังหวัดมุกดาหาร มีความเป็นมาดังนี้

วัดไผ่ล้อม สร้างเมื่อ พ.ศ. 2461 ถึงปัจจุบันได้ 82 ปี มีเจ้าอาวาสดำรงตำแหน่งติดต่อกันถึง 6 รูป ตั้งแต่เจ้าอาวาสรูปแรกจนถึงรูปที่ 5 มักพากันทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรร่วมมือกับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นกรรมการวัดโดยปริยายไม่มีการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากวัดหรือคณะสงฆ์ มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบเรื่องเงินที่ชาวบ้านบริจาคให้แก่วัด ถือว่าเป็นเงินของสงฆ์เป็นสมบัติของวัดโดยเฉพาะและรับผิดชอบกิจกรรมภายในวัดร่วมกับเจ้าอาวาสวัด ต่อมาสมัยเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน (รูปที่ 6) ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดเหมือนเดิม เพราะมีความขัดแย้งกับเจ้าอาวาสไปสร้างวัดป่าขึ้นเป็นที่ทำกิจกรรมทางศาสนาพร้อมกับชาวบ้านที่เป็นพวกเดียวกัน การดูแลรับผิดชอบเรื่องเงินและกิจการต่าง ๆ ตกเป็นภาระหน้าที่ของเจ้าอาวาสและชาวบ้านที่เข้ามาช่วยงานของวัดตามความสมัครใจ ในระยะหลังมีชาวบ้านบางกลุ่มกล่าวหาหลวงพ่อกับเจ้าอาวาส ในเรื่องเงินของวัดหรือเงินสงฆ์ เช่น มีการกล่าวว่าเงินของวัดสูญหายไปไม่มีหลักฐานการใช้จ่ายเงิน เป็นต้น เพื่อเป็นการป้องกันคำครหาตีตนนวลจากชาวบ้าน และเพื่อแสดงความโปร่งใสในการจัดการบริหารการเงินของวัด หลวงพ่อกับเจ้าอาวาสจึงคัดเลือกบุคคลที่น่าไว้วางใจเชื่อถือได้เข้าเป็นกรรมการวัด ให้ดูแลรับผิดชอบร่วมกันกับไวยาวัจกรวัดแทนเจ้าอาวาส

5.2.1.3 คณะกรรมการหมู่บ้าน

คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) มีหน้าที่ในการให้คำแนะนำเป็นที่ปรึกษาและพิจารณาโครงการต่าง ๆ ที่จะดำเนินการร่วมกับผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน มีอยู่ 2 คณะ คือ คณะกรรมการหมู่บ้านหมู่ที่ 2 และคณะกรรมการหมู่บ้านหมู่ที่ 9

คณะกรรมการหมู่บ้านหมู่ที่ 2 มี 6 คน ทั้งหมดเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดกับคณะผู้นำชุมชนที่เป็นทางการทั้งในหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 เคยทำงานร่วมกันกับผู้ใหญ่บ้านมานานโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง กรรมการคนหนึ่งกล่าวกับผู้วิจัย “พวกเราเคยร่วมพัฒนาหมู่บ้านสามมาด้วยกัน คนที่มาจากหมู่บ้านอื่นมาอยู่ได้ไม่นานมักจะทำตัวเด่น ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยสร้างความเจริญให้แก่หมู่บ้านเลย” พวกเขามีบ้านอยู่ในบริเวณคุ่มเดียวกันกับผู้ใหญ่บ้าน 5 คน ส่วนอีกคนหนึ่งอยู่ในคุ่มใกล้เคียงกัน และอยู่ในวัยใกล้เคียงกับผู้ใหญ่บ้าน การทำงานพวกเขาจะมอบหมายความรับผิดชอบตามความสามารถของแต่ละบุคคลในนามของคณะกรรมการหมู่บ้าน เช่น การดูแลลูกบ้านทำงานพัฒนาหมู่บ้าน การเก็บค่าน้ำประปา การต้อนรับเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการ การประชาสัมพันธ์ข่าวสารแก่ชาวบ้านทางหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน การประสานงานกับคณะกรรมการหมู่บ้านอื่น การจัดเก็บเงินค่าเช่าที่ดินสาธารณะของหมู่บ้าน เป็นต้น ตามคำสั่งของผู้ใหญ่บ้านที่ผ่านการเห็นชอบของคณะกรรมการด้วยกัน โดยคณะกรรมการหมู่บ้านของหมู่ที่ 2 นี้ผู้ใหญ่บ้านบอกว่า “เป็นทีมงานเดียวที่เคยทำงานร่วมกันมาตั้งแต่เริ่มการดำรงตำแหน่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง”

คณะกรรมการหมู่ที่ 9 ได้รับการแต่งตั้งให้เข้ามามีบทบาทในการทำงานกับผู้ใหญ่บ้านเช่นเดียวกับหมู่ที่ 2 ส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มีความใกล้ชิดมีการติดต่อประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านและสามารถทำงานร่วมกันได้ดี จึงจะได้รับการคัดเลือกจากคณะของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งกระบวนการในการคัดเลือกคณะกรรมการหมู่บ้านดังกล่าวนี้ ทำให้มีการร้องเรียนจากชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยจนเกิดเรื่องกล่าวหาให้ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน มีบทบาทและหน้าที่ที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ ได้แก่ การประชุมเพื่อวางแผนกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาหมู่บ้าน การจัดกิจกรรมภายในหมู่บ้าน ตามความเห็นชอบของคณะกรรมการและคำสั่งของผู้ใหญ่บ้าน

การแสดงบทบาทและหน้าที่ต่อชุมชนของคณะกรรมการหมู่บ้านทั้งสองหมู่ เป็นไปในลักษณะตอบสนองความต้องการของชาวบ้านและสนองนโยบายของภาครัฐ เช่น ช่วงที่ผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในชุมชนหมู่บ้านได้รับเงินสนับสนุนจากโครงการ “เพิ่มการใช้จ่ายภาครัฐเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ” หรือโครงการมิยาซาวา หมู่บ้านละ 100,000 บาท มีการประชุมระดมความคิดเห็นจากชาวบ้านร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อรับฟังข้อคิดเห็นและกระทำแผนปฏิบัติการตามวงเงินที่ได้รับการสนับสนุนดังกล่าว โดยหมู่ที่ 2 ได้จัดทำโครงการลานกีฬาต้านยาเสพติด หมู่ที่ 9 ได้จัดทำโครงการตัดถนนรอบป่าสาธารณะประโยชน์หรือป่าช้าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านได้จัดทำแผนงานพัฒนา

ที่จะดำเนินการภายในหมู่บ้านร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) จนกระทั่งการปฏิบัติการตามแผนงานสำเร็จตามวัตถุประสงค์

5.2.1.4 อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.)

อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน เป็นกลุ่มบุคคลที่ทำงานเกี่ยวกับการป้องกันดูแลปัญหาด้านสาธารณสุขของชาวบ้านในหมู่บ้าน เช่น ปัญหาการแพร่ระบาดของโรคไข้เลือดออก ในฤดูฝน ปัญหาโรคท้องร่วงในฤดูร้อน เป็นต้น ประสานงานกับสถาบันในชุมชนและหน่วยงานด้านสาธารณสุขของรัฐที่มีในชุมชนและนอกชุมชน โดยเฉพาะกับสถานีอนามัยประจำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน

ในหมู่บ้านมี 2 กลุ่ม รวม 62 คน คือ อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้านที่ 2 จำนวน 32 คน และหมู่บ้านที่ 9 จำนวน 30 คน ในแต่ละปีจะประชุมวางแผนร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่สาธารณสุขชุมชนกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านปีละ 2-3 ครั้ง โดยเฉพาะในช่วงที่เกิดปัญหาด้านสาธารณสุขในหมู่บ้าน เช่น ในฤดูที่โรคไข้เลือดออกระบาดในช่วงฤดูฝนจะมีการประชาสัมพันธ์ข่าวสาร วิธีการปฏิบัติในการป้องกันและรักษาโรคแก่ชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นประจำ ตลอดจนการออกปฏิบัติหน้าที่ร่วมกับเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยในการทำลายแหล่งเพาะพันธุ์ยุงลาย ด้วยการแจกทรายอะเบท (abot) แก่ชาวบ้านนำไปใส่ในภาชนะเก็บน้ำ เพื่อป้องกันการเพาะพันธุ์ลูกน้ำในภาชนะเก็บน้ำทุกประเภทตามบ้านเรือน และการฉีดพ่นควันยาปราบยุงลายตามแหล่งโสโครกต่าง ๆ เช่น บริเวณคลองริมถนน หลังห้องน้ำ ห้องครัว บ้านเรือน บริเวณอาคารบ้านเรือน โรงเรียน วัด ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นต้น

5.2.1.5 กลุ่มนักรการเมืองท้องถิ่น

กลุ่มนักรการเมืองท้องถิ่นในหมู่บ้านได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ตำบลคำป่าหลายจำนวน 4 คน หมู่บ้านละ 2 คน ได้รับแต่งตั้งเป็นฝ่ายบริหาร 1 คน ฝ่ายนิติบัญญัติ 3 คน ในการเลือกตั้งสมาชิกอบต. เมื่อ พ.ศ.2540 ในหมู่บ้านสามขามิชาที่บ้านที่ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล 20 คน จากตำแหน่งที่จะได้รับเลือกตั้ง 4 ตำแหน่ง มีบุคคลไปใช้สิทธิเลือกตั้งครั้งนี้ร้อยละ 71 (ข้อมูลจปฐ. บทที่ 5.7 หน้า 142-145) ของผู้มีสิทธิทั้งหมดผู้ที่ได้รับเลือกตั้งเป็นอบต. คนหนึ่งบอกกับผู้วิจัยว่า “เขาใช้เงินในการหาเสียงและเลี้ยงชาวบ้านผู้ที่ลงคะแนนให้ประมาณ 70,000 บาท และว่าวอีก 4 ตัว ส่วนอีกคนหนึ่งที่ได้รับการเลือกตั้งใช้เงินไปประมาณ 200,000 บาท และเงินจำนวนนี้ได้รับการสนับสนุนจากนักรการเมืองระดับชาติที่เขาเป็นหัวคะแนนให้และส่วนหนึ่งเป็นเงินของเขาเอง”

5.2.1.6 โรงเรียนและศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

โรงเรียนและศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นสถาบันการศึกษาทำหน้าที่ในการให้การศึกษาและเตรียมความพร้อมของเด็กและเยาวชนประจำชุมชน โรงเรียนมีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “โรงเรียนชุมชนบ้านสามขามิตรภาพ 3” ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านริมถนนชยางกูร (ถนนเชื่อมระหว่างจังหวัดมุกดาหารกับนครพนม) มีอาคารเรียน 2 หลัง ศาลาอเนกประสงค์ 1 หลัง ปัจจุบันเปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลศึกษาถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 9 หรือมัธยมศึกษาปีที่ 3 เป็นโรงเรียนชุมชนขนาดกลางผู้บริหารมีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการระดับ 8 ในปี 2542 มีนักเรียนจำนวน 564 คน ครูจำนวน 24 คน นักการภารโรง 1 คน มีประวัติความเป็นมาดังนี้

โรงเรียนเริ่มเปิดทำการสอนเมื่อ ปี พ.ศ. 2490 ที่วัดประจำหมู่บ้านคือ วัดไผ่ล้อม อาศัยศาลาวัดเป็นที่จัดการเรียนการสอนจนถึงปี พ.ศ. 2507 จึงย้ายออกจากวัดมาอยู่ที่ตั้งปัจจุบัน ได้เงินสนับสนุนการสร้างอาคารเรียนหลังแรกขนาด 4 ห้องเรียนมุงด้วยกระเบื้อง จากมูลนิธิมิตรภาพไทย-อเมริกัน จำนวน 6 หมื่นบาท ได้ทำหน้าที่เป็นสถาบันให้การศึกษาฝึกอบรมแก่คนในชุมชนด้วยดีมาตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา ในปี 2536 ได้เริ่มเปิดทำการสอนระดับชั้นมัธยมศึกษา ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาสู่ท้องถิ่นของรัฐบาล ครูคนหนึ่งได้กล่าวถึงปัญหาในโรงเรียนว่า มีทั้งปัญหาในด้านเรียนการสอน การบริหารและความสัมพันธ์กับชุมชน ดังนี้

- (1) บุคลากรภายในโรงเรียนมีความขัดแย้งกัน โดยเฉพาะผู้ที่อยู่มานานกับผู้มาอยู่ใหม่
- (2) ผู้บริหารโรงเรียนไม่สามารถควบคุมผู้ได้บังคับบัญชาได้
- (3) ครูบางคนทำตัวไม่ดี และไม่ตั้งใจสอน
- (4) มาตรฐานของครูและเด็กนักเรียนอยู่ในเกณฑ์ต่ำที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน โดยเฉพาะระดับประถมศึกษา
- (5) โรงเรียนกับชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันน้อย
- (6) ความรู้สึกที่ดีต่อกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีน้อย

ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในหมู่บ้านมี 2 ศูนย์ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหมู่ที่ 2 และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหมู่ที่ 9 ก่อสร้างและให้บริการเมื่อ ปี พ.ศ. 2540 ได้รับทุนสนับสนุนการก่อสร้างและทุนดำเนินการจากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เปิดรับเด็กเล็กที่เป็นลูกของคนในหมู่บ้านที่มีอายุระหว่าง 3-5 ปี

ตารางที่ 10 แสดงจำนวนบุคลากรของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในหมู่บ้าน

ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก	เด็กเล็ก	ผู้เลี้ยงเด็ก	รวม
หมู่ที่ 2	68	4	72
หมู่ที่ 9	62	3	65
รวม	130	7	137

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

5.2.1.7 สถานีอนามัย

สถานีอนามัยประจำหมู่บ้านก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2512 โดยชาวบ้านร่วมกันไปตัดต้นไม้จากป่ามาสร้างอาคารที่ทำการ 1 หลัง และบ้านพักเจ้าหน้าที่ 2 หลัง ให้บริการด้านสาธารณสุขแก่คนในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการดูแล รักษาอาการเจ็บป่วยและการระวังป้องกันโรค รับผิดชอบชาวบ้านในเขตของบ้านสามขาหมู่ที่ 2, 9 และหมู่ที่ 8 (หมู่บ้านหนึ่งในตำบลคำป่าหลาย) ต่อมาในปี 2538 ได้สร้างอาคารใหม่ ด้วยงบประมาณ 1,555,000 บาท เป็นอาคารคอนกรีตสองชั้น ตามแบบของสถานีอนามัยประจำตำบลและหมู่บ้านทั่วไป โดยชั้นล่างปล่อยโล่งใช้งานเฉพาะชั้นบน ข้อมูลเฉพาะดังนี้

- (1) พื้นที่ตั้งสถานี 3 ไร่ 2 งาน 67 ตารางวา
- (2) เจ้าหน้าที่ประจำสถานี 3 คน
- (3) บ้านพัก 3 หลัง หลังใหม่ 2 หลัง
- (4) มีชาวบ้านมาใช้บริการ ประมาณ 15-20 คน/วัน

5.2.1.8 สถานีพัฒนาที่ดิน

สถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดมุกดาหาร ขึ้นตรงต่อสำนักงานพัฒนาที่ดิน เขต 4 จังหวัดอุบลราชธานี เข้ามาตั้งที่ทำการเมื่อ ปี พ.ศ. 2538 อยู่ในที่ดินสาธารณะบนเนื้อที่ 116 ไร่ ของป่า “หนองจีเหิน” ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านติดถนนใหญ่สายมุกดาหาร-นครพนม ตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร มีข้าราชการประจำสถานี 7 คน ถูกจ้างรายวันที่เป็นคนซึ่งมีที่อยู่ใกล้กับสถานี 9 คน คนงานที่จ้างมาชั่วคราว 19 คน มีกิจกรรมสำคัญ ได้แก่ การปลูกหญ้าแฝก การทำแปลงสาธิตพืชเพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ เปิดให้เป็นแหล่งศึกษาดูงานของคนในพื้นที่ นอกจากนี้

ยังมีการอบรมหมอดินอาสาหาข้อมูลเกี่ยวกับดินและให้คำแนะนำแก่เกษตรกรในเรื่องดิน และส่งเสริมการทำเกษตรแนวทฤษฎีใหม่แก่เกษตรกรที่แจ้งความประสงค์จะเข้าร่วมโครงการ โดยการชุดสระให้ในที่ดินของเกษตรกรและสนับสนุนด้านเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ

5.2.1.9 ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน

ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัดมุกดาหาร ที่ทำการศูนย์อยู่ในที่ดินสาธารณะประโยชน์สวนป่ายุคาลิปัตสของหมู่บ้าน บนเนื้อที่ 70 ไร่ เริ่มก่อสร้างศูนย์ฯ ต้นปี 2542 มีการจ้างแรงงานในหมู่บ้านและท้องถิ่นตลอดระยะเวลาที่ก่อสร้างจนเสร็จเรียบร้อยในกลางปี 2543 ปัจจุบันเปิดให้บริการอบรมฝีมือแรงงานตามหลักสูตรช่างต่าง ๆ คาดว่าจะเป็นประโยชน์ในด้านการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์งานฝีมือ แก่คนในหมู่บ้านและท้องถิ่นอย่างมาก

5.2.2 สถาบันที่ไม่เป็นทางการ

5.2.2.1 กลุ่มแม่บ้าน

กลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านมีอยู่ 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 ทั้งสองกลุ่มมีจุดเริ่มต้นจากกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ที่ทำการเกษตรในที่สาธารณะหนองคำข่าหรือบริเวณดอนปู่ตามาร่วมกันเมื่อปี 2533

กลุ่มแม่บ้านหมู่ที่ 2 มีสมาชิกอยู่ประมาณ 40 คน มีทุนส่วนกลางของกลุ่ม 3,000 บาท และสมาชิกร่วมหุ้น ๆ ละ 100 บาท รวมเงินที่หมุนเวียนภายในกลุ่ม 43,000 บาท ทางกลุ่มเคยได้รับสนับสนุนเครื่องเย็บผ้าจากราชการ 20 เครื่อง เพื่อให้รวมกลุ่มเย็บผ้าแต่ล้มเลิกไป เพราะผู้นำกลุ่มขาดคุณสมบัติที่ดี สมาชิกมีความขัดแย้งกันทางความคิดและการดำเนินการของกลุ่ม ปัจจุบันกลุ่มไม่มีกิจกรรมการผลิตร่วมกัน นอกจากจะปล่อยเงินกู้แก่สมาชิกของกลุ่ม ในการปล่อยเงินกู้ต่ำสุดรายละ 3,000 บาท แต่ถ้าสมาชิกบางคนที่มีความสามารถและกลุ่มเชื่อมั่นอาจปล่อยสูงถึง 10,000 บาท อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือนเท่ากันทุกคน นอกจากนี้กลุ่มจะรับเป็นแม่ครัวในเวลาที่มีงานที่วัดและโรงเรียน จะได้รับการติดต่อประสานงานให้ไปช่วยจากผู้จัดการ ความต้องการของกลุ่มขณะนี้คือต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐหรือเอกชน ในด้านเงินทุนและกิจกรรมหรืองานที่ทำร่วมกันภายในกลุ่ม

กลุ่มแม่บ้านหมู่ที่ 9 มีสมาชิก 60 คน เงินทุนกลาง 15,000 บาท ปล่อยกู้สูงสุดรายละไม่เกิน 2,000 บาท อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือนเช่นเดียวกับหมู่ที่ 2 เมื่อปีที่ผ่านมาได้เงินเข้ากลุ่ม 40,000 บาท เคยร่วมกันตั้งกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและกลุ่มสตรีในปี 2533 มีสมาชิกกลุ่ม 40 คน ทุน

ดำเนินการ 300 บาท ได้รับการสนับสนุนจากเกษตรอำเภอให้ทำการเกษตร ด้วยการปลูกข้าวโพด และทำขนมขาย จนมีทุนหมุนเวียนประมาณ 3,000 บาท แล้วนำมาปล่อยกู้ให้แก่สมาชิก ได้เงินเข้ากลุ่ม 15,000 บาท และ 40,000 บาท ในปีต่อมา แต่ในปี 2540 ต้องยกเลิกกลุ่ม เพราะมีสมาชิกคนหนึ่ง กู้เงินไปแล้วไม่ยอมส่งคืน ทำให้ไม่มีเงินหมุนเวียนภายในกลุ่ม (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ความต้องการของกลุ่ม มี 3 ข้อ คือ

1. ต้องการเงินทุนสนับสนุน
2. ต้องการความรู้เพิ่มเติม
3. ต้องการการสนับสนุนจากผู้นำหมู่บ้าน

5.2.2.2 กองทุนยา

กองทุนยา มีสมาชิกกองทุนประมาณ 60 คน การดำเนินการของกองทุน ในระยะแรกกระดมหุ้นรวมกันไปซื้อยาจากสาธารณสุขอำเภอมาจำหน่ายแก่คนในหมู่บ้าน แต่มีปัญหา ด้านการตลาดและการดำเนินการจึงยกเลิกการจำหน่ายยา มาทำการปล่อยเงินกู้แก่สมาชิกอย่างเดียว เหมือนกับกลุ่มแม่บ้าน

5.2.2.3 กองทุนคืม

กองทุนคืมนี้ เป็นกองทุนประจำคืม “เลิศยศสุภา” เป็นกองทุนคืมเพียงหนึ่งเดียวที่มีอยู่ในหมู่บ้านจากทั้งหมด 27 คืม ทุนดำเนินการในระยะแรกได้มาจากเงินรางวัลชนะการประกวดคืม และระดมเงินทุนจากสมาชิกภายในคื้มาตั้งเป็นกองทุน เพื่อเป็นสวัสดิการแก่สมาชิกในคืม โดยมีกิจกรรมคือ การปล่อยเงินกู้แก่สมาชิกภายในคืม

5.2.2.4 สมาชิกสมัชชาเกษตรกรรหาย่อยรายย่อยภาคอีสาน

สมาชิกสมัชชาเกษตรกรรหาย่อยภาคอีสาน (สก.ยอ.) ในหมู่บ้าน เป็นบุคคลที่เป็นสมาชิกและเข้าร่วมกิจกรรมกับสมัชชาฯ เช่น เรียกร้องขอความเป็นธรรมให้แก่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการของรัฐ การนำเสนอปัญหาภายในหมู่บ้านไปยังหน่วยงานของรัฐ การขอความช่วยเหลือจากภาครัฐในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น การดำเนินกิจกรรมดังกล่าวจะมีการประสานงานกับเครือข่ายสมัชชาฯ ในพื้นที่จนถึงระดับภาค ในหมู่บ้านแห่งนี้กลุ่มบุคคลที่เป็นแกนนำของสมาชิกได้ดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง คือ การรวมตัวชาวบ้านแจ้งความจำนงและร้องขอต่อภาครัฐให้ออกเอกสารสิทธิแก่ชาวบ้าน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารสิทธิ มีเพียงเอกสาร

แสดงที่ทำเกษตรกรรม เช่น สทก. 1 และสปก. 4-01 ซึ่งพวกเขาเห็นว่าเป็นปัญหาในการทำนิติกรรมต่าง ๆ

นอกจากนี้แกนนำยังมีบทบาทในการตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำหมู่บ้าน และเสนอให้หน่วยงานระดับสูง เพื่อให้รับทราบถึงสภาพปัญหาภายในหมู่บ้านที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาและการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

5.2.3 สถาบันทางเศรษฐกิจ

5.2.3.1 ตลาดชุมชน

ตลาดชุมชน ชาวบ้านเรียกว่า “ลานค้าชุมชน” ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2540 ด้วยการสนับสนุนของหน่วยงานของรัฐ คือ สำนักงานพัฒนาชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อให้ชาวบ้านนำผลผลิตด้านการเกษตรและจากป่าของชุมชนมาจำหน่ายร่วมกันแก่ผู้ซื้อโดยตรง และเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริมนอกจากการอาชีพเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพหลัก

5.2.3.2 กลุ่มผู้ใช้น้ำ

กลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นกลุ่มเกษตรกรของทั้งสองหมู่บ้านรวมกันในการบริหารจัดการน้ำเพื่อใช้ในภาคเกษตรกรรมของชาวบ้านในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัยแหล่งน้ำจากธรรมชาติ คือ หนองสาธารณะคำข่าและหนองแคนเป็นแหล่งน้ำสำคัญในการบริหารจัดการ มีคณะกรรมการของแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้ควบคุมดูแลการใช้น้ำของเกษตรกร

5.3 ทรัพยากรมนุษย์

ทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง ประชากรหรือคนที่มีอยู่ภายในหมู่บ้านทั้งหมดและเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการพัฒนาหมู่บ้านที่สำคัญ มีองค์ประกอบอยู่ 4 ประการ ได้แก่ จำนวนประชากร ระดับการศึกษาของประชากร อาชีพหลักและอาชีพเสริม และลักษณะเฉพาะของคนในหมู่บ้าน

5.3.1 จำนวนประชากร

จำนวนประชากรของหมู่บ้านสามขานี้รวมประชากรทั้งสองหมู่ คือ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 เข้าด้วยกัน (ปัจจุบัน พ.ศ. 2543 มี 3 หมู่ เพิ่มหมู่ที่ 14 ซึ่งแยกเป็นหมู่บ้านใหม่) มีทั้งหมดจำนวน 3,092 คน ข้อมูลรายละเอียดของประชากร ดังนี้

ตารางที่ 11 แสดงจำนวนประชากรในปี 2542 ของหมู่บ้าน

ประชากรทั้งหมด	3,092 คน
เพศชาย	1,498 คน
เพศหญิง	1,594 คน

ที่มา : ข้อมูลจากสถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน

โดยแบ่งเป็นช่วงอายุแรกเกิด ถึง 14 ปี จำนวน 798 คน ตั้งแต่อายุ 15 ปี ถึง 59 ปี จำนวน 2,073 คนตั้งแต่ 60 ปี ถึง 79 ปี จำนวน 193 คน อายุตั้งแต่ 80 ขึ้นไป จำนวน 28 คน

5.3.2 การศึกษา

การศึกษาของประชากรมีประเด็นที่เกี่ยวข้อง คือ จำนวนประชากรที่ได้รับการศึกษาและไม่ได้รับการศึกษา สถานที่ให้การศึกษา และความสามารถพิเศษของประชากร

ประชากรที่ได้รับการศึกษาในวัยเด็กที่มีอายุอยู่ในช่วงที่ต้องได้รับการศึกษาอบรม มีอยู่ 2 ช่วงอายุ คือ อายุระหว่าง 3-5 ขวบได้รับการศึกษาจากสถานศึกษาในชุมชนสองแห่ง ได้แก่ (1) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีทั้งหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 ปัจจุบันทั้งสองศูนย์นี้มีเด็กเล็กที่อยู่ในการดูแลแห่งละ 30 กว่าคน รวมทั้งหมด 62 คน และ (2) โรงเรียนบ้านสามขามิตรภาพ 3 ซึ่งเปิดสอนในระดับอนุบาลศึกษา มีเด็กที่อยู่ระบบประมาณ 40 คน ส่วนการศึกษาของเยาวชน มีอยู่ 2 ช่วงอายุเช่นกัน คือ ช่วงแรกเยาวชนที่มีอายุระหว่าง 6-14 ปี ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนประจำหมู่บ้าน คือ โรงเรียนบ้านสามขามิตรภาพ 3 ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้าน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 หรือประถมศึกษาปีที่ 9 ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาสู่ท้องถิ่นของภาครัฐ มีประมาณปีละ 560 คน ช่วงที่สองเยาวชนที่มีอายุระหว่าง 15-25 ปี ได้รับการศึกษาจากสองระบบ คือ ในระบบและนอกระบบ การศึกษาในระบบ มีเยาวชนที่ไปศึกษาต่อในสถานศึกษาต่างถิ่น เช่น โรงเรียนประจำตำบล โรงเรียนมัธยมในจังหวัด โรงเรียนหรือวิทยาลัยที่เปิดทำการสอนระดับ

ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช., ปวส.) และสถานศึกษาของรัฐที่เปิดสอนระดับอุดมศึกษาในจังหวัดใกล้เคียง แต่เยาวชนที่ได้รับการศึกษาในระดับอุดมศึกษานี้น้อยมากไม่ถึง 20 คน คนส่วนใหญ่จะไม่ได้ศึกษาต่อขึ้นมาถึงระดับนี้ ส่วนการศึกษานอกระบบ เยาวชนได้รับการศึกษาและฝึกอบรมจากสถานประกอบการที่จ้างแรงงาน จากกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน จากประสบการณ์ตรงที่เกิดจากการทำงาน

ด้านสถานที่ให้การศึกษาแก่ประชากรในหมู่บ้านนี้มี 3 แหล่งที่สำคัญ คือ จากโรงเรียนประจำหมู่บ้าน จากวัดและจากการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองไม่ว่าจะเป็นจากสื่อวิทยุ โทรทัศน์และประสบการณ์ในการทำงานในอาชีพเกษตรกรรม การรับจ้างใช้แรงงานและการติดต่อกับสังคมภายนอก คนที่ได้รับการศึกษาจากระบบโรงเรียนที่ภาครัฐจัดให้ที่มีส่วนมากทั้งหญิงและชายได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษา เพราะมีโรงเรียนประจำหมู่บ้านที่เปิดทำการสอนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 จึงทำให้คนที่ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง และแต่มีบางส่วนที่ไม่ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนก็เข้าไปบวชเป็นพระหรือสามเณรที่วัดประจำหมู่บ้าน เพราะในสมัยก่อนประมาณ 15-20 ปีที่ผ่านมาในระยนั้นการศึกษาที่ภาครัฐจัดให้ยังไม่มีในระดับมัธยมศึกษาที่อยู่ในชุมชน ส่วนวัดประจำหมู่บ้านได้เปิดเป็นสำนักเรียนนักเรียนและส่งเสริมเด็กและเยาวชนให้เข้ามาบวชเรียนทางธรรม ทำให้เด็กในยุคนั้นมีโอกาสได้รับการศึกษาจากพระในทางศาสนาและความรู้ทั่วไปเช่นเดียวกัน ซึ่งในหมู่บ้านบุคคลที่เคยผ่านการบวชเรียนมาหรือคนที่ชาวบ้านเรียกว่า “(อา) จารย์” หรือ “ทิด” มีมากโดยเฉพาะบุคคลที่เป็นแกนนำชาวบ้านหรือผู้นำในปัจจุบันนี้ แต่ก็อีกส่วนหนึ่งที่ไม่ได้รับการศึกษาเลยไม่สามารถอ่านหนังสือออก เขียนก็ไม่ได้โดยเฉพาะผู้หญิงที่มีอายุมาก คนเฒ่าคนแก่และคนที่มีฐานะความเป็นอยู่ยากจนเร่ร่อน แม้พวกเขาไม่มีโอกาสศึกษาหาความรู้ในระบบการเรียนทั้งในโรงเรียนและวัด หรือได้ใช้เวลาเพียงระยะหนึ่งในการศึกษาเล่าเรียน พวกเขาก็ไม่เคยหยุดที่แสวงหาความรู้ในชีวิตประจำวันที่เกิดจากการทำงาน พยายามบากบั่นในการทำงานจนขวบด้วยตนเองพร้อมกับสมาชิกในครอบครัว

ในด้านความสามารถพิเศษ เนื่องจากคนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องด้วยการทำอาชีพเกษตรกรรมและอาชีพเสริมซึ่งผ่านการสะสมองค์ความรู้ จากประสบการณ์ตรงในการทำงานจึงเกิดขึ้นควบคู่กับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เป็นผลให้คนในหมู่บ้านมีความสามารถด้านประกอบอาชีพ มีทักษะด้านอาชีพเกษตรกรรม และด้านช่าง เช่น ช่างเย็บผ้า ช่างทอผ้า ช่างจักรสาน ช่างไฟฟ้า ช่างไม้ ช่างก่อสร้าง เป็นต้น ความสามารถที่มีอยู่ดังกล่าวทำให้คนในหมู่บ้านมีอาชีพเสริมอย่างอื่นนอกจากอาชีพเกษตรกรรม เช่น การรับเหมาก่อสร้าง การทอผ้าจำหน่าย นอกจากนี้คนในหมู่บ้านยังมีความสามารถในการประกอบอาชีพค้าขาย ทั้งผลผลิตทางเกษตรที่เป็นของชุมชนเองและผลผลิตจากที่อื่น ทั้งสินค้าอุตสาหกรรมที่ชาวบ้านนำมาจากโรงงานที่เป็นแหล่งผลิตโดยตรงมา

จำหน่ายแก่คนในหมู่บ้านเดียวกันและหมู่บ้านอื่น เช่น ในฤดูหนาวชาวบ้านกลุ่มหนึ่งไปเอาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มจากตลาดชายแดนไทย-เขมร อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว มาจำหน่าย การนำไม้ปัดฝุ่นที่ทำด้วยขนไก่จากโรงงานผลิตโดยตรงไปจำหน่ายตามที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ การนำของป่ามารวมกันจำหน่ายที่ตลาดชุมชนตลอดปี จนกลายเป็นสัญลักษณ์ของหมู่บ้าน ที่รู้จักกันในคำบลว่า “ตลาดบ้านสามขาไม้ของป่ามาขาย” เป็นต้น

ความสามารถพิเศษจากการสะสมประสบการณ์ในการทำงานที่แต่ละคนมีอยู่ นอกจากพวกเขานำมาใช้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ยังทำให้คนในชุมชนนำมาใช้ในยกฐานะความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น ด้วยการประกอบอาชีพเสริมตามความสามารถและความพร้อมของแต่ละคน ไม่ว่าจะเป็นการค้าขาย การรับจ้างใช้แรงงานทั่วไป การรับเหมางานก่อสร้าง ฯลฯ ดังนั้น ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนจึงไม่ได้พึ่งพาอาชีพเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว

5.3.3 อาชีพหลักและอาชีพเสริม

อาชีพหลักของประชากรส่วนมาก คือ การทำนาปลูกข้าวและทำไร่ ปลูกข้าวไร่และปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ตามฤดูกาลและความพร้อมของแต่ละครอบครัว ส่วนมากนิยมปลูกมันสำปะหลัง ส่วนอาชีพเสริม ได้แก่ การรับจ้างใช้แรงงานทั่วไปหลังเสร็จสิ้นการเพาะปลูก การค้าขาย การให้บริการ การนำผลผลิตจากป่าไปจำหน่ายในตลาดชุมชนในช่วงฤดูแล้งจนถึงต้นฤดูฝน เช่น เห็ดหน่อไม้ ผักหวาน ไข่แมคแดง จักจั่น เป็นต้น อาชีพเสริมเหล่านี้จะทำเฉพาะในบางครอบครัวเท่านั้น เพราะส่วนมากจะไม่ทำโดยมักจะใช้เวลาหมดไปในการละเล่น การร่วมพิธีกรรมตามประเพณีของท้องถิ่น ฯลฯ ไปจนถึงฤดูการเพาะปลูกใหม่มาถึง ดังนั้น ในชุมชนนี้การประกอบอาชีพเสริมจึงมีเพียงในบางครอบครัวที่มีความขยันบากบั่นเท่านั้น

5.3.4 ลักษณะเฉพาะของคนในชุมชน

ลักษณะเฉพาะของคนในชุมชนแห่งนี้ หมายถึง ลักษณะเฉพาะด้านแนวความคิด ค่านิยม ความเชื่อ และลักษณะทางสังคมอื่น ๆ สามารถสรุปได้ ดังนี้

1) มีปัญหาด้านความแตกแยก การขาดความสามัคคีกันภายในชุมชนอย่างรุนแรง โดยเฉพาะระหว่างผู้นำด้วยกัน

2) ให้ความสำคัญกับผู้นำหรือผู้ปกครอง

3) ให้ความสำคัญกับการพัฒนาฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

4) ให้ความสำคัญต่อการแสวงหาวัตถุ การมีเครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ

ในครัวเรือน

5) เขียนแบบค่านิยมจากภายนอก เช่น การบริโภค การแต่งกาย การแก้ปัญหาความขัดแย้งหรือปัญหาอื่น ๆ เจริญอยู่

6) มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิดกันภายในกลุ่มเครือญาติ

7) มีความเชื่อต่อหลักคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาควบคู่กับความเชื่อท้องถิ่น เช่น เชื่อเรื่องกรรมมีเหตุผล เชื่อเรื่องอำนาจลี้ลับเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

5.4 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติโดยไม่มีใครสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้น เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในชุมชน ประกอบด้วยทรัพยากรที่สำคัญได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ แร่ธาตุ และพืชพรรณธรรมชาติ

5.4.1 ดิน

ดิน เป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ดินที่อยู่ในเขตพื้นที่ของคนในหมู่บ้านสามขามีทั้งหมดประมาณ 32,000 ไร่ เป็นเนื้อที่สำหรับการเกษตรกรรมทั้งหมด 16,381 ไร่ ส่วนมากใช้เป็นที่ทำนาปลูกข้าวประมาณ 11,800 ไร่ และปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น อ้อยโรงงาน 3,500 ไร่ มันสำปะหลัง 1,000 ไร่ ยูลิปตัส 70 ไร่ เป็นต้น (ข้อมูล พ.ศ. 2541) และใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือนซึ่งการตั้งบ้านเรือนจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเรียงรายไปตามถนนภายในหมู่บ้านแยกอยู่เฉพาะห่างจากที่ทำเกษตรกรรม แต่มีบางครัวเรือนมีบ้านและที่ทำเกษตรอยู่ในที่เดียวกัน เป็นครัวเรือนที่อพยพย้ายออกจากหมู่บ้านแล้วไปสร้างบ้านเรือนในที่ของตนเอง ขณะที่พวกเขาบ้านที่ไม่ได้สร้างในที่ทำเกษตรกรรมของตนเองจะไปปลูกกระท่อมอยู่ที่นาไว้หลังเลิก ๆ เป็นที่พักชั่วคราวในฤดูกาลเพาะปลูกเท่านั้นหลังจากเพาะปลูกเสร็จก็จะย้ายเข้ามาอยู่บ้านรวมกันในหมู่บ้านตามเดิม

สภาพของดินโดยทั่วไป ในที่นาที่อยู่ห่างจากแหล่งน้ำธรรมชาติและอยู่ในที่สูงจะเป็นดินดานแข็งปนทราย ทำการเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผลดีบางปีไม่ได้ทำการเพาะปลูกเพราะฝนมาช้าไม่ตรงตามฤดูกาล ในที่นาที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำหรือใกล้กับแหล่งน้ำจะเป็นดินมีความชุ่มชื้นตลอดทำการเพาะปลูกได้ผลสมบูรณ์เต็มที่ ส่วนที่ไร่นามีสภาพเป็นดินร่วนเพราะเคยเป็นป่ามาก่อนแต่จากการที่ชาวบ้านใช้เป็นที่เพาะอ้อยและมันสำปะหลังติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี และจะใช้รถไถพรวนหน้าดินก่อนทำการเพาะปลูก และใช้ปุ๋ยบำรุงดินบำรุงพืชอย่างต่อเนื่องตามระยะเวลาที่กำหนดจนกว่าจะทำการเก็บเกี่ยว

การถือครองที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของครัวเรือนในชุมชน ในชุมชนมีข้อมูลด้านการถือครองที่ดินทั้งที่เป็นที่นาและที่สวนหรือไร่ทุกครัวเรือน ดังนี้

ตารางที่ 12 แสดงการถือครองที่ดินของครัวเรือนในหมู่บ้าน

การถือครองที่ดิน	จำนวนครัวเรือน
6-10 ไร่	80 ครัวเรือน
11-20 ไร่	230 ครัวเรือน
21-50 ไร่	163 ครัวเรือน
มากกว่า 50 ไร่	35 ครัวเรือน

ที่มา : แบบสำรวจ กชช. 2 ค (ทั้งสองหมู่บ้าน) พ.ศ. 2543 หน้า 8

เห็นได้ว่า ครัวเรือนที่ถือครองที่ดิน 11-20 ไร่ มีมากที่สุด ขณะที่ครัวเรือนที่มีที่ดินระหว่าง 21-50 ไร่ ก็มีมากถึง 163 ครัวเรือน

5.4.2 น้ำ

น้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่งต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของคนในชุมชน เป็นปัจจัยหลักในการผลิต ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การปลูกพืช การอุปโภคบริโภค และการเลี้ยงสัตว์ น้ำที่มีอยู่ในชุมชนได้แก่

1) น้ำฝน เป็นน้ำที่คนในชุมชนแห่งนี้ใช้เพื่อการเพาะปลูกข้าวในฤดูกาลทำนา การปลูกพืชผักสวนครัวและการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน คือ บริโภคอุปโภคในครัวเรือน นอกจากนี้ยังเป็นน้ำสำหรับสัตว์เลี้ยง คือ วัว ควาย ได้ลงเล่นและกิน ในแต่ละปีฝนจะเริ่มตกตั้งแต่ เดือนเมษายน ถึงกันยายน แต่ในบางปีที่มีพายุมรสุมเข้าพัดผ่านหลายลูก ฝนจะตกไปจนถึงปลายเดือนตุลาคม โดยปริมาณในช่วงปี 2542 ประมาณ 1,511.8 มม. (เอกสารบรรยายสรุป จ. มุกดาหาร, 2542 : 2)

2) ลำน้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านพื้นที่ของหมู่บ้าน คือ ห้วยบางทรายมีความยาวประมาณ 24 กิโลเมตร กว้างประมาณ 40 เมตรต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพาน ไหลผ่านบ้านก้านเหลือง อำเภอดงหลวง เข้าสู่น้ำแก่ง หมู่ที่ 5 ตำบลคำป่าหลายและบ้านสามขา หมู่ที่ 2 และ 9 เป็นลำน้ำธรรมชาติที่มีน้ำไหลตลอดปี ในฤดูฝนจะมีน้ำไหลเชี่ยวกรากมาก แต่ในหน้าแล้งลำน้ำตื้นเขินไหลน้อย เป็นแหล่งสำหรับจับสัตว์น้ำสำคัญของคนในชุมชนตลอดปี ส่วนการเกษตรจะใช้น้ำเฉพาะคน

ที่มีที่ดินทำเกษตรกรรมใกล้ริมตลิ่งลำห้วย ใช้เป็นที่ปลูกยาสูบ ข้าวโพดหวาน มันแกว มันเทศ มะละกอ ส่วนการจัดการระบบชลประทานเพื่อใช้กับพื้นที่เกษตรกรรม คือ ที่น้ำของเกษตรกรทั้งหมดของหมู่บ้านไม่มี จะมีเฉพาะการนำมาใช้เพื่อการเกษตรกรรมสำหรับเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกใกล้กับลำน้ำเล็กน้อย เคยมีการทำเขื่อนกั้นลำห้วยด้วยกระสอบทรายในหน้าแล้งช่วงกลางปี 2542 ด้วยการสนับสนุนเงินซื้อกระสอบทรายจากทางราชการและแรงงานของชาวบ้านร่วมกัน แต่ไม่สามารถทนทานความไหลหลากของน้ำในฤดูฝนในปีเดียวกันได้ เขื่อนกั้นด้วยกระสอบทรายจึงพังทลายไปกับสายน้ำ

3) หนองน้ำสาธารณะที่มีอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ หนองคำข่า หนองแคน และหนองจี่เหิน มีน้ำขังตลอดปี ชาวบ้านเคยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐให้นำน้ำจากหนองคำข่ามาใช้ในการเพาะปลูกพืชผัก เช่น พริก มะเขือ ข้าวโพด แตงกวา รวมกัน โดยการใช้เครื่องสูบน้ำจากหนองน้ำมีหัวฉีดน้ำทั่วพื้นที่เพาะปลูกในช่วงปี 2533-2534 แต่หลังจากที่ล้มเลิกโครงการไปไม่นาน หัวฉีดน้ำ 38 หัวที่เก็บไว้ในห้องเก็บของบริเวณพื้นที่เพาะปลูกถูกขโมยไป คณะกรรมการหมู่บ้านก็ไม่รู้และไม่มีใครรับผิดชอบ ปัจจุบันจึงไม่มีการนำน้ำขึ้นมาใช้เพื่อการเพาะปลูก ใช้เป็นที่เพาะพันธุ์ปลาและแหล่งอาหารโปรตีนอย่างเดียว

4) ลำห้วยสามขา เป็นลำห้วยขนาดเล็ก ยาวประมาณ 2 กิโลเมตร กว้าง 10 เมตรในฤดูฝนน้ำจะหลากส่วนหน้าแล้งดินแข็ง มีน้ำขังบางช่วงที่เป็นหลุมบ่อ เป็นสาขาของห้วยบางทราย ไหลลงมาจากทิศเหนือผ่านที่นาของชาวบ้านตำบลคำป่าหลาย บ้านนาสองห้องและไหลผ่านหมู่บ้านสามขาทางทิศตะวันออกและทิศใต้ของหมู่บ้านแล้วลงสู่ห้วยบางทราย ปัจจุบัน (2543) ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ทำฝายชลประทานกั้นลำห้วยไว้ เพื่อให้มีน้ำใช้ในฤดูแล้งและเป็นแหล่งน้ำสำหรับสัตว์เลี้ยงได้บริโภค ทำให้มีน้ำขังตลอดปี การใช้ประโยชน์จากน้ำจากลำห้วยนี้ ชาวบ้านที่อยู่ในเขตที่ลำห้วยไหลผ่านจะใช้ในการเพาะปลูกพืชผักในหน้าแล้ง ใช้เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำและให้สัตว์คัมภีร์ ส่วนชาวบ้านคนอื่นที่ไม่มีพื้นที่ดินอยู่ใกล้จะใช้เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำอย่างเดียว

5) น้ำใต้ดิน เป็นน้ำที่ได้นำมาใช้ในระบบประปาชุมชนเพื่อการอุปโภคบริโภคของคนในชุมชนปัจจุบันมีระบบประปาชุมชนทั้ง 2 หมู่บ้าน ที่มีท่อส่งน้ำไปยังบ้านเรือนของครัวเรือนในหมู่บ้านทั่วถึง นอกจากนี้บางครัวเรือนยังมีการขุดบ่อน้ำเพื่อใช้เฉพาะในครัวเรือนของตนเอง

5.4.3 ป่าไม้

ป่าไม้ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่ายิ่งต่อวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านนี้และหมู่บ้านใกล้เคียง เพราะเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัยและที่นำมาซึ่งรายได้ของคนในหมู่บ้าน มีทั้ง

ที่อยู่ในพื้นที่ของชุมชนและที่อยู่ใกล้เขตชุมชน แต่เป็นพื้นที่ป่าของป่าอนุรักษ์ติดต่อกับเขตป่าสงวนแห่งชาติภูผงาหมี่ ที่คนภายในหมู่บ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ประกอบด้วย

1) ป่าไม้ที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านเป็นเขตติดต่อกับป่าสงวนแห่งชาติภูผงาหมี่ มีภูเขา 2 ลูก คือ ภูหินเหล็กไฟ และภูไหล เขตกั้นระหว่างตำบลคำป่าหลายกับตำบลโพธิ์ทราย และตำบลดงมอน อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร สภาพป่าเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ เป็นแหล่งหาของป่าที่สำคัญของคนในหมู่บ้าน เช่น ผักหวาน เห็ด หวาย มดแดง หอยป่า จักจั่น เป็นต้น และเป็นป่าที่ชาวบ้านเข้าไปตัดเอาไม้มาสร้างอาคารบ้านเรือนกันมากในช่วงก่อน พ.ศ. 2531 ก่อนที่ทางรัฐบาลจะมีนโยบายปิดป่า ปัจจุบันเป็นที่หาของป่าอย่างเดียว

2) ป่าสาธารณะประโยชน์หรือป่าชุมชน เป็นป่าชุมชนที่ใช้ประโยชน์เพื่อการเผาผลาญและหาของป่าของคนในชุมชนมีเนื้อที่ประมาณ 40 ไร่ อยู่ในเขตของหมู่ที่ 9 บ้านสามขาเหนือ ติดกับถนนหลวงสายมุกดาหาร-นครพนม (หมายเลข 212) คณะกรรมการหมู่บ้านได้ใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งประมาณ 6 ไร่จัดเป็นหนองน้ำสาธารณะของชุมชนชื่อหนองแคน และร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลคำป่าหลาย ได้กันพื้นที่ป่าประมาณ 3 ไร่ ออกมาสร้างเป็นตลาดชุมชน (ลานค้าชุมชน) นอกจากนี้ยังตัดถนนผ่าเข้าไปกลางป่าและสร้างศาลาเตาเผาศพพร้อมศาลาตั้งศพอีกหลังหนึ่ง กินพื้นที่ป่าไปประมาณ 1 ไร่ ดังนั้นพื้นที่เหลือเป็นป่าแท้จริง มีเพียง 30 ไร่เท่านั้น

3) ป่าดอนปู่ตา เป็นป่าที่ตั้งของศาลปู่ตา ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษที่สำคัญของชุมชนตามความเชื่อของคนในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป ตั้งอยู่ในเขตของหมู่ที่ 2 บ้านสามขาใต้ มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 70 ไร่ มีเนื้อที่ส่วนหนึ่งที่คณะกรรมการหมู่บ้านให้ชาวบ้านเช่าปลูกพืชไร่ เช่น อ้อย มันสำปะหลัง และพืชผักสวนครัว เป็นต้น ป่าดอนปู่ตานี้มีต้นไม้ใหญ่หลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมากโดยไม่มีใครเข้าไปตัด ไม่ว่าจะเป็น ไม้เปลือย ไม้ยาง ไม้มะกอก ฯลฯ และยังมีต้นไม้ผลป่าชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่มากจนเป็นสัญลักษณ์ของป่านี้ คือ ต้นมะเฒ่า (ผลไม้ป่าชนิดนี้จะเป็นพวงขมที่ยังอ่อนจะมีสีสีเขียวจาง เมื่อแก่หรือสุกเต็มที่จะเป็นสีน้ำตาลและสีแดง สามารถนำผลมารับประทานได้ทั้งขณะที่อ่อนและสุก แต่ชาวบ้านนิยมนำผลสุกมารับประทานมากกว่า เพราะรสจะหวานอมเปรี้ยว สามารถนำมาทำเป็นไวน์ (Wine) ได้)

4) ป่าหนองจี่เหิน เป็นป่าสาธารณะด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน มีเนื้อที่ 116 ไร่ เป็นที่เลี้ยงวัว เลี้ยงควายของชาวบ้าน มีน้ำขังได้ดินชุ่มชื้นเกือบตลอดปี และมีไม้ป่านานาพรรณเกิดขึ้นเต็มพื้นที่ป่า แต่คณะกรรมการหมู่บ้านได้ยกให้เป็นที่ตั้งของสถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดมุกดาหาร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ชาวบ้านจึงไม่สามารถนำสัตว์เลี้ยงเข้าไปได้อีก เพราะมีรั้วรอบพื้นที่ทั้งหมด เปลี่ยนมาเป็นการสมัครเข้าทำงานเป็นลูกจ้างรายวันของหน่วยงานนี้แทน

5) พิธีพรรณธรรมชาติที่มีมาก ได้แก่ หน่อไม้ป่า ต้นหญ้านาง ผักหวาน ผักหนาม เห็ดโคน มะเฒ่า ไม้เนื้อแข็ง ไม้ไผ่ ไม้เปลือก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้จิก

5.4.4 สัตว์

สัตว์เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อการเป็นอยู่ของคนในชุมชน มีอยู่ 2 ประเภท คือ สัตว์บก สัตว์น้ำ และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

สัตว์บก มีอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ ป่าสงวนแห่งชาติใกล้หมู่บ้าน และวัดป่าทั้งสองแห่ง คือ วัดป่าคำน้ำบันและวัดป่าคำตาสิม โดยเฉพาะไก่อามีมากในวัดทั้งสองแต่เป็นสัตว์ในเขตอุทยาน ชาวบ้านในหมู่บ้านไม่มีใครล่าจับไปเป็นอาหาร นอกจากจะบางตัวที่พลัดหลงออกไปห่างไกลจากเขตวัดจึงจะมีคนล่าจับ ที่วัดป่าคำตาสิม มีประมาณ 50-60 ตัว ท่านเจ้าอาวาสวัดป่าตาสิมบอกว่า “เคยมีชาวบ้านจากหมู่บ้านมาล่าสัตว์แล้วเข้ามาจับ ไก่อ่าในเขตวัดจนไก่อ่าเกือบหมด ที่เหลือมากินข้าวลดน้อยลงเรื่อย ๆ ท่านให้มัคคทายกแจ้งผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านในชุมชนร่วมกันตรวจตราดูจึงรู้และจับตัวคนที่มาดักสัตว์ในวัด” ส่วนที่วัดป่าคำน้ำบันมีประมาณ 300-400 ตัว ทุกวันในตอนเช้าและตอนเย็น ไก่อ่าเหล่านี้จะออกมากินข้าวที่พระภิกษุเลี้ยงเป็นประจำจนมีความคุ้นเคยไม่กลัวคน เนื่องจากป่ามีพื้นที่กว้างและอยู่ห่างจากผู้คน บางครั้งก็มีชาวบ้านดักจับเหมือนกัน ส่วนสัตว์อื่น เช่น เสือ เก้ง ควายป่า ลิง ชะนี กระต่าย และหมาป่า ไม่มีหลงเหลืออยู่ในป่าเลย จะมีเฉพาะหนู กิ้งก่าและงูเท่านั้นที่จับได้เป็นประจำ ชาวบ้านบอกว่า “เมื่อก่อนประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา หมาป่า มีมาก กลางคืนจะได้ยินเสียงหอนพวกมันเป็นฝูง ๆ ขณะที่สัตว์ประเภทที่เป็นแมลง ได้แก่ จักจั่น และมดแดง มีมากในฤดูแล้งต่อเนื่องไปถึงต้นฤดูฝน ชาวบ้านนิยมจับมาเป็นอาหารและจำหน่ายในตลาดชุมชนแก่คนต่างถิ่นและคนในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นรายได้เสริมแก่ครอบครัวได้เป็นอย่างดี

ส่วนสัตว์น้ำ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา มีอยู่ตามห้วยบางทราย ห้วยสามขา หนองน้ำสาธารณะบ่อหรือสระและในนาข้าว ชนิดของกุ้งที่มีอยู่ตามลำห้วยและที่นาเป็นกุ้งฝอย หอยเป็นพวกหอยในนาข้าวมี 2 ชนิด ได้แก่ หอยโข่ง หอยจุมหรือหอยขม ปูเป็นปูน้ำจืดทั่วไป ส่วนปลาที่มีหลายชนิดมีมากตามลำดัก ได้แก่ ปลาชิว ปลาหมอบ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหลดและปลาไหล ชาวบ้านจะจับมาบริโภคเป็นอาหารได้ตลอดปีในฤดูฝนมีมากกว่าฤดูแล้ง ส่วนปลาที่มีในบ่อหรือสระส่วนใหญ่เป็นปลาที่เลี้ยง เช่น ปลานิล ปลาไน เป็นต้น ขณะที่สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำที่มีมาก ได้แก่ เขียด กบ ลูกออด และอึ่งอ่า ในฤดูฝนมีมากเป็นพิเศษชาวบ้านจะจับมาเป็นอาหารบริโภคในชีวิตประจำวัน

เครื่องมือที่ใช้ในการจับสัตว์ที่มีตามธรรมชาติเหล่านี้ ชาวบ้านซื้อมาจากตลาด เช่น ตาข่าย แห และเบ็ด ส่วนที่ทำในท้องถิ่นเอง ได้แก่ สะหวิง (เป็นเครื่องมือจับลูกออด ลักษณะทรงกลม

มีขอบทำด้วยไม้ไผ่ม้วนให้กลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 50 เซนติเมตร วิธีทำ ชาวบ้านจะเอาเชือกไนลอนมาถักเป็นตาข่ายแล้วทำขอบสำหรับจับด้วยไม้ไผ่) เครื่องจักรสาน เช่น กระรอก (เครื่องมือสำหรับดักปลาที่ลงจากนาข้าว จะวางไว้ที่ช่องคันดินที่เปิดทางให้น้ำไหลลงไปยังพื้นที่ ๆ ต่ำกว่า) ไซ (เป็นเครื่องมือสำหรับดักกบ มีลักษณะรูปร่างทรงกลมวงรี จักสานด้วยไม้ไผ่) และบั้งลัน (เป็นเครื่องมือดักปลาไหลชนิดหนึ่งทำด้วยไม้ไผ่ยาวประมาณ 1.50 – 2 เมตร มีฝาปิดจักรสานด้วยไม้ไผ่เป็นรูปทรงกรวย สัตว์ที่เข้าไปแล้วไม่สามารถออกได้ ชาวบ้านจะนำไปวางดักปลาไหลตามขอบไถลคันดินในที่นาในตอนพลบค่ำ ตอนเช้าจะไปตรวจดูผลงาน)

5.5 ด้านโครงสร้างพื้นฐาน

โครงสร้างพื้นฐานของชุมชน หมายถึง สาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นในเมืองและชนบท ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า ประปา และโทรศัพท์ สาธารณูปโภคเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

1) ถนน ถนนภายในหมู่บ้านทุกสายมีความยาวรวมกันประมาณ 5,000 เมตร จากเดิมที่เป็นถนนลูกรังได้รับการปรับปรุงให้เป็นถนนคอนกรีตทั้งหมด โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐเมื่อปี 2534 และปัจจุบัน (2543) มีถนนที่ตัดใหม่อยู่ 4 สายความยาวรวมกันประมาณ 2,500 เมตร เป็นถนนดิน ทำให้การสัญจรไปมาของคนทั้งการเดิน การใช้รถจักรยานยนต์บนถนนได้รับความสะดวก นอกจากนี้ยังเป็นผลทำให้สภาพบริเวณอาคารบ้านเรือนสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่มีปัญหาเรื่องฝุ่นละอองที่เคยกุ้งกระจายเกาะติดตามหลังคาบ้านภาชนะที่บรรจุอาหารและวัสดุอุปกรณ์อื่น ๆ แต่สิ่งที่เป็นปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นคือ เสี่ยงอันตรายจากรถจักรยานยนต์และรถยนต์ที่สัญจรไปมา โดยเฉพาะบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ใกล้ถนนได้รับผลกระทบมากกว่าบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ห่างจากถนน

2) ไฟฟ้า ไฟฟ้าเป็นสาธารณูปโภคที่คนในหมู่บ้านได้รับการบริการจากภาครัฐควบคู่กับการตัดถนน วางแผนผังหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2510 ปัจจุบันมีการให้บริการเกือบทั่วถึงทุกครัวเรือน จะมีเฉพาะแต่ครัวเรือนที่ย้ายใหม่และที่อยู่ห่างไกลจากเส้นทางภายในหมู่บ้านเท่านั้น ที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ การมีไฟฟ้าก่อให้เกิดอาชีพหลายอย่างขึ้นในชุมชน เช่น การจำหน่ายขนม น้ำหวาน อาหารสดแช่เย็น กิจการร้านตัดผมด้วยไฟฟ้า ร้านซ่อมเครื่องยนต์ ร้านทำน้ำแข็ง อาชีพเหล่านี้ได้รับผลดีจากมีไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้าน เครื่องใช้ไฟฟ้าโดยเฉพาะโทรทัศน์ พัดลมและตู้เย็นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับครัวเรือนที่

ต้องมีไว้ประจำเพื่อสมาชิกในครอบครัวเพื่อต้อนรับแขก และยังเป็นสิ่งแสดงถึงฐานะของครอบครัวด้วย

3) น้ำประปา น้ำประปาในชุมชนเป็นระบบที่สูบน้ำขึ้นมาจากใต้ดินมาเก็บไว้บนถังเก็บน้ำที่ยกจากพื้นสูงประมาณ 10 เมตร ชาวบ้านเรียกว่า “ประปาถังสูง” มีอยู่ในหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 แต่จำนวนครัวเรือนที่ได้ใช้น้ำประปาของชุมชนนี้ยังมีไม่มาก คือ มีเพียง 193 ครัวเรือน เพราะครัวเรือนที่เหลือยังใช้น้ำจากบ่อที่ขุดไว้เป็นการเฉพาะสำหรับใช้ในครัวเรือน แม้จะยังไม่ทั่วถึงทุกครัวเรือน แต่ก็อำนวยความสะดวกและช่วยบรรเทาปัญหาเรื่องน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของครัวเรือน จากเดิมที่ต้องนำเอาภาชนะไปใส่น้ำมาจากบ่อสาธารณะของหมู่บ้านที่มีไม่มาก เปลี่ยนมาเป็นการต่อท่อน้ำเข้าบ้านมีที่ควบคุมเปิดปิดน้ำใช้รวดเร็วไม่ต้องกังวลเรื่องน้ำอีกต่อไป แม้บางครอบครัวที่ไม่ได้ใช้บริการของน้ำประปาชุมชน แต่มีบ่อน้ำในครัวเรือนเป็นการเฉพาะโดยใช้เครื่องสูบน้ำขนาดเล็กขึ้นมาจากบ่อกักเก็บไว้ที่ภาชนะ ดังนั้น การขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภคจึงไม่มี แม้ในฤดูแล้งก็ตาม

4) โทรศัพท์ โทรศัพท์ภายในหมู่บ้านเป็นโทรศัพท์สาธารณะทั้งหมด มี 6 ตู้/หมายเลข ตั้งอยู่ตามจุดศูนย์กลางของชุมชน ได้แก่ ตรงสี่แยกใกล้กับบ้านผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 จำนวน 1 ตู้ ตรงทางเข้าหมู่บ้านจำนวน 1 ตู้ ริมถนนใหญ่ใกล้กับตลาดชุมชนจำนวน 2 ตู้ หน้าโรงเรียนประจำหมู่บ้านจำนวน 1 ตู้ ที่อยู่ที่บ้านของอดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 เครื่องนี้จะมีคนมาใช้บริการมาก โดยเฉพาะตั้งแต่เวลา 18.00 น. เพราะค่าบริการทางไกลนาทีละ 10 บาท ขณะที่กลางวันนาทีละ 20 บาท การใช้โทรศัพท์ของคนในหมู่บ้านใช้ในการติดต่อกับบุตรหลานที่ไปทำงานในกรุงเทพมหานคร แต่บางคนที่ใช้ในการติดต่อกับบริษัทเอกชนเพื่อต่อทางธุรกิจแต่มีจำนวนน้อย

5.6 ด้านเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจของชุมชน หมายถึง ส่วนที่เกี่ยวข้องการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ประกอบด้วยการผลิต การบริโภค การแบ่งปันผลผลิต และการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ

5.6.1 การผลิต

การผลิตในชุมชนมี 2 รูปแบบ คือ การผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน และการผลิตเพื่อจำหน่ายโดยอาชีพเกษตรกรกรรมเป็นหลัก อาชีพที่เกี่ยวกับเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรมเป็นอาชีพเสริม การผลิตในชุมชนมีปัจจัยองค์ประกอบสำคัญอยู่ 4 ประการ คือ คน กระบวนการผลิต การจัดการและปัจจัยการผลิต

ประการแรก คน คนที่ใช้ในการผลิตจะใช้สมาชิกในครัวเรือนเป็นหลัก แต่ถ้างานมีมาก และมีความเร่งด่วน จะจ้างแรงงานเพื่อนบ้านหรือช่วยเหลือกันภายในกลุ่มเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน

ประการที่สอง กระบวนการผลิต ใช้เครื่องจักรคือ รถไถนา รถแทรกเตอร์ ทดแทนแรงงานสัตว์ในการไถนา การไถไร่สวน ขณะที่งานที่ต้องใช้ความละเอียดยังนิยมใช้แรงงานคน คือ การเพาะปลูก การดำนา การเก็บเกี่ยวยังใช้แรงงานคนอยู่

ประการที่สาม การจัดการ ประกอบด้วย การจัดการแรงงานและการจัดการผลผลิต การจัดการแรงงาน มีความเกี่ยวเนื่องกับการผลิตในอาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักและอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพเสริม โดยมี 2 ประเด็นที่อยู่ในระบบแรงงานของชุมชน คือ จำนวนแรงงาน และการใช้แรงงาน ประเด็นแรก จำนวนแรงงานที่มีอยู่ในชุมชน จากประชากรของบ้านสามขา ที่มีทั้งหมดจำนวน 3,092 คน จำนวนที่อยู่ในวัยแรงงาน คือ ประชากรที่อยู่ในช่วงอายุ 15-59 ปี มีจำนวน 2,073 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 61 ของประชากรทั้งหมดในหมู่บ้าน

ตารางที่ 13 แสดงจำนวนแรงงานในหมู่บ้าน พ.ศ. 2542

ประชากรอายุ 15-59 ปี		
	2,073	คน
เพศชาย	974	คน
เพศหญิง	1,099	คน

ที่มา : จากข้อมูลสถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน

แยกตามหมู่บ้าน

หมู่ที่ 2	1,067	คน
เพศชาย	492	คน
เพศหญิง	575	คน
หมู่ที่ 9	1,006	คน
เพศชาย	482	คน
เพศหญิง	524	คน

ประเด็นที่สอง การใช้แรงงาน การใช้แรงงานในชุมชนมี 2 ประเภทคือ การใช้แรงงานคนในอาชีพเกษตรกรรมและอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม แรงงานคนที่ใช้ในภาคเกษตรกรรมได้แก่การเพาะปลูก การบำรุงรักษา และการเก็บเกี่ยว แรงงานที่ใช้เป็นแรงงานในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ หลังจากทำงานที่เป็นงานของครอบครัวตนเองแล้ว พวกเขาไปรับจ้างแรงงานของเพื่อนบ้านที่มีการผลิตยังไม่สำเร็จหรือ มีที่ทำการเกษตรบนพื้นที่กว้างหลาย 10 ไร่ มีความต้องการแรงงานเพิ่มอีกมาก เช่น การปลูกอ้อย การปลูกต้นยูคาลิปตัส การปลูกมันสำปะหลัง นอกจากมีการจ้างแรงงานคนแล้ว ยังมีการใช้เครื่องยนต์ในกระบวนการผลิต โดยเฉพาะการไถพื้นที่เพาะปลูกที่มีขนาดพื้นที่กว้าง การจ้างแรงงานและเครื่องจักรคือรถไถในหมู่บ้านไปช่วยในกระบวนการผลิตดังกล่าว มีในรูปแบบการจ้างเป็นรายวันในกรณีของแรงงานคน และตามปริมาณงานที่ทำในกรณีของเครื่องยนต์ การจ้างลักษณะนี้มีในช่วงที่เพาะปลูก และการเก็บผลผลิต โดยสัดส่วนการใช้แรงงานมีการแบ่งแยกตามเพศ ขึ้นอยู่กับลักษณะงานที่ทำ ถ้าเป็นงานการผลิตทั่วไป เช่น การดำนา การเก็บเกี่ยวข้าว การดายหญ้า ถอนหญ้า ใช้แรงงานเพศหญิง แต่ถ้าเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องทุ่นแรง เช่น การพ่นยาปราบศัตรูพืช การไถ การขนส่ง การนวดข้าว จะใช้แรงงานที่เป็นเพศชาย

ส่วนการใช้แรงงานในอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม มีตามความสามารถและความพร้อมของบุคคลที่ใช้แรงงานในอาชีพเสริมนี้ เช่น งานช่าง การค้าขาย การรับจ้างใช้แรงงาน การเย็บผ้า หรือการทอผ้า และการบริการ คนที่มีความสามารถและมีประสบการณ์ในการทำงานด้านนี้ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้มาก่อน มีไม่มากเมื่อเทียบกับจำนวนแรงงานที่มีอยู่ทั้งหมดและใช้แรงงานอยู่ในภาคเกษตรควบคู่ไปด้วยไม่ได้ทำงานด้านนี้อย่างเดียว นอกจากพวกที่ไปทำงานต่างถิ่นที่กลับมาบ้านเป็นบางครั้งจึงไม่ได้ใช้แรงงานในภาคเกษตรกรรม

การจัดการผลผลิต การจัดการผลผลิตของคนในชุมชน มีวัตถุประสงค์ 2 อย่าง คือ การจัดการเพื่อการบริโภค และการจัดการเพื่อจำหน่าย โดยข้าวและพืชผักสวนครัวเป็นผลผลิตหลักที่ผลิตไว้เพื่อการบริโภค ส่วนพืชไร่ทั้งหมดจะจัดการเพื่อจำหน่าย ส่วนสัตว์เลี้ยงมีทั้งที่เพื่อใช้แรงงานเพื่อการบริโภคและเพื่อจำหน่าย

ประการที่สี่ปัจจัยการผลิต ปัจจัยสำคัญต่อการผลิตในชุมชนได้แก่ ดิน น้ำและต้นทุนการผลิต (1) ดินในหมู่บ้านเป็นดินที่เคยเป็นป่า จึงมีสภาพเป็นดินที่ค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย มีพื้นที่ราบลุ่มสำหรับทำเกษตรกรรมอยู่มากประมาณ 18,000 ไร่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมด้วยการปลูกในท้องดิน ไม่ว่าจะเป็นพืชผักหรือพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว พืชตระกูลถั่ว พืชยืนต้น ถั่วเขียว มะขาม มะม่วง ไม้ป่า เป็นต้น แต่ในระยะหลังประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านหรือเกษตรกรก็มักจะใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชและสารเร่งการเติบโต เพื่อให้ได้ผลตอบแทนที่มากและคุ้มทุน นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านหลายครัวเรือนปลูกต้นยูคาลิปตัส เพราะการเพาะปลูกง่ายไม่ต้อง

ดูแลเอาใจใส่บำรุงเหมือนพืชอย่างอื่น และมีโรงงานแปรรูปไม้ยูคาลิปตัสที่รองรับผลผลิตจากชุมชน จึงเป็นแรงจูงใจให้คนนิยมปลูกกันมาก (2) น้ำในชุมชนมีทั้งน้ำจากธรรมชาติและจากแหล่งกักเก็บ น้ำตามแหล่งน้ำขนาดเล็กของเกษตรกร ในฤดูฝนมีพร้อมไม่ขาดแคลนทั้งน้ำอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร แต่ในหน้าแล้งช่วงเดือนธันวาคมถึงเมษายน น้ำเพื่อการเกษตรกรรมจะขาดแคลนมาก เพราะในชุมชนยังไม่มีระบบการจัดการเรื่องน้ำเพื่อการเกษตรโดยตรง การทำเกษตรกรรมจึงยังคงอาศัยน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น จากห้วยบางทรายและจากคลองสามขา ซึ่งก็มีน้อยในหน้าแล้ง (3) ดินทุน เป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการผลิตของคนในชุมชน ที่จะเป็นสิ่งอำนวยความสะดวก อาชีพเป็นไปโดยราบรื่น ชาวบ้านจะใช้ทุนของตนเอง เช่น จากการขายผลผลิตทางเกษตร จากการทำงานรับจ้างทั่วไป และจะใช้ทุนจากการเงินกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เป็นต้นทุนในการผลิตแต่ละปี เงินทุนที่ใช้จะใช้จ่ายในการเตรียมดิน (ค่าจ้างไถ) จ้างแรงงาน ชี้อเมสตีพันธ์ ชีอปุยเคมีและการขนส่งผลิตผล

5.6.2 การบริโภค

การบริโภค หมายถึง การใช้หรือการนำเอาปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัยมาใช้ เพื่อให้ชีวิตสามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติ

ในด้านอาหาร อาหารที่สำคัญได้แก่ ข้าวเหนียว ส่วนกับข้าวเป็นของที่มีตามธรรมชาติ ได้แก่ ปลา กบ เขียด หน่อไม้ และเห็ด เนื้อสัตว์ที่นิยมบริโภค คือ ไก่ วัว ควายและหมู ส่วนพืชผักที่เป็นอาหารสำคัญที่มีหลายชนิดส่วนมากเป็นผักสวนครัวเหมือนชุมชนทั่วไป เช่น มะละกอ มะเขือ ถั่ว แตงกวา พริก เป็นต้น วิธีการได้มาซึ่งอาหารของที่ใช้บริโภคเหล่านี้มีด้วยกัน 3 วิธี คือ การปลูกหรือผลิตเอง การไปหาจากแหล่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และการซื้อจากตลาดหรือจากผู้จำหน่ายทั่วไป โดยข้าวนั้นจะปลูกเองถ้าไม่พอบางครั้งก็ซื้อหรือยืมจากธนาคารข้าวของหมู่บ้าน ส่วนพืชผักสวนครัวจะนิยมซื้อจากตลาดในเมืองหรือในชุมชน และจากพ่อค้าขายเร่ที่นำสินค้าเข้ามาจำหน่ายในหมู่บ้าน ขณะที่พืชผักบางชนิดก็สามารถหาได้จากแหล่งตามธรรมชาติในชุมชน ส่วนเนื้อสัตว์ ส่วนมากซื้อจากตลาดและจากสัตว์ที่เลี้ยงไว้บริโภคในครัวเรือนของตนเอง แต่ถ้านิโอกาสสำคัญ เช่น งานบุญ งานแต่งงาน งานศพ มีการฆ่าวัว ควาย เพื่อเลี้ยงคนที่มาร่วมงานเป็นการเฉพาะทุกครั้ง

ด้านเครื่องนุ่งห่ม หมายความว่ารวมถึงเครื่องแต่งกาย และเครื่องประดับด้วย ส่วนมากนิยมซื้อจากตลาดในเมือง จากร้านขายสินค้าภายในหมู่บ้านที่ซื้อมาจากตลาดและจากตลาดนัดที่นำสินค้าเข้ามาจำหน่ายแก่คนในชุมชนเป็นประจำ โดยใช้สถานที่ของวัดเป็นที่จำหน่าย แต่ที่ผลิตเองมีอยู่มาก ในกรณีของหมอนและผ้าขาวม้าสำหรับนุ่งอาบน้ำและพาดบ่าสำหรับผู้ชายเท่านั้น การใช้เครื่องนุ่งห่มอื่น ๆ ที่ผลิตและใช้เองมีส่วนน้อยเป็นคนเฒ่าคนแก่และคนที่ไม่พึงพิถีพิถันการแต่งกาย

ด้านยารักษาโรค คนในหมู่บ้านแห่งนี้ตั้งอยู่ใกล้กับสถานบริการด้านสุขภาพจากภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นโรงพยาบาลในเมือง คลินิก และร้านจำหน่ายยาของเอกชน โดยเฉพาะในหมู่บ้านเองมีสถานอนามัยประจำหมู่บ้านมาตั้งอยู่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 ดังนั้น พฤติกรรมการป้องกัน บำบัดและรักษาโรคภัยของชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยการแพทย์สมัยใหม่มาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน แต่กรรมวิธีในการรักษาโรคด้วยการแพทย์พื้นบ้านก็มีอยู่ ถ้าอาการของคนป่วยพวกเขาเชื่อว่า ไม่ได้เกิดจากการเจ็บป่วยทั่วไป แต่เกิดจากการกระทำของผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่บ้านนี้นั้นชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องผีปอบกันมาก ช่วงก่อนที่ผู้ศึกษาเข้าไปศึกษารวบรวมข้อมูลมีการนำเอาหมอผีมาปราบผีปอบในหมู่บ้าน ชาวบ้านกล่าวอ้างถึงคำกล่าวของหมอผีว่า “ในหมู่บ้านนี้มีผีปอบถึง 90 ตัว” และมีหลายคนที่ชาวบ้านบอกผู้ศึกษาว่า “เป็นผีปอบ” นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าขานถึงอำนาจเหนือธรรมชาติหลายอย่างที่ชาวบ้านยังมีความเชื่ออยู่ เช่น การมรณภาพของเจ้าอาวาสวัดป่า การที่น้ำในหนองคำข่าเกิดอาการหมุนวนเป็นวงกลมขณะที่สภาพอากาศปกติ เป็นต้น

ด้านที่อยู่อาศัย ในส่วนลักษณะของบ้านเรือนเกือบทั้งหมดเป็นบ้านเรือนยกพื้นสองชั้น ครึ่งปูนครึ่งไม้ หลังคามุงด้วยสังกะสีมีบางหลังที่สร้างใหม่มุงด้วยกระเบื้องแต่มีจำนวนน้อย ฝาและพื้นชั้นบนปูด้วยไม้แผ่น กรอบหน้าต่างและประตูทำด้วยไม้ส่วนบานมีทั้งกระจกและไม้ การใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่ตอนกลางวันใช้พื้นที่ชั้นล่างทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การรับประทานอาหาร การดูโทรทัศน์ การสนทนาปรึกษากัน เป็นต้น ในตอนกลางคืนส่วนมากใช้พักผ่อนที่ชั้นบน แต่มีบางคนที่พักผ่อนข้างล่างตลอดเรื่องการใช้ในชีวิตประจำวันเช่นนี้ขึ้นอยู่กับความพอใจไม่แน่นอน ขณะที่พื้นที่ของบ้านกำหนดไว้ชัดเจน โดยห้องครัวและห้องน้ำจะอยู่ด้านหลังบ้าน ผู้หญิงเก็บข้าวเปลือกอยู่ด้านข้างเอียงไปด้านหลังบ้าน การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยตลอด แม้ในเวลาตายก็ตั้งศพของคนตายไว้ในบ้านอย่างน้อย 3 วัน 3 คืนแล้วจึงเอาไปทำพิธีฌาปนกิจ

5.6.3 การแบ่งปันผลผลิต

การแบ่งปันผลผลิต เป็นการกระจายผลผลิตระหว่างคนภายในชุมชนและสถาบันหรือองค์กรที่มีอยู่แก่คนในชุมชนเดียวกัน ปรากฏว่าการแบ่งปันผลผลิตกันมีใน 2 รูปแบบ คือ การแบ่งปันระหว่างครัวเรือนและการแบ่งปันระหว่างคนในชุมชนกับสถาบัน รูปแบบแรก การแบ่งปันระหว่างครัวเรือนเกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มเครือญาติและครัวเรือนที่มีความใกล้ชิด มีการแบ่งปันกันในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายใน ไม่มีรูปแบบหรือพิธีการเป็นไปตามความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน สิ่งของที่มีการแบ่งปันกันได้แก่ ข้าว อาหาร พืชพันธุ์สำหรับใช้ในการเพาะปลูก และเงินทั้งเป็นการให้ยืมและให้เปล่า รูปแบบที่สอง การแบ่งปันระหว่างคนในชุมชนกับสถาบันในชุมชน เป็นการแบ่งปันที่กระทำโดยมีตระหนักถึงความรับผิดชอบที่บุคคลพึงมีต่อกัน มีคณะกรรมการหมู่บ้านรับผิดชอบใน

ลักษณะที่เป็นทางการมีช่วงเวลาที่กำหนดแน่นอน สิ่งที่มีการแบ่งปันกัน คือ ข้าวเปลือกจากธนาคารข้าวในลักษณะการยืมข้าวไปบริโภค เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วต้องนำมาส่งคืน นอกจากนี้ยังมีการแบ่งปันในลักษณะเป็นไปตามความเชื่อต่อศาสนาและองค์กร เช่น การทำบุญบำรุงพระสงฆ์/วัด การบริจาคช่วยเหลืองานสาธารณะ เป็นต้น

การบำรุงหรืออุปฐากพระสงฆ์ของคนในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งถือว่าเป็นการแบ่งปันผลผลิตชนิดหนึ่ง มีวิธีการที่เปลี่ยนแปลงจากวิธีการดั้งเดิม ที่ทุกคนจะเอาภัตตาหารไปถวายพระภิกษุตามความศรัทธาและความพร้อมของแต่ละบุคคล มาเป็นการกระทำการแบ่งปันกันเวียนไปตามวาระในหนึ่งสัปดาห์ แต่ก็ไม่มีกำหนดซื้อห้ามหรือข้อบังคับ เพียงแต่เป็นฉันทามติที่ตกลงร่วมกันระหว่างชาวบ้าน เพื่อให้ทุกคนรู้วันที่ตนต้องปฏิบัติอย่างชัดเจนเท่านั้น

5.6.4 การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ

การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการของคนในชุมชน เป็นไประหว่างคนภายในด้วยกันและระหว่างคนภายในกับภายนอก ในรูปแบบของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการซื้อขาย ประการแรก การแลกเปลี่ยนระหว่างคนภายในชุมชนด้วยกัน ในกลุ่มเครือญาติเกิดขึ้นในรูปแบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันพึ่งพาอาศัยกัน เช่น การแบ่งอาหารแบ่งข้าวให้กันโดยไม่มีเงินหรือผลประโยชน์ใดเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ขณะที่ในเพื่อนบ้านหรือชาวบ้านด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันมีเงินหรือผลประโยชน์ตอบแทนเป็นสื่อกลาง เช่น การซื้อพืชผักสวนครัว ซื้อของป่า จากเพื่อนบ้านที่นำมาขายที่ตลาดชุมชนหรือที่ไร่รถเข็นเดินขายตามถนนในหมู่บ้าน เป็นต้น ประการที่สอง การแลกเปลี่ยนระหว่างคนภายในกับภายนอกชุมชน ส่วนใหญ่เป็นการค้าขายระหว่างกัน คนภายในนิยมนำสินค้าหรือผลผลิตทางเกษตรกรรมจากชุมชนไปจำหน่ายในตัวเมืองหรือตลาดชุมชน และซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน ขณะที่คนภายนอกก็นำสินค้าจากแหล่งผลิตเข้าไปจำหน่ายในรูปแบบของตลาดนัด และพ่อค้ารถเร่

การบริการ เป็นการบริการที่ภาครัฐจัดให้และสถาบันหรือองค์กรชุมชน จัดให้แก่สมาชิกของชุมชน ประการแรก การบริการจากภาครัฐ ได้แก่ การบริการด้านการศึกษาดังแตกระดับอนุบาลศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของโรงเรียน การบริการด้านสุขภาพอนามัยของสถานีอนามัยประจำหมู่บ้านรับ การช่วยเหลือด้านเงินทุนแก่เกษตรกรของรทส. ส่วนการบริการที่สถาบันหรือองค์กรในชุมชนจัดให้ ได้แก่ การประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารของผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการการจัดให้มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กประจำหมู่บ้าน การจัดให้มียุ้งฉางเก็บข้าวเปลือกเป็นธนาคารข้าวสำหรับให้ชาวบ้านผู้เดือดร้อนเรื่องข้าวกู้ยืมของกรรมการหมู่บ้าน และการจัดสถานที่ต้อนรับการมาทำบุญตามประเพณีของวัดประจำหมู่บ้าน

5.7 ข้อมูลชุมชนตามเกณฑ์ชี้วัด

เกณฑ์ชี้วัดที่ใช้เป็นองค์ประกอบหนึ่งในการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในชุมชนบ้านสามขา แห่งนี้มีอยู่ 2 เกณฑ์ คือ

5.7.1 เกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

5.7.2 เกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

5.7.1 เกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

เกณฑ์เครื่องชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เป็นเกณฑ์ชี้วัดที่ส่วนราชการใน จังหวัดมุกดาหาร ร่วมกันจัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดระดับของหมู่บ้านด้านการพัฒนาการ เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองในช่วงปี พ.ศ. 2542-2544 มีทั้งหมด 29 ตัวชี้วัด 5 หมวด คือ หมวดที่ 1 การเรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง หมวดที่ 2 ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน หมวดที่ 3 เศรษฐกิจ ชุมชน หมวดที่ 4 ธุรกิจชุมชน และหมวดที่ 5 สวัสดิการและคุณภาพชีวิต

ผู้วิจัยได้นำเอาเกณฑ์ชี้วัดนี้ไปใช้วัดศักยภาพในการพึ่งตนเองของหมู่บ้านสามขา ซึ่งเป็น พื้นที่ศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่า ชุมชนผ่านเกณฑ์ชี้วัด จำนวน 16 ตัวชี้วัด ไม่ผ่าน จำนวน 13 ตัวชี้วัด มี รายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 14 แสดงข้อมูลตามเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจพึ่งตนเอง จังหวัดมุกดาหาร

หมวดที่	เกณฑ์ชี้วัด	มี	ไม่มี
1. การเรียนรู้เศรษฐกิจ พึ่งตนเองของประชาชน	1.1 มีการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อเรียนรู้ของประชาชน ทุกเดือน		✓
	1.2 มีการแนะนำถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ ระหว่างประชาชนในชุมชน		✓
	1.3 มีการนำความรู้ไปปรับใช้ในการ ประกอบอาชีพของประชาชน		✓
	1.4 มีปราชญ์ชาวบ้านในหมู่บ้าน		✓
2. ความเข้มแข็งขององค์กร ชุมชน	2.1 มีประชาชนในชุมชนเป็นสมาชิกกลุ่มไม่น้อย กว่าร้อยละ 50	✓	
	2.2 มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชน		✓
	2.3 มีกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง		✓

ตารางที่ 14 แสดงข้อมูลตามเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจพึ่งตนเอง จังหวัดมุกดาหาร (ต่อ)

	2.4 มีการประชุมกรรมการกลุ่มอย่างต่อเนื่อง		✓
	2.5 มีระเบียบข้อตกลงใช้บังคับในกลุ่มอย่างชัดเจน	✓	
	2.6 มีเครือข่ายระหว่างชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชน	✓	
	2.7 มีกลุ่มหลากหลายไม่ต่ำกว่า 5 กลุ่ม		✓
3. เศรษฐกิจชุมชน	3.1 มีครัวเรือนที่มีข้าวบริโภคตลอดปีโดยไม่ต้องซื้อร้อยละ 90 ของครัวเรือนทั้งหมด		✓
	3.2 มีครัวเรือนที่ปลูกผักสวนครัวไว้บริโภคเอง	✓	
	3.3 มีครัวเรือนที่เลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเอง	✓	
	3.4 มีครัวเรือนที่ใช้ปุ๋ยคอก/หมัก	✓	
	3.5 มีครัวเรือนที่ใช้สารเคมีในการเพาะปลูก	✓	
	3.6 มีครัวเรือนที่ใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิต	✓	
4. ธุรกิจชุมชน	4.1 มีร้านค้าชุมชนในหมู่บ้าน	✓	
	4.2 มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์การเกษตร		✓
	4.3 มีธุรกิจชุมชน เช่น โรงสี ปั่นน้ำมัน	✓	
	4.4 มีการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหรือหัตถกรรมเพื่อจำหน่าย		✓
	4.5 ธุรกิจชุมชนมีเครือข่ายนอกชุมชน/ในเมือง		✓
	4.6 มีการพัฒนามาตรฐานการผลิตและการบรรจุหีบห่อ		✓
5. สวัสดิการและคุณภาพชีวิต	5.1 มีธนาคารข้าว	✓	
	5.2 มีกองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์	✓	
	5.3 มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก	✓	
	5.4 มีศูนย์สาธารณสุขชุมชน	✓	
	5.6 กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมีการแบ่งผลประโยชน์ของกลุ่มเพื่อสวัสดิการของสมาชิก	✓	
	รวม 29 เกณฑ์ชี้วัด	16	13

จากตารางแสดงเกณฑ์ชี้วัด ที่ให้เห็นว่า ชุมชนผ่านเกณฑ์ชี้วัดจำนวน 16 ตัวชี้วัด จากทั้งหมด 29 ตัวชี้วัด หรือคิดเป็นร้อยละ 57.62 ถือว่าไม่เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์ชี้วัดที่กำหนดไว้ 3 ระดับ คือ ระดับดี ต้องผ่านเกณฑ์ชี้วัดร้อยละ 80-100 ระดับปานกลาง ต้องผ่านเกณฑ์ชี้วัดร้อยละ 60 ขึ้นไป และถ้าต่ำกว่าร้อยละ 60 ถือว่าไม่เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

5.7.2 เกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน

เกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน(จปฐ.) เป็นเครื่องชี้วัดที่ภาครัฐ คือ กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้จัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือชี้วัดความจำเป็นขั้นพื้นฐานของครัวเรือนในทุกหมู่บ้านของประเทศ มีทั้งหมด 39 ตัวชี้วัด 8 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 สุขภาพดี มี 12 ตัวชี้วัด

หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย มี 5 ตัวชี้วัด

หมวดที่ 3 ศึกษาถ้วนทั่ว มี 7 ตัวชี้วัด

หมวดที่ 4 ครอบครัวสุขสบาย มี 4 ตัวชี้วัด

หมวดที่ 5 รายได้มาก มี 1 ตัวชี้วัด

หมวดที่ 6 อยากร่วมพัฒนา มี 3 ตัวชี้วัด

หมวดที่ 7 พาสู่คุณธรรม มี 5 ตัวชี้วัด

หมวดที่ 8 บำรุงสิ่งแวดล้อม มี 2 ตัวชี้วัด

ข้อมูลด้านจปฐ. ของหมู่บ้านสามขา เป็นข้อมูลรายงานผลการสำรวจและผลการเทียบเกณฑ์เป้าหมายประจำปี พ.ศ. 2543 โดยได้แบ่งออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ ข้อมูลจปฐ. หมู่ที่ 2 และข้อมูลจปฐ. หมู่ที่ 9 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 15 แสดงข้อมูลรายงานผลการสำรวจข้อมูล จปฐ. หมู่ที่ 2

ความจำเป็นพื้นฐาน	เป้าหมาย	ผลการสำรวจ		ร้อยละ	ผล
	ร้อยละ	จำนวนทั้งหมด	ผ่านเกณฑ์		
หมวดที่ 1. สุขภาพดี					
1. หญิงมีครรภ์ได้รับการดูแลก่อนคลอด	80	28 คน	28 คน	100.0	1
2. หญิงมีครรภ์ได้รับการทำการคลอด	95	25 คน	25 คน	100.0	1
3. หญิงมีครรภ์กินอาหารพอเพียง	93	25 คน	24 คน	96.0	1
4. เด็กแรกเกิดได้กินนมแม่	30	25 คน	15 คน	60.0	1
5. เด็กต่ำกว่า 1 ปี ได้รับวัคซีนครบ	95	25 คน	25 คน	100.0	1
6. เด็ก 0-5 ปี ได้อาหารเพียงพอ	80	121 คน	105 คน	86.8	1
7. เด็ก 6-15 ปี ได้อาหารเพียงพอ	90	250 คน	240 คน	96.0	1
8. เด็ก 6-12 ปี ได้รับวัคซีนครบ	100	165 คน	165 คน	100.0	1
9. การไม่กินอาหารดิบ	90	262 คร.	140 คร.	53.4	0
10. การบริโภคไอโอดีน	60	262 คร.	210 คร.	80.2	1
11. กินอาหารมาตรฐาน อย.	85	262 คร.	262 คร.	100.0	1
12. มีความรู้ในการใช้ยา	60	262 คร.	160 คร.	61.1	1
หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย					
13. ที่อยู่อาศัยสภาพคงทนถาวร	95	262 คร.	250 คร.	95.4	1
14. มีและใช้ส้วมถูกหลักสุขาภิบาล	95	262 คร.	250 คร.	95.4	1
15. มีน้ำสะอาดดื่มและบริโภค	95	262 คร.	250 คร.	95.4	1
16. การจัดบ้านเรือน,บริเวณบ้าน	60	262 คร.	180 คร.	68.7	1
17. ไม่ถูกรบกวน ฯลฯ	95	262 คร.	251 คร.	95.8	1
หมวดที่ 3 ศึกษาเรียนรู้					
18. เด็ก 2-5 ปี ได้รับการเลี้ยงดู	90	85 คน	80 คน	94.1	1
19. เด็กครบเกณฑ์ได้เข้าเรียน	100	165 คน	165 คน	100.0	1
20. เด็กจบภาคบังคับเรียนต่อมัธยม	98	25 คน	23 คน	92.0	0
21. เด็กได้รับการฝึกอบรมอาชีพ	80	2 คน	2 คน	100.0	1
22. คน 14-50 ปี อ่านและเขียนได้	99	1,053 คน	1,043 คน	99.1	1
23. รับรู้ข่าวสารสัปดาห์ละ 3 ครั้ง	95	262 คร.	262 คร.	100.0	1
24. มีความรู้เกี่ยวกับเอดส์	80	262 คร.	262 คร.	100.0	1
หมวดที่ 4 ครอบครัวสุขสบาย					
25. คู่สมรส 15-44 ปี คุมกำเนิด	77	220 คู่	207 คู่	94.1	1

ตารางที่ 15 แสดงข้อมูลรายงานผลการสำรวจข้อมูล จปฐ. หมู่ที่ 2 (ต่อ)

ความจำเป็นพื้นฐาน	เป้าหมาย	ผลการสำรวจ		ร้อยละ	ผล
	ร้อยละ	จำนวนทั้งหมด	ผ่านเกณฑ์		
26. ครอบครัวมีความอบอุ่น	90	262 คร.	245 คร.	93.5	1
27. มีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุ	100	262 คร.	258 คร.	98.5	0
28. ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	100	262 คร.	262 คร.	100.0	1
หมวดที่ 5 รายได้มาก					
29. รายได้เฉลี่ย 20,000 บาท ต่อปี (รายได้เฉลี่ยของคนในหมู่บ้าน 7,500 บาท/ปี)	70	262 คร.	6 คร.	2.3	0
หมวดที่ 6 อยากร่วมพัฒนา					
30. เป็นสมาชิกกลุ่ม	90	262 คร.	260 คร.	99.2	1
31. ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง	90	1,080 คน	680 คน	63.0	0
32. ร่วมกิจกรรมสาธารณสมบัติ	95	262 คร.	262 คร.	100.0	1
หมวดที่ 7 พาสู่คุณธรรม					
33. มีการปฏิบัติศาสนกิจ	90	262 คร.	240 คร.	91.6	1
34. คนในครัวเรือนไม่ติดสุรา	90	1,222 คน	1,222 คน	100.0	1
35. คนในครัวเรือนไม่ติดบุหรี่	90	1,225 คน	825 คน	67.3	0
36. ร่วมกิจกรรมประเพณี	90	262 คร.	262 คร.	100.0	1
37. คนสูงอายุ/พิการรับการดูแล	90	130 คน	130 คน	100.0	1
หมวดที่ 8 บำรุงสิ่งแวดล้อม					
38. ครัวเรือนทำกิจกรรมอนุรักษ์	90	262 คร.	262 คร.	100.0	1
39. ทำกิจกรรมป้องกันสิ่งแวดล้อม	90	262 คร.	262 คร.	100.0	1
1 = ผ่านเกณฑ์	0 = ไม่ผ่าน		คร. ย่อมาจากคำว่า “ครัวเรือน”		

ตารางที่ 16 แสดงข้อมูลรายงานผลการสำรวจข้อมูล (จปฐ.) พ.ศ. 2542 บ้านสามขา หมู่ที่ 9

ความจำเป็นพื้นฐาน	เป้าหมาย	ผลการสำรวจ		ร้อยละ	ผล
	ร้อยละ	จำนวนทั้งหมด	ผ่านเกณฑ์		
หมวดที่ 1. สุขภาพดี					
1. หญิงมีครรภ์ได้รับการดูแลก่อนคลอด	80	22 คน	22 คน	100.0	1
2. หญิงมีครรภ์ได้รับการทำการคลอด	95	22 คน	22 คน	100.0	1
3. หญิงมีครรภ์กินอาหารพอเพียง	93	22 คน	19 คน	86.4	0
4. เด็กแรกเกิดได้กินนมแม่	30	22 คน	18 คน	81.6	1
5. เด็กต่ำกว่า 1 ปี ได้รับวัคซีนครบ	95	22 คน	22 คน	100.0	1
6. เด็ก 0-5 ปี ได้อาหารเพียงพอ	80	164 คน	154 คน	93.9	1
7. เด็ก 6-15 ปี ได้อาหารเพียงพอ	90	357 คน	350 คน	98.0	1
8. เด็ก 6-12 ปี ได้รับวัคซีนครบ	100	287 คน	287 คน	100.0	1
9. การไม่กินอาหารดิบ	90	326 คร.	269 คร.	82.5	0
10. การบริโภคไอโอดีน	60	326 คร.	326 คร.	100.0	1
11. กินอาหารมาตรฐาน อย.	85	326 คร.	298 คร.	91.4	1
12. มีความรู้ในการใช้ยา	60	326 คร.	326 คร.	100.0	1
หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย					
13. ที่อยู่อาศัยสภาพคงทนถาวร	95	326 คร.	324 คร.	99.4	1
14. มีและใช้ส้วมถูกหลักสุขาภิบาล	95	326 คร.	325 คร.	99.7	1
15. มีน้ำสะอาดดื่มและบริโภค	95	326 คร.	326 คร.	100.0	1
16. การจัดบ้านเรือน,บริเวณบ้าน	60	326 คร.	287 คร.	88.0	1
17. ไม่ถูกรบกวน ฯลฯ	95	326 คร.	326 คร.	100.0	1
หมวดที่ 3 ศึกษาด้วนทั่ว					
18. เด็ก 2-5 ปี ได้รับการเลี้ยงดู	90	112 คน	112 คน	100.0	1
19. เด็กครบเกณฑ์ได้เข้าเรียน	100	287 คน	287 คน	100.0	1
20. เด็กจบภาคบังคับเรียนต่อมัธยม	98	96 คน	91 คน	94.0	0
21. เด็กได้รับการฝึกอบรมอาชีพ	80	5 คน	0 คน	0.0	0
22. คน 14-50 ปี อ่านและเขียนได้	99	1,249 คน	1,249 คน	100.0	1
23. รับรู้ข่าวสารสัปดาห์ละ 3 ครั้ง	95	326 คร.	326 คร.	98.2	1
24. มีความรู้เกี่ยวกับเอดส์	80	326 คร.	320 คร.	100.0	1
หมวดที่ 4 ครอบครัวสุขสบาย					
25. คู่สมรส 15-44 ปี คุมกำเนิด	77	467 คู่	416 คู่	89.1	1

ตารางที่ 16 แสดงข้อมูลรายงานผลการสำรวจข้อมูลปฐ. พ.ศ. 2542 บ้านสามขา หมู่ที่ 9 (ต่อ)

ความจำเป็นพื้นฐาน	เป้าหมาย ร้อยละ	ผลการสำรวจ จำนวนทั้งหมด	ผ่านเกณฑ์	ร้อยละ	ผล
26. ครอบครัวมีความอบอุ่น	90	326 คร.	326 คร.	100.0	1
27. มีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุ	100	326 คร.	326 คร.	100.0	1
28. ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	100	326 คร.	326 คร.	100.0	1
หมวดที่ 5 รายได้มาก					
29. รายได้เฉลี่ย 20,000 บาท ต่อปี (รายได้เฉลี่ยของคนในหมู่บ้าน 9,500 บาท/ปี)	70	326 คร.	21 คร.	6.4	0
หมวดที่ 6 อยากร่วมพัฒนา					
30. เป็นสมาชิกกลุ่ม	90	326 คร.	326 คร.	100.0	1
31. ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง	90	1,525 คน	1,244 คน	81.6	0
32. ร่วมกิจกรรมสาธารณสมบัติ	95	326 คร.	326 คร.	100.0	1
หมวดที่ 7 พาสู่คุณธรรม					
33. มีการปฏิบัติศาสนกิจ	90	326 คร.	326 คร.	100.0	1
34. คนในครัวเรือนไม่ติดสุรา	90	1,628 คน	1,925 คน	99.8	1
35. คนในครัวเรือนไม่ติดบุหรี่	90	1,628 คน	1,200 คน	73.7	0
36. ร่วมกิจกรรมประเพณี	90	326 คร.	326 คร.	100.0	1
37. คนสูงอายุ/พิการได้รับการดูแล	90	102 คน	102 คน	100.0	1
หมวดที่ 8 บำรุงสิ่งแวดล้อม					
38. ครัวเรือนทำกิจกรรมอนุรักษ์	90	326 คร.	326 คร.	100.0	1
39. ทำกิจกรรมป้องกันสิ่งแวดล้อม	90	326 คร.	326 คร.	100.0	1

1 = ผ่านเกณฑ์

0 = ไม่ผ่าน

คร. ย่อมาจากคำว่า “ครัวเรือน”

1 = ผ่านเกณฑ์

0 = ไม่ผ่าน

คร. ย่อมาจากคำว่า “ครัวเรือน”

จากข้อมูลปฐ. ของทั้งสองหมู่บ้าน สรุปได้ว่า ประชากรและครัวเรือนของทั้งสองหมู่บ้าน สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน คือ ในหมู่ที่ 2 ผ่านเกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน 33 ข้อ ไม่ผ่าน 6 ข้อ ส่วนหมู่ที่ 9 ผ่านเกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน 32 ข้อ ไม่ผ่าน 7 ข้อ แสดงให้เห็นว่า คุณภาพชีวิตของคนในหมู่บ้านอยู่ในเกณฑ์ที่ดี ตามมาตรฐานเกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน

บทที่ 6

บทวิเคราะห์

การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองเรื่องนี้ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การจัดระบบของข้อมูลที่ได้จากการศึกษารวบรวมจากพื้นที่ศึกษาให้เป็นหมวดหมู่ให้เป็นระบบ และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยอาศัยหลักการแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ประกอบในการศึกษาตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

- 6.1 ศักยภาพของชุมชน
- 6.2 การพึ่งตนเองของชุมชน
- 6.3 ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชุมชน
- 6.4 แนวทางส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน

6.1 ศักยภาพของชุมชน

6.1.1 ผู้นำชุมชน

6.1.1.1 ด้านปริมาณ

จากข้อมูลผู้นำชุมชนที่นำเสนอไว้ในบทที่ 5.1 (หน้า 98-114) เมื่อวิเคราะห์ตามทฤษฎีศักยภาพและทฤษฎีอื่น ๆ (บทที่ 2.1.2 หน้า 8-11) พบว่า ผู้นำชุมชนมีศักยภาพในด้านปริมาณ เพราะมีอยู่มากถึง 64 คนแยกเป็นผู้นำที่เป็นทางการ 22 คน ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ 42 คน มีส่วนให้ชุมชนพัฒนามากขึ้น เพราะการมีผู้นำมากดังกล่าวทำให้ชุมชนมีแนวทางและวิธีการพัฒนาชุมชนที่หลากหลาย เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เจ้าอาวาสวัดเป็นผู้นำในการสร้างเสนาสนะภายในวัดและรักษามรดกวัฒนธรรมนิยมประเพณีของชุมชน ประธานกลุ่มแม่บ้าน เป็นผู้นำในการพัฒนาอาชีพเสริมรายได้ของแม่บ้าน เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกหน้าที่กันของกลุ่มผู้นำชุมชนตามบทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบ

6.1.1.2 ด้านคุณภาพ

ด้านคุณภาพ ผู้นำที่มีศักยภาพต้องมีความรู้หรือการศึกษาดีและมีคุณสมบัติที่ดีเป็นที่ต้องการของชาวบ้าน ตามหลักการทฤษฎีศักยภาพ ผู้นำจะมีศักยภาพอย่างบริบูรณ์ ต้องได้รับการฝึกอบรมหรือมีการศึกษาด้วย ซึ่งพบว่า ผู้นำส่วนใหญ่ได้รับการฝึกอบรมเพิ่มเติมความรู้และประสบการณ์อยู่เป็นระยะตามโอกาสทั้งในเรื่องตามบทบาทและหน้าที่โดยตรงและเรื่องทั่วไป เช่น ผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นพรส. (ผู้รักษาความสงบ) เคยได้รับการอบรมในเรื่องการป้องกันภัยจากการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์หลายครั้งในหลายจังหวัด ในช่วงที่คอมมิวนิสต์เฟื่องฟูในบริเวณภาคอีสานตอนบน การฝึกอบรมลูกเสือ การอบรมวิธีการทำเกษตรกรรมตามแนวทฤษฎีใหม่ เป็นต้น ส่วนกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้รับอบรมเรื่องต่าง ๆ เช่น ประธานกลุ่มแม่บ้านและสมาชิกมีการอบรมหลักสูตรวิชาชีพระยะสั้น แก่นนำสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานเข้าร่วมการสัมมนาของกลุ่มสมาชิกจากหมู่บ้านหรืออำเภออื่น ส่วนระดับการศึกษาตามระบบการศึกษานั้นพบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ที่เป็นคนในหมู่บ้านโดยตรงได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษา แต่ก็สามารถอ่านออกเขียนได้และพูดภาษาไทยได้เป็นอย่างดี สามารถทำหน้าที่ในการเป็นผู้นำชุมชนไม่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคแต่อย่างใด กล่าวได้ว่า การฝึกอบรมและการมีการศึกษามีส่วนช่วยให้ผู้นำมีศักยภาพในการเป็นผู้นำที่จะสร้างสรรค์พัฒนาหมู่บ้านด้วยการสนับสนุนส่งเสริมจากภายนอกโดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐในท้องถิ่น ซึ่งก็สอดคล้องกับงานศึกษาของปวิวัติ วัคตุม (บทที่ 2.1.4 หน้า 15-16) ที่ให้ความสำคัญต่อการเข้ารับการอบรมของผู้นำ ว่าเป็นปัจจัยที่มีผลต่อระดับศักยภาพในการอำนวยความสะดวกในองค์กร(สหกรณ์) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาหรือการฝึกอบรมของผู้นำ เพราะผู้นำจะต้องมีความรู้ในด้านเทคนิควิธีการการบริหารจัดการองค์กร ตามบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบที่มีอยู่ จึงจะทำให้การปฏิบัติหน้าที่ประสบผลสำเร็จ

ขณะที่ทฤษฎีการแพร่กระจาย (บทที่ 2.1.2 เรื่องเดียวกัน,อ้างแล้ว) ซึ่งแทรกอยู่ในทฤษฎีศักยภาพจะให้ความสำคัญกับการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกซึ่งพบว่า ผู้นำในชุมชนมีการติดต่อกับภายนอกมาตลอด เช่น กับหน่วยงานราชการ ธนาคาร บริษัทเอกชนในเขตเมืองและบุคคลต่าง ๆ ที่ผู้นำติดต่อสร้างความสัมพันธ์ ไม่ว่าจะเป็นนักการเมือง ผู้มีจิตศรัทธาต่อวัดและพระพุทธศาสนา ฯลฯ ซึ่งการติดต่อกับภายนอกดังกล่าวมีส่วนให้ชุมชนได้รับการช่วยเหลือจากภายนอก เช่น ในปี พ.ศ. 2500 ที่หมู่บ้านเริ่มพัฒนามาตามนโยบายของภาครัฐ พัฒนาการเข้ามาวางแผนที่ดินในหมู่บ้านให้มีลักษณะเหมือนตารางหมากรุกขนาดใหญ่ ในปี 2507 มีหัวหน้าอส.(อาสาสมัคร) พร้อมด้วยคณะเข้ามาตั้งค่ายพัฒนาในหมู่บ้าน และมีการติดต่อประสานงานกับทหารอเมริกันนำอุปกรณ์ไฟฟ้าเข้ามาติดตั้งให้บริการแก่คนในหมู่บ้าน จึงเป็นหมู่บ้านแรกที่มีไฟฟ้าใช้ก่อนหมู่บ้านอื่นในเขตเดียวกัน หรือกรณีหลวงพ่อบุญเจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อมได้ติดต่อกับคณะผู้ศรัทธาจากกรุงเทพมหานครนำเงิน

และผ้าป่าทอดถวายที่วัดเกือบทุกปี ทำให้ภายในบริเวณวัดมีสิ่งปลูกสร้างพร้อมเพียงโดยไม่ต้องอาศัยเงินจากชาวบ้านในหมู่บ้านเลย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการติดต่อกับภายนอกของผู้ที่มีความสามารถในการประสานงาน และให้ความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกด้วยดี

6.1.1.3 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชน

จากข้อมูลชุมชนพบว่า การมีผู้นำในชุมชนมาก มีผู้นำที่ติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกและผู้นำที่ได้รับการฝึกฝนอบรมหรือได้รับการศึกษา ตามองค์ประกอบแห่งทฤษฎีทั้งสองนี้ ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้นำมีศักยภาพอย่างแท้จริงได้ เพราะผู้นำในชุมชนแห่งนี้ขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เช่น ความสามัคคี การประสานงานระหว่างผู้นำด้วยกันในชุมชน มีการแบ่งเป็นกลุ่มเป็นฝักฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้านกับเจ้าอาวาสวัด ที่มีเรื่องขัดแย้งและกล่าวโจมตีซึ่งกันและกัน แกนนำสมาชิกสมัชชาเกษตรกรายย่อยภาคอีสานกับผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีเรื่องฟ้องร้องกัน ในเรื่องความไม่โปร่งใสในการคัดเลือกคณะกรรมการหมู่บ้าน การฟ้องร้องในคดีหมิ่นประมาทกัน เป็นต้น ซึ่งความไม่สามัคคีขาดการร่วมมือกันระหว่างผู้นำดังกล่าวนี้ กลายเป็นอุปสรรคหรือสิ่งขัดขวางกระบวนการพัฒนาชุมชนในทุกด้าน เพราะต่างฝ่ายมักมุ่งแต่จะทำลายความน่าเชื่อถือของกันและกัน ด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยไม่ให้ความสำคัญต่อการร่วมมือประสานกันในกิจกรรมของคนในชุมชนแต่อย่างใด เช่น เมื่อมีกิจกรรมของวัดบ้านหรือวัดป่า ปรากฏว่าชาวบ้านอีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่ไปร่วมไม่เข้ามาดูแลหรือให้การช่วยเหลือการดำเนินงานของวัดฝ่ายตรงข้าม เป็นต้น

ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงปัญหาภายในชุมชนที่บั่นทอนศักยภาพของผู้นำ อันเนื่องมาจากการขาดความสามัคคี ความเข้าใจอันดีต่อกันระหว่างกลุ่ม ผู้นำภายในชุมชนซึ่งขยายไปถึงชาวบ้านคนอื่น ๆ ทำให้มีการแบ่งกลุ่มชาวบ้านที่ให้การสนับสนุนแต่ละฝ่าย ทำให้เกิดเป็นปฏิปักษ์ความบาดหมางอย่างรุนแรง จนกระทั่งถึงขั้นมีการสร้างกระแสต่อต้านผู้นำบางคนที่มีบทบาทโดดเด่นแต่ไม่ใช่คนที่เกิดในหมู่บ้านนี้โดยตรง ดังนั้นการมีคุณธรรม คือ ความสามัคคี การประสานงานกันและการปรารภนาดีต่อกันระหว่างผู้นำในชุมชน จึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีส่วนเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำที่ซึ่งชุมชนนี้ไม่มี

6.1.1.4 คุณสมบัติที่พึงประสงค์

เมื่อวิเคราะห์ผู้นำชุมชนผ่านงานวิจัยเรื่อง ผู้นำในชนบทของประเทศไทย (บทที่ 4.1.2 หน้า 69) ที่กล่าวว่า ผู้นำที่ได้รับความนิยมจากชาวบ้าน จะต้องมีความซื่อสัตย์ เป็นที่พึ่งให้ความช่วยเหลือ ประกอบอาชีพสุจริต เป็นกันเองกับลูกบ้าน มีตำแหน่ง (ผู้นำที่เป็นทางการ) เป็นคนมีธรรมะ และคุณธรรมอื่น ๆ เช่น ความโอบอ้อมอารี ซึ่งพบว่า ผู้นำในชุมชนแห่งนี้มักจะไม่ได้รับความนิยมนับถือจากชาวบ้าน เพราะขาดคุณสมบัติดังกล่าว และเป็นที่น่าสังเกตว่า การมีตำแหน่ง เช่น การเป็นผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน สมาชิกอบต. เป็นต้น ไม่ได้เป็นประเด็นที่ทำให้ผู้นำได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้าน ขณะเดียวกันการมีความรู้ความสามารถและคุณธรรม เช่น ความสามารถในการอธิบายทำความเข้าใจ การมีความซื่อสัตย์ มีความจริงใจ การให้ความช่วยเหลือแนะนำ และมีธรรมะประกอบในการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นต้น จะเป็นเหตุให้ได้รับการยอมรับมากกว่าตำแหน่งดังกล่าว เห็นได้จากผู้นำที่ไม่เป็นทางการคนหนึ่ง ซึ่งเป็นแกนนำชาวบ้านในนามสมาชิกสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สก.ยอ.) ไม่มีตำแหน่งภายในหมู่บ้านแต่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านอย่างกว้างขวางจนเป็นที่พึงเล็งจากกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญขององค์ประกอบของศักยภาพของผู้นำชุมชนของชาวบ้านด้านความรู้ ความสามารถ และคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของปราชญ์ หมอนทองแดง (บทที่ 2.2.4 หน้า 24-25) ที่พบว่า ผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถและคุณธรรม เป็นปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนที่สำคัญ เพราะจะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำให้เป็นไปด้วยดีและสร้างสรรค์ มีความปรารถนาดีต่อกัน มีการร่วมมือระหว่างผู้นำด้วยกันและชาวบ้านภายในหมู่บ้าน ซึ่งต่างจากหลักการทฤษฎีศักยภาพ และการแพร่กระจายที่กล่าวแล้วข้างต้น

นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้นำที่มีศักยภาพในความคิดเห็นของคนภายในชุมชนต้องมีคุณสมบัติ 7 ประการ คือ

- 1) มีความเป็นกลาง ไม่มีอคติ ให้ความเป็นธรรมแก่ชาวบ้านทุกฝ่าย
- 2) มีความซื่อสัตย์สุจริตในการปฏิบัติหน้าที่
- 3) มีความเป็นประชาธิปไตยรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านไม่เผด็จการทางความคิด
- 4) มีความรู้ความสามารถในการนำโครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้ามาสู่หมู่บ้าน
- 5) มีความสามารถในการประสานงานกับทุกฝ่ายในหมู่บ้าน
- 6) มีความปรารถนาดีต่อความเจริญของหมู่บ้านและลูกบ้านทุกครัวเรือน
- 7) มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการพัฒนาอาชีพของชาวบ้าน

จากองค์ประกอบของผู้นำที่ดีในความคิดเห็นของชาวบ้าน เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงศักยภาพของผู้นำหมู่บ้านในปัจจุบันที่มีจุดบกพร่องหรือมีจุดด้อยอยู่มาก ซึ่งการขาดคุณสมบัติเหล่านี้ นับว่า

เป็นปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเป็นผู้นำกลุ่มหรือชุมชนของผู้นำ มีส่วนทำให้การปฏิบัติงานประสบปัญหาและอุปสรรค และแสดงให้เห็นถึงความต้องการผู้นำที่มีลักษณะที่ดีที่พึงประสงค์ของชาวบ้าน เพราะผู้นำในปัจจุบัน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการที่มีคุณลักษณะที่ตรงกันข้ามจากประเด็นความต้องการนี้เกือบทั้งหมด นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อผู้นำชุมชน ความต้องการพึ่งพาผู้นำให้เป็นผู้ดำเนินการพัฒนากำหนดแผนหรือแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านของคนในชุมชน ซึ่งความต้องการดังกล่าวนี้เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการที่ระบบสังคมในชุมชนที่เป็นแบบอุปถัมภ์พึ่งพาอาศัยกันผู้นำและชาวบ้าน ถ้าผู้นำคนใดมีความสามารถในการตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้อย่างทั่วถึงและอย่างเป็นธรรม ก็จะได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้านหรือสมาชิกในกลุ่ม หรือได้รับการเลือกเข้ามาสู่อำนาจอีกเข้ามาสู่อำนาจอีก ขณะเดียวกันถ้าผู้นำไม่มีความสามารถดังกล่าว จะได้รับผลในทางตรงกันข้ามและออกจากตำแหน่งด้วยความบอบช้ำที่สุด ดังกรณีผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ที่ถูกกดดันจากกลุ่มชาวบ้านด้วยวิธีการต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งพระที่เป็นเจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้านที่ถูกต่อต้านจากชาวบ้านบางกลุ่มตั้งแต่เมื่อ 10 กว่าปีก่อนจนถึงปัจจุบันนี้ ดังนั้น ชาวบ้านจึงพยายามแสวงหาผู้นำใหม่ที่มีคุณสมบัติและมีความสามารถตามต้องการ ด้วยการสรรหา คัดเลือกหรือเลือกตั้งตามกระบวนการประชาธิปไตยที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอก

6.1.1.5 สรุปศักยภาพของผู้นำชุมชน

หลังจากวิเคราะห์เกี่ยวกับศักยภาพผู้นำชุมชนแล้ว สรุปได้ว่า ผู้นำในชุมชนมีศักยภาพในด้านปริมาณ คือ จำนวนผู้นำที่มีอยู่มากในชุมชนถึง 64 คน และมีศักยภาพบางประการในด้านคุณภาพ คือ มีความสามารถในการติดต่อสร้างความสัมพันธ์กับภายนอก ได้รับการฝึกอบรมหรือมีการศึกษาเพิ่มเติมความรู้และประสบการณ์ และได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากภายนอก สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยส่งเสริมการมีศักยภาพของผู้นำ ให้มีความสามารถในการเป็นผู้นำด้านการพัฒนาหมู่บ้านด้านต่าง ๆ เช่น ด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านสิ่งก่อสร้างหรือด้านวัตถุให้เป็นไปด้วยดี แต่ก็มีศักยภาพไม่บริบูรณ์เพียงพอที่จะส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ เพราะผู้นำขาดสัมพันธภาพที่ดีต่อกันระหว่างผู้นำที่มีอยู่ภายในชุมชน ไม่มีการประสานงานร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน และยังไม่มียุทธศาสตร์ที่พึงประสงค์ซึ่งชาวบ้านคาดหวังทั้ง 7 ประการได้เพียงพอ สถานะของผู้นำดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ศักยภาพความเป็นผู้นำ เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาหมู่บ้านให้มีความสามารถในการพึ่งตนเอง และการดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพที่สำคัญ

6.1.2 ด้านสถาบันชุมชน

6.1.2.1 ด้านปริมาณ

จากข้อมูลของสถาบันชุมชน (บทที่ 5.2 หน้า 115-124) พบว่า สถาบันในชุมชนมีศักยภาพด้านปริมาณ เพราะมีสถาบันชุมชนทั้งที่เป็นทางการ ไม่เป็นทางการรวมทั้งสถาบันทางเศรษฐกิจ จำนวนรวม 16 องค์การ ซึ่งในเชิงปริมาณ เมื่อวิเคราะห์ตามทฤษฎีศักยภาพที่ให้ความสำคัญต่อองค์การชุมชน พบว่า เป็นประโยชน์เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาหลายด้านและเป็นเครื่องมืออย่างดีในการไปสู่เป้าหมาย คือเป็นทรัพยากรสำคัญที่สนับสนุนผู้นำให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุตามเป้าหมาย (บทที่ 2.1.2 หน้า 8-11)

แต่ในเชิงคุณภาพกลับพบว่า องค์การทางสังคมของชุมชนนั้น มีทั้งส่วนที่เอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุเป้าหมาย

ในส่วนแรก ที่เอื้ออำนวยต่อการบรรลุเป้าหมาย พบว่า สถาบันที่มีอยู่ในชุมชนที่มีความพร้อมในด้านบุคลากรที่สามารถดำเนินงานด้านต่าง ๆ ตามบทบาทและหน้าที่ได้ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน วัดในชุมชนมี 3 วัด โรงเรียนประจำหมู่บ้าน เป็นต้น องค์การที่มีอยู่ยังได้ทำหน้าที่ตามความรับผิดชอบ โดยมีผู้นำขององค์การเป็นแกนหลักในการดำเนินการ เช่น วัดมีเจ้าอาวาสเป็นผู้นำในด้านการพัฒนาจิตใจของชาวบ้าน การก่อสร้างศาสนวัตถุภายในวัด การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และการรักษานับธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ผู้ใหญ่บ้านกับคณะกรรมการ ทำหน้าที่ในด้านการปกครองการบริหาร การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานภายในหมู่บ้าน โรงเรียนมีผู้อำนวยความสะดวกร่วมกับคณาจารย์ทำหน้าที่ในการบริหารจัดการด้านศึกษาแก่เด็กและเยาวชนของชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้รับการส่งเสริมช่วยเหลือจากภายนอก เช่น หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ด้านการงบประมาณการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน งบประมาณและการช่วยเหลือด้านอื่น ๆ โดยผ่านองค์การหรือสถาบัน เช่น วัด โรงเรียน หมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น ทำให้้องค์การที่มีอยู่มีศักยภาพในการพัฒนาหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างพื้นฐาน คุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ฯลฯ เห็นได้จากการผ่านเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและเกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) (บทที่ 5.7 หน้า 140-146) ตามภาระหน้าที่ของตน ๆ

ส่วนที่สอง ส่วนที่เป็นอุปสรรคที่ขัดขวางกระบวนการพัฒนาเพื่อบรรลุเป้าหมาย คือ ในองค์การหรือสถาบันเดียวกันของชุมชน มีความขัดแย้งที่นำไปสู่การไม่ประสานกันขององค์การชุมชนในบางโอกาสบางเรื่อง เช่น บ้าน วัด และโรงเรียน ซึ่งเป็นองค์การหลักในชุมชน ไม่สามัคคีกันไม่มีเอกภาพระหว่างกัน ดังนั้น องค์การชุมชนจึงไม่เป็นเครื่องมือในการบรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ของ

ชุมชน ดังที่ปรากฏในชุมชนแห่งนี้ซึ่งส่งผลให้ชุมชนขาดพลังหรือความเข้มแข็ง ไม่มีความเป็นปึกแผ่น ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอขององค์กรภายในชุมชนอย่างชัดเจน

6.1.2.2 ด้านคุณภาพ

เมื่อวิเคราะห์ตามทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) ที่ให้ความสำคัญต่อการมีผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็งรวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลกภายนอก พบว่า การไม่มีความเป็นปึกแผ่นขององค์กรทางสังคมในชุมชน ทำให้ไม่มีความเข้มแข็งไม่สามารถทำหน้าที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ เพราะไม่มีกิจกรรมร่วมกันในด้านการพัฒนาชุมชนและด้านความเป็นอยู่ของคนในชุมชน แม้จะได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกในด้านการจัดตั้งองค์กร การบริหารและด้านงบประมาณ แต่องค์กรก็ไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและตอบสนองความต้องการ ชาวบ้านได้อย่างทั่วถึง องค์กรที่มีอยู่จึงคงสถานะเป็นองค์กรหนึ่งที่จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะภายในกลุ่มตนเอง เช่น วัดมีบทบาทในด้านพิธีกรรมให้ชาวบ้าน โรงเรียนก็เน้นการสอนเด็กนักเรียน ไม่ให้ความสำคัญต่อกิจกรรมของชุมชนด้านอื่นๆ ทำให้ความรู้สึกรักหวงแหนในสถาบันหรือองค์กรของชุมชนไม่เกิดขึ้นแก่ชาวบ้าน องค์กรชุมชนจึงไม่ได้เป็นเครื่องมือที่ดีของผู้นำในการสร้างอำนาจผลประโยชน์ต่อชุมชนแต่อย่างใด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอขององค์กรชุมชนที่เป็นไปอยู่ในสังคมหมู่บ้านแห่งนี้ ดังนั้น องค์กรที่มีอยู่ไม่มีศักยภาพ เพราะไม่มีความสามารถตอบสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ และไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน จนสามารถสร้างความรู้สึกถึงความเป็นองค์กรของชุมชนให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านได้

ตามหลักการของทฤษฎีใหม่ (บทที่ 2.3.1.2 หน้า 29-31) ที่ให้ความสำคัญกับการรวมพลังกันในรูปของกลุ่มหรือสหกรณ์และการติดต่อร่วมมือกับแหล่งเงินภายนอก พบว่า ในชุมชนไม่มีองค์กรที่มีการรวมกลุ่มในรูปแบบของสหกรณ์ เพราะองค์กรที่มีอยู่เป็นองค์กรที่ไม่ได้รวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน แต่เป็นการเกิดขึ้นเพื่อกิจการเฉพาะกิจบางอย่างตามการสนับสนุนจากรัฐ แสวงหาความช่วยเหลือจากภายนอก และเพื่อผลประโยชน์ในระยะสั้นที่สมาชิกกลุ่มจะได้รับ เช่น กลุ่มแม่บ้านที่รวมกันทำการเย็บผ้าแต่ไม่ทำกันอย่างจริงจังได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกแล้ว ก็ล้มเลิกกิจกรรมที่ทำร่วมกันในนามกิจกรรมของกลุ่ม นอกจากนี้การเกิดขึ้นขององค์กรยังเป็นไปเพื่อตอบสนองงานของรัฐเป็นมากกว่าที่จะตอบสนองคนในชุมชน ทำให้กลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ไม่มีความสำคัญต่อชุมชน แม้จะตั้งอยู่ในชุมชนก็ตาม เช่น หน่วยงานราชการที่เข้ามาตั้งในพื้นที่ของหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาหลักการแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง (บทที่ 2.3.2 หน้า 34-36) ให้ความสำคัญตามหลักกลยุทธ์ 5 ประการ มีการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ การสร้างเครือข่าย

และส่งเสริมการตลาด เป็นต้น ซึ่งพบว่า กลุ่มที่รวมตัวกันมีเพียง 4 กลุ่ม คือ กลุ่มแม่บ้าน กองทุนยา กลุ่มสมาชิกสมัชชาเกษตรกรรรายย่อยภาคอีสานและกลุ่มผู้ใช้น้ำ มีส่วนทำให้มีกิจกรรมกลุ่มและเครือข่ายเกิดขึ้นในชุมชน โดยสองกลุ่มแรกจะเน้นการรวมตัวกันและระดมเงินจากสมาชิกกลุ่มปล่อยกู้แก่สมาชิกกลุ่ม ไม่มีการวางแผนการผลิตการพัฒนาอาชีพรวมกันในระดับกลุ่มหรือชุมชน การผลิตหรือการทำงานด้านอาชีพขึ้นอยู่กับเฉพาะของแต่ละครอบครัว เห็นได้จากการมีตลาดชุมชนหรือลานค้าชุมชน จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่จำหน่ายผลผลิตจากชุมชนรวมกันในที่เดียว แต่ปรากฏว่า สินค้าที่จำหน่ายส่วนใหญ่จะมาจากตลาดในตัวเมือง เพราะพ่อค้าไปรับมาจากตลาดอีกทอดหนึ่ง ไม่ใช่ที่ผลิตได้ผลิตเองทั้งหมด ตลาดชุมชนไม่มีผลผลิตจากชุมชนวางจำหน่ายอย่างต่อเนื่อง วัตถุประสงค์การจัดตั้งตลาดก็ไม่บรรลุตามที่กำหนดไว้ ขณะที่กลุ่มสมาชิกสมัชชาเกษตรกรรรายย่อยภาคอีสาน (สก.ยอ.) ก็ไม่มีกิจกรรมการผลิตรวมกันเช่นกัน แต่เน้นการร้องเรียนร้องขอความช่วยเหลือจากภายนอกและสร้างเครือข่ายกับองค์กรภายนอก แต่ไม่สร้างเครือข่ายหรือความสัมพันธ์กับองค์กรหรือสถาบันหลักในชุมชน ส่วนกลุ่มผู้ใช้น้ำมีเพียงคณะกรรมการจัดสรรน้ำเท่านั้น แต่ไม่มีการรวมตัวกันเพื่อนำน้ำไปใช้ในภาคการผลิตแต่อย่างใด ปล่อยให้น้ำอยู่ตามธรรมชาติอย่างเดียว ดังนั้น กลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่จึงกล่าวได้ว่า ไม่ใช่เป็นการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ การสร้างเครือข่ายและการส่งเสริมการตลาด ตามแนวทางของทฤษฎีใหม่ แต่เป็นกลุ่มที่มีลักษณะการรวมตัวกันในนามกลุ่ม เพื่อวัตถุประสงค์บางอย่างที่ไม่เกี่ยวกับการสร้างศักยภาพด้านเศรษฐกิจ และไม่ได้มีบทบาทในการสร้างงานพัฒนาอาชีพของคนชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมแต่อย่างใด

เมื่อทบทวนวิเคราะห์ตามหลักการแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (บทที่ 2.3.3 หน้า 36-42) ที่ให้ความสำคัญกับการประเดิมของกลุ่มหรือองค์กรว่า จัดตั้งเพื่อสร้างความแข็งแกร่งและอำนาจต่อรองของภาคประชาชน พบว่า การเกิดขึ้นของกลุ่ม องค์กรหรือสถาบันมีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกับหลักการนี้ แต่เนื่องจากบุคคลที่รวมกลุ่มกันยังขาดความเข้าใจการเรียนรู้และเห็นความสำคัญขององค์กร นอกจากนี้ยังขาดการประสานงานร่วมมือกันระหว่างกลุ่มหรือองค์กรด้วยกันและระหว่างชาวบ้าน การทำหน้าที่ของกลุ่มหรือองค์กรที่มีต่อชุมชนจึงอยู่ในวงจำกัด เช่น กลุ่มแม่บ้านก็ทำหน้าที่ปล่อยเงินกู้และทำอาหารต้อนรับแขกจากต่างถิ่น คณะกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่เพียงเก็บค่าน้ำประปา ค่าจัดมหรสพภายในหมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้นกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมในชุมชน ซึ่งที่ไม่มีแสดงบทบาทในการสร้างความแข็งแกร่งอำนาจต่อรองและการสร้างศักยภาพการพึ่งตนเองได้ เพราะการขาดการศึกษาทำความเข้าใจกับเป้าหมายของการรวมกลุ่มอย่างถูกต้อง และขาดการประสานสัมพันธ์ระหว่างกัน ทำให้ไม่มีกิจกรรมที่ทำร่วมกันที่จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ภายในชุมชน

6.1.2.3 สรุปศักยภาพของสถาบันในชุมชน

สถาบันในชุมชน มีศักยภาพใน 3 ประการ คือ (1) ด้านจำนวนที่มีอยู่มากถึง 16 กลุ่มหรือองค์กร มีโครงสร้างการบริหารภายใน เช่น มีประธาน มีบุคลากรประจำอยู่ในองค์กร เป็นต้น (2) ด้านการทำหน้าที่ในด้านการพัฒนาและสร้างสรรค์ชุมชน เพราะองค์กรหรือหมู่บ้าน ได้ทำหน้าที่ตามขอบเขตความรับผิดชอบของตนเอง และ (3) การได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชนที่องค์กรหรือสถาบันเข้าไปติดต่อ ซึ่งทั้ง 3 ประการนี้ มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมกระบวนการพัฒนา เสริมสร้างศักยภาพให้เกิดขึ้นแก่องค์กรในการพึ่งและพัฒนาตนเอง ขณะเดียวกันองค์กรหรือสถาบันยังคอยศักยภาพ เพราะ (1) ขาดความสามัคคี ไม่มีความเป็นปึกแผ่น หรือความเข้มแข็งภายในหรือไม่มีเอกภาพ ระหว่างบุคลากรที่มีอยู่และระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน (2) สมาชิกกลุ่มขาดความรับผิดชอบต่อกลุ่ม ความปรารถนาดีต่อกันและต่อองค์กรอื่น (3) ขาดการประสานงานร่วมมือกันระหว่างกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ (4) ไม่มีการรวมตัวกันทางเศรษฐกิจ เพื่อการผลิตและสร้างงานหรืออาชีพ ความบกพร่องของกลุ่มองค์กรเหล่านี้ ทำให้สถานภาพของกลุ่มไม่มีเสถียรภาพ ทำให้บทบาทในการเสริมสร้างศักยภาพแก่ชุมชนมีข้อจำกัด และไม่สามารถเอื้ออำนวยต่อการพึ่งตนเองของชุมชน

6.1.3 ด้านทรัพยากรมนุษย์

เมื่อวิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์โดยอาศัยทฤษฎีศักยภาพและทฤษฎีอื่น ๆ ให้มีความสำคัญ 4 ประเด็น คือ การถือครองที่ดิน การฝึกอบรม ความรู้ และทักษะ (บทที่ 2.1.2 หน้า 9)

6.1.3.1 การถือครองที่ดิน

การถือครองที่ดิน พบว่า ประชากรจำนวน 3,092 คน (บทที่ 5.3 หน้า 124) มีความสอดคล้องกับจำนวนที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ ที่สามารถนำมาใช้เพื่อการผลิตเพียงพอ เพราะครัวเรือนส่วนมาก (230 ครัวเรือน) ถือครองที่ดินระหว่าง 11-20 ไร่ ขณะที่ครัวเรือนอีก 167 ครัวเรือน ถือครองที่ดินระหว่าง 21-50 ไร่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนมีศักยภาพเพียงพอในการพึ่งตนเอง เพราะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ใช้ในภาคการผลิตเป็นของตนเอง ไม่ต้องเช่าที่ดินจากคนอื่น หรือจากนายทุน นอกจากเกษตรกรบางรายต้องการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ที่มีความจำเป็นจะต้องเช่าที่ดินจากเพื่อนบ้านหรือที่ดินสาธารณะจากกรรมการหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตาม การมีที่ดินในกรรมสิทธิ์เพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอที่จะเป็นปัจจัยให้มีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้ เพราะยังมีปัจจัยด้านอื่นด้วย ไม่ว่าจะเป็นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่มีอยู่ ความสามารถในการผลิต

หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ฯลฯ ซึ่งจะสัมพันธ์กับการได้รับความรู้ การศึกษาในการกระบวนการผลิตและการจัดการทรัพยากรของตนเอง

6.1.3.2 การฝึกอบรม

การฝึกอบรม การได้รับความรู้ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพหลักและ อาชีพเสริม พบว่า คนในชุมชนได้รับการฝึกอบรมน้อย ทั้งจากผู้นำชุมชน และจากหน่วยงานของรัฐ แม้จะมีหน่วยงานราชการตั้งอยู่ใกล้ชุมชนก็ตาม สาเหตุเพราะว่า คนในชุมชนเองไม่ให้ความสำคัญ ต่อการพัฒนาศักยภาพด้านความรู้และประสบการณ์ของตนเอง ผ่านระบบการศึกษาที่จัดเป็นทางการ แต่จะให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงที่เกิดจากการทำงานมากกว่า เห็นได้จากที่ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน ที่ตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้านและเปิดรับสมัครบุคคลเข้าอบรมฝีมือแรงงานด้าน ต่าง ๆ ปรากฏว่า ไม่มีคนในหมู่บ้านนี้ไปสมัครเข้ารับการอบรมเลย มีแต่คนจากต่างถิ่นที่มาสมัคร เข้าอบรม นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวบ้านส่วนมากยังทัศนคติต่อการศึกษาที่ไม่ถูกต้อง เช่น เห็นว่าเสีย เงินเสียเวลาประกอบอาชีพ เรียนไปก็ไม่ได้ดี เป็นต้น ทำให้ความตื่นตัวทางการศึกษาด้านวิชาชีพ และระดับสูงนอกจากการศึกษาภาคบังคับจึงมีค่อนข้างน้อยตามไปด้วย

6.1.3.3 การศึกษา

ด้านการศึกษาของประชากรในชุมชน วิเคราะห์ตามทฤษฎีศักยภาพและการ แพร่กระจายที่ให้ความสำคัญกับระดับการศึกษาเป็นองค์ประกอบที่จะส่งเสริมศักยภาพด้านอื่น ๆ มี อย่างบริบูรณ์ ซึ่งพบว่า การศึกษา หรือการแสวงหาความรู้ตามกำลังสติปัญญาและความพร้อมของ ทรัพยากรบุคคลในชุมชน มีความรู้เกี่ยวกับการติดต่อกับภายนอก เพราะการได้รับความช่วยเหลือจากภาค รัฐและการขยายตัวของบริการทางการศึกษาของรัฐ จากข้อมูล (บทที่ 4.4.1 หน้า 86-87) พบว่า การศึกษาระดับก่อนประถมศึกษาและระดับประถมศึกษา ในหมู่บ้านสามขามีความพร้อมในการ ศึกษาในระดับนี้มาก เพราะคนที่ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา คือ ชั้นประถมปีที่ 4-6 มีมากกว่า ระดับมัธยมศึกษา ทั้งนี้เพราะในช่วงก่อนพ.ศ.2535 การศึกษาระดับมัธยมศึกษายังไม่แพร่ขยายลงไปสู่ชุมชน จะมีเฉพาะในตัวเมืองเท่านั้น ซึ่งเป็นผลให้ระดับการศึกษาของเด็กและเยาวชนค่อนข้างต่ำ เนื่องจากไม่มีโอกาสที่ศึกษาต่อในระดับสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ จึงต้องออกไปสู่ตลาดแรงงาน กันเกือบทั้งหมด ที่มีโอกาสต้องเดินทางไปศึกษาต่อที่ตัวเมืองและจังหวัดใกล้เคียง ส่วนศูนย์พัฒนา เด็กเล็กและการศึกษาระดับอนุบาล ให้บริการแก่คนในชุมชนสามารถเอาบุตรหลานเข้าไปรับการฝึ กอบรมได้ตั้งแต่ พ.ศ.2540 เป็นต้นมา โดยเปิดรับเด็กอายุระหว่าง 3-5 ปี เพื่อเป็นการเตรียมความ พร้อมของเด็กก่อนที่จะเข้าสู่การศึกษาภาคบังคับต่อไป นับว่ามีส่วนในการสร้างสรรค์ทรัพยากร

บุคคลให้มีคุณภาพตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก และยังทำให้พ่อแม่หรือผู้ปกครองลดความวิตกกังวลถึงภาระในการดูแลบุตรหลาน สามารถทำงานนอกบ้านได้อย่างสะดวกโดยไม่ต้องมีภาระ นอกจากจะต้องไปรับเด็กจากศูนย์หรือโรงเรียนในช่วงเย็นเท่านั้น จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า บุตรหลานของคนในชุมชนได้รับการดูแลเอาใจในการพัฒนาด้านความรู้ความสามารถและคุณธรรมจริยธรรมจากภาครัฐอย่างทั่วถึง เป็นผลให้ระดับการศึกษาและคุณภาพของคนในชุมชนก็สูงตามไปด้วย

ขณะที่การศึกษาระดับมัธยมศึกษาของคนในชุมชนมีศักยภาพไม่มากนัก เพราะในชุมชนเริ่มสนใจต่อการศึกษาระดับนี้ในช่วงที่ภาครัฐขยายโอกาสทางการศึกษา ตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา โดยโรงเรียนประจำหมู่บ้านได้เปิดทำการสอนมัธยมศึกษาปีที่ 3 และโรงเรียนประจำตำบลได้เปิดทำการสอนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 จำนวนคนที่ได้รับการศึกษาในระดับนี้จึงมีเฉพาะเด็กและเยาวชนที่อายุต่ำกว่า 20 ปีเท่านั้นที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ เพราะนักเรียนที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมาจะศึกษาต่อทั้งหมด เห็นได้จากเกณฑ์เครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ปี 2543 (บทที่ 5.7 หน้า 143-146) ที่แสดงให้เห็นถึงจำนวนผู้ได้รับการศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษา นอกจากนี้ยังมีการศึกษานอกโรงเรียนที่ขยายเข้าไปสู่ชุมชน ทำให้คนได้รับการศึกษาระดับนี้เพิ่มขึ้นด้วย ตามการขยายการบริการทางการศึกษาของรัฐ เป็นการเพิ่มศักยภาพการศึกษาของประชากรที่จะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาครอบครัวและหมู่บ้านอีกวิธีการหนึ่ง เพราะบุคคลที่ได้รับการศึกษาและให้ความสำคัญต่อการยกระดับการศึกษานั้น มักจะเร่งชวนชวนในการศึกษาต่อระดับสูงขึ้น และให้ความสำคัญต่อการพัฒนาตนเองครอบครัวและหมู่บ้าน เช่น การสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล การเป็นแรงงานที่สำคัญต่อการยกระดับความเป็นอยู่ในครอบครัว การเป็นอาสาสมัครเรียนรู้รัฐธรรมนูญ เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า การศึกษาหรือการเรียนรู้ของคนในชุมชนในระดับมัศึกษามีศักยภาพได้ในระดับหนึ่ง ด้วยการสนับสนุนส่งเสริมจากภายนอกภาครัฐที่เห็นความสำคัญ ในด้านการยกระดับการศึกษาของคนในประเทศให้สูงขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการคนที่มีคุณภาพ อย่างไรก็ตามจำนวนคนที่ไม่รู้หนังสือในหมู่บ้านก็มี ส่วนมากเป็นกลุ่มคนที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปที่ไม่มีโอกาสในการศึกษาตามระบบซึ่งมีประมาณ 130 คน หรือร้อยละ 3 ของประชากรทั้งหมด (ข้อมูล กชช. 2ก พ.ศ.2543) แม้จะมีอยู่น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรทั้งหมด แต่ก็มีผลกระทบต่อหมู่บ้านหรือชุมชน เพราะแสดงถึงปัญหาทางการศึกษาของคนในชุมชนในระดับครอบครัวและชุมชน อันเนื่องมาจากการมีคนที่ไม่มีความรู้หรือไม่มีความรู้ที่ถูกต้อง

ส่วนการศึกษาระดับอุดมศึกษาไม่มีศักยภาพ เพราะปัจจัยภายในและภายนอก ดังนี้

ปัจจัยภายในนั้น ได้แก่

1) ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนในชุมชน ไม่สามารถส่งเสริมบุตรหลานในเข้าสู่การศึกษาระดับนี้ได้

2) มีทัศนคติต่อการศึกษาที่ยังไม่ถูกต้อง

3) ขาดผู้แนะแนวทางที่สามารถสร้างแรงจูงใจทางการศึกษา โดยมีลักษณะเฉพาะของคนภายในชุมชนเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าทางการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการไม่ส่งเสริมสนับสนุนกัน การไม่นิยมเลียนแบบในทางดีของคนอื่น ฯลฯ

ส่วนปัจจัยภายนอกนั้น ได้แก่

1) การไม่มีสถาบันการศึกษาที่เปิดสอนในระดับอุดมศึกษาในจังหวัด

2) การไม่มีเครือข่ายสายสัมพันธ์กับคน หรือองค์กรที่ให้ความสนใจต่อการศึกษของคนในชุมชนอย่างจริงจัง

6.1.3.4 ด้านทักษะ

ส่วนทักษะหรือความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน พบว่า ศักยภาพของคนในชุมชนด้านทักษะที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในชุมชนมีอยู่มากเป็นต้นว่า ทักษะการทำนา การทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์แบบพึ่งตนเอง ส่วนทักษะด้านอาชีพเสริม คนในชุมชนมีความรู้ด้านวิชาชีพที่เกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงในหมู่บ้าน เช่น พวกช่างไฟฟ้า ช่างไม้ ช่างก่อสร้าง เป็นต้น ก่อนข้างจะมีมากโดยเฉพาะช่างไฟฟ้า เพราะคนในหมู่บ้านได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องนี้จากการทำงานร่วมกับพวกช่างที่เข้ามาเดินสายไฟในหมู่บ้าน ตั้งแต่ยุคที่เริ่มมีไฟฟ้าใช้เมื่อ 30 กว่าปีที่แล้ว คนในหมู่บ้านบางคนได้ไปทำงานเกี่ยวกับไฟฟ้า ทั้งกับหน่วยไฟฟ้าที่เป็นของรัฐและของเอกชน จนสามารถร่วมทุนกันรับเหมาประมูลงานจากโครงการของรัฐได้ ซึ่งในระดับหมู่บ้านชนบททั่วไปเป็นไปได้ยากที่จะมีคนทำงานในระดับนี้ได้ และแนวโน้มการขยายตัวของแรงงานฝีมือด้านต่าง ๆ ในชุมชนนี้น่าจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเมื่อมีศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัด ได้มาตั้งที่ทำการในพื้นที่ของชุมชน ซึ่งได้เปิดรับสมัครแรงงานที่สนใจพัฒนาทักษะความสามารถ เข้ารับ การอบรมหลักสูตรระยะสั้นตั้งแต่กลางปี 2543 คาดว่าจะมีส่วนสร้างความตื่นตัวในการพัฒนาทักษะด้านงานฝีมือแรงงานและเพิ่มแรงงานที่มีฝีมือแก่คนในชุมชนนี้ขึ้นตามลำดับ นับว่าเป็นโอกาสที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการพัฒนาชุมชนในระยะยาว เพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานมี ฝีมือไม่ว่าจะเป็นสถานประกอบการในประเทศและต่างประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างโอกาสในการประกอบอาชีพอิสระของคนในชุมชนอีกด้วย

6.1.3.4 สรุปศักยภาพทรัพยากรมนุษย์

ทรัพยากรมนุษย์ของชุมชน หรือประชากรในชุมชนมีศักยภาพที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีพและสภาพแวดล้อม ในประเด็นการถือครองที่ดิน ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงส่วนมากในระดับประถมศึกษา และมีทักษะในการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริมตามความสามารถและความพร้อมของแต่ละคน แต่ก็ยังไม่บริบูรณ์เพียงพอ เพราะคนในชุมชนยังขาดความสนใจในการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิต การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเอง

6.1.4 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

6.1.4.1 ศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ด้านทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อวิเคราะห์ตามทฤษฎีศักยภาพ (บทที่ 2.1.2 หน้า 8-11) ที่ให้ความสำคัญกับดิน การถือครองที่ดิน และการใช้ประโยชน์จากดิน มีหลักอยู่ว่า การพัฒนาของชุมชนใดขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น โดยปรับเปลี่ยนไปตามลักษณะภูมิปัญญาการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งพบว่า ศักยภาพของทรัพยากรธรรมชาติส่วนดินในชุมชนมีความเหมาะสมในการทำเกษตรกรรมในรูปแบบการทำนาและทำไร่สวนได้ดี (บทที่ 5.4.1 หน้า 127-128) ถือเป็นส่วนหรือจุดเด่นภายในชุมชนในการทำนา การปลูกพืชเศรษฐกิจ การปลูกพืชผักสวนครัว เป็นต้น โดยแต่ละครอบครัวมีการถือครองที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองทั้งหมด แม้ส่วนมากจะเป็นเอกสารแสดงการครอบครอง หรือ สปก. 4-01 ก็ตาม เพราะที่ดินของชาวบ้านเกือบทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตป่าสงวน จึงอยู่ในความรับผิดชอบดูแลของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) แต่ไม่เป็นอุปสรรคต่อการใช้ประโยชน์ในที่ดินในความครอบครองแต่อย่างใด สามารถใช้ประโยชน์ในที่ดินที่ได้รับการจัดสรรและรังวัดให้แล้วอย่างเต็มที่ตามกำลังความสามารถของเจ้าของที่ดิน แต่สิ่งที่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคสำหรับชาวบ้าน คือ การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้งหรือฤดูฝนบางปี (บทที่ 4.8 หน้า 97-98) จึงไม่สามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินได้ตลอดปี เช่น ที่นาใช้เพียงการทำนาปีละครั้งเท่านั้น ในฤดูแล้งก็ปล่อยพื้นที่ว่างเปล่าไม่ได้ทำประโยชน์ จะมีบางครอบครัวที่ปลูกพืชผัก แต่ต้องลงทุนในด้านการขุดสระหรือใช้เครื่องสูบน้ำจากบ่อหรือแหล่งน้ำสาธารณะที่อยู่ใกล้พื้นที่ ส่วนใหญ่จะนิยมปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ทุเรียนปดัส และพืชอื่น ๆ เช่น กล้วย ข้าวโพด แตงกวา ขณะเดียวกันเมื่อวิเคราะห์ปัจจัยแทรกที่ให้ความสำคัญกับการมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องในการใช้ทรัพยากรตามหลักการของทฤษฎีนี้ พบว่า สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการใช้

ประโยชน์จากที่ดิน คือ การใช้ที่ดินโดยขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนา เช่น การปลูกพืชชนิดเดียวกันติดต่อกันหลายปี การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี เพราะมุ่งการได้ผลผลิตตอบแทน มากกว่าจะคำนึงถึงผลกระทบต่อความสมดุลของดินทำให้ดินเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วและเพิ่มต้นทุนการผลิตให้สูงขึ้น ดังนั้น การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของคนในชุมชนอย่างเดียวยังไม่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติ เพราะมีองค์ประกอบอื่นรวมอยู่ด้วย เช่น ความอุดมสมบูรณ์ ภูมิปัญญาความรู้ความเข้าใจในการใช้ประโยชน์จากดิน นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่เป็นปัญหาในมุมมองของชาวบ้านคือการไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อให้สามารถนำที่ดินในความครอบครองไปทำนิติกรรมสัญญาได้อย่างสะดวก เช่น จำนอง ขายฝากหรือเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกัน เป็นต้น

6.1.4.2 ความสัมพันธ์กับอาชีพและวิถีชีวิต

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติ (บทที่ 5.4 หน้า 127-132) พบว่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ของคนในชุมชน ให้ความสำคัญต่อการใช้ประโยชน์มากกว่าการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรที่มีอยู่กล่าวคือ

1) การใช้ประโยชน์จากดิน พบว่า ชาวบ้านใช้ที่ดินเพื่อทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าวและการปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง อ้อยและพืชอื่นตามความพร้อมของแต่ละครัวเรือน และใช้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวซ้ำกันหลายปี ไม่มีการหมุนเวียนชนิดของพืชทำให้ความสมบูรณ์ของดินเสื่อมโทรมลงตามลำดับการใช้ประโยชน์ ต้องเพิ่มปริมาณปุ๋ยต่อไร่และสารเคมีมากขึ้น นอกจากนี้ในปีหนึ่ง ๆ ก็จะปลูกเพียงช่วงเดียวไม่ได้ทำตลอดปี การใช้ประโยชน์จากดินไม่คุ้มค่าเพียงพอที่จะสร้างรายได้เป็นหลัก เพื่อให้สามารถพึ่งการทำเกษตรกรรมได้อย่างจริงจัง

ความนิยมในการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และสารเคมีในกระบวนการเพิ่มผลผลิตนั้น เป็นที่นิยมมากกว่าการใช้ปุ๋ยคอกด้วยเหตุผลที่ว่า มีความสะดวกสบายในการใช้ จึงปรากฏว่าก่อนฤดูเพาะปลูก เกษตรกรจะไม่สนใจปรับปรุงดูแลคุณภาพของดินด้วยวิธีการที่เคยทำกันมาตามวิถีการผลิตที่ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่สอดคล้องเหมาะสม และสามารถทำกันได้โดยไม่ต้องเสียเงินซื้อไม่ว่าจะเป็นการใส่ปุ๋ยคอก การบำรุงด้วยวัชพืช ฯลฯ น้อยกว่าการเตรียมเงินทุนไว้เพื่อใช้จ่ายในกระบวนการผลิต ทั้งการซื้อปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืชหรือการจ้างรถไถและแรงงาน จึงมีเกษตรกรบ่นว่า การทำนาทำไร่ทุกวันนี้ต้องใช้ทุนมากเพราะต้องใช้จ่ายค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าจ้างแรงงาน เพราะความพยายามในการที่จะบำรุงดิน ใช้ดินเพื่อการผลิตโดยปราศจากการอาศัยปุ๋ยเคมีนั้นแทบไม่มีเลย แม้จะเคยมีการสนับสนุนส่งเสริมให้ทำปุ๋ยหมักไว้เพื่อการผลิตจากภาครัฐในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาก็ตาม แต่ไม่สำเร็จไม่ได้ผลในทางปฏิบัติ เพราะแม้คนที่ทำปุ๋ยหมักยังปล่อยทิ้งหันมาใช้ปุ๋ยเคมีอย่างที่เคย

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านและการสังเกตพฤติกรรมการใช้ที่ดินในภาคเกษตร จะเป็นไปในลักษณะการเร่งดินเพื่อเร่งผลผลิตโดยกระบวนการผลิตแผนใหม่ เพราะอิทธิพลของการผลิตแผนใหม่มีส่วนกำหนดให้ชาวบ้านใช้ที่ดินด้วยกรรมวิธีดังกล่าว จึงส่งผลให้สภาพของดินทั้งที่นาและไรสวนช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2530 เป็นต้นมาเสื่อมคุณภาพขาดความอุดมสมบูรณ์อย่างรวดเร็ว ทั้ง ๆ ที่ดินของหมู่บ้านเคยเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุมาก่อนและไม่ได้ขาดน้ำหล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรม สาเหตุอีกประการหนึ่ง คือการขาดความรู้เทคนิคในวิธีการผลิตที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ

2) การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ มีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงคือการไปตัดไม้ นำไม้จากป่ามาสร้างบ้านเรือนอาคารและสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม เป็นวิธีที่นิยมในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศนโยบายปิดป่า (พ.ศ.2533) โดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ. 2505-2525 มีการบุกเบิกเปิดพื้นที่ป่าเพื่อเพาะปลูกอย่างมาก ทั้งจากชาวบ้านเองและนายทุนที่ใช้ชาวบ้านเป็นเครื่องมือ มีผลทำให้ป่าไม้ที่เคยเป็นสภาพป่าอย่างสมบูรณ์หมดสภาพป่ากลายเป็นที่นาสวนของชาวบ้าน ไม้มีความเป็นป่าหลงเหลืออยู่เลย คงเหลือแต่เพียงคอนปู้ตาเนื้อที่ประมาณ 70 ไร่ และป่าสาธารณประโยชน์ประมาณ 40 ไร่เท่านั้น ในบรรดาพื้นที่ 70 ไร่ของคอนปู้ตาที่เหลือเป็นป่าเพียง 20 ไร่เท่านั้น ที่เหลือได้กลายเป็นพื้นที่เพาะปลูกอ้อยของกลุ่มนายทุนที่เข้ามาเช่าจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ส่วนพื้นที่ในการครอบครองของชาวบ้านก็ถูกแปรสภาพเป็นไร่อ้อยของกลุ่มนายทุนที่เช่าจากชาวบ้านเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านยังขาดจิตสำนึกในการใช้ประโยชน์ จะมุ่งเพียงให้ได้ผลประโยชน์เป็นหลัก เพราะการพัฒนาที่เน้นการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ มาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการซึ่งแพร่กระจายมาจากภายนอก ทำให้แม้กระทั่งป่าคอนปู้ตาที่เคยมีความศักดิ์สิทธิ์ใครลบหลู่ไม่ได้ก็หมดความสำคัญลง คงสถานะเป็นเพียงป่าชุมชนตามคำเรียกของนักวิชาการและทางราชการ ที่อาจจะถูกบุกรุกได้ทุกเวลาตามการอนุมัติเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้าน ปรากฏการณ์เช่นนี้สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องอำนาจลึกลับที่ผ่นคลายไปจากจิตใจของชาวบ้านไป สังเกตได้จากการเลิกเผาป่า ชาวบ้านยังตั้งข้อสงสัยว่ามาจากกลุ่มผู้นำในหมู่บ้าน ไม่ใช่จากคนที่ชาวบ้านเคารพเชื่อถือ แม้จะได้รับการเลือกมาจากพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ก็ตาม

ส่วนการใช้ประโยชน์โดยอ้อมจากป่ามีหลายวิธี เช่น การเข้าไปหาของป่าเพื่อบริโภคและเพื่อขาย การใช้ทำเป็นเชื้อเพลิงหุงต้ม (ถ่าน/ฟืน) ใช้เป็นรั้วแบ่งเขต ใช้เป็นร่มเงาที่พักพิง เป็นต้น ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่สามารถพึ่งพาป่าใช้ประโยชน์จากป่าได้ จึงสรุปได้ว่าป่าไม้มีประโยชน์แก่ชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม มีส่วนช่วยสร้างฐานะความเป็นอยู่มาโดยตลอดจนสภาพป่าขาดความสมบูรณ์และกลายเป็นที่ทำกินของชาวบ้านไปในที่สุด

3) การใช้ประโยชน์จากน้ำและแหล่งน้ำ น้ำที่สำคัญคือ น้ำฝน แหล่งน้ำมีอยู่ 3 แหล่งคือ ห้วยบางทราย แหล่งน้ำสาธารณะหนองคำข่า หนองแคน และห้วยสามขา นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำอีกแห่งหนึ่ง คือหนองจีเหิน (ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ของสถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดมุกดาหาร) การใช้ประโยชน์ทั้งสามแหล่งนี้ไม่ได้ใช้เพื่อการเกษตร นอกจากจะใช้เป็นแหล่งอาหารสัตว์น้ำเพื่อบริโภค และเพื่อเพาะปลูกพืชผักเล็กน้อยเท่านั้น เพราะชาวบ้านมีน้ำฝนเพื่อทำการเกษตรในฤดูฝน ความต้องการที่จะใช้น้ำจึงมีเฉพาะในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวแต่ก็ไม่สามารถนำมาใช้ได้เพราะ

(1) กรณีห้วยบางทราย ยังไม่มีการจัดการระบบชลประทานเพื่อการเกษตร เช่น การทำฝายน้ำล้นหรือเขื่อนกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตร แม้ชาวบ้านจะคาดหวังอยากให้มีการสร้างก็ตาม (กลางปี 2542 ก่อนฤดูฝน ชาวบ้านร่วมมือกันนำกระสอบทรายไปกั้น โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากราชการ แต่พังทลายไปเพราะไม่สามารถต้านกระแสที่มากในต้นฤดูฝนได้)

(2) กรณีหนองคำข่าและหนองแคน แม้จะมีน้ำจืดตลอดปี แต่ไม่เพียงพอที่จะสามารถนำมาใช้เพื่อการเพาะปลูกอย่างทั่วถึงได้ เพราะเป็นหนองน้ำขนาดเล็ก และไม่มีระบบการจัดสรรน้ำส่งน้ำไปยังพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกร เคยมีการใช้เครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่า “โครงการสปริงเกอร์” เพื่อให้ชาวบ้านเพาะปลูกร่วมกันในที่สาธารณะหนองคำข่า แต่ยกเลิกไปหลายปีแล้ว เพราะประสบปัญหาด้านการตลาด

(3) กรณีห้วยสามขา เป็นคลองขนาดเล็กก็ยังไม่มีการจัดการนำมาเพื่อการเกษตรเช่นกัน ปัจจุบันนี้มีการกั้นฝายโดยวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการเพาะปลูกในพื้นที่ของเกษตรกร คาดว่าจะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรในหน้าแล้งที่จะนำน้ำใช้ในพื้นที่เกษตรกรรม

4) การใช้ประโยชน์จากสัตว์ ปราบกว่า คนในชุมชนมีแนวทางและวิธีการในการใช้ประโยชน์ทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ในระดับครอบครัวจะใช้ประโยชน์จากสัตว์ที่มีเฉพาะในเขตพื้นที่เพาะปลูกของตนเองและที่สาธารณะที่ไม่มีการหวงห้าม เช่น แม่น้ำ ลำคลอง ป่าอนุรักษ์ เป็นต้น โดยไม่มีการจำกัดด้านเวลาขึ้นอยู่ความสามารถและความต้องการเป็นหลัก ขณะที่การใช้ประโยชน์ร่วมกันในระดับชุมชน มีเวลาและข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ เช่น การจับสัตว์น้ำในหนองน้ำสาธารณะต้องจับพร้อมกันในฤดูแล้ง ตามข้อกำหนดที่ตกลงร่วมกัน ซึ่งทุกคนต้องทำตามกติกาที่ทำไว้

ที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้เพื่อการเกษตรของคนในชุมชนอยู่ แต่ยังมีกระบวนการที่ก่อปัญหาต่อทรัพยากรธรรมชาติ อันเนื่องมาจากการใช้เป็นประโยชน์ที่ขาดจิตสำนึกต่อทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้อง

6.1.4.3 สรุปศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ชุมชนมีศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติ เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถใช้ประโยชน์ได้มาก เช่น ที่ดินสำหรับทำอาชีพเกษตรกรรม ป่าไม้ น้ำ และคนในชุมชนยังมีกรรมสิทธิ์ในการครอบครองและการใช้ประโยชน์ได้ตามกำลังความสามารถในการผลิตของแต่ละครอบครัวในพื้นที่ของตนเอง และพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้คนในชุมชนดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรภายในชุมชน และเป็นปัจจัยให้เกิดการพัฒนาบนความพร้อมของตนเองมาตลอด แต่ก็มีศักยภาพไม่บริบูรณ์เพียงพอ เพราะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวมุ่งการได้รับผลตอบแทนตามความต้องการมากกว่าความจำเป็น ทำให้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับกระบวนการผลิตและวิถีชีวิตของคนในชุมชนเกิดขึ้นตามมา เช่น ป่าไม้ถูกทำลาย ความเสื่อมโทรมของคุณภาพดิน การลดลงของสรรพสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และส่งผลให้ทรัพยากรมีแนวโน้มลดลงเรื่อย ๆ นอกจากนี้ยังมีปัญหาการขาดแคลนน้ำในภาคเกษตรกรรมในฤดูแล้ง เพราะการผลิตยังต้องพึ่งพาน้ำจากธรรมชาติเป็นหลักซึ่งไม่มีความแน่นอนและไม่มั่นคง

6.1.5 โครงสร้างพื้นฐาน

6.1.5.1 ความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐาน

จากข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน (บทที่ 5.4 หน้า 132-134) แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในด้านนี้ว่า ชุมชนมีศักยภาพสูงเพียงพอที่จะสนองตอบต่อความจำเป็นได้ดังจะเห็นได้ว่า ชุมชนมีความพร้อมด้านถนน ไฟฟ้า น้ำประปา และโทรศัพท์ เมื่อวิเคราะห์ตามเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจพึ่งตนเอง (บทที่ 5.7 หน้า 139-141) เห็นได้ว่า โครงสร้างพื้นฐานหรือสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เป็นองค์ประกอบในการเสริมสร้างและพัฒนาสวัสดิการและคุณภาพชีวิตของคนในหมู่บ้านหรือชุมชนให้ดีขึ้นจากเดิม เพราะเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงอยู่ของคนในชุมชน มีส่วนช่วยในการทำงาน การประกอบอาชีพ การแสวงหาความรู้ประสบการณ์และโอกาสหรือช่องทางในการพัฒนาตนเอง พัฒนาครอบครัวเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและครอบครัว ให้เป็นไปตามค่านิยมและเกณฑ์มาตรฐานที่เป็นเกณฑ์ชี้วัดระดับความเป็นอยู่ของคนในปัจจุบัน แต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะเป็นเกณฑ์ชี้วัดถึงสวัสดิการและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างสมบูรณ์ เพราะเป็นองค์ประกอบภายนอกที่เกิดขึ้นจากการกระจายตัวของความเจริญจากสังคมเมืองสู่ท้องถิ่นและชนบท ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในชุมชน ดังนั้น การมีความพร้อมดังกล่าวจึงควรมีองค์ประกอบอื่นด้วย เช่น การมีธนาคารข้าว มีกองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์ มีศูนย์

สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน เป็นต้น จึงจะจัดว่าเป็นปัจจัยที่แสดงให้เห็นถึงระดับสวัสดิการและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอย่างชัดเจน ซึ่งในประเด็นนี้ พิจารณาจากการผ่านเกณฑ์ชีวิตอย่างเดียวก็น่าจะปรากฏว่า ชุมชนความพร้อมในด้านสวัสดิการและคุณภาพชีวิตสูง แต่ถ้าพิจารณาจากบทบาทที่มีต่อคนในชุมชน พบว่า ยังมีปัญหาในการปฏิบัติอยู่หลายประการ เช่น ธนาคารข้าวมีข้าวไม่เพียงพอที่จะสามารถให้บริการและช่วยเหลือแก่ชาวบ้านที่ต้องการอย่างทั่วถึง ศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้านไม่มีกำลังความสามารถในการช่วยเหลือชาวบ้านที่เดือดร้อนโดยตรง นอกจากจะรับเรื่องไว้แล้วแจ้งหน่วยงานในระดับสูงที่รับผิดชอบต่อไป ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก็มีข้อจำกัดด้านงบประมาณบุคลากรและความสามารถในการรับเด็กเล็กอย่างทั่วถึง เป็นต้น ดังนั้น การมีอยู่อย่างเดียวไม่สามารถประกันความมีศักยภาพได้ จะต้องมียุทธศาสตร์และความพร้อมด้านการบริการ เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนด้วย

6.1.5.2 คุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน

เมื่อวิเคราะห์ตามเกณฑ์ชีวิตความเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) (บทที่ 5.7 หน้า 143-146) พบว่า ความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน คือ มีถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้าน ไฟฟ้ามีใช้เกือบครบทุกครัวเรือน และมีน้ำประปาที่ส่งจ่ายน้ำไปตามท่อสู่บ้านเรือนของคนในหมู่บ้าน มีส่วนช่วยให้ชุมชนมีศักยภาพเป็นไปตามเกณฑ์ชีวิตที่กำหนดเป้าหมายในหลายตัวชี้วัด เพราะว่า ความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตของคนในชุมชนปัจจุบันนี้ต้องเกี่ยวข้องและพึ่งพาปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การมีความพร้อมในด้านนี้จึงทำให้คนในชุมชนได้รับความสะดวกสบายในด้านต่าง ๆ เช่น การเดินทาง การบริโภค การผลิต และเป็นช่องทางในการประกอบอาชีพอื่น เช่น การค้าขาย การเปิดร้านอาหาร ร้านซ่อมเครื่องยนต์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามคนในชุมชนยังไม่ผ่านเกณฑ์ชีวิตความเป็นพื้นฐานอยู่หลายประการ ซึ่งมีผลให้ความเป็นอยู่ยังไม่เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ เช่น คนยังบริโภคอาหารดิบ น้ำดื่มไม่สะอาดมีสิ่งปนเปื้อน รายได้ต่ำ ที่อยู่อาศัยยังไม่ถูกสุขลักษณะ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานอย่างเดียว ไม่ได้ช่วยให้ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนมีความพร้อม ไม่มีปัญหาแต่อย่างใด ยังมีองค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวข้องหลายประการ

6.1.5.3 ความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์

เมื่อพิจารณาถึงที่ตั้งหรือด้านภูมิศาสตร์ของหมู่บ้าน พบว่า ชุมชนตั้งอยู่ใกล้กับถนนสายสำคัญ และอยู่ห่างจากตัวเมืองมุกดาหารประมาณ 19 กิโลเมตร และจากท่าขนส่งสินค้าระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวประมาณ 15 กิโลเมตรเท่านั้น เส้นทางทุกสายมีการสัญจรไปมาสะดวก แสดงให้เห็นว่า หมู่บ้านตั้งอยู่ในทำเลที่เอื้ออำนวยต่อการคิด

ต่อกับภายนอก การนำผลผลิตจากชุมชนสู่ตลาดในเมือง และสินค้าจากเมืองหรือจากตลาดชายแดน เข้าสู่ชุมชนอย่างสะดวก เพราะอยู่ในระยะทางที่ไม่ไกลและมีการคมนาคมขนส่งติดต่อกันง่ายไม่ใช้เวลานาน ทำให้ผลผลิตหรือสินค้าที่ส่งขายแลกเปลี่ยนกันไม่เสื่อมคุณภาพและราคา ผู้ผลิตและผู้ขายสามารถติดต่อกันโดยตรง ในแต่ละวันจะมีชาวบ้านนำผลผลิตทางการเกษตรไปจำหน่ายในเมือง ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของร้านค้าในหมู่บ้านนำสินค้าจากเมืองเข้ามาจำหน่ายได้ง่าย

การที่หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้แหล่งศูนย์กลางดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะเพิ่มโอกาสในการพัฒนาระดับฐานะครอบครัวได้แล้ว ยังทำให้ทรัพยากรโดยเฉพาะดินในเขตหมู่บ้านถูกจับจองจากบุคคลหรือองค์กรภายนอก เพื่อใช้เป็นสถานประกอบการทางธุรกิจและบริการ เช่น โรงงาน ที่ตั้งหน่วยงานราชการ ทำให้คนส่วนหนึ่งในชุมชนมีที่ทำงานในเขตหมู่บ้านไม่ต้องเดินทางไปทำงานต่างถิ่น สามารถลดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและมีส่วนทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่น ไม่มีปัญหาด้านจิตใจอีกด้วย หรือแม้กระทั่งมีการกว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านเพื่อเก็งกำไรของบรรดานายทุนในเมือง (เมื่อต้นปี 2540 มีการสำรวจที่ดินเพื่อจะสร้างสนามบิน บริเวณพื้นที่รอยต่อระหว่างบ้านสามขา กับบ้านอื่นในตำบลเดียวกัน) โดยเฉพาะที่ดินคนใหญ่คนโตเป็นของนายทุนเกือบทั้งหมด ขณะเดียวกันได้ส่งผลกระทบต่อชุมชน คือการแพร่ระบาดของยาเสพติดประเภทกาว ยาบ้า กัญชา และการแพร่กระจายของค่านิยมในความฟุ้งเฟ้อใช้จ่ายเกินฐานะและความจำเป็น การมั่วสุมในอบายมุขซึ่งมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เช่น การเล่นการพนัน (การเล่นไพ่ การชนไก่ การพนันมวย) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสภาพสังคมในหมู่บ้านเริ่มมีปัญหาที่สลับซับซ้อนมากขึ้น เพราะการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกในลักษณะที่เปิดรับวัฒนธรรมภายนอกเต็มที่ จึงสรุปได้ว่า ที่ตั้งของชุมชนมีส่วนเอื้ออำนวยต่อการขายผลผลิตทางการเกษตร การจ้างงานในท้องถิ่น และต่อการพัฒนาอาชีพทั้งภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตร ขณะเดียวกันชุมชนก็ได้รับผลกระทบจากสภาพการณ์ดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียที่ดิน/ที่ทำกินวิถีชีวิตที่นิยมวัตถุและปัญหาสังคมที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

6.1.5.5 สรุปศักยภาพโครงสร้างพื้นฐาน

ชุมชนมีศักยภาพด้านโครงสร้างพื้นฐาน เพราะมีความพร้อม เช่น มีเส้นทางคมนาคมการติดต่อขนส่งสะดวก มีไฟฟ้า มีน้ำประปาใช้ในชีวิตประจำวัน ที่ตั้งของชุมชนยังอยู่ในพื้นที่ที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพ การยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว อย่างไรก็ตาม แม้โครงสร้างพื้นฐานหรือสาธารณูปโภคเหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อการยกระดับมาตรฐานการเป็นอยู่ของคนในชุมชน แต่ก็ยังมีสิ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวบ้านหลายประการและยังไม่เพียงพอต่อการเป็นอยู่ที่มีความพร้อมด้านสวัสดิการและคุณภาพชีวิต ทำให้ความทุกข์ยากลำบากหรือภาระในด้านความเป็นอยู่เพิ่มขึ้น เพราะรายจ่ายสูงขึ้น โดยเฉพาะจ่ายด้านเครื่องอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน

เช่น ค่าอาหาร ค่าเครื่องแต่งกาย ค่าน้ำมันรถ ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า เป็นต้น ในขณะที่งานอาชีพคนในชุมชนยังต้องพึ่งพาอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก แม้จะมีอาชีพอื่นที่สามารถประกอบเป็นอาชีพเสริมได้แต่ไม่แน่นอน รายรับของชาวบ้านที่มีอยู่ยังคงเดิมหรืออาจจะลดน้อยกว่าเดิม กลายเป็นความไม่สมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย

6.1.6 ด้านเศรษฐกิจ

6.1.6.1 การผลิต

จากข้อมูลด้านเศรษฐกิจของชุมชน (ในบทที่ 4.3 หน้า 80-85 และบทที่ 5.6 หน้า 134-139) ในด้านการผลิต การบริโภค การแบ่งปันผลผลิตและการแลกเปลี่ยนผลผลิต พบว่าการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่เป็นรากฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจในชุมชน มีศักยภาพในการพึ่งตนเอง ในด้านแรงงานภายในครัวเรือน/ชุมชน จากข้อมูลด้านระบบแรงงานในชุมชน (บทที่ 5.6.1 หน้า 134-135) เมื่อวิเคราะห์ตามทฤษฎีศักยภาพ (บทที่ 2.1.2 หน้า 8-11) พบว่า ประชากรในวัยแรงงานในชุมชน คือ ประชากรที่อยู่ในช่วงอายุ 15-59 ปี มีมากถึง 2,073 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 67 ของประชากรทั้งหมด เป็นปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมศักยภาพด้านเศรษฐกิจที่สำคัญ เพราะแรงงานเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในการผลิตเพื่อการยกระดับความเป็นอยู่ของครอบครัว และมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้าน ในด้านการเป็นกำลังหลักในการผลิตนั้น พบว่า ในครอบครัวหนึ่ง ๆ กำลังแรงงานจะทำหน้าที่ผลิตในอาชีพเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ทำนา ปลูกพืชเศรษฐกิจ รับจ้างและการค้าขาย เป็นต้น เพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัวและตอบสนองความต้องการบริโภคของสมาชิกในครอบครัว ส่วนด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ประชากรในวัยแรงงานจะเข้าไปทำหน้าที่ในด้านต่าง ๆ เช่น การเป็นผู้นำชุมชนทั้งที่ทางการและไม่เป็นทางการ (บทที่ 5.1 หน้า 100-114) การเข้าร่วมทำกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นต้น

โดยศักยภาพของประชากรวัยแรงงาน เมื่อวิเคราะห์ตามประเด็นการได้รับการศึกษาหรือการมีความรู้ พบว่า มีความรู้ในระดับประถมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาระดับความเป็นอยู่ในครัวเรือน เพราะอาชีพที่ทำเป็นอาชีพที่ใช้แรงงานเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการใช้แรงงานในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม ซึ่งจะต้องอาศัยความอดทน ความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติงาน ซึ่งปรากฏว่า ในชุมชนมีแรงงานในภาคเกษตรกรรมถึงร้อยละ 80 และแรงงานส่วนใหญ่อยู่ในท้องถิ่น (ข้อมูล กชช. 2ค ปี 2543) มีจำนวนแรงงานที่ไปทำงานต่างถิ่นเพียง 34 ครัวเรือนเท่านั้น ขณะที่ผู้ที่มีการศึกษาและได้ทำงานอื่นที่มีความมั่นคงเพียง 20 คน ส่วน

มารับราชการและทำงานอิสระ เช่น การค้าขาย การรับเหมาก่อสร้าง การเป็นนักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า แรงงานในชุมชนมีศักยภาพด้านปริมาณที่มากเพียงพอสามารถเป็นกำลังสำคัญของครอบครัวในด้านการผลิต การยกระดับความเป็นอยู่ได้ และมีส่วนในการสร้างสรรค์พัฒนาชุมชน ด้วยการเข้าไปมีบทบาทและมีส่วนร่วมกับกิจกรรมภายในชุมชน โดยมีปัจจัยส่งเสริม คือ ความรู้ความสามารถและการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกของประชากรวัยแรงงานเอง

เมื่อวิเคราะห์ตามเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจพึ่งตนเอง (บทที่ 5.7.1 หน้า 139-141) ที่ให้ความสำคัญต่อศักยภาพด้านเศรษฐกิจพบว่า ชุมชนยังไม่มีศักยภาพในการผลิตและการจัดผลผลิตให้พอเพียงต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานได้ เห็นได้จากเกณฑ์ชี้วัดที่ไม่ผ่าน (หมวดเศรษฐกิจและธุรกิจชุมชน) คือ ยังมีครัวเรือนที่มีข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี ไม่มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์การเกษตรให้เกิดมูลค่าเพิ่ม ไม่มีการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหรือหัตถกรรมเพื่อขายหรือเพื่อการพาณิชย์ ไม่มีการสร้างเครือข่ายกับภายนอก และการพัฒนาการผลิตและการบรรจุภัณฑ์ ซึ่งเป็นปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อศักยภาพด้านเศรษฐกิจของชุมชน ความเป็นอยู่ยังมีปัญหาในด้านปัจจัย 4 เพราะมีรายได้ต่ำและไม่มีการทำเสริมรายได้อย่างอื่นนอกจากอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ที่แสดงถึงรายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนในชุมชนต่ำกว่าเกณฑ์ขั้นต่ำที่กำหนดไว้ แสดงให้เห็นว่า การผลิตไม่มีศักยภาพในการพึ่งตนเองอย่างบริบูรณ์ เพราะศักยภาพในการผลิตตามทฤษฎีศักยภาพต้องมีปัจจัยแทรก คือ ความรู้ในการปรับปรุงกระบวนการผลิต เช่น การใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิต การบำรุงดิน การปรับปรุงพืชพันธุ์ เป็นต้น เข้ามาเสริมสร้างศักยภาพด้วย ซึ่งปรากฏว่า ในชุมชนไม่มีศักยภาพในการพึ่งตนเองเพราะมีการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ได้ผลผลิตขึ้นเอง เช่น รถไถ สารเคมี ปุ๋ยบำรุงดินและพืช และแม้จะมีการใช้เทคโนโลยีจากภายนอก เพื่อปรับปรุงกระบวนการผลิตในครอบครัวยังมีข้อจำกัดในด้านทุนที่นำมาใช้ที่สูง ขณะที่ทุนจะต้องพึ่งพารายได้จากอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักซึ่งไม่มีความไม่แน่นอน ส่วนในระดับชุมชนการช่วยเหลือกันในการผลิตและการจัดการผลผลิต ไม่มีรูปแบบที่เข้มแข็งและต่อเนื่อง เช่น ไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิต ไม่มีการส่งเสริมกระบวนการผลิต เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านมีข้อจำกัดในการปรับปรุงกระบวนการผลิต ส่งผลให้ผลผลิตที่ได้ต่ำไม่เพียงพอกับความต้องการบริโภค ดังนั้น ชุมชนจึงไม่มีศักยภาพการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งตรงกันข้ามกับหลักการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจของทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (TERMS MODEL) (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) เพราะการมีศักยภาพนั้นจะต้องสามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการ และความสามารถในการสนองความต้องการ การพัฒนาที่ต่อเนื่อง ประสิทธิภาพการแข่งขันกับภายนอก เป็นต้น

6.1.6.2 การบริโภค

จากข้อมูลด้านการบริโภค (บทที่ 5.6.2 หน้า 136-137) ที่ให้ความสำคัญกับการบริโภคปัจจัย 4 วิเคราะห์ตามหลักการของทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) ที่ให้ความสำคัญกับความสมดุลระหว่างความจำเป็น และความสามารถในการตอบสนองความจำเป็น พบว่า ไม่มีความสมดุลระหว่างกัน เพราะการบริโภคจะอาศัยอาชีพเกษตรกรรม และทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก ที่มีความจำกัดในด้านต้นทุนการผลิต ความอุดมสมบูรณ์ ความไม่แน่นอนของผลผลิตที่ได้และราคาจำหน่าย ส่วนความจำเป็นในการบริโภคนั้นเพิ่มขึ้นตามความจำเป็นของสมาชิกในครอบครัวและชุมชน ดังนั้น การบริโภคโดยพึ่งพาอาชีพเกษตรกรรมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอ ผู้คนจึงพยายามขวนขวายประกอบอาชีพอื่นเสริม เช่น การค้าขาย การรับจ้างทั่วไป และการไปทำงานใช้แรงงานในต่างถิ่น เป็นต้น การพยายามหาทางออกด้วยการประกอบอาชีพดังกล่าวนี้ จึงเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม

6.1.6.3 การแบ่งปันผลผลิต

จากข้อมูลด้านการแบ่งปันผลผลิตภายในชุมชน (ในบทที่ 5.6.3 หน้า 138) พบว่า การแบ่งปันทั้งสองรูปแบบ คือ การแบ่งปันระหว่างครัวเรือนและการแบ่งปันระหว่างคนในชุมชนกับสถาบันในชุมชน ทั้งสองอย่างมีศักยภาพในการพึ่งตนเองในส่วนหนึ่งและยังมีข้อจำกัดหลายส่วน กล่าวคือ การกระจายผลผลิตที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกในชุมชน เป็นการพึ่งพาอาศัยกันภายใต้โครงสร้างหน้าที่ทางสังคมซึ่งต้องทำต่อกันมีอยู่ สอดคล้องกับหลักการทฤษฎีใหม่ขั้นตอนที่สอง (บทที่ 2.3.1.2 หน้า 29-30) ที่เน้นให้มีการช่วยเหลือกันภายใน ด้วยการรวมกลุ่มกัน ในการผลิต การตลาด การเป็นอยู่ สวัสดิการ เป็นต้น ซึ่งจะเกิดกระบวนการพึ่งพิงกันภายในชุมชน เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันแก่ชุมชน และสอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (บทที่ 2.3.3.3 หน้า 38-40) ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องความสัมพันธ์อย่างเป็นธรรมและการพึ่งพากันภายในหมู่บ้านและกลุ่ม แต่การแบ่งปันผลผลิตดังกล่าว ยังมีข้อจำกัดเฉพาะภายในกลุ่มเครือญาติและคนใกล้ชิดเท่านั้น ไม่ได้กระจายอย่างทั่วถึงสู่คนในชุมชนทั้งหมด ทั้งนี้เพราะภายในชุมชนเองไม่มีการกระจายการแบ่งปันผลผลิตที่เกื้อกูลส่วนรวมของชุมชน การแบ่งปันจึงเป็นไปในลักษณะตามความสัมพันธ์ที่มีอยู่ เช่น ทางเครือญาติ เพื่อนฝูง และการมีผลประโยชน์ร่วมกันมากกว่าที่จะเป็นการแบ่งปันเพื่อความเกื้อกูลกันทั้งชุมชน ทำให้การแบ่งปันที่กระจุกตัวอยู่ภายในกลุ่มบางกลุ่มและบางคนที่มีอำนาจในชุมชน ซึ่งเป็นเครือข่ายอันเดียวกัน ไม่มีความเสมอภาคและเป็นธรรมแก่คนในชุมชน

6.1.6.4 การแลกเปลี่ยนผลผลิต

การแลกเปลี่ยนผลผลิต (บทที่ 5.6.4 หน้า 138-139) เมื่อวิเคราะห์ตามทฤษฎีใหม่ (บทที่ 2.3.1.2 หน้า 29-31) พบว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตมีศักยภาพในการพึ่งตนเองภายในระดับหนึ่ง เพราะทำให้เกิดกระบวนการพึ่งพาอาศัยกัน การรับผิดชอบต่อกันในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมรับรู้และได้รับผลประโยชน์ด้วย และเมื่อพิจารณาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน พบว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตมีความสมดุล เพราะมีวัฒนธรรมการช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้าน เช่น การแบ่งปันอาหารกันระหว่างเครือญาติ การทำบุญที่วัด การจัดการบริการด้านสวัสดิการสังคมแก่สมาชิกภายในชุมชนอย่างเป็นธรรม เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ชี้วัดการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ (บทที่ 5.7 หน้า 140-141) หมายความว่าด้วยสวัสดิการและคุณภาพชีวิต ที่แสดงถึงความพร้อมด้านสวัสดิการและคุณภาพชีวิต ไม่ว่าจะเป็นธนาคารข้าว กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์ ศูนย์สงเคราะห์ราษฎร ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานและการแบ่งปันผลประโยชน์ของกลุ่มแม่สมาชิก ดังนั้นการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการภายในชุมชนจึงเป็นปัจจัยเสริมสร้างศักยภาพด้านเศรษฐกิจ เพราะก่อให้เกิดการผลิตที่พึ่งพาอาศัยกัน และความรับผิดชอบร่วมกัน เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันแก่ชุมชนได้ด้วย

6.1.6.5 สรุปศักยภาพด้านเศรษฐกิจ

ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ ทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแบ่งปันผลผลิต และการแลกเปลี่ยนผลผลิต เพราะ (1) มีความพร้อมด้านทรัพยากรภายในท้องถิ่นและชุมชน เช่น ที่ดิน แรงงานหรือประชากร ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการใช้ประโยชน์ในการผลิตภาคเกษตรกรรมของครัวเรือนและชุมชน (2) มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและทรัพยากรอื่น ๆ ทำให้สามารถใช้ประโยชน์ในทรัพยากรนั้นได้ตามสิทธิ์ของตนเอง (3) มีการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างคนภายในชุมชน โดยเฉพาะในกลุ่มเครือญาติ ทำให้มีการพึ่งพาอาศัยกันสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน และ (4) มีการจัดสวัสดิการแก่สมาชิกของชุมชน ในรูปแบบการรวมกลุ่มกิจกรรมที่รับผิดชอบร่วมกัน เช่น ธนาคารข้าว กลุ่มแม่บ้าน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นต้น ความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของสมาชิกชุมชนได้รับการดูแลเอาใจจากองค์กรหรือสถาบันในชุมชน แต่ศักยภาพการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจยังไม่บริบูรณ์ เพราะ (1) ความไม่สมดุลระหว่างความต้องการกับความสามารถในการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการ หรือระหว่างอุปสงค์กับอุปทาน (Demand and Supply) โดยมีข้อจำกัดด้านใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น ไม่สามารถพัฒนารูปแบบการผลิตและการจัดการผลิตได้ เพราะขาดความรู้และทุนสนับสนุนการดำเนินการ และต้นทุนในการผลิตเพิ่มสูงขึ้น ขณะที่รายได้ของครัวเรือนต่ำและไม่แน่นอน เพราะต้องอาศัยอาชีพในภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก อาชีพเสริมอย่าง

อื่นไม่มีประจำ (2) การว่างงาน โดยเฉพาะช่วงหลังการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยวผลผลิต ชาวบ้านมักจะใช้เวลาให้หมดไปโดยไม่ทำกิจกรรมอะไรที่จะส่งเสริมศักยภาพด้านเศรษฐกิจของตน ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่ไม่เกี่ยวกับการผลิตและไม่อำนวยความสะดวกต่อครอบครัว เช่น การสนทนาพูดคุยกับเพื่อนบ้าน การดูมวยจากโทรทัศน์ (มวยตู้) การเล่นเกมพนัน เป็นต้น ซึ่งบั่นทอนศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

6.2 การพึ่งตนเองของชุมชน

การนำเสนอบทวิเคราะห์การพึ่งตนเองของชุมชนสามขา ได้นำเสนอโดยอาศัยหลักการในแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพึ่งตนเองที่ผู้ศึกษาใช้ประกอบในการศึกษาวิจัย ตามกรอบแนวคิดการวิจัยที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 3.8 (หน้า 61-62) ดังนี้

6.2.1 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี

6.2.2 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ

6.2.3 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ

6.2.4 การพึ่งตนเองทางจิตใจ

6.2.5 การพึ่งตนเองทางสังคม

6.2.1 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี

6.2.1.1 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีตามหลักการของ TEMRS

การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี วิเคราะห์ตามหลักการของทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) ที่ให้ความสำคัญต่อการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมต่อสภาพของชุมชน สามารถควบคุมได้ และเป็นเทคโนโลยีที่ผ่านการวิจัยและพัฒนาภายในประเทศ มีอยู่ 3 ประเด็นที่เกี่ยวกับความสามารถในพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี คือ

(1) ความสามารถในการเลือกสรรเทคโนโลยี

(2) ความสามารถในการพัฒนาและปรับปรุงเทคโนโลยี

(3) ความสามารถในการอนุรักษ์และเผยแพร่เทคโนโลยี

ประการแรก ความสามารถในการเลือกสรรเทคโนโลยี ในชุมชนนั้นมีเทคโนโลยี 2 ชนิดที่ชาวบ้านใช้ คือ เทคโนโลยีพื้นบ้านและเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเทคโนโลยีสมัยใหม่มีการนำมาใช้

ในกระบวนการผลิตภาคเกษตรกรรมและการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชนมากที่สุด ทั้งนี้ เพราะความสะดวกสบายในการใช้และความมีประสิทธิภาพสูง ซึ่งชาวบ้านจะเห็นว่า เทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็น รถไถนา รถไถไร่สวน ยาปราบศัตรูพืช ปุ๋ยเคมี รถจักรยานยนต์ เป็นต้น ได้เปรียบเทคโนโลยีพื้นบ้าน เช่น ในการผลิตหรือการขนส่ง ทำให้เทคโนโลยีพื้นบ้านไม่เป็นที่นิยมในการนำมาใช้ ดังนั้น การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านจึงจำกัดอยู่เฉพาะในครอบครัวที่ไม่มีความสามารถในการแสวงหาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการซื้อมาไว้ในครอบครัวเองหรือการว่าจ้างก็ตาม เพราะการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในความคิดของชาวบ้านนั้นจะต้องใช้เงินทุนในการดำเนินการ ขณะที่การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านเน้นการใช้แรงงานเป็นเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การใช้เทคโนโลยีทั้งสองอย่างนี้ ชาวบ้านจะเลือกใช้ประเภทใดนั้นขึ้นอยู่กับความจำเป็นในประเภทของงาน เช่น การไถนาหรือการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรเปลี่ยนจากการใช้แรงงานสัตว์มาเป็นเครื่องยนต์ เพราะความสะดวกรวดเร็วกว่ากัน การใช้ปุ๋ยเคมีแทนปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยตามธรรมชาติ เพราะมุ่งผลตอบแทนมากกว่าที่จะมุ่งถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือต้นทุนการผลิต ขณะที่กระบวนการผลิตบางอย่าง เช่น การดำนา การเก็บเกี่ยวผลผลิต ยังใช้แรงงานคนอยู่โดยการจ้างหรือการออกแรงช่วยกัน โดยคำนึงถึงความพร้อมของครอบครัวเป็นประเด็นหลัก จึงสรุปได้ว่า ชาวบ้านมีความสามารถในการที่จะเลือกสรรเทคโนโลยีมาใช้ในการระดับสูง ปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกใช้คือ ประเภทของงานและความจำเป็นในการใช้งาน โดยการเลือกสรรดังกล่าวเป็นการเลือกสรรเน้นการพึ่งภายนอก เพราะแนวโน้มการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านจะลดความสำคัญลงตามลำดับ ด้วยการตระหนักถึงความความสะดวกสบายในการใช้งานและปริมาณที่ได้จากการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ แม้จะเสียค่าใช้จ่ายสูงกว่าเทคโนโลยีพื้นบ้านก็ตาม

ประการที่สอง ความสามารถในการพัฒนาและปรับปรุงเทคโนโลยี เนื่องจากแนวโน้มการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านลดความสำคัญลง ถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ดังนั้น มุมมองของชาวบ้านต่อเทคโนโลยีของตนเองเห็นว่า ไม่มีโอกาสที่จะพัฒนาเทคโนโลยีของตนเองมาใช้ได้ แต่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น หน่วยงานราชการ หรือภาคเอกชน เป็นต้น เพื่อให้เห็นความสำคัญในการใช้และพัฒนาเทคโนโลยีพื้นบ้าน ให้มีบทบาทในกระบวนการผลิตและการดำเนินชีวิตตามวิถีของคนในสังคมชนบทเช่นเดิม แสดงให้เห็นว่า ความสามารถในการพัฒนาเทคโนโลยีของชาวบ้านจะมีได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขคือ ต้องมีแรงสนับสนุนจากภายนอกมาช่วยเหลือ โดยเฉพาะประเด็นแรก คือ การตระหนักถึงความสำคัญของเทคโนโลยีพื้นบ้าน และตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดจากการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพราะปัญหาการพัฒนาเทคโนโลยีของชาวบ้าน ขณะนี้ไม่ใช่อยู่ที่การไม่มีเทคโนโลยีให้พัฒนา แต่อยู่ที่การไม่เห็นความสำคัญของเทคโนโลยีพื้นบ้าน และไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะพัฒนาเทคโนโลยีของตนเองและที่สำคัญคือ ถูกครอบงำด้วย

เทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่ก้าวหน้าในด้านวิชาการและวิธีการนำเสนอเพื่อกระตุ้นความต้องการของผู้บริโภค

ประการที่สาม ความสามารถอนุรักษ์ สืบสาน และเผยแพร่เทคโนโลยี กระบวนการนี้จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการเห็นความสำคัญ โดยการเลือกใช้และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งพบว่า ความสามารถในการอนุรักษ์ สืบสานและเผยแพร่เทคโนโลยีพื้นบ้านมีจำกัด เพราะถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีความได้เปรียบในหลายด้าน ดังนั้น โอกาสที่เทคโนโลยีพื้นบ้านจะดำรงอยู่และได้รับการสืบทอดและเผยแพร่ จึงเป็นไปได้ยาก ครอบคลุมทุกระบบการผลิต การดำรงชีวิตยังเป็นไปโดยการพึ่งพิงเทคโนโลยีภายนอกและมองเห็นความสำคัญของผลที่ได้รับจากการใช้มากกว่าผลกระทบในด้านอื่น ๆ ที่มีต่อชุมชน จึงสรุปได้ว่าความสามารถในการอนุรักษ์และเผยแพร่เทคโนโลยีพื้นบ้านของชุมชนไม่มี เพราะปัจจัยสำคัญ คือ กระแสของเทคโนโลยีสมัยใหม่ครอบงำเกือบทั้งหมด ภูมิปัญญาของท้องถิ่นจึงถูกละเลยไม่ได้รับความสนใจหรือให้ความสำคัญอีกต่อไป ซึ่งตรงข้ามกับการพึ่งตนทางเทคโนโลยีตามหลักของทฤษฎีนี้ (รายงานการวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชุมชนชนบท, 2538:3-9) ที่เน้นภูมิปัญญาของท้องถิ่น มุ่งรักษาและสร้างเสริม ตลอดจนกลั่นกรองเทคโนโลยีที่มาจากภายนอกให้มีความเหมาะสมกับสภาพของชุมชน แล้วดัดดัดให้กลายเป็นภูมิปัญญาของตนในที่สุด

ดังนั้นศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี เมื่อเปรียบเทียบกับเป้าหมายของทฤษฎี กล่าวได้ว่า ชุมชนยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ แม้ชาวบ้านจะมีความสามารถในการเลือกใช้เทคโนโลยีที่มีอยู่ แต่เป็นการเลือกใช้เทคโนโลยีจากภายนอกเป็นส่วนมาก ไม่ได้สร้างหรือพัฒนาขึ้นจากฐานเดิมของชุมชนแต่อย่างใด มักพึ่งพาเทคโนโลยีภายนอกเป็นประการสำคัญ จนขาดสิ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะการจะสามารถพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี จะต้องมีความสามารถในการเลือกสรรเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับท้องถิ่น และความต้องการตามความพร้อมของแต่ละครัวเรือน การใช้จะขึ้นอยู่กับการตัดสินใจว่าจะใช้เทคโนโลยีประเภทใด ด้วยวิธีการอย่างไร ประกอบกับเทคโนโลยีจะต้องมีการพัฒนาปรับปรุงอยู่ตลอด และเมื่อได้พัฒนาขึ้นอย่างเหมาะสมแล้ว จะต้องรักษาอนุรักษ์ให้เป็นภูมิปัญญาของชุมชนมิให้สูญหายและต้องถ่ายทอดสู่คนภายในและภายนอกอีกด้วย

6.2.1.2 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีตามแนวพระราชดำริ

ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีตามแนวความคิดการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ ซึ่งมี 2 แนวคิด คือ แนวคิดการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกร (บทที่ 2.3.1.1 หน้า 27-29) ที่เน้นความสามารถในการรับและการนำไปปฏิบัติได้ผลจริง (หลักการข้อที่ 8)

และทฤษฎีใหม่ (บทที่ 2.3.1.2 หน้า 29-31) ที่เน้นการใช้ความสามารถด้านเทคโนโลยีที่มีอยู่ เพื่อจัดการทรัพยากรภายในครอบครัวและชุมชนให้พึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง (จากหลักการทั้งสามขั้นตอนของทฤษฎี) พบว่า ความสามารถในการรับเทคโนโลยีและการปฏิบัติให้ได้ผลจริงนั้นขึ้นอยู่กับระดับรายได้ของครัวเรือนและความจำเป็นในการใช้งานเป็นประการสำคัญ ซึ่งถ้าครัวเรือนใดมีระดับรายได้สูง คือมากกว่า 20,000 บาทต่อปี (ตามเกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน บทที่ 5.7.1 หน้า 142-146) จะมีความสามารถในการรับและใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นอุปกรณ์และวัสดุในการผลิตและเพิ่มผลผลิตจากภายนอกเป็นการเฉพาะภายในครัวเรือน เช่น การใช้รถไถนา การใช้รถปรับพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่หรือพืชเศรษฐกิจ ปุ๋ยเคมี เป็นต้น ขณะที่ครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำจะใช้อุปกรณ์การผลิตเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วยการว่าจ้างผู้ที่เป็นเจ้าของเทคโนโลยีในการผลิตของตนเอง โดยการไถนาและการไถพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจจะนิยมว่าจ้างเหมาลักษณะนี้มากกว่าอย่างอื่น เพราะเป็นงานที่หนักและมีพื้นที่มาก ขณะที่การดูแลรักษาผลผลิต การเก็บเกี่ยวผลผลิต ยังใช้แรงงานคนและเครื่องมือการผลิตที่ใช้แรงงานคนอยู่อย่างเดิม เช่น จอบ เสียม มีด/พร้า เคียว เป็นต้น โดยในปัจจุบันมีเครื่องมือการผลิตสมัยใหม่ที่เข้ามาสู่ชุมชน คือ รถนวดข้าวชาวบ้านคนหนึ่งไปติดต่อนำมาจากภาคกลางตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2537 ซึ่งมีอยู่ 1 คัน เป็นสมบัติส่วนรวมของชาวบ้านหมู่ที่ 9 ปรากฏว่า ได้รับความนิยมนำไปใช้เก็บเกี่ยวข้าวมากในชุมชน แสดงให้เห็นว่า คนในชุมชนพยายามแสวงหาเทคโนโลยีจากภายนอกเพื่ออำนวยความสะดวกในการผลิตของตนเอง ตั้งแต่เทคโนโลยีธรรมดาราคาถูกและไม่มีกลไกสลับซับซ้อนจนถึงเทคโนโลยีราคาแพงและมีกลไกสลับซับซ้อน แม้จะต้องใช้เงินจัดหามาก็ตาม

ดังนั้น ตามแนวความคิดพึ่งตนเองของเกษตรกรอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พบว่า ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีอยู่ในตำมาก ไม่เป็นไปตามหลักการของแนวคิดนี้เลย เพราะว่า แนวคิดนี้เน้นความสามารถในการรับและใช้บนพื้นฐานการพัฒนาเพื่อให้พึ่งตนเองได้ ส่วนคนในชุมชนเน้นการแสวงหาและพึ่งพาภายนอกเป็นหลัก โดยไม่มีความสามารถในการรับและประยุกต์ให้สอดคล้องกับรูปแบบการผลิตของตนแต่อย่างใด ทำให้ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอกตลอด จึงสามารถสรุปว่า ชุมชนไม่มีความสามารถในการพึ่งตนเองตามหลักการของแนวคิดนี้

ประการแรก การรวมกลุ่มของประชากรในหมู่บ้าน เพื่อแก้ไขปัญหาหลักของชุมชนในรูปแบบสหกรณ์นั้นไม่มี แต่รวมกันในรูปแบบอื่น เช่น การรวมตัวกันไปซื้อปุ๋ยจากบริษัทเอกชน หรือของทางราชการ เพื่อทำให้การซื้อง่ายและสามารถต่อรองราคาได้ การรวมกลุ่มเป็นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มของคຸ່ມนำเงินมารวมเป็นต้นทุนแล้วปล่อยกู้ให้สมาชิกกลุ่ม หรือการรวมกลุ่มกันในนามของสมาชิกสมาคมเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน(สก.ยอ.)เรียกร้องให้ภาครัฐแก้ไขปัญหาไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากนโยบายของภาครัฐที่มีต่อประชาชน เป็นต้น ซึ่ง

กระบวนการกลุ่มจะเป็นไปราบรื่นหรือไม่ขึ้นอยู่กับหัวหน้าหรือแกนนำกลุ่มเป็นสำคัญ จากการศึกษาพบว่า กลุ่มที่มีประธานกลุ่มมีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจต่อสมาชิกและหมั่นประชุมปรึกษาหารือกับสมาชิกอยู่เป็นประจำ จะดำรงอยู่ในนานไม่ขัดแย้งจนถึงขั้นล้มเลิกไป ซึ่งในชุมชนนี้ไม่เป็นเช่นนั้น

ประการที่สอง การส่งเสริมหรือกระตุ้นจากผู้นำ ให้เป็นผู้นำในการพัฒนาจากภาครัฐมีอยู่อย่างสม่ำเสมอ แต่ดูเหมือนว่าหน่วยงานราชการที่เข้ามาจะถูกผู้นำหมู่บ้าน ที่ไม่ทำตนเป็นผู้นำในการพัฒนา และยังขาดคุณธรรมป้อนข้อมูลที่เป็นเท็จให้ เช่น รายงานปัญหาของชาวบ้านไม่ตรงกับข้อมูลจริง ปกปิดปัญหาภายในหมู่บ้าน หรือแม้กระทั่งการแสวงหาผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาที่เข้ามาสู่หมู่บ้านให้แก่ตนเองและพวกพ้อง เป็นต้น ซึ่งที่ผ่านมาได้สร้างบทเรียนอันมีค่าให้กับหน่วยงานราชการบางหน่วย เช่น การขุดสระตามโครงการเกษตรผสมผสาน (ทฤษฎีใหม่) ประมาณ 30 บ่อ โดยทางราชการหน่วยนั้นให้กลุ่มผู้นำเสนอรายชื่อผู้มีความประสงค์จะเลี้ยงปลามาแล้วจะไปขุดสระให้ตามความประสงค์ โดยไม่ตรวจสอบว่าเป็นผู้มีความจริงใจที่จะเลี้ยงปลาหรือไม่ ปรากฏว่ารายชื่อที่เสนอมานั้นเป็นกลุ่มคนที่มีความใกล้ชิดกับผู้นำ และไม่ได้คิดที่จะเลี้ยงปลาตามที่แจ้งไว้แต่อย่างใด เพียงแต่ต้องการสระน้ำเท่านั้น เมื่อขุดสระให้แล้วไม่ทำตามเป้าหมายของโครงการ นอกจากจะขึ้นป้ายโครงการไว้และปล่อยให้สระไปตามธรรมชาติ เหลือเพียง 1-2 รายที่ยังดำเนินการตามโครงการอยู่ เพื่อป้องกันการดำเนินจากหน่วยงานราชการที่เข้าไปส่งเสริมและอาจจะไม่ให้เกิดการสนับสนุนในรูปแบบอื่นใดอีก

ประการที่สาม การส่งเสริมจากภาครัฐ ไม่ทำแบบค่อยเป็นค่อยไปตามแนวพระราชดำริ และทำผิดขั้นตอน จึงทำให้เป้าหมายของโครงการผิดไปจากที่ตั้งไว้ เช่น การเข้าไปตั้งลานค้าชุมชน (ตลาดชุมชน) ในหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านนำผลผลิตทางเกษตรหรือของพื้นบ้านท้องถิ่น มาจำหน่ายร่วมกัน โดยไม่ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกหรือผลิตมาจำหน่ายก่อน ชาวบ้านเมื่อไม่มีสินค้าหรือผลผลิตของชุมชนมาจำหน่าย ก็หันไปซื้อสินค้าจากตลาดในตัวเมืองหรือจากแหล่งผลิตอื่นมาจำหน่าย ลานค้าของชุมชนจึงไม่ต่างจากตลาดในตัวเมือง เพราะมีสินค้าที่นำมาจำหน่ายไม่ใช่ผลผลิตของชุมชน เป็นแต่เพียงนำสินค้าที่ตนไปซื้อมาจากแหล่งอื่นมาจำหน่ายอีกทอดหนึ่งเท่านั้น แม้จะมีผลผลิตจากชุมชนโดยตรงมาจำหน่ายแต่ก็มีจำนวนน้อย ยกเว้นในฤดูที่มีของป่าออกสู่ตลาดเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจหลักเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองอย่างถูกต้องและความไม่พร้อมที่จะดำเนินการตามหลักการ มีแต่เพียงต้องการให้มีตลาดชุมชนเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่ไม่มีแผนรองรับเพื่อให้ชาวบ้านผลิตมาจำหน่ายอย่างสม่ำเสมอ เพื่อสร้างเอกลักษณ์ความเป็นตลาดชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงแหล่งระบายผลผลิตที่ล้นตลาดจากเมืองสู่ชุมชนเท่านั้น ซึ่งสภาพเช่นนี้การพึ่งตนเองบนความเข้ม

แข็งของชุมชนคงจะเป็นเรื่องยากสำหรับชุมชนชนบท ที่มีข้าราชการที่ต้องการสร้างผลงานอย่างฉาบฉวย โดยอาศัยประชาชนเป็นฐานสำหรับความก้าวหน้าในตำแหน่งของตนเอง

ส่วนการใช้ความสามารถด้านเทคโนโลยีที่มีอยู่ จัดการทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อให้ครอบครัวและชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง ประเด็นนี้เน้นความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากร ซึ่งปรากฏว่า คนในชุมชนไม่ได้จัดการทรัพยากรที่มีอยู่ตามหลักการของทฤษฎี ส่วนใหญ่ใช้เทคโนโลยีจากภายนอกมาจัดการทรัพยากรภายใน และเป็นการผลิตแบบแยกส่วน ไม่มีการผสมผสานการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเป็นระบบ เช่น พื้นที่นาใช้ปลูกข้าวอย่างเดียวปีละครั้ง พื้นที่ไร่ปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเดียว การใช้ทรัพยากรจึงไม่สามารถเป็นที่พึ่งได้ตลอดปี สรุปได้ว่า ชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เมื่อวิเคราะห์ตามหลักการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ

6.2.1.3 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (บทที่ 2.3.2 หน้า 34-36) ที่ให้ความสำคัญต่อการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน พบว่า ในชุมชนมีการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิตดังที่ปรากฏอยู่ในเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจพึ่งตนเอง (บทที่ 5.7.1 หน้า 140-141) โดยการใช้ในกระบวนการผลิต เช่น การใช้ปุ๋ยคอกบำรุงดิน การค้ายาสูบ การใช้แรงงานคนในการเก็บเกี่ยว การนวดข้าว และพืชผลอย่างอื่นที่เพาะปลูก เป็นต้น แต่จะให้ความสำคัญกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ตามประเภทของงาน ด้วยการคำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้จากเทคโนโลยีเป็นประการสำคัญ เช่น การใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อให้พืชเจริญเติบโตรวดเร็วหรือได้ผลผลิตมาก การใช้รถไถนาแทนการใช้แรงงานสัตว์ การใช้รถขนส่งพืชผลทางการเกษตร เป็นต้น กล่าวได้ว่า คนในชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญต่อประเภทและที่มาของเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต แต่จะให้ความสำคัญต่อความเหมาะสมตามชนิดของงานและความสามารถของเทคโนโลยีในการอำนวยความสะดวกต่อการใช้ ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ ถ้าสิ่งใดสามารถอำนวยความสะดวกต่อการกระบวนการผลิตและการเพิ่มผลผลิต พวกเขาจะเลือกใช้เทคโนโลยีนั้นทันที ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงการตระหนักเห็นความสำคัญในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีของคนในชุมชนนั้นมีความสำคัญน้อยกว่าการได้รับผลประโยชน์จากเทคโนโลยี จึงนับว่าชุมชนได้เปิดตัวเพื่อรับเทคโนโลยีจากภายนอกอย่างเต็มที่ ตามการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและค่านิยมจากสังคมภายนอกสู่ชุมชน โดยวิธีการต่าง ๆ เช่น จากสื่อสารมวลชน จากการติดต่อโดยตรง การโฆษณาประชาสัมพันธ์ของบริษัทผู้ผลิตสินค้า เป็นต้น มีผลทำให้ค่าใช้จ่ายด้านเทคโนโลยีของคนในชุมชนเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับปัญหาของคนในชุมชนขณะนี้คือ ต้นทุนการผลิตภาคเกษตรกรรมเพิ่มสูงขึ้น ขณะที่รายได้จากอาชีพเกษตรกรรมยังคงเดิม เพราะการผลิตไม่ได้เน้นการผลิตเพื่อจำหน่ายอย่างเดียว แต่เก็บไว้เพื่อบริโภคด้วยโดยเฉพาะข้าวนี้

เก็บไว้เกือบทั้งหมด ส่วนพืชเศรษฐกิจอื่นก็เป็นการลงทุนเพื่อให้ได้ทุนที่เป็นตัวเงินกลับคืนมาเท่านั้นหาใช่เป็นการลงทุนเพื่อเพิ่มรายได้ไม่ การลงทุนด้านการผลิตโดยใช้เทคโนโลยีจึงเป็นการลงทุนเพื่อการบริโภค มากกว่าจะเป็นการลงทุนเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ผลผลิต ดังนั้น เพื่อให้สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีที่จะทำการผลิตในฤดูการผลิตใหม่ ชาวบ้านจึงต้องเตรียมทุนหรือแสวงหาทุนเพื่อนำมาใช้ในกระบวนการผลิตอีกครั้ง ด้วยวิธีการ คือ การทำงานนอกอาชีพเกษตรกรรม การกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และขายผลผลิตที่เก็บไว้บางส่วน เพื่อนำมาใช้จ่ายในการผลิตต่อไป ซึ่งวิธีการหลังนี้ค่อนข้างจะมีน้อยเพราะจะมีไว้เพื่อบริโภคอย่างเดียวก็น่าจะไม่เพียงพออยู่แล้ว การทำงานนอกอาชีพเกษตรกรรมทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่นและการพึ่งธนาคารของรัฐจึงเป็นวิธีการที่ชาวบ้านตั้งความหวังไว้สำหรับการมีต้นทุนการผลิตอาชีพเกษตรกรรม

จึงสรุปว่า ชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ตามหลักการของแนวคิดนี้ เพราะไม่ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีพื้นบ้านและมุ่งถึงผลประโยชน์ที่ได้รับจากเทคโนโลยี มากกว่าการสร้างสรรคเทคโนโลยีด้วยตนเอง

6.2.1.4 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (บทที่ 2.3.3 หน้า 36-39) ให้ความสำคัญต่อการเลือกเพื่อนร่วมชีวิตต่าง ๆ จากภายนอกอย่างมีวิจารณญาณ สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความจำเป็นแท้จริงของชุมชน (บทที่ 2.3.3.3 หน้า 38-39) พบว่า คนในชุมชนจะเลือกเพื่อนหรือกลุ่มคนรอบข้างในการรับเอาเทคโนโลยีจากภายนอกตามความจำเป็นในการใช้งานในที่เกี่ยวข้องกับอาชีพเกษตรกรรมและความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน มีทั้งระดับครัวเรือนและระดับชุมชนร่วมกัน ในระดับครอบครัวนั้น มีฐานะทางเศรษฐกิจเฉพาะของครอบครัวเป็นตัวกำหนด เห็นได้จากครอบครัวที่มีความพร้อมด้านการเงินจะมีเครื่องอำนวยความสะดวกและเครื่องมือทางการเกษตรครบ ไม่ว่าจะเป็นรถไถนา รถจักรยานยนต์ รถกระบะ ฯลฯ ขณะที่ครอบครัวที่มีฐานะความเป็นอยู่ยากจนจะมีเพียงเครื่องมือเครื่องใช้ในวงจำกัด ในระดับชุมชนจะเป็นการเลือกเพื่อนเทคโนโลยีที่ไปเห็นแบบอย่างมาจากที่อื่น และสามารถนำมาใช้ร่วมกันมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบในการดำเนินงาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การตัดสินใจรับเอานวัตกรรมใด ๆ ของคนในหมู่บ้านมีทั้งที่เป็นการตัดสินใจเฉพาะภายในครอบครัว และร่วมกันระหว่างคนในชุมชน ซึ่งวิธีการนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพึ่งตนเองของชุมชน เพราะมีเลือกเพื่อน สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ตรงกับงานวิจัยของ โฉมสมร เหลือโกศล (บทที่ 2.2.4 หน้า 23-24) ที่ให้ความสำคัญกับการมีความคิดและตัดสินใจได้ด้วยตนเอง และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในการกระทำและรับผลของการกระทำด้วย เพื่อสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองระดับครอบครัวและการพึ่งตนเองระดับชุมชน สรุปว่า ชุมชนมี

ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีตามแนวคิดนี้ เพราะมีการเลือกเฟ้นรับนวัตกรรมจากภายนอกอย่างมีวิจารณ์ญาณ

6.2.1.5 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

หลักการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนา (บทที่ 2.3.4 หน้า 43-44) ให้ความสำคัญกับสันโดษ คือ การรู้จักยินดีพอใจในสิ่งที่มีอยู่ ในสิ่งที่แสวงหามาได้ด้วยความถูกต้อง รู้จักประมาณในการบริโภคปัจจัยหรือเครื่องอำนวยความสะดวกต่อการเป็นอยู่ ไม่มีความต้องการเกินความจำเป็น (หลักการข้อที่ 8 หน้า 43) พบว่า ในด้านเทคโนโลยี ชุมชนได้รับเทคโนโลยีสมัยใหม่ทั้งในด้านที่เป็นวัตถุและวิชาการต่าง ๆ โดยในส่วนที่เป็นวัตถุนั้น การรับเทคโนโลยีเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและครอบครัว ตามค่านิยมของคนในชุมชนที่ให้ความสำคัญต่อความพร้อมด้านวัตถุหรือเครื่องอำนวยความสะดวกมากกว่าที่จะยินดีหรือพอใจในสิ่งที่มีอยู่ภายในชุมชนแต่เดิมหรือด้วยการผลิตขึ้นเอง เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือการผลิต เป็นต้น จะเป็นสิ่งของที่มาจากภายนอกเกือบทั้งหมด สิ่งของที่ผลิตเองภายในหาได้ยาก ขณะที่ด้านวิชาการต่าง ๆ เช่น การเย็บ การทอผ้า การทำอาหาร วิธีการเพาะปลูก การดูแลรักษา การขนส่ง เป็นต้น จะเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เดิมของคนในชุมชนกับเทคนิควิธีการใหม่ที่เข้ามา เพื่อให้ได้ผลตอบแทนจากการผลิตและความสะดวกในการผลิตมากยิ่งขึ้น เพราะความรู้บางอย่างชาวบ้านมีอยู่แล้วเพียงแต่นำเอาวิธีการจากภายนอกมาจัดระบบการทำงานให้มีประสิทธิภาพมากกว่าเดิม แต่สัดส่วนของเทคนิควิธีการจากภายนอกจะมีอิทธิพลเหนือกว่าเทคนิควิธีการของชุมชน เช่น ที่เห็นได้ชัดเจน คือ การเย็บผ้า นิยมใช้เครื่องจักรเย็บผ้า การย้อมผ้านิยมใช้สีสังเคราะห์ การเพาะปลูกข้าวพันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นพันธุ์ที่ส่งเสริมจากหน่วยงานราชการ คือ พันธุ์ กข. 6 ข้าวเหนียวเมล็ดยาว ข้าวเจ้าหอมมะลิ การดูแลรักษาผลผลิตใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช การขนส่งใช้รถยนต์ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า วิธีการจากภายนอกได้ครอบงำวิถีชีวิตและสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนเกือบทั้งหมด

สรุปว่า การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของคนภายในชุมชน เน้นการพึ่งเทคโนโลยีสมัยใหม่จากภายนอกตามกระแสบริโภคนิยมที่แพร่กระจายเข้าสู่ชุมชน เพราะมีปัจจัย คือ การให้ความสำคัญต่อวัตถุและวิชาการสมัยใหม่ที่มีความสะดวกในการเสพหรือบริโภคมากกว่าวัตถุและวิชาการภายในของตนเอง ทำให้ขาดจิตสำนึกที่จะพัฒนาวัตถุ เทคนิควิชาการร่วมกันระหว่างคนภายในชุมชน เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองในด้านนี้ของคนในชุมชน แต่ก็สอดคล้องกับหลักการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการรู้จักยินดีพอใจในเทคโนโลยีตามความสามารถในการแสวงหาและการได้มาอย่างชอบธรรม

6.2..1.6 สรุปการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี

ชุมชนไม่มีความสามารถพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีอย่างเพียงพอ แม้จะมีการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านและเทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคู่กันไปในวิถีชีวิตและกระบวนการผลิตอยู่บ้างก็ตาม เพราะ

- (1) ในชุมชนไม่มีศักยภาพพัฒนา การอนุรักษ์ และเผยแพร่เทคโนโลยีของตนเองสู่คนภายในและภายนอกชุมชน
- (2) คนในชุมชนมักจะแสวงหาและพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นหลัก โดยไม่มีความสามารถในการรับและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม
- (3) ไม่มีความยินดีพอใจ ภาคภูมิใจ และเชื่อมั่นในเทคโนโลยีพื้นบ้านของตนเอง

6.2.2 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ

6.2.2.1 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจตามหลักการของ TERMS

การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) ให้ความสำคัญต่อการความสามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการและขีดความสามารถในการสนองตอบความต้องการหรือระหว่างอุปสงค์และอุปทาน (Demand and Supply Balance) ความสมดุลจะมีส่วนช่วยในการพัฒนาอาชีพพัฒนางาน และพึ่งตนเองได้ในที่สุด เมื่อวิเคราะห์ศักยภาพด้านการผลิตของชุมชน พบว่า การผลิตของคนในชุมชนจะสามารถพึ่งตนเองได้ขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน ปัจจัยการผลิต และกระบวนการผลิต

ประการแรก จากข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์ที่ได้เสนอไว้ (บทที่ 4.2.7 หน้า 80 และบทที่ 5.3.1 หน้า 124) แสดงให้เห็นว่า คนในชุมชนที่อยู่ในวัยแรงงานมีจำนวนมากและเป็นบุคลากรที่มีความสำคัญต่อการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชนมากกว่ากลุ่มอื่น เพราะเป็นวัยที่กำลังสร้างสถานภาพทางครอบครัวของตนเองขึ้นมาให้มีความเป็นอยู่ที่ดีมีบทบาทในหมู่บ้าน จึงชวนขวยแสวงหารายได้มาสู่ครอบครัวโดยการทำงานในหมู่บ้านและไปรับจ้างทำงานต่างถิ่น โดยเฉพาะในช่วงหลังฤดูกาลเพาะปลูกพวกเขาจะใช้เวลาเกือบทั้งหมดในการทำอาชีพเสริม เช่น การทำไร่ปลูกพืชเศรษฐกิจ การค้าขาย การไปทำงานเป็นลูกจ้างรายวันในที่จ้างงานในที่อื่นและไปทำงานต่างถิ่น เป็นต้น การที่คนในวัยนี้มีความบากบั่นขยันหมั่นเพียร ในการทำงานประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาสู่ครอบครัวและตอบสนองความต้องการการบริโภคในครัวเรือน ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านค่อนข้างจะพร้อมในด้านวัตถุ เพราะมีเครื่องอำนวยความสะดวกจะเห็นได้จากครัวเรือนมีรถจักรยานยนต์ใช้ถึงร้อยละ 90 ของครัวเรือนทั้งหมด

มีรถยนต์นั่งส่วนบุคคลอีก 34 คัน/ครัวเรือน ส่วนเครื่องใช้ไฟฟ้าไม่ว่าจะเป็นวิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น ฯลฯ กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกครัวเรือน การมีความพร้อมทุกอย่างเช่นนี้มีผลทำให้คุณภาพชีวิตของประชากรในชุมชนผ่านเกณฑ์ชี้วัดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.)

ประการที่สอง กระบวนการผลิตดังได้กล่าวแล้วว่า การผลิตมีวัตถุประสงค์ 2 อย่าง คือ ผลิตเพื่อบริโภคและผลิตเพื่อจำหน่าย สิ่งที่ผลิตเพื่อใช้บริโภคได้แก่ ข้าว พืชผักสวนครัว สัตว์เลี้ยง โดยข้าวจะเป็นผลผลิตหลักของทุกครัวเรือน ส่วนพืชผักสวนครัวและสัตว์บางครัวเรือนไม่ได้ผลิตแต่จะอาศัยการซื้อจากตลาดหรือจากเพื่อนบ้านที่ผลิตแล้วนำมาจำหน่ายแก่คนในชุมชน ส่วนสิ่งที่คนในชุมชนผลิตเพื่อขายโดยตรง ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน ต้นยูคาลิปตัส และของป่าในฤดูที่มีมากเกินความต้องการบริโภคภายในครอบครัวก็จะนำมาจำหน่ายแก่คนในหมู่บ้าน ที่ไม่สามารถแสวงหาเองได้แต่มีกำลังซื้อ แต่อย่างไรก็ตามของที่เป็นผลผลิตทางการเกษตรและของป่าที่มุ่งเพื่อจำหน่ายโดยตรงยังมีปริมาณน้อย เพราะผลผลิตจะมีเป็นฤดูกาลและผลิตเฉพาะบางครอบครัวเท่านั้น จึงไม่สามารถเป็นแหล่งรายได้ตลอดปีได้ อาชีพที่คนนิยมทำในช่วงที่เป็นรอยต่อระหว่างปลายฤดูการเก็บเกี่ยวและต้นฤดูการเพาะปลูกจึงเป็นอาชีพนอกภาคเกษตร เช่น การรับจ้าง การค้าขาย โดยเฉพาะการทำงานรับจ้างรายวันนั้นจะเป็นที่นิยมมาก เพราะได้ผลตอบแทนรวดเร็วแน่นอนและมีสถานที่ทำงานอยู่ใกล้ชุมชนการเดินทางไปสู่สถานที่ทำงานสะดวก ส่วนการค้าขายในต่างถิ่นจะทำการกันเป็นกลุ่มและรายบุคคลจะไม่ได้ผลิตเองแต่จะไปรับมาจากที่อื่น โดยเฉพาะจากแหล่งผลิตโดยตรง เช่น จากโรงงาน จากประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้น สรุปว่า กระบวนการผลิตยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ จึงต้องซื้อหรือแสวงหาจากแหล่งอื่น โดยเฉพาะจากตลาดและที่มีอยู่ตามธรรมชาติซึ่งไม่มีความแน่นอน เพราะมีความเสี่ยงสูงที่จะขาดแคลนได้ ถ้าหากสิ่งของเหล่านั้นไม่มีหรือประสบปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง

ประการที่สาม ปัจจัยการผลิต ปัจจัยสำคัญต่อการผลิตในชุมชนได้แก่ ดิน น้ำและต้นทุนการผลิต ซึ่งพบว่าด้านดินครัวเรือนในชุมชนมีความพร้อม เพราะการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเองและสามารถใช้ประโยชน์ได้ตามกำลังความสามารถอย่างเต็มที่ แต่จะมีปัญหามากในส่วนของน้ำและต้นทุนการผลิต เพราะปัจจัยทั้งสองประการนี้คนในชุมชนไม่สามารถควบคุมได้ โดยน้ำยังไม่มีการจัดการเพื่อการผลิตอย่างเป็นระบบจะพึ่งพาน้ำจากธรรมชาติอย่างเดียว ซึ่งไม่มีความแน่นอนและมีเฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น ส่วนต้นทุนการผลิต หมายถึง เงินที่นำมาใช้ในกระบวนการผลิตภาคเกษตรกรรมและอาชีพเสริม ชาวบ้านต้องพึ่งพาเงินจากการกู้ยืมและอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เพื่อนำมาใช้ในการผลิตแต่ละปี เป็นไปในลักษณะการทำอาชีพอย่างหนึ่งเพื่อมาชดเชยกับความไม่มั่นคงของอาชีพหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพหลักของคนในชุมชน เพราะแม้อาชีพที่ทำก็ไม่สามารถเป็นบ่อเกิดของทุนได้ต้องหารายได้จากที่อื่นมาชดเชย

จากที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่า ศักยภาพด้านการผลิตในหมู่บ้านขึ้นอยู่กับคน กระบวนการผลิตและปัจจัยการผลิต ทั้ง 3 องค์ประกอบนี้จะต้องมีความพร้อมจึงจะทำให้ศักยภาพมีมาก ถ้าไม่มี โดยเฉพาะคนและปัจจัยการผลิตจะทำให้กระบวนการผลิตประสบปัญหาไม่สามารถทำให้การผลิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ เงื่อนไขอยู่ที่ว่าคนจะต้องมีคุณภาพเพียงพอและปัจจัยการผลิตต้องพร้อม จึงจะทำให้ศักยภาพการผลิตอยู่ในระดับสูง เมื่อสรุปจากข้อมูลที่ได้ชุมชนสามขานี้มีศักยภาพการผลิต ในส่วนด้านทรัพยากรบุคคล ด้านการมีจำนวนประชากรในวัยแรงงานมาก และเป็นคนมีความตั้งใจจริงขัน กระตือรือร้นในการพัฒนาระดับฐานะความเป็นอยู่ของตนให้สูงขึ้นอยู่ตลอด แต่มีสิ่งที่เป็นปัญหาและอุปสรรคแก่คนในชุมชนซึ่งทำให้ศักยภาพในการผลิตอยู่ในระดับต่ำ คือ การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ความไม่พร้อมด้านทุนที่จะมาใช้ในการกระบวนการผลิต ความรู้ความเข้าใจในระบบการผลิตที่ถูกต้อง การรู้เท่าทันกลไกของตลาด และที่สำคัญคือยังพึ่งพาภายนอกอยู่ไม่ว่าจะเป็นด้านตลาด เทคโนโลยีและเงินทุน พวกเขาไม่ได้พยายามที่จะหาทางลดการพึ่งพานั้นเลย มีแต่จะเข้าไปอยู่ในระบบการพึ่งพาคนอื่น/ตลาดภายนอกมากขึ้น

ในด้านการบริโภค ซึ่งหมายถึง การใช้หรือการนำเอาปัจจัย 4 ได้แก่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัยมาใช้ เพื่อให้ชีวิตสามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติ เมื่อวิเคราะห์ตามหลักการพึ่งตนเองของ TERMS MODEL การบริโภคจะต้องสมดุลกับการผลิตไม่มากหรือน้อยเกินไป ต้องสามารถพึ่งพาตนเองได้ คือแสวงหาด้วยตนเองไม่ต้องรอรับการช่วยเหลือจากคนอื่น ดังนั้นเมื่ออาศัยหลักการนี้ จึงสามารถวิเคราะห์การบริโภคของคนในชุมชนดังนี้

ในชุมชนหรือหมู่บ้านสามขานี้ ในอดีตการบริโภคทรัพยากรที่มีอยู่จะสมดุลกับการผลิต ความสามารถในการผลิต และตามความจำเป็นในการดำรงชีวิต เพราะทรัพยากรธรรมชาติมีมากกว่าความต้องการของคนที่มีน้อยกว่า แต่เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรในชุมชนลดลง กระแสการบริโภคแบบสังคมเมืองแพร่กระจายเข้าสู่ชุมชน เริ่มตั้งแต่มีสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่เอื้ออำนวยให้การติดต่อกับสังคมภายนอกโดยเฉพาะสังคมเมืองเป็นไปโดยสะดวก ปัจจุบันนี้ คนในชุมชนมีการบริโภคไม่ต่างจากสังคมเมือง คือนิยมซื้อสิ่งของที่นอกเหนือจากความเป็นหรือสินค้าฟุ่มเฟือย เพียงเพื่อต้องการมีอย่างเพื่อนบ้านคนอื่นมี ไม่อยากน้อยหน้าเพื่อนบ้าน จึงทำให้เกิดการแข่งขันกันในการบริโภค ซึ่งเป็นช่องทางให้สินค้าจากตลาดภายนอกเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อตอบสนองความต้องการดังกล่าว จะเห็นได้จากมีพวกนำสินค้ามาจำหน่ายในชุมชนในรูปแบบของตลาดนัด และได้รับความนิยมจากชาวบ้านมาก เพราะมีสิ่งของให้เลือกซื้อมากมายทั้งที่มีความจำเป็นสำหรับใช้ในครัวเรือนโดยตรงและสินค้าที่เป็นไปตามยุคสมัยนิยม

การบริโภคที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกดังกล่าวนี้นำให้ชาวบ้านต้องเร่งแสวงหาวัตถุดิบเหล่านี้มาเพื่อตอบสนองความต้องการและค่านิยมของคนในหมู่บ้าน แม้จะดูเป็นการบริโภคที่ค่อนข้าง

ข้างจะพุ่มเพื่อยกเว้นความจำเป็น แต่เมื่อพิจารณาจากข้อมูลที่เป็นจริงก็พบว่า การบริโภคดังกล่าวขึ้นอยู่กับความสามารถในการแสวงหาของแต่ละครัวเรือนเป็นหลัก เพราะพวกเขาสามารถประเมินความต้องการในการบริโภคและความสามารถในการแสวงหาของตนเอง ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การบริโภคของคนในชุมชน โดยศักยภาพภายในไม่มีความสอดคล้องกับการผลิตและการแสวงหาต้องพึ่งพาวัตถุดิบจากภายนอก เพราะการผลิตและการแสวงหาเป็นกระบวนการเกิดขึ้นโดยการพึ่งพาและสัมพันธ์กับภายนอกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้การแสวงหาปัจจัย จะเป็นความสามารถเฉพาะของบุคคลในชุมชนที่มีวิธีการในการสร้างฐานะความเป็นของตนเองและครอบครัวให้ดีขึ้นได้ก็ตาม

ส่วนการพัฒนาอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นอาชีพเกษตรกรรมหรือนอกภาคเกษตรกรรม โดยอาศัยศักยภาพหรือความสามารถภายในเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นว่า ชุมชนนั้นพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้หรือไม่ เมื่อวิเคราะห์ตามหลักทฤษฎีอาชีพนี้ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนฐานของชุมชน แม้จะเป็นอาชีพที่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอก แต่จะต้องสามารถเลือกสรรและควบคุมให้เหมาะสมกับฐานะของแต่ละคนได้ ไม่เพิ่มภาระแก่คนภายในชุมชนหรือถูกบีบบังคับภายนอกแต่อย่างใด พบว่า การพัฒนาอาชีพของหมู่บ้านมีทั้งในระดับกลุ่มและเฉพาะภายในครอบครัว เช่น การรวมกลุ่มสตรีแม่บ้าน การรวมกันจำหน่ายผลผลิตจากชุมชน การรวมกลุ่มผู้ผลิตและผู้รับเหมา เป็นต้น แต่เป็นการพัฒนาอาชีพในลักษณะการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตามมักจะประสบปัญหาความขัดแย้งกันโดยตลอด จนถึงขั้นแตกแยกรวมตัวกันไม่ได้หรือไม่ร่วมกิจกรรมกันอีกเลยและล้มเลิกกิจกรรมนั้นไป ขณะเดียวกันการพัฒนาอาชีพหรือปรับปรุงกรรมวิธีการผลิตภายในครอบครัวเป็นการเฉพาะโดยไม่เกี่ยวข้องกับเพื่อนบ้านเลย กลับประสบความสำเร็จดำเนินการไปด้วยดีไม่ประสบความยุ่งยาก เมื่อเป็นเช่นนี้พวกเขาจึงเน้นการทำงานหรือพัฒนาอาชีพเฉพาะภายในครอบครัวมากกว่าจะร่วมกิจกรรมกับเพื่อนบ้าน เพราะเข้าใจลักษณะเฉพาะของคนในหมู่บ้านเป็นอย่างดีที่ไม่มีความจริงใจต่อกัน มุ่งแสวงหาผลประโยชน์แต่ตนเป็นใหญ่ และไม่มีความซื่อสัตย์สุจริตในการทำงานร่วมกัน สรุปได้ว่า การพัฒนาอาชีพของคนในหมู่บ้านนั้น สามารถพัฒนาได้ทั้งในงานที่เป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ไม่ว่าจะเป็นงานเพาะปลูกพืชตามความต้องการของตลาด การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร งานหัตถกรรม ฯลฯ แต่ต้องเป็นงานเฉพาะในระดับครอบครัวหรือเครือข่ายที่ใกล้ชิดกันเท่านั้นจึงจะประสบความสำเร็จ ไม่สามารถทำเป็นกลุ่มอย่างถาวรได้ เพราะคนในหมู่บ้าน ยังมีปัญหาด้านการรับผิดชอบต่อส่วนรวม ความซื่อสัตย์และความปรารถนาดีต่อเพื่อนบ้านด้วยกัน แต่แนวโน้มคาดว่าจะการทำงานในระดับกลุ่มจะมีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงความจำเป็นในการรวมกลุ่มภายในชุมชน ซึ่งจะมีผลต่อการต่อรองกับกลุ่มอำนาจภายในชุมชน โดยมีกระแสการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นและกระแสการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนที่หน่วยงานภาครัฐสนับสนุนเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับ จาก

การรวมเป็นพลังกันเป็นกลุ่มเป็นองค์กร อย่างไรก็ตาม การรวมกลุ่มของชาวบ้านยังคงประสบภาวะยุ่งยากและมีข้อจำกัดอยู่มาก เพราะไม่ได้รับการสนับสนุนจากผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในชุมชน ถ้าใครก็ตามรวมกลุ่มกันโดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากผู้นำแล้ว ค่อนข้างจะเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาถูกเพ่งเล็งว่าเป็นพวก “กวนบ้าน กวนเมือง” หรือสร้างความปั่นป่วนเป็นพวกก่อกวน เป็นพวกปลุกระดมสร้างกระแสต่อต้านกับผู้นำ (ดูรายละเอียดในบทที่ 5.1 และบทที่ 6.1 ผู้นำชุมชน)

สรุปได้ว่า การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจในชุมชนตามหลักการของทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท คือจำนวนแรงงานและที่ดิน แต่ไม่มีความสมดุลกันระหว่างการผลิต การอุปโภค บริโภค และการพัฒนาอาชีพ โดยเฉพาะด้านการผลิตกับความต้องการอุปโภคบริโภคนั้น ไม่มีความสมดุลกัน เพราะคนในชุมชนต้องแสวงหาจากที่อื่นมาชดเชยนอกเหนือจากความสามารถในการผลิตของตนเอง ขณะที่การพัฒนาอาชีพยังไม่มีแนวทางที่ชัดเจนทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน

6.2.2.2 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริ

แนวคิดการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ (บทที่ 2.3.1 หน้า 27-31) ให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองและความพอเพียงเป็นหลักสำคัญ (หลักการข้อที่ 2) โดยการพึ่งตนเองตามขั้นตอนทั้งสามของทฤษฎีใหม่ (บทที่ 2.3.1.2 หน้า 29-31) พบว่า คนในชุมชนให้ความสำคัญต่อการพัฒนาหรือยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวตนเองเป็นอย่างยิ่งด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความสามารถและความต้องการของตนและครอบครัว เช่น การปลูกข้าว การปลูกพืชเศรษฐกิจ การรับจ้างใช้แรงงาน การค้าขายการกู้ยืมจากธนาคาร เป็นต้น โดยไม่เน้นการพึ่งตนเองเพียงอย่างเดียว ดังนั้น รูปแบบการพึ่งตนเองที่เป็นไปตามแนวของทฤษฎีใหม่จึงไม่มีปรากฏในชุมชน เพราะการใช้ประโยชน์จากดินจะเน้นเฉพาะใช้ทำนาปลูกข้าวและการทำไร่หรือปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลัก ไม่มีการแบ่งที่ดินสำหรับขุดสระ การปลูกพืชผักสวนครัวหรือที่เลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะ อย่างไรก็ตาม การแบ่งที่ดินออกเป็นสัดส่วนในรูปแบบเฉพาะของชาวบ้านก็มีเช่นเดียวกัน คือ ในที่ดินแปลงหนึ่งของเกษตรกรจะเป็นที่นาสำหรับปลูกข้าวประมาณร้อยละ 70 ของเนื้อที่ทั้งหมด เป็นที่สวน/ไร่ประมาณร้อยละ 25 ส่วนที่อยู่อาศัย ที่ปลูกผักสวนครัวและที่เลี้ยงสัตว์ร้อยละ 5 ส่วนสระกักเก็บน้ำเนื้อที่ดินส่วนใหญ่ของเกษตรกรไม่มีไว้ในที่ดินของตนเอง เพราะอาศัยน้ำฝนในการทำนาเป็นหลัก แม้บางครอบครัวที่มีสระก็ไม่ได้ใช้เพื่อทำนาแต่จะมีไว้เพื่อเลี้ยงปลา ให้วัวควายดื่มกินและตักรดผักสวนครัวในหน้าแล้งเท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คนในชุมชนได้ให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวเป็นอย่างมาก เพราะการมีข้าวไว้ในยุ้งฉางถือว่า เป็นหลักประกันแห่งความมั่นคงของครอบครัว ส่วนการแสวงหาเงินหรือรายได้เพื่อมาใช้จ่ายในครอบครัว พวกเขาไม่ได้หวังพึ่งการผลิตในเกษตรกรรมอย่างเดียว การปลูกพืชไร่หรือพืชเศรษฐกิจ จึงเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์

ต่อครอบครัวเสริมรายได้จากทำนาโดยเฉพาะการปลูกมันสำปะหลัง ส่วนพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่อ้อย ที่มีถึง 3,500 ไร่ (บทที่ 4.3.2 หน้า 87) ส่วนมากเป็นของชาวบ้านที่มีฐานะดีบางคนที่เขาที่ดินจากชาวบ้านคนอื่นทำการเพาะปลูกเพื่อส่งให้โรงงานหีบอ้อยโดยตรง

ด้านการรวมกลุ่มในรูปแบบของสหกรณ์ พบว่า การรวมกลุ่มของชาวบ้านที่เป็นไปตามขั้นตอนที่สองของทฤษฎีใหม่มีอยู่ 4 ลักษณะ คือ (1) การรวมกลุ่มด้านการตลาด มีกิจกรรมที่สำคัญ ได้แก่ การมีธนาคารข้าวประจำหมู่บ้าน การมีรถนวดข้าวและการตั้งตลาดชุมชน (ลานค้าชุมชน) เพื่อจำหน่ายผลผลิตจากชุมชนรวมกันในที่แห่งเดียว (2) การรวมกลุ่มด้านสวัสดิการ มีกิจกรรมได้แก่ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มกองทุนยา กองทุนคุ้มครองสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) (3) การรวมกลุ่มด้านการศึกษา ได้แก่ การร่วมบริหารและรับผิดชอบศูนย์พัฒนาเด็กเล็กประจำหมู่บ้าน การร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียนประจำหมู่บ้าน และ(4) การรวมกลุ่มด้านสังคม และศาสนา มีกิจกรรมที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ เช่น การร่วมกิจกรรมในหมู่บ้าน การทำบุญตามประเพณี การทำบุญตักบาตรและไปวัดตามวาระที่แบ่งกันเป็นคุ่ม เป็นต้น จากกิจกรรมกลุ่มทั้งหมดที่กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนในชุมชนที่จะร่วมกันสร้างความเข้มแข็งแก่หมู่บ้านหรือชุมชนของตนเอง ด้วยกระบวนการที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านทั้งระดับกลุ่มย่อยและระดับทั้งหมู่บ้าน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า กิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชนไม่มีกิจกรรมการผลิตร่วมกันเลย ซึ่งก็พบสาเหตุว่า กิจกรรมการผลิตพวกเขาถือว่า เป็นความรับผิดชอบเฉพาะภายในครอบครัวของแต่ละคน ในอันที่จะตอบสนองความต้องการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือน กระบวนการกลุ่มดำเนินการเพื่อส่งเสริมในส่วนที่นอกเหนือจากความรับผิดชอบของครอบครัวเท่านั้น ในประเด็นการติดต่อร่วมมือกับแหล่งเงิน เช่น ธนาคาร และกับแหล่งพลังงาน เช่น บริษัทน้ำมัน ปรากฏว่าคนในชุมชนจะติดต่อกับธนาคารในฐานะที่เป็นลูกค้ากู้เงินมาลงทุนเท่านั้น ไม่ได้สร้างเครือข่ายกับแหล่งเงินในฐานะเป็นหุ้นส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการของชุมชน และก็ไม่มีแหล่งเงินใดที่เข้าไปร่วมลงทุนกับกิจกรรมของชุมชนด้วยบริษัทพลังงานก็ไม่มีเช่นเดียวกัน จะมีเฉพาะบริษัทเอกชนที่เข้าไปส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชของบริษัทและจำหน่ายให้บริษัท ซึ่งคนในชุมชนไม่มีส่วนร่วมแต่อย่างใดนอกจากการเป็นผู้ผลิตเฉพาะรายที่ทำตามการส่งเสริมของบริษัทเท่านั้น ดังนั้น ขั้นตอนการพึ่งตนเองขั้นตอนที่สามไม่พบในชุมชน จึงสรุปได้ว่า การพึ่งตนเองของชุมชนไม่มีความสอดคล้องกับหลักการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ เพราะคนในชุมชนให้ความสำคัญกับการสร้างและยกระดับความเป็นอยู่ของครอบครัวด้วยวิธีการที่หลากหลายตามความสามารถของตนเอง ไม่ได้เน้นการพึ่งตนเองอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม รูปแบบการดำเนินกิจกรรมของครอบครัวและของชุมชน ก็เป็นไปในลักษณะเพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิก และเพื่อสร้างความมั่นคงแก่ครอบครัวและชุมชนเช่นเดียวกัน แม้จะมีรูปแบบต่างกันและไม่เป็นไปตามแนวทางหรือวิธีของทฤษฎีนี้ก็ตาม

6.2.2.3 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

ความสามารถพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง (บทที่ 2.3.2 หน้า 34-36) ให้ความสำคัญกับกลยุทธ์ 5 ประการ คือ เน้นสร้างความสามารถพึ่งตนเองระดับครอบครัวเป็นอันดับแรกตามแนวพระราชดำริ แล้วจึงขยายตัวรวมกลุ่มกันทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน ด้วยการร่วมมือกันในรูปแบบของกลุ่มกิจกรรมการเกษตรต่อเนื่อง พบว่า คนในชุมชนให้ความสำคัญกับการสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองระดับครอบครัวเป็นหลักมากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับกิจกรรมการรวมกลุ่มหรือสร้างเครือข่ายด้านการผลิตระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้ความร่วมมือกันด้านกิจกรรมการทางเศรษฐกิจในระดับชุมชนมีน้อยและไม่ต่อเนื่อง แม้จะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการ เช่น การจัดตั้งตลาดชุมชนขึ้น แต่ก็เพียงการจัดการผลิตไม่ใช่การจัดการกระบวนการผลิตในชุมชน ทั้งนี้เพราะการเข้ามาของภาครัฐขณะที่ชุมชนยังไม่มีความพร้อมในการรวมกลุ่มกันทางเศรษฐกิจ เพราะครัวเรือนยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคงยังคลอนแคลนหรือไร้เสถียรภาพอยู่ โดยเฉพาะปัญหาความไม่สมดุลระหว่างการผลิตและการบริโภค ทำให้ต้องพยายามสร้างความสมดุลแก่ครอบครัว ในขณะที่ระดับชุมชนก็ไม่มี การรวมกลุ่มกิจกรรมกันอย่างจริงจัง เพราะมีปัญหาด้านการขาดความสามัคคีในกระบวนการกลุ่มของชุมชน จึงไม่สามารถเข้าไปช่วยคลี่คลายสภาพปัญหาในชุมชนได้ ดังนั้นกระบวนการเวทีชาวบ้านที่เน้นการร่วมคิดร่วมทำและร่วมรับผิดชอบ เพื่อระดมความคิดเห็นถึงปัญหาความต้องการและวิธีการดำเนินการไปสู่เป้าหมายร่วมกัน อันแสดงให้เห็นว่า ความรู้ดีกรับผิดชอบต่อกันระหว่างคนภายในชุมชนยังมีน้อย ทำให้โอกาสในการรวมกลุ่มทางด้านเศรษฐกิจเป็นเครือข่ายที่มีความมั่นคงในระดับชุมชนจึงเป็นไปได้ยาก นอกจากจะเป็นเพียงกันรวมตัวกันเป็นกลุ่มเฉพาะกิจบางอย่าง ดังที่เป็นอยู่ปัจจุบันเท่านั้น

6.2.2.4 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (บทที่ 2.3.3 หน้า 36-39) ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตที่พึ่งตนเองด้านการผลิต เน้นการผลิตเพื่อยังชีพถ้าเหลือแล้วจึงขาย พบว่า การผลิตของชาวบ้านมีการผสมผสานระหว่างการผลิตเพื่อบริโภคและเพื่อจำหน่าย โดยปลูกไว้เพื่อบริโภค พืชไร่หรือพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย และพืชไร่อื่น ๆ จะปลูกไว้เพื่อจำหน่าย แต่การปลูกข้าวซึ่งเป็นการผลิตหลักของชุมชนยังไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปีทุกครัวเรือน จากข้อมูลที่น่าสนใจใน 100 ครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนที่มีข้าวบริโภคตลอดปีโดยไม่ต้องซื้อมีเพียง 53 ครัวเรือนเท่านั้น ส่วนอีก 47 ครัวเรือนต้องซื้อหรือยืมจากธนาคารข้าว เพื่อนำมาบริโภค โดยพบเหตุผลถึงความจำเป็นดังกล่าวคือ ในครอบครัวนั้นมีสมาชิกมากและมีพื้นที่ทำนายน้อย ทำให้ไม่มีความสมดุลระหว่างความต้องการ

บริโภคและขีดความสามารถในการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ตามหลักทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทที่ให้ความสำคัญกับศักยภาพการผลิตและการบริโภคต้องมีความสมดุลกัน จึงจะสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ จึงกล่าวได้ว่า คนในชุมชนยังไม่สามารถผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคได้อย่างเพียงพอทำให้ปัญหาปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพยังมีอยู่

6.2.2.5 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจตามหลักทางพระพุทธศาสนา

หลักการทางพระพุทธศาสนา (บทที่ 2.3.4 หน้า 43-44) ให้ความสำคัญต่อการพึ่งตนเองของบุคคล ด้านการแสวงหาวัตถุเครื่องอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต ด้วยการประกอบอาชีพที่สุจริตหรือสัมมาอาชีพะ (หลักของศีล) ความพากเพียรบากบั่นไม่ย่อท้อ (ตามหลักวิริยะ) และการรู้จักประมาณในการแสวงหา การบริโภค การครอบครองวัตถุ (ตามหลักสันโดษ) พบว่า คนในหมู่บ้านหรือชุมชนแห่งนี้ มีวิถีชีวิตในสองด้าน คือ ด้านที่เป็นไปสอดคล้องตามหลักธรรมะ และด้านที่ไม่สอดคล้องตามหลักธรรม ประการแรกด้านที่เป็นไปสอดคล้องตามหลักธรรมะ ได้แก่ คนภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพที่สุจริต ได้แก่ การทำอาชีพเกษตรกรรมและทำอาชีพเสริมอย่างอื่น เช่น การค้าขาย รับจ้างใช้แรงงาน เป็นต้น เพื่อได้มาซึ่งปัจจัยเครื่องดำรงชีพและรายได้เสริมแก่ครอบครัว ทำให้การเป็นอยู่ของคนในชุมชนไม่เดือดร้อนด้านเศรษฐกิจ และมีความพร้อมด้านปัจจัยเครื่องอำนวยความสะดวกตามเกณฑ์ชีวิตความเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ประการที่สอง ความไม่สอดคล้องตามหลักธรรมะ ได้แก่ ขาดกระตือรือร้นเอาใจใส่ในงานของส่วนรวม เพราะขาดจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และมีการแบ่งเป็นกลุ่มเป็นพวก การให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของบางกลุ่มที่ตนไม่มีความใกล้ชิดและมีความขัดแย้งกัน จึงเป็นไปได้ยาก เช่น การร่วมมือกับกิจกรรมของวัดบ้าน หรือโรงเรียนมีน้อยมาก จะมีเฉพาะบางกลุ่มเท่านั้นที่ให้ความสนใจเอาใจใส่อย่างจริงจัง และการแสวงหาและการบริโภคไม่อย่างถูกต้อง ประเด็นนี้เกิดขึ้นในชาวบ้านบางคนที่ไม่ตระหนักถึงความสำคัญของกฎหมายและศีลธรรม เห็นแก่ประโยชน์ที่ได้มาอย่างง่ายดาย จึงกระทำในสิ่งผิดกฎหมาย เช่น การค้ายาบ้า กัญชา การค้าของหนีภาษีจากประเทศเพื่อนบ้าน และการขโมยสัตว์เลี้ยงของเพื่อนบ้าน เป็นต้น ทำให้มีความเป็นอยู่เดือดร้อนและไม่มีความสุขในชีวิตประจำวัน

6.2.2.6 สรุปการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ

การพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจในชุมชน มีอยู่ใน 2 ประเด็น ได้แก่

(1) มีจำนวนแรงงานพร้อมในด้านปริมาณ และการมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ คือ ความตั้งใจในการพัฒนาฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวในชุมชนเพียงพอ และเป็นกำลังสำคัญในการผลิตระดับครอบครัว

(2) ความพร้อมด้านปัจจัยการผลิต คือ ดิน สำหรับใช้ในภาคเกษตรกรรมของชุมชน
ขณะที่มี 3 ประเด็นที่บั่นทอนการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ได้แก่

(1) ความสามารถในการผลิตระดับครอบครัว ไม่มีความสมดุลกับความต้องการบริโภค

(2) ปัจจัยการผลิตยังไม่มีความพร้อม คือ ด้านทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่มีความสมบูรณ์
ปัญหาเรื่องต้นทุนการผลิตที่ไม่มีเพียงพอและเพิ่มสูงขึ้น และขาดความรู้ความเข้าใจในการพัฒนาระบบการผลิต การจัดการผลิตและกลไกตลาด

(3) คนส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญกับการสร้างฐานะความเป็นอยู่ในระดับครอบครัวเป็นหลัก ทำให้ขาดพลังทางสังคมในการสร้างความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง

6.2.3 การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ

6.2.3.1 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติตามหลักการของ TERMS

ตามหลักการทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) ได้ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบ 4 ประการ คือ (1) การมีทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ (2) สามารถใช้ประโยชน์ได้ (3) การรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่อย่างสมดุล (4) การพัฒนาให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน จากข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติ (บทที่ 5.4 หน้า 27-132) พบว่า ชุมชนมีความพร้อมด้านทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็น ดิน ป่าไม้ น้ำและสัตว์บกสัตว์น้ำที่มีอยู่ภายในชุมชนและสามารถเป็นประโยชน์เอื้ออำนวยต่อการผลิตภาคเกษตรกรรมและอาชีพเสริมได้ แต่สิ่งที่เป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากการทรัพยากรธรรมชาติ คือ ด้านการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และพัฒนา

ประการแรก การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่นั้น มักให้ความสำคัญกับการได้รับประโยชน์ตอบแทนจากทรัพยากรมากเกินไป มิได้คำนึงถึงผลกระทบมีต่อทรัพยากรทำให้มีปัญหาด้านความเสื่อมโทรมและเสื่อมคุณภาพลงอย่างรวดเร็วในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา เช่น พื้นที่ป่าซึ่งเป็นป่าอยู่ในใกล้เขตป่าสงวนและอยู่นอกป่าสงวนแห่งชาติส่วนหนึ่ง ลักษณะเป็นป่าเต็งรังมีไม้ที่สำคัญ เช่น ไม้ชาด ไม้จิก ไม้กุง (เรียกตามภาษาท้องถิ่น) มะข่า เปลือย ยางนา ตะแบก เป็นต้นและเป็นป่าเบญจพรรณที่มีไม้ไผ่เกิดตามธรรมชาติ เช่น ไผ่ป่า (ไม้ไผ่) หวาย เป้ง เป็นต้น ไม้พวกนี้จะขึ้นตามบริเวณเชิงเขา ริมตลิ่งลำห้วย สันดอนและตามไร่นาของชาวบ้าน ในช่วงประมาณ 20-30 ปี ที่ผ่านมาป่ามีสภาพอุดมสมบูรณ์มากมี ของป่านานาชนิดหาได้ง่าย ไม่ว่าจะเป็น หน่อไม้ เห็ด จักจั่น ฯลฯ แต่ในระยะต่อมาจากการพัฒนาหมู่บ้าน ช่วง พ.ศ. 2510-2525 ป่าไม้ถูกทำลายลงไปมาก โดยชาวบ้านเองร่วมมือกับผู้นำหมู่บ้านและกลุ่มนายทุนตัดต้นไม้มาสร้างบ้านเรือน เสาไฟฟ้า และจำหน่ายแก่

โรงเลื่อยในเมือง ส่วนชาวบ้านส่วนมากก็จะบุกรุกป่าเปิดพื้นที่ป่าเพื่อเพิ่มและขยายพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยให้กว้างขวางออกไป ตามกำลังหรือความต้องการของแต่ละบุคคล เพราะช่วงนั้นยังไม่มีกระบวนการตัดต้นไม้ทำลายป่าอย่างจริงจัง ประกอบกับพื้นที่ยังไม่มีเขตแดนที่ชัดเจน ทำให้ชาวบ้านรุกล้ำได้ตามความต้องการ ผลจากการทำลายป่าดังกล่าว ทำให้ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์นั้นหมดไปจนเหลือแต่ต้นไม้ใหญ่กระจายเป็นระยะ ๆ ไม่มีความเป็นป่าอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต จึงกล่าวได้ว่าการจับจองพื้นที่ป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของครอบครัว โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติที่จะตามมา ดูเหมือนจะเป็นสาเหตุให้ป่าไม้ธรรมชาติถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วจนถึงปัจจุบันที่สืบเนื่องจากการทำลายป่าไม้

ดังนั้น ยุคที่ป่าไม้ถูกทำลายอย่างมาก คือ ยุคการเข้ามาของพวกนายทุนเช่าที่ดินทำไร่อ้อยระหว่าง พ.ศ. 2530-2534 ในระยะก่อนหน้านี้นักชาวบ้านจะจับจองพื้นที่ป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของตนก็ตาม แต่ก็จะทำในพื้นที่จำกัด ไม่ได้เปิดป่าขนาดใหญ่เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องต้นทุนการผลิตและเทคโนโลยีการผลิต จึงทำให้สภาพป่าโดยทั่วไปยังคงสภาพค่อนข้างจะสมบูรณ์ ชาวบ้านพึ่งพาอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารและปัจจัย 4 โดยไม่เคียดร้อน แต่เมื่อกลุ่มนายทุนปลูกอ้อยกลุ่มนี้เข้ามาเช่าที่ดินในชุมชนในราคาไร่ละ 100 บาทต่อปีสัญญาเช่า 4-5 ปี โดยใช้เทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัยกว่าที่ชาวบ้านเคยใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ รถไถ มานุกเบิกป่าจนโล่งเตียนเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก หลังจากสัญญาเช่าที่ครบตามกำหนดแล้ว สิ่งก็ตามคือดินเสื่อมสภาพกลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่า พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและอุณหภูมิความร้อนในอากาศเพิ่มมากขึ้น เพราะจำนวนต้นไม้ลดน้อยลง ชาวบ้านเล่าว่า หลังจากที่ดินหมดสัญญากับพวกนายทุนเช่าที่ปลูกอ้อยแล้ว ดินไม่เหมาะต่อการเพาะปลูกพืชอย่างอื่นนอกจากอ้อย พวกชาวบ้านจึงให้คนปลูกอ้อยที่เป็นในหมู่บ้านซึ่งเคยร่วมมือกับกลุ่มนายทุนเช่าปลูกอ้อยต่ออีก เพราะถ้าปล่อยพื้นที่ว่างไว้จะไม่ประโยชน์อะไร นอกจากจะปลูกมันสำปะหลังอย่างที่เคยทำมาก่อนที่พวกปลูกอ้อยจะเข้ามา ดังนั้นทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน จึงถูกทำลายตลอดช่วง 30 ปี มาจนถึงปัจจุบันโดยคนภายในและภายนอกชุมชน แสดงให้เห็นว่า ทรัพยากรธรรมชาติที่มีมากแต่การใช้ประโยชน์ที่มุ่งเพื่อเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ไม่คำนึงถึงผลกระทบที่ตามมาที่ย่อมจะทำให้ทรัพยากรที่เคยมีอยู่เสื่อมโทรม ดังนั้น ความสามารถในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนพิจารณาตามหลักของทฤษฎีแล้วไม่มี เพราะทรัพยากรธรรมชาติมีมากแต่ชาวบ้านก็นำมาใช้ประโยชน์อย่างเดียวยังวิธีการที่ไม่ถูกต้องเหมาะสม จึงทำให้ความเสื่อมโทรมเกิดขึ้นตามลำดับ

ประการที่สอง การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ เป็นแนวทางและวิธีการที่จะทำให้ความสมบูรณ์และความสมดุลกลับคืนมาอีก เพราะการเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านนี้ตั้งแต่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติอยู่แล้ว เพียงแต่ในช่วงเวลาที่ผ่านมา พวกเขามุ่งการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรมากเกินไป จึงทำให้การใช้ประโยชน์เป็นไปอย่างขาดความนึกถึงผลที่ตามมาในระยะยาว ดังนั้น

การตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับคนในชุมชนนี้ซึ่งขณะนี้พบว่า มีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมแล้วโดยร่วมมือกันระหว่างผู้นำหมู่บ้านกับคณะกรรมการหมู่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ร่วมมือกับชาวบ้าน โดยมีกิจกรรมที่กระทำร่วมกัน คือ

1) ตัดถนนล้อมป่าช้าหรือป่าชุมชนไว้ มีพื้นที่ประมาณ 40 ไร่ เพื่อกำหนดเขตพื้นที่ป่าที่ชัดเจน โดยได้รับเงินสนับสนุนจากโครงการ “ตามมาตรการเพิ่มการใช้ยาภาครัฐเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ” หรือโครงการ “มิยาชาวา” โดยเห็นความสำคัญว่า การสร้างถนนตัดล้อมป่าชุมชนไว้จะทำให้ทราบเขตป่าชัดเจน สะดวกต่อการอนุรักษ์และทำให้การสัญจรไปมาเป็นไปโดยสะดวก

2) การพัฒนาพื้นที่ป่าบริเวณสำนักสงฆ์ค่าน้ำนุ่น มีพื้นที่ประมาณ 400 ไร่โดยต้องการทำให้เป็นเขตพุทธอุทยาน จัดเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมและเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เพราะเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เช่น มีสัตว์ป่านานาชนิด มีลำธารไหลตลอดปี มีต้นไม้ร่มรื่น และยังเป็นเขตติดต่อกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าในพื้นที่ของป่าสงวนแห่งชาติอีกด้วย

3) การร่วมกันทำฝายน้ำล้นกันห้วยบางทรายด้วยการใช้กระสอบทราย เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ด้านเกษตรกรรมและการอุปโภคบริโภค เพราะห้วยบางทรายเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติแห่งเดียวของชุมชนในเขตนี้ที่มีน้ำไหลตลอดปี แต่ยังไม่มีการนำน้ำมาใช้ประโยชน์อย่างจริงจังปล่อยให้น้ำไหลลงสู่แม่น้ำโขงอย่างเปล่าประโยชน์ นับว่าเป็นความพยายามของชาวบ้านที่พยายามจะจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่คนในท้องถิ่น (แต่เนื่องจากกระบวนการทำฝายกันไม่ดีพอ เพราะใช้กระสอบทรายกัน ประกอบกับปริมาณน้ำในลำห้วยมีมากเมื่อมีน้ำไหลมาเต็มที่ จึงไม่สามารถต้านแรงดันของน้ำได้จึงพังทลายลงไป หลังจากทำเสร็จไม่ถึงเดือน)

4) มีการขอความสนับสนุนจากภาครัฐในการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยการทำฝายน้ำล้นกันห้วยสามขา (คลอง) ในช่วงต้นฤดูฝน พ.ศ. 2542 เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำเกษตรกรรมของชาวบ้านที่ห้วยนี้ไหลผ่าน ขณะนี้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว คาดว่าจะเป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านในชุมชนมากพอสมควร

5) การสงวนคอนปู้ตาและแบ่งพื้นที่ป่าส่วนหนึ่งไว้ให้ชาวบ้านเข้าปลูกพืชไร่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการประสานแนวความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษให้เข้ากับภาวะทางสังคมปัจจุบันที่ต้องการพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น โดยไม่ได้ทำลายหรือส่งเสริมด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียว หากแต่มุ่งถึงการได้รับผลประโยชน์ทรัพยากรที่มีอยู่เป็นสำคัญ

สรุปว่า การอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนจะสามารถเป็นพลังในการพึ่งตนเองได้ แต่ต้องมีจุดเริ่มต้นจากการตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรที่มีอยู่และการสังเกตเห็นประโยชน์ที่จะได้รับการกระทำกิจกรรมดังกล่าวของคนภายใน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในหมู่บ้าน ต้องให้คนภายในชุมชนมีส่วนร่วมและขอความสนับสนุนจากภายนอกชุมชน โดย

เฉพาะหน่วยงานราชการเพื่อให้การดำเนินงานลุล่วงไปด้วยดีและอยู่ในแผนงานหรือโครงการพัฒนาของตำบลหรือท้องถิ่นในระดับต่าง ๆ

6.2.3.2 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติตามแนวพระราชดำริ

การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ (บทที่ 2.3.1 หน้า 27-31) ให้ความสำคัญต่อการสร้างแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการผลิต เพราะแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่มีผลผลิตตลอดปี (หลักการข้อที่ 6) และการแบ่งที่ดินออกเป็น 3 ส่วน (ตามขั้นตอนที่หนึ่งของทฤษฎีใหม่) พบว่า ในชุมชนยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการน้ำและสร้างแหล่งน้ำเพื่อใช้ในภาคเกษตรกรรม มีแต่แหล่งน้ำขนาดเล็กที่ไม่ได้นำมาใช้ในภาคเกษตรกรรมโดยตรง ทำให้ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลักซึ่งมีมากเฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น ไม่มีตลอดปี ดังนั้น ผลผลิตในภาคเกษตรกรรมของคนในชุมชนจึงไม่มีตลอดปี ส่วนที่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนยังไม่เป็นระบบที่สามารถเอื้ออำนวยต่อการพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง เพราะแม้จะมีแหล่งน้ำที่เป็นห้วย 2 สาย คือ ลำห้วยบางทราย ห้วยสามขา และแหล่งน้ำที่เป็นที่สระหรือหนองน้ำสาธารณะในชุมชนที่เกิดจากการสร้างของคนอยู่ 3 บ่อ คือ หนองคำข่า หนองแคน และหนองจีเหิน แต่ก็ไม่มีระบบการจัดการเพื่อนำมาใช้ในภาคเกษตรกรรมโดยตรง ปล่อยให้แหล่งน้ำสำหรับเป็นแหล่งอาหารประเภทสัตว์น้ำตามธรรมชาติ เป็นที่ค้ำกินของสัตว์เลื้อยและการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวของเกษตรกรที่มีที่ดินอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเท่านั้น ไม่ได้เป็นประโยชน์ต่อการผลิตของชุมชนอย่างคุ้มค่าแต่อย่างใด ซึ่งสอดคล้องกับสภาพปัญหาของหมู่บ้าน คือ การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในชุมชน (บทที่ 4.8 หน้า 95-98) สาเหตุของปัญหานี้ส่วนหนึ่งมาจากการไม่ให้ความสำคัญต่อการจัดการเรื่องน้ำเพื่อการเกษตรของคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ยังให้ความสำคัญน้อยกว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านอื่น ส่วนการจัดการทรัพยากรดินโดยแบ่งที่ดินออกเป็น 3 ส่วน คือ พื้นร้อยละ 30 ขุดสระกักเก็บน้ำ พื้นร้อยละ 60 ปลูกข้าวร้อยละ 30 และปลูกพืชไร่ร้อยละ 30 และพื้นที่ร้อยละ 10 เป็นที่อยู่อาศัย ปลูกพืชผักสวนครัวและที่เลี้ยงสัตว์ (บทที่ 2.3.1.2 หน้า 29-31) พบว่า ในชุมชนไม่มีการจัดแบ่งเนื้อที่ออกเป็นสัดส่วนตามรูปแบบเช่นนี้ เพราะแนวคิดการทำเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่เพิ่งจะแพร่กระจายเข้าสู่ชุมชนได้ไม่นานบุคคลที่ได้รับความนิยมเป็นกลุ่มผู้นำชุมชนที่ได้รับการอบรมให้ความรู้จากหน่วยงานราชการ ไม่ได้ถ่ายทอดความรู้แก่ชาวบ้านทั่วไป ดังนั้น จึงสามารถวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาความไม่สอดคล้องกับขั้นตอนและรูปแบบของทฤษฎีใหม่ในหมู่บ้านสามขาได้ว่า เพราะ

1) ชาวบ้านยังขาดความรู้ ความเข้าใจ ในหลักวิธีการของการพัฒนาเพื่อพึ่งพาตนเองตามแนวทฤษฎีนี้ แม้จะมีการเผยแพร่ข้อมูลจากสื่อมวลชนและหน่วยงานราชการอย่างต่อเนื่องก็ตาม

ชาวบ้านก็ไม่สามารถที่จะรับรู้ เพราะการใช้สื่อของคนในชุมชนจะใช้เพื่อการบันเทิงมากกว่าการเน้นสาระที่จะแสวงหาความรู้จากสื่อสารมวลชนโดยเฉพาะ ส่วนการเผยแพร่โดยผ่านหน่วยงานของรัฐมีค่อนข้างจะจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มผู้นำหมู่บ้านที่มีโอกาสเข้ารับการอบรมอยู่บ้าง แต่ไม่ได้ทำหน้าที่ในการข้อมูลรายละเอียดหรือกระตุ้นให้ชาวบ้านนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ตามหลักการของทฤษฎี จึงทำให้วิธีการตามแนวทฤษฎียังไม่ได้มีการปฏิบัติในพื้นที่ของเกษตรกร

2) มีบางคนบางกลุ่มที่เข้าใจหลักการขั้นตอนตามทฤษฎีนี้ แต่ส่วนมากมักจะคิดว่าตนเองไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องเงินทุน (ความสามารถ) ที่จะนำมาลงทุน เช่น ทุนการขุดสระ และปัจจัยการผลิตอื่น ๆ แม้จะมีการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ แต่ก็ยังไม่ทั่วถึงเพียงพอแก่ความต้องการของเกษตรกรที่ต้องการเข้าร่วมโครงการกับหน่วยงานราชการ ประกอบกับขั้นตอนการเข้าร่วมโครงการก็ยุ่งยากหลายขั้นตอน ทำให้ชาวบ้านเกิดความท้อไม่อยากจะเข้าร่วม เพราะแม้แจ้งความประสงค์ไปแล้ว แต่ต้องมีการตรวจสอบคุณสมบัติของเกษตรกรก่อนอนุมัติให้เป็นผู้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ และเมื่อเข้าร่วมแล้วไม่เป็นไปตามหลักการของทฤษฎี เช่น ขุดสระไม่เป็นไปตามที่กำหนดหรือไม่เป็นไปตามแบบแปลนที่กำหนดไว้

3) ชาวบ้านมีทัศนคติไม่ถูกต้องต่อการทำตามขั้นตอน โดยมองว่าเป็นการเพิ่มภาระความลำบากในกระบวนการผลิต เพราะจะต้องใช้เวลามากในการปรับปรุงดูแลพื้นที่ทำเกษตรกรรม ไม่มีเวลาไปทำอาชีพเสริมอย่างอื่น เนื่องจากมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน จึงทำให้ชาวบ้านเร่งหาเงินจากอาชีพเสริมไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างใช้แรงงาน การค้าขาย ฯลฯ มากกว่าที่จะใช้เวลาในกระบวนการผลิตในพื้นที่เพาะปลูก

จึงกล่าวได้ว่า การพึ่งพาตนเองตามขั้นตอน กระบวนการของทฤษฎีใหม่ไม่ปรากฏในชุมชน เพราะปัญหาและอุปสรรคทั้งจากคนภายในหมู่บ้าน และจากหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบการส่งเสริมวิธีการทำเกษตรผสมผสาน ที่ยึดรูปแบบขั้นตอนตามระบบราชการเป็นหลัก โดยไม่ได้สนใจที่จะให้ความสำคัญกับการให้เกษตรกรรับรู้แนวคิดหลักการนี้อย่างเห็นคุณค่า สามารถนำไปปฏิบัติได้โดยไม่ต้องรับการช่วยเหลือจากทางราชการ แต่การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่เป็นรูปแบบเฉพาะของชุมชนยังมีปรากฏในวิถีชีวิตของชุมชน เช่น การทำนา การเพาะปลูกพืชไร่ การหาของป่ามาบริโภคและจำหน่ายตามฤดูกาล เป็นต้น เพราะอาชีพหลักของคนในชุมชนก็คือการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ควบคู่ไปกับการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน

6.2.3.3 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (บทที่ 2.3.2 หน้า 34-36) มีกลยุทธ์ที่สำคัญ คือ เน้นหลักการพึ่งตนเองตามหลักทฤษฎีใหม่ และความสามารถในการสร้างความเข้มแข็งครอบครัวและ

ชุมชน ด้วยการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ การรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ส่งเสริมตลาดชุมชนและการจัดเวทีชาวบ้าน (บทเดี่ยวกัน, หน้า 35) ซึ่งเกี่ยวกับประเด็น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดแก่ครอบครัวและชุมชน พบว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนมี 2 ระดับ คือ ระดับภายในครอบครัวและระดับชุมชน ระดับภายในครอบครัวเป็นการจัดการตามศักยภาพที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเทคนิควิธีการ ทุน แรงงาน และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเอง ส่วนใหญ่ใช้ทำการผลิตที่เน้นการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อความสะดวกในการผลิตและได้ผลตอบแทนคุ้มค่า แต่ไม่เป็นไปตามแนวพระราชดำริหรือเกษตรทฤษฎีใหม่ เพราะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไม่มีแบบแผนหรือระบบที่ชัดเจน เป็นการจัดการเพื่อให้ได้ผลประโยชน์เฉพาะในการผลิตแต่ละครั้ง ไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ประสิทธิภาพในการผลิต และขีดความสามารถในการพึ่งตนเองอย่างมั่นคง ขณะที่ในระดับชุมชน เป็นการจัดการที่ไม่มีระบบที่แน่นอนเช่นกัน ปล่อยให้ไปตามกาลเวลาและการกระตุ้นจากหน่วยงานภาครัฐ

สภาพที่เป็นอยู่ปัจจุบันจึงเป็นการนำเอาทรัพยากรของชุมชนมาใช้ประโยชน์ตามการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน เช่น การอนุมัติให้ใช้นายทุนเช่าพื้นที่สาธารณะปลูกอ้อย การอนุมัติให้ตั้งที่ทำการของหน่วยงานราชการในที่ดินของหมู่บ้าน การสร้างอาคารและที่ฌาปนกิจศพถาวรในพื้นที่ป่าชุมชน การนำพื้นที่ป่าบางส่วนมาทำเป็นตลาดชุมชน เป็นต้น โดยมีการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ แทรกอยู่บ้างเล็กน้อยในฐานะเป็นกิจกรรมเสริมไม่ใช่กิจกรรมหลัก เช่น การกำหนดขอบเขตป่าชุมชนและป่าคอนปู่ตาให้ชัดเจน การทำฝายกั้นลำห้วย การขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำในพื้นที่เกษตรกรรม เป็นต้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและการคงอยู่ของทรัพยากรในชุมชนการสงวนพื้นที่สาธารณะไว้ให้เป็นสมบัติของชุมชน โดยได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนจากผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานของราชการในท้องถิ่น ส่วนระดับชุมชนหรือหมู่บ้านไม่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันระหว่างคนทั้งหมู่บ้าน และสถาบันภายในชุมชน การจัดการจำกัดอยู่เฉพาะคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานเท่านั้น ทำให้การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรเป็นไปตามความเห็นของกลุ่มคนไม่กี่คนเท่านั้น และไม่เป็นประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ ดังนั้น กิจกรรมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนที่ยังไม่มีความสอดคล้องตามหลักกลยุทธ์ทั้ง 5 ประการ มีความแตกต่างจากหลักการที่ยึดครอบครัวและชุมชนเป็นหลักตามแนวพระราชดำริ ความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชนอันเนื่องมาจากทรัพยากรธรรมชาติจึงมีน้อย ทำให้ไม่สามารถพึ่งตนเองด้านนี้ได้อย่างมั่นคง

6.2.3.4 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (บทที่ 2.3.3 หน้า 36-38) เน้นการจัดการโดยอาศัย วัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น เพื่อให้สามารถพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประการแรก การจัดการโดยใช้วัฒนธรรม และภูมิปัญญาชาวบ้าน พบว่า วัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่เคยมีมาในอดีตที่ยังปรากฏอยู่ ได้แก่ การใช้แรงงานสัตว์ การใช้แรงงานภายในครอบครัว การใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ผลิตเอง การปลูกต้นไม้ ทำเป็นรั้วหรือเขตกันแสดงความเป็นเจ้าของ ในบริเวณวัดและใกล้ที่อยู่อาศัย การสงวนพื้นที่ว่างเปล่าเป็นที่สาธารณะประโยชน์ การอนุรักษ์ป่าโดยอาศัยความเชื่อในเรื่องผีป่า ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้ลดน้อยลงพร้อมกับปัญหาวิกฤติทางทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้น เพราะถูกอิทธิพลของวัฒนธรรมภายนอกที่เน้นการผลิตเพื่อจำหน่าย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อตอบสนองความต้องการด้านวัตถุหรือรายได้เป็นเงินตรา และความสะดวกสบายในการดำรงชีพ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคยมีเคยใช้ ได้รับการแทนที่ด้วยเทคโนโลยีจากภายนอกและจะกลายเป็นสิ่งล้าสมัยไปในที่สุด ประการที่สอง การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น พบว่า คนในหมู่บ้านยังมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นน้อย เพราะในชุมชนไม่มีเวทีชาวบ้านที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจกับกลุ่มผู้นำ ส่วนใหญ่จะมีส่วนแค่รับรู้ในมติของคณะกรรมการหมู่บ้านที่ได้ตกลงกันเรียบร้อยแล้วเท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน ที่ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มผู้นำที่สามารถประสานงานกับหน่วยงานในท้องถิ่นและภายนอกอย่างเป็นทางการ และคนที่สนใจให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมดังกล่าวก็มีน้อยด้วย เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญต่อทรัพยากรของตนเอง ส่วนในระดับชุมชนมอบให้เป็นภาระของผู้นำชุมชน จึงสรุปได้ว่าความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนไม่สอดคล้องตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนทั้งในด้านการใช้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เพราะวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้รับอิทธิพลจากภายนอกและการไม่มีกระบวนการที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนเกิดขึ้นในชุมชน

6.2.3.5 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติตามหลักพระพุทธศาสนา

หลักการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนา (บทที่ 2.3.4 หน้า 43-50) ให้ความสำคัญต่อการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ การเกื้อกูลธรรมชาติ (ศีล) ความภาคภูมิใจในทรัพยากรที่มีอยู่ (สันโดษ) และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า (ปัญญา) พบว่า การอยู่ร่วมกันและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนไม่สอดคล้องตามหลักการดังกล่าวนี้ เพราะการ

ขาดความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้อง โดยคนในชุมชนให้ความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่เป็นสิ่งที่สามารถตอบสนองความต้องการบริโภค จึงนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์อย่างเคี่ยว เพื่อความอยู่ของตนเองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่ยุคการก่อตั้งชุมชน ชาวบ้านจึงจับจองเอาที่ดินมาเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองอย่างอิสระ ตัดต้นไม้จากป่ามาสร้างบ้านเรือน ถางป่าเพิ่มพื้นที่เพาะปลูก เข้าไปหาของป่านำมาบริโภคและจำหน่าย จนถึงยุคปัจจุบันด้วยการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ แสดงให้เห็นถึงการมุ่งเอาทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นที่พัก โดยขาดความเกื้อกูลและวิธีการที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของธรรมชาติ เมื่อพิจารณาตามหลักการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนานี้แล้ว จึงสามารถสรุปความไม่สอดคล้องกัน ดังนี้

ประการแรก คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในการผลิตด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของตนเองในด้านปัจจัย 4 เป็นหลักโดยไม่คำนึงถึงความอยู่รอดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขณะที่หลักการทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ การเกื้อกูลธรรมชาติและการใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง ทำให้จำนวนลดน้อยลงตามลำดับ และไม่สามารถเป็นที่พึ่งได้ในระยะยาว เห็นได้อย่างชัดเจนจากจำนวนพื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่เพาะปลูกไปเกือบทั้งหมด สัตว์บกสัตว์น้ำ และผลิตภัณฑ์จากป่าไม่เพียงพอต่อความต้องการ

ประการที่สอง กระบวนการผลิตที่ดำเนินการอยู่ไม่ได้เกื้อกูลต่อทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การแผ้วถางพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกให้โล่งเตียน การใช้รถแทรกเตอร์ปรับพื้นที่เพาะปลูก การใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช สารเคมีในกรรมวิธีบำรุงรักษาผลผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ การปลูกพืชชนิดเดียวกันติดต่อกันหลายปี โดยเฉพาะมันสำปะหลัง อ้อยและต้นยูคาลิปตัส ซึ่งมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสภาพดินกลายเป็นดินดานดินทราย ความไม่สมดุลของระบบนิเวศวิทยา และต่อกระบวนการผลิต เช่น ต้นทุนการผลิตในส่วนที่เกี่ยวกับการบำรุงรักษาสูงขึ้น เป็นต้น

6.2.3.6 สรุปการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ

สรุปว่า ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ ในประเด็นหลัก คือ

- (1) มีทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นดิน ป่าไม้ น้ำ สัตว์ ฯลฯ
- (2) คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ตามความต้องการ ความสามารถของสมาชิกในชุมชน เอื้ออำนวยเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนได้

(3) มีการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐ

แต่ยังมีประเด็นที่ทำให้ไม่สามารถในการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่

(1) คนในชุมชนมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์มากกว่าการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างแท้จริง ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

(2) ไม่มีจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จึงไม่สามารถเอื้ออำนวยต่อการผลิตได้อย่างคุ้มค่า

6.2.4 การพึ่งตนเองด้านจิตใจ

6.2.4.1 การพึ่งตนเองทางจิตใจตามหลักการของ TERMS

ตามหลักการพึ่งตนเองด้านจิตใจตามหลักทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชน (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) ให้ความสำคัญต่อการใฝ่รู้ใฝ่พัฒนา มีความรู้ความสามารถในการประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและมีคุณธรรม ซึ่งพบว่า สภาพจิตใจของคนในชุมชนที่สอดคล้องกับหลักการทฤษฎีนี้ คือ ความใฝ่ใฝ่พัฒนาฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว เพราะมีความกระตือรือร้นในการประกอบอาชีพแสวงหารายได้แก่ครอบครัวเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นอาชีพในภาคเกษตรกรรมและอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนสิ่งไม่สอดคล้องเมื่อวิเคราะห์ถึงสภาพจิตใจที่แท้จริงของคนในชุมชนแล้ว พบว่า คนในชุมชนมีสภาพจิตใจที่ไม่สอดคล้องกับหลักการของทฤษฎีนี้ ซึ่งบั่นทอนความสามารถในการพึ่งตนเอง 2 ประการ คือ

ประการแรก สภาพจิตใจที่มีความอยากเกินไปหรือมีความทะเยอทะยานในการแสวงหาวัตถุ เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและสมาชิกในครอบครัว จึงทำให้สภาพสังคมในชุมชนนี้ดำเนินค่อนข้างจะละเลยศีลธรรม และบางครั้งพยายามหลีกเลี่ยงความผิดในทางกฎหมายของบ้านเมือง นอกจากนี้ยังมีปัญหาการแก่งแย่งผลประโยชน์ เบียดบังเอาผลประโยชน์ของคนอื่นหรือของส่วนรวมมาเป็นของตัวเองและพวกพ้อง โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำหรือบุคคลที่มีบทบาทในหมู่บ้านและผู้นี้มีความต้องการมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างรวดเร็ว

ประการที่สอง สภาพจิตใจที่กดดันอันเกิดจากความหวาดระแวงหวาดกลัว เพราะถูกครอบงำจากกลุ่มผู้ทรงอิทธิพลในหมู่บ้าน ไม่มีความเป็นประชาธิปไตย ทำให้สภาพจิตใจของคนในชุมชนรู้สึกถึงการขาดที่พึ่ง เกิดความหวาดระแวงไม่ไว้วางใจต่อกันและแปลกแยกออกจากกันมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนในที่สุด ส่งผลให้เกิดมีกลุ่มคนบางกลุ่มอาศัยโอกาสที่ชาวบ้านกำลังขาดที่พึ่งปลุกกระดมหาแนวร่วม เพื่อสร้างฐานอำนาจในชุมชนให้เกิดแต่ตนเองและพวกพ้องกลุ่ม

จนเกิดการแตกแยกทางความคิดอย่างรุนแรงระหว่างคนในชุมชน มีการแบ่งเป็นพวกเป็นเหล่า ขาดความสามัคคีต่อกัน มีการให้ร้ายโจมตีกันตลอด คนในหมู่บ้านจึงไม่มีความสุข (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับความขัดแย้งของคนในชุมชน ในภาคผนวก ก.)

6.2.4.2 การพึ่งตนเองทางจิตใจตามแนวพระราชดำริ

แนวพระราชดำริ (บทที่ 2.3.1.1 หน้า 27-31) ให้ความสำคัญกับสภาพจิตใจของคนในชุมชนที่มีคุณธรรม คือ ความจริงใจ ความอดทน ห่มั่นเพียร ความซื่อตรง มีเมตตา มีความสามัคคี การประพฤติสุจริต และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นจุดสำคัญ พบว่า สภาพจิตใจของคนในชุมชนแห่งนี้ มีทั้งสองลักษณะ คือ สภาพจิตใจที่มีคุณธรรม และสภาพจิตใจที่ไม่มีคุณธรรม ลักษณะแรก ที่มีความสอดคล้องเป็นไปตามหลักการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ มีในประเด็นการมีความจริงใจ ความอดทน ความขยันหมั่นเพียรและมีเมตตา ซึ่งเป็นคุณลักษณะเฉพาะของบุคคลที่มีวิถีชีวิตอยู่ด้วยอาชีพเกษตรกรรม และสภาพสังคมที่ต้องทำงานเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยเครื่องยังชีพ พวกเขาจึงต้องมีความอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากด้านการเป็นอยู่ และมีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนา การปลูกมันสำปะหลัง อ้อยและพืชผัก โดยคุณธรรมลักษณะดังกล่าวจะมีมากในบุคคลมีอยู่ในวัยแรงงานและเป็นกำลังหลักของครอบครัว ส่วนความเมตตา พบว่า ระดับความเมตตาอยู่ในภาวะเข้มข้นตามลำดับ คือ ระหว่างสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน กลุ่มเครือญาติ สัตว์เลี้ยงที่ใช้แรงงานและผู้ที่มีความใกล้ชิดกัน ตามบทบาทหน้าที่และกิจกรรมที่พึงกระทำร่วมกัน เช่น มีการแบ่งปันผลผลิต การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การรับผิดชอบในกิจกรรมของกันและกัน เป็นต้น เพื่อให้การดำรงชีวิตร่วมกันเป็นไปอย่างมีความสุข แสดงให้เห็นถึงสภาพจิตใจที่มีคุณธรรมที่พึงประสงค์ของคนในชุมชน ลักษณะที่สอง สภาพจิตใจที่มีลักษณะตรงกันข้ามจากหลักการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ มีในประเด็นความซื่อตรง ความสามัคคี การประพฤติสุจริตและการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็น การแตกแยกระหว่างผู้นำชุมชน ความไม่มีเอกภาพภายในชุมชน การเล่นเกมพนัน ประกอบอาชีพทุจริต การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจากกิจกรรมของกลุ่มและโครงการที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน การไม่ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของวัด โรงเรียน ฯลฯ แสดงให้เห็นถึงสภาพจิตใจที่ขาดคุณธรรมที่พึงมีและประพฤติให้เห็นประจักษ์ผ่านกิจกรรมและการกระทำต่อกัน ซึ่งต้องได้รับการแก้ไขส่งเสริมให้มีขึ้นโดยจุดเริ่มต้นควรจะเป็นในกลุ่มผู้นำและสถาบันในชุมชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในชุมชน เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่คนอื่น ๆ ในชุมชน

6.2.4.3 การพึ่งตนเองทางจิตใจตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (บทที่ 2.3.2 หน้า 34-36) ให้ความสำคัญต่อจิตใจที่ฝึกฝนการพัฒนา และการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนภายในชุมชน ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักการของทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทและหลักการตามแนวพระราชดำริ พบว่า ความฝึกฝนในการพัฒนาเกิดขึ้นมากในระดับครอบครัวและกลุ่มที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน โดยเฉพาะการพัฒนาฐานะความเป็นอยู่หรือทางเศรษฐกิจ ขณะที่การเรียนรู้ร่วมกันจะมีจำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ในกลุ่มของคณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มนักรบเมืองท้องถิ่น เป็นต้น ไม่มีเครือข่ายกิจกรรมที่ทำร่วมกันในระดับชุมชน หรือการร่วมมือกันระหว่างองค์กรหรือสถาบันที่สำคัญในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจพึ่งตนเอง หมวดการเรียนรู้เศรษฐกิจชุมชน (บทที่ 5.7.1 หน้า 140-141) ที่ปรากฏว่า ไม่มีการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อเรียนรู้ของประชาชนในชุมชนเลย และปัญหาการขาดเอกภาพของชุมชน เพราะความแตกแยกขาดความสามัคคีระหว่างคนภายในชุมชนที่มีปรากฏอยู่ตลอดระยะเวลา 25 ปีที่ผ่านมาจนกระทั่งในปัจจุบัน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า สภาพจิตใจของคนในชุมชนจึงไม่มีความสอดคล้องกับหลักการแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เพราะไม่มีความฝึกฝนในการพัฒนาและการเรียนรู้ร่วมกันในระดับชุมชน แต่มุ่งถึงประโยชน์ของตนและกลุ่มเป็นประการสำคัญ ขาดจิตสำนึกความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน กิจกรรมที่สร้างสรรค์ร่วมกันเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริงจึงมีน้อย

6.2.4.4 การพึ่งตนเองทางจิตใจตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

หลักการของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (บทที่ 2.3.3 หน้า 36-39) ได้ให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณของความเป็นชุมชน ที่เน้นการพึ่งพาอาศัยกันภายในและการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกอย่างชาญฉลาด ซึ่งพบว่า จิตวิญญาณของความเป็นชุมชนดังกล่าวได้เสื่อมถอยลงเป็นอย่างมาก เพราะคนในชุมชนให้ความสำคัญกับเป็นอยู่อย่างปัจเจก ทำให้สภาพชุมชนเน้นการช่วงชิงโอกาส ความได้เปรียบในการแสวงหาการแสวงหาวัตถุในการพัฒนา ตามความสามารถของแต่ละบุคคล ไม่เน้นการพึ่งพาอาศัยหรือเกื้อกูลกัน แต่ให้ความสำคัญกับกระบวนการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกันโดยมีเงินเป็นสื่อกลางในระบบดังกล่าวเหมือนสังคมเมืองทั่วไป เพียงแต่ความเข้มข้นยังไม่มากนัก เพราะยังมีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติและความเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกันอยู่ อย่างไรก็ตามการติดต่อและมีความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก นับว่ามีอิทธิพลต่อจิตใจของคนภายในเป็นอย่างมาก เห็นได้จากวิถีชีวิตที่ลอกเลียนแบบวัฒนธรรมภายนอก เช่น การแต่งกาย การบริโภคทัศนคติ การจัดการปัญหาความขัดแย้งระหว่างกัน เป็นต้น สรุปว่า การพึ่งตนเองด้านจิตใจไม่มี

ความสอดคล้องกับหลักการแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เพราะจิตวิญญาณความเป็นชุมชนเดียวกันได้ลดความสำคัญลง โดยมีวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาอิทธิพลแทนในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

6.2.4.5 การพึ่งตนเองทางจิตใจตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

หลักการพึ่งตนเองทางจิตใจทางพระพุทธศาสนา (บทที่ 2.3.4 หน้า 43-44) ให้ความสำคัญต่อสภาพจิตใจที่ยึดหลักธรรมเป็นที่พึ่งหรือเป็นสรณะ ตามหลักนาถกรรมธรรมทั้ง 10 ประการที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ซึ่งพบว่า มีอยู่ 2 ประเภท คือ บุคคลที่ให้ความสำคัญและมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับหลักการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ บุคคลที่เคยบวชเรียนมาก่อนและบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับวัดหรือพระสงฆ์ โดยการเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา การทำบุญตักบาตรเป็นประจำ สนทนาแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับพระสงฆ์ภายในวัด สภาพจิตใจและพฤติกรรมที่สังเกตได้ของบุคคลประเภทนี้ จะมีความสอดคล้องเป็นไปตามแนวการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนา แม้จะไม่สมบูรณ์ทั้งหมดแต่ก็อยู่ในกรอบแห่งความดีงาม ส่วนบุคคลอีกประเภทหนึ่ง คือ บุคคลที่ไม่เคยบวชเรียนมาก่อน ไม่ค่อยเข้าร่วมกิจกรรมกับวัด และกลุ่มวัยรุ่น จะมีพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องตามหลักการนี้และไม่ให้ความสำคัญต่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และคนกลุ่มนี้มีพฤติกรรมเป็นปัญหาสังคมในชุมชน อันเนื่องมาจากการ ไม่ให้ความสำคัญต่อหลักธรรมดังกล่าว คือ

- 1) การแพร่ระบาดของยาเสพติดประเภทสารระเหย ยาบ้า ในกลุ่มเด็กและเยาวชนชาย
- 2) ความนิยมในการดื่มสุราและเล่นการพนันในกลุ่มของคนวัยแรงงานทั้งหญิงและชาย
- 3) การขาดฝึกฝนในการศึกษาแสวงหาความรู้เพิ่มเติม
- 4) การไม่เป็นเพื่อนบ้านที่ดีต่อกัน โดยเฉพาะระหว่างคนที่นับถือและศรัทธาวัดหรือพระ

สงฆ์ต่างกัน

- 5) การเป็นคนว่ายากสอนยาก ไม่ยินดีรับฟังคำแนะนำจากผู้มีความรู้และมีคุณธรรม
- 6) การเป็นคนไม่มีเหตุผลไม่ชอบความถูกต้องชอบธรรม
- 7) การไม่ให้ความสำคัญต่อกิจการหรือผลประโยชน์ของส่วนรวม
- 8) การไม่ให้ความสำคัญต่อการลดละเลิกอบายมุขทุกชนิด
- 9) การไม่รู้จักประมาณ ไม่ยินดีและไม่ภาคภูมิใจในวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของชุมชน

จากปัญหาดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า การละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนาของคนในชุมชน นอกจากจะเป็นปัญหาด้านความบกพร่องด้านคุณธรรมแล้ว ยังเป็นสาเหตุของปัญหาทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการขาดความสามัคคีระหว่างกลุ่ม องค์กรและบุคคล การแสวงหาผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาที่เข้า

มาสู่ชุมชน ความไม่สมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย ปัญหานี้สืบ เป็นต้น กล่าวได้ว่า สภาพจิตใจของคนในชุมชนมีอยู่ 2 ประเภท คือ ประเภทที่ยึดหลักธรรมและที่ละเลยหลักธรรม ประเภทที่หนึ่งเป็นลักษณะที่ส่งเสริมการพึ่งพาตนเองด้านจิตใจได้และมีผลต่อความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอื่นด้วย เช่น การดำรงตนอยู่ในศีลธรรม การประกอบอาชีพสุจริต ความขยันหมั่นเพียรในการทำงานประกอบอาชีพเพื่อยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวให้ดีขึ้น มีคุณธรรมประจำใจคือความขยันอดทนตั้งใจทำงาน มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการพัฒนายกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ประเภทที่สองเป็นประเภทที่เป็นอุปสรรคต่อการพึ่งตนเองและสร้างปัญหาตามทั้งแก่บุคคล ครอบครัวและชุมชนแต่ในระดับชุมชน ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของคน เช่น การขาดความสามัคคีระหว่างคนภายในหมู่บ้าน มีความขัดแย้งกันทางความคิดอย่างรุนแรง การขาดจิตสำนึกร่วมของความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม การไม่รู้จักประมาณในการเป็นอยู่ การมีค่านิยมในวัตถุ เป็นต้น

6.2.4.6 สรุปการพึ่งตนเองด้านจิตใจ

คนในชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านจิตใจ เพราะมีคุณธรรมได้แก่ ความพยายาม ความขยัน ความอดทนในการประกอบอาชีพ แต่ความสามารถที่มีอยู่ยังไม่สามารถทำให้คนในชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองทางด้านจิตใจได้อย่างบริบูรณ์ เพราะ

- (1) การไม่ให้ความสำคัญต่อหลักการพึ่งตนเองทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นหลักการพึ่งตนเองทางพระพุทธศาสนา และตามแนวพระราชดำริ
- (2) สภาพจิตใจที่กดดัน หวาดหวั่น และไม่สงบสุขจากสภาพปัญหากำลังเผชิญ ทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม การขาดความสามัคคีระหว่างคนในชุมชน ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

6.2.5 การพึ่งตนเองทางด้านสังคม

6.2.5.1 การพึ่งตนเองทางสังคมตามหลักการของ TERMS

การพึ่งตนเองด้านสังคมของหมู่บ้าน ตามหลักการของทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (บทที่ 2.2.3 หน้า 21-22) ได้ให้ความสำคัญต่อการมีผู้นำที่ดี การมีส่วนร่วมของประชาชน ความเป็นปึกแผ่น องค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง และการรู้เท่าทันโลกภายนอก พบว่า สังคมภายในชุมชนไม่มีความสอดคล้องกับหลักการของทฤษฎีนี้ เพราะประการแรก ชุมชนขาดผู้นำที่ดีที่พึงประสงค์ของคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ คือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

คณะกรรมการหมู่บ้าน เห็นได้จากความต้องการผู้นำที่มีคุณสมบัติตามที่คาดหวังของชาวบ้าน (บทที่ 6.1.1.4 หน้า 149) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภาวะวิกฤติของผู้นำชุมชนในปัจจุบัน และความต้องการผู้นำที่สามารถนำชุมชนสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นได้ เนื่องจากผู้นำไม่สามารถทำหน้าที่ในการเป็นผู้นำที่ดีได้ ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการพึ่งตนเองของชุมชนด้านอื่น ๆ ด้วย เพราะในชุมชนชาวบ้านให้ความสำคัญกับผู้นำที่เป็นทางการมาก เมื่อไม่มีผู้นำที่ดี ชุมชนจึงเผชิญกับปัญหาความแตกแยกขาดความสามัคคีขาดเอกภาพระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร หรือสถาบันในชุมชน และความอ่อนแอขององค์กรทางสังคม เมื่อขาดแคลนผู้นำชุมชนที่ดี ชาวบ้านจึงแสวงหาผู้นำใหม่ที่มีคุณสมบัติที่ดีและสามารถทำหน้าที่ดีกว่าเดิม ซึ่งในช่วงที่ผู้วิจัยอยู่ในพื้นที่ชาวบ้านบางกลุ่มกำลังพยายามแสวงหาวิธีการที่จะทำให้อำนาจผู้นำไม่ดีพ้นจากตำแหน่งและสรรหาผู้นำใหม่อยู่โดยอาศัยกระบวนการเลือกตั้ง ประการที่สองประชาชนมีส่วนร่วมน้อย เพราะข้อจำกัดทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ในระดับครอบครัว ความจำเป็นในการประกอบอาชีพ การแสวงปัจจัยเครื่องเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิต เป็นข้อจำกัดทำให้การมีส่วนร่วมกับผู้นำน้อย ในระดับชุมชนการมีผู้นำชุมชนที่รับผิดชอบอยู่แล้ว ทำให้ประชาชนไม่มีความกระตือรือร้นในการเข้าไปมีส่วนร่วม นอกจากนี้จะได้รับการขอความร่วมมือจากผู้นำชุมชน เพราะการบริหารการปกครองขึ้นอยู่กับผู้นำที่ขาดคุณสมบัติที่ดี จึงไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม ประการที่สาม ขาดความเป็นปึกแผ่น เพราะสภาพสังคมภายในชุมชนขาดความสามัคคี มีภาวะการแบ่งกลุ่มอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มวัดบ้าน กลุ่มวัดป่า กลุ่มผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มเจ้าอาวาส จึงไม่มีการร่วมมือระหว่างกัน ชุมชนจึงแตกแยกไม่มีความเป็นเอกภาพภายใน ประการที่สี่ องค์กรทางสังคมมีปัญหาไม่เข้มแข็ง โดยครอบครัวพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจไม่ครบทั้งหมด เพราะการผลิตยังไม่สอดคล้องกับความต้องการบริโภคในครัวเรือน ขณะที่กลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ไม่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างขีดความสามารถในการผลิต มักจะรวมตัวกันเพียงเพื่อแสวงหาความช่วยเหลือจากภายนอกหรือเฉพาะกิจบางอย่าง

ส่วนสถาบันในชุมชน เช่น บ้าน วัด โรงเรียน หน่วยงานราชการที่ตั้งอยู่ในชุมชน ไม่ได้ทำหน้าที่ของตนเองอย่างบริบูรณ์และไม่มีการประสานงานระหว่างกัน เพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ชุมชน ประการที่ห้า การไม่รู้เท่าทันโลกภายนอก เพราะความรู้ความสามารถของคนในชุมชนอยู่ในระดับต่ำ คนส่วนใหญ่มีความรู้เพียงระดับประถมศึกษา จึงมีข้อจำกัดในด้านการรู้เท่าทันภายนอก ความรู้และพัฒนาเทคนิควิธีการในการผลิต การประเมินราคาผลผลิตทางการเกษตรและต้นทุนการผลิต ความต้องการของผู้บริโภคหรือของตลาด แผนการผลิตและคำนวณต้นทุนการผลิตได้ ตกอยู่ในสภาพที่เสี่ยงและเสียเปรียบผู้ซื้อหรือพ่อค้าคนกลางตลอดมา

6.2.5.2 การพึ่งตนเองทางสังคมตามแนวพระราชดำริ

หลักการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ (บทที่ 2.3.1.1 หน้า 27-29) ให้ความสำคัญต่อสังคมที่พึ่งตนเองได้ด้านอาหาร และมีการรวมตัวกันในรูปสหกรณ์ และมีผู้นำที่เป็นผู้นำในการพัฒนา ซึ่งพบว่า ประการแรก การพึ่งตนเองของชุมชนในด้านอาหารมีอยู่แต่ไม่ทั้งหมด เพราะมีบางครอบครัวที่ไม่สามารถผลิตอาหาร คือ ข้าวได้อย่างเพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือน โดยจากการสำรวจข้อมูลใน 100 ครัวเรือน มี 47 ครัวเรือนที่มีข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี ต้องซื้อหรือยืมจากญาติและจากธนาคารข้างประจำหมู่บ้าน ในช่วงเดือนกันยายนถึงตุลาคม ก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิตประจำปีประมาณ 2 เดือน แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมของชุมชนที่ยังมีปัญหาด้านปัจจัยเครื่องยังชีพอยู่ค่อนข้างมาก เพราะมีครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งที่ยังไม่สามารถพึ่งพาตนเองด้านอาหารได้ โดยสาเหตุปัญหาพบว่า มาจาก (1) จำนวนสมาชิกของครัวเรือนมีมาก ความสามารถในการผลิตจึงไม่เพียงพอกับความต้องการบริโภค (2) การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ทำให้การเพาะปลูกข้าวทำได้เพียงปีละครั้งและได้ผลผลิตไม่บริบูรณ์ จึงความสามารถในการผลิตของเกษตรกรจึงมีน้อย การใช้ประโยชน์จากที่ดินไม่คุ้มค่า ประการที่สอง การรวมตัวในรูปของสหกรณ์ไม่ปรากฏว่ามีอยู่ในชุมชนแห่งนี้ มีแต่รวมตัวเป็นกลุ่มที่ไม่มีการดำเนินกิจกรรมตามรูปแบบสหกรณ์ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กองทุนยา กองทุนคืม เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงกระบวนการกลุ่มที่ยังไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีความสามารถในการสร้างสังคมให้พึ่งตนเองได้อย่างมีคุณภาพ ประการที่สาม มีผู้นำที่เป็นผู้นำในการพัฒนา ผู้นำที่มีคุณธรรม มีความโอบอ้อมอารี เป็นคนในท้องถิ่นและรักท้องถิ่น ปรากฏว่า ผู้นำที่มีอยู่ในชุมชนได้เป็นทำหน้าที่ในการเป็นผู้นำพัฒนาหมู่บ้าน รักท้องถิ่น สังเกตได้จากการเป็นผู้ริเริ่มพัฒนาหมู่บ้านด้วยการขอความช่วยเหลือสนับสนุนจากภาครัฐและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น แต่การพัฒนาจะเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานมากกว่าการพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิต ส่งผลให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงด้านวัตถุไปในทางที่ดีขึ้น แต่ปัญหาด้านความเป็นอยู่ภายในชุมชนยังคงมีอยู่เช่นเดิม และมีความรุนแรงความซับซ้อนมากกว่าเดิม ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมาอีกหลายอย่าง ซึ่งบั่นทอนพลังความสามารถในการพึ่งตนเองทางสังคมของชุมชน

6.2.5.3 การพึ่งตนเองทางสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

หลักการพึ่งตนเองทางสังคมของแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (บทที่ 2.3.2 หน้า 34-36) ได้ให้ความสำคัญต่อครอบครัวและชุมชน โดยระดับครอบครัวให้สามารถพึ่งตนเองได้แล้ว จึงสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งด้วยการร่วมมือกันในรูปแบบกลุ่มกิจกรรมการเกษตรและนอกภาคเกษตรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งพบว่า ครอบครัวในชุมชนได้พึ่งตนเองด้วยการอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยมีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น การรับจ้างใช้แรงงาน การค้าขาย เป็นอาชีพเสริม ทำให้

ครอบครัวพึ่งตนเองได้ในด้านอาหารและที่อยู่อาศัย แม้จะไม่บริบูรณ์ทุกครอบครัวก็ตาม แต่ก็เห็นว่า ครอบครัวส่วนมากในชุมชนมีความสามารถพึ่งตนเองได้ แต่ในระดับชุมชนยังไม่มีความร่วมมือกันในรูปแบบกิจกรรมการเกษตรและนอกภาคเกษตร จะมีเพียงความร่วมมือให้ความช่วยเหลือกันในฐานะเป็นญาติหรือเพื่อนบ้านที่ดีต่อกันเท่านั้น ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การพึ่งตนทางสังคมในชุมชนไม่สามารถมีได้ เพราะขาดการร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนในกิจกรรมต่าง ๆ อย่างมีแบบแผน

6.2.5.4 การพึ่งตนเองทางสังคมตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

หลักการของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (บทที่ 2.3.3 หน้า 36-39) ได้ให้ความสำคัญกับสังคมที่ดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน มีความเข้มแข็งภายในและติดต่อกับภายนอกอย่างชาญฉลาด พบว่า ประการแรก การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนในชุมชนจะมีจำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มเครือญาติ เพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดกันและกลุ่มบุคคลที่มีกิจกรรมผลประโยชน์ร่วมกัน โดยมีกิจกรรมการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรมและอาชีพนอกภาคเกษตรเป็นตัวเชื่อมประสานการพึ่งพากันเช่น การช่วยเหลือกันด้านแรงงานผลิต การแบ่งปันผลผลิต เป็นต้น ส่วนในระดับชุมชน เป็นสังคมที่ไม่มีกิจกรรมใด ๆ ที่ก่อให้เกิดเครือข่ายการพึ่งตนเองได้ เป็นสังคมที่เน้นใช้ความสามารถหรือศักยภาพที่มีอยู่ในระดับครอบครัวเป็นองค์ประกอบหลักมากกว่าที่จะหวังพึ่งกระบวนการรวมกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร ประการที่สอง ศักยภาพภายใน พบว่า การมีแรงงาน ทรัพยากรธรรมชาติและสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ตามความสามารถในใช้ประโยชน์ เป็นภูมิคุ้มกันของชุมชน เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อความอยู่รอดของชุมชนและมีโอกาสในการพัฒนาให้ดีขึ้นได้ ขณะที่ปัญหาด้านเศรษฐกิจ คือ การไม่มีศักยภาพการผลิตให้เพียงพอกับความต้องการ ความไม่สมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย ปัญหาสังคม คือ การละเลยคุณธรรม การขาดเอกภาพภายในชุมชน เพราะปัญหาการแตกแยกขาดความสามัคคี และความร่วมมือกันระหว่างคน กลุ่มองค์กร และสถาบันภายใน เป็นปัจจัยที่บั่นทอนหรือทำลายศักยภาพภายในของชุมชน ประการที่สาม การติดต่อกับภายนอก พบว่า ชุมชนมีการติดต่อกับภายนอก 2 ระดับ คือ การติดต่อในระดับผู้นำชุมชนและการติดต่อของชาวบ้าน โดยการติดต่อของผู้นำจะเป็นไปเพื่อขอความช่วยเหลือหรือนำโครงการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน ส่วนการติดต่อของชาวบ้านเป็นการติดต่อในการดำเนินชีวิตปกติ ที่มีทั้งการแลกเปลี่ยนซื้อขายและการรับบริการจากภายนอก แต่ไม่เป็นไปอย่างชาญฉลาด เพราะการติดต่อนี้จะเน้นการพึ่งพิง ลอกเลียนแบบและเป็นทาสของภายนอก เช่น พฤติกรรมการบริโภค การแต่งกาย การมีเครื่องอำนวยความสะดวก เป็นต้น

6.2.5.5 การพึ่งตนเองทางสังคมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

หลักการพึ่งตนเองทางสังคมทางพระพุทธศาสนา (บทที่ 2.3.4 หน้า 43-44) ให้ความสำคัญต่อสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นเพื่อนบ้านที่ดีและความสามัคคีกันในชุมชน พบว่า ประการแรก การช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีทั้งระดับครอบครัวและระดับชุมชน โดยระดับครอบครัวเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในกลุ่มเครือญาติและคนใกล้ชิด เช่น การใช้แรงงานในการผลิตในรูปแบบการลงแขก การช่วยเหลือกันด้านคดีความ การช่วยให้สามารถทำงานในหน่วยงานราชการที่มาตั้งที่ทำการอยู่ในพื้นที่ของชุมชน เป็นต้น ด้วยการตระหนักถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความ เป็นเพื่อนบ้านและการมีผลประโยชน์ร่วมกัน ขณะที่การช่วยเหลือกันในระดับชุมชนที่มีปรากฏอยู่ ได้แก่ การช่วยเหลือครอบครัวที่มีการตายของสมาชิกในครอบครัว ในรูปแบบฌาปนกิจสงเคราะห์ การช่วยเหลือด้านการขาดแคลนข้าวบริโภคในรูปแบบธนาคารข้าว และการช่วยเหลือรับพิศชอบ ด้านสุขภาพอนามัยในรูปแบบการมีอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน ทั้งนี้เพราะได้รับอิทธิพลจากภายนอก โดยเฉพาะหน่วยงานของราชการที่เข้ามาส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมช่วยเหลือรับพิศชอบกันเองและมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของราชการ ประการที่สอง การเป็นเพื่อนบ้านที่ดี พบว่า การเป็นเพื่อนที่ดีต่อกันมีจำกัดอยู่ภายในกลุ่มพวกเดียวกัน ได้แก่ กลุ่มของผู้นำที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการวัดเดียวกัน กลุ่มแม่บ้าน ส่วนในระดับชาวบ้านทั่วไปไม่มีความเป็นเพื่อนที่ดีต่อกัน เพราะขาดความสามัคคี ความสัมพันธ์ต่อกันที่เป็นไปในแนวทางสร้างสรรค์และมีกิจกรรมร่วมกันน้อย ประการที่สาม ความสามัคคีระหว่างคนในชุมชน ปัญหาเรื่องนี้เป็นวิกฤติทางสังคมของหมู่บ้านอย่างรุนแรงเพราะในชุมชนมีความแตกแยกแบ่งกลุ่มกันอย่างชัดเจน มีจุดเริ่มต้นจากความขัดแย้งระหว่างผู้นำหมู่บ้านคือผู้ใหญ่บ้าน กับผู้นำวัดคือเจ้าอาวาส มีความขัดแย้งกัน(ดูในภาคผนวก ก. ประวัติความขัดแย้งในชุมชน) ขยายเป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มที่สนับสนุนแต่ละฝ่ายจนกลายเป็นปัญหาการขาดความสามัคคีระหว่างคนในชุมชน ชุมชนจึงไม่มีความเป็นเอกภาพไม่มีความเข้มแข็งขาดความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียนหรือหมู่บ้าน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ความสามารถในการพึ่งตนเองยังไม่เพียงพอ แม้จะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชนทางสังคมและการเป็นเพื่อนบ้านที่ดีต่อกันอยู่ แต่ยังมียอดประกอบที่ขัดขวางกระบวนการพึ่งตนเองทางสังคมโดยรวม คือ การขาดความสามัคคีระหว่างคนภายในชุมชน ทำให้สังคมมีศูนย์รวมอำนาจและกิจกรรมที่แตกกระจายไม่เป็นเอกภาพที่จะเป็นพลังส่งเสริมการพึ่งตนเองทางสังคมได้อย่างยั่งยืน

6.2.5.6 สรุปการพึ่งตนเองทางสังคม

ชุมชนมีความสามารถพึ่งตนเองทางสังคมมีใน 3 ประเด็น คือ

- (1) มีความสัมพันธ์ตามระบบเครือข่ายอย่างมั่นคง
- (2) มีกิจกรรมการช่วยเหลือกันภายในที่มีบทบาทต่อความสามารถในการพึ่งตนเองได้
- (3) มีการติดต่อสร้างความสัมพันธ์กับภายนอกทั้งในฐานะเป็นผู้ได้รับการช่วยเหลือและในฐานะเป็นผู้ผลิตสินค้าสู่ผู้บริโภค/ตลาด แต่ก็มีประเด็นที่ทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองทางสังคมได้ ได้แก่

- (1) องค์กรทางสังคมระดับต่ำสุด คือ ครอบครัวยังมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ เช่น การผลิตที่ไม่เพียงพอกับความต้องการบริโภค รายได้ต่ำ เป็นต้น
- (2) ขาดผู้นำที่ดีที่มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ของชาวบ้าน
- (3) สังคมไม่มีเอกภาพหรือขาดความสามัคคีระหว่างบุคคล องค์กร สถาบันภายในชุมชน
- (4) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการปัญหาของชุมชนมีน้อย

ตารางที่ 17 เปรียบเทียบหลักการพึ่งตนเองของชุมชนกับหลักการของแนวคิด ทฤษฎี

การพึ่งตนเอง	เทคโนโลยี	เศรษฐกิจ	ทรัพยากรธรรมชาติ	จิตใจ	สังคม
TERMS MODEL	-ที่เหมาะสม -ควบคุมได้ -ผ่านการวิจัยและพัฒนาภายในประเทศ	-ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน	-มีทรัพยากรภายใน -ใช้ประโยชน์ได้ -รักษาให้คงอยู่อย่างสมดุล -พัฒนาอย่างต่อเนื่อง	-ใฝ่รู้และพัฒนา -มีความรู้มีความสามารถ -คุณธรรม	-ผู้นำที่ดี -เอกภาพ -รู้เท่าทันโลกภายนอก
แนวพระราชดำริ	-สามารถรับและใช้ได้ผลจริง -ใช้สิ่งที่มีอยู่ภายใน	-พึ่งตนเอง -ความพอเพียง -การรวมกลุ่ม	-มีแหล่งน้ำเพียงพอต่อการใช้ในการผลิตภาคเกษตรกรรม	-จิตใจที่มีคุณธรรม -เห็นแก่ส่วนรวม	-พึ่งตนเองด้านอาหาร -สหกรณ์ -ผู้นำที่ดี
เศรษฐกิจชุมชน	-ให้ความสำคัญต่อการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน	-พึ่งตนเอง -การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ	-จัดการทรัพยากรที่มีอยู่ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน	-ฝึกใฝ่ในการพัฒนา -เรียนรู้ร่วมกันภายใน	-รวมกลุ่มกิจกรรมต่อเนื่อง

ตารางที่ 17 เปรียบเทียบหลักการพึ่งตนเองของชุมชนกับหลักการของแนวคิด ทฤษฎี (ต่อ)

การพึ่งตนเอง	เทคโนโลยี	เศรษฐกิจ	ทรัพยากรธรรมชาติ	จิตใจ	สังคม
วัฒนธรรมชุมชน	-เลือกเพื่อน จากภายใน นอกตาม สภาพ ปัญหาและ ความจำเป็น	-พึ่งตนเอง -ผสาน ระหว่าง การผลิต เพื่อยังชีพ และขาย	-จัดการโดยอาศัยภูมิ ปัญญาชาวบ้าน -การมีส่วนร่วมของ คนในชุมชนอย่าง ทั่วถึง	-ความเป็น ชุมชน -พึ่งพากัน ภายใน -สัมพันธ์ กับภายใน นอก	-พึ่งพา อาศัยกัน -ติดต่อ กับภายใน นอก อย่าง ฉลาด
พระพุทธศาสนา	-ให้ความสำคัญ กับ สัน โคธและ เกื้อกูลต่อ ธรรมชาติ	-พึ่งตนเอง ได้ก่อนจึง ช่วยคนอื่น -อาชีพ สุจริต	-การปรับตัวให้เข้า กับธรรมชาติ -การเกื้อกูลและใช้ ประโยชน์อย่างรู้คุณค่า	-มีธรรมะ เป็นสรณะ ทั้งตนเอง และสังคม	-เกื้อกูล กัน -มีความ สามัคคี
ภายในชุมชน	-เน้นผล ประโยชน์ที่ ได้รับ -นิยมพึ่ง ภายใน	-พึ่งตนเอง ภายใน ครอบครัว และพึ่ง ภายนอก	-เน้นการใช้ ประโยชน์ในระยะ สั้นมากกว่า การอนุรักษ์และ พัฒนาเพื่ออนาคต	-เห็นแก่ตัว -หวาด ระแวงกัน -ขาดธรรม	-เกื้อกูล กัน ภายใน ในกลุ่ม -ขาด สามัคคี

6.3 ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อศักยภาพการพึ่งตนเอง

จากการวิเคราะห์ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน โดยอาศัยหลักการแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ประกอบในการศึกษาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ค้นพบจากพื้นที่ศึกษา ทำให้สามารถสรุปได้ว่า การพึ่งตนเองของชุมชนยังมีปัจจัยเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอก ดังนี้

6.3.1 ปัจจัยเงื่อนไขภายใน

ปัจจัยเงื่อนไขภายในที่มีผลต่อศักยภาพในการพึ่งตนเอง มีทั้งในส่วนที่ส่งเสริมและที่เป็นอุปสรรคต่อความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน

6.3.1.1 ปัจจัยเงื่อนไขภายในที่ส่งเสริม

ส่วนส่งเสริมศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน ได้แก่

1) คุณสมบัติของคนในชุมชน จากข้อมูลการพึ่งตนเองของชุมชนทำให้ทราบว่า เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนในหมู่บ้านหรือชุมชนสามขามีคุณสมบัติที่เอื้ออำนวยต่อการพึ่งตนเองได้ เพราะเป็นคนมีความขยันอดทนในการทำงานประกอบอาชีพ และเลือกแนวทางการพึ่งตนเองในครัวเรือนหรือปัจเจกชนเป็นสำคัญ ทำให้มีศักยภาพพึ่งตนเองในระดับครอบครัว

2) การให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์ที่เน้นการพึ่งตนเองภายใน ยุทธศาสตร์ดังกล่าวนี้แม้ดูเหมือนว่าจะเป็นการหลีกเลี่ยงหรือหลีกเลี่ยงหนีจากปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งไม่สามารถกล่าวได้ว่า เป็นวิธีการที่ดีหรือเหมาะสมที่ควรจะเป็นทางเลือกสำหรับคนในชุมชนแห่งนี้ แต่ก็ได้ส่งผลต่อคนในชุมชนทั้งในส่วนดีและด้อยในขณะเดียวกัน กล่าวคือ ในส่วนดีทำให้ครอบครัวในชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านความเป็นอยู่หรือทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับหนึ่ง โดยอาศัยศักยภาพภายในครอบครัวเป็นองค์ประกอบหลัก ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน และคุณสมบัติเฉพาะที่มีความพยายามในการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริม ตามความพร้อมของแต่ละครอบครัว ส่วนด้อยของยุทธศาสตร์นี้ คือ ทำให้ชุมชนอ่อนแอขาดความเป็นเอกภาพหรือขาดความเป็นปึกแผ่นไม่มีอำนาจหรือพลังในการสร้างสรรค์พัฒนาหรือทำกิจกรรมร่วมกัน นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความแปลกแยกระหว่างคนภายในชุมชนมากขึ้น และปัญหาทางจิตใจคือ ความกดดันที่เนื่องมาจากการเร่งสร้างฐานะความเป็นอยู่หรือฐานะทางเศรษฐกิจภายในครัวเรือนอย่างโดดเดี่ยว

จากเงื่อนไขในภาวะการณ์เช่นนี้ คนในชุมชนทั้งผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านหรือลูกบ้านทั่วไป ก่อนข้างจะมีความกังวลกับสภาพของสังคมที่ถูกบีบคั้นทางด้านจิตใจ แม้จะพยายามวางเฉยกับปัญหาทั้งหมด หันมาให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงเฉพาะในครอบครัว ลดการสัมพันธ์ระหว่างคนภายในน้อยลง แต่ก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่จะต้องได้รับผลกระทบไม่ว่าจะเป็นผลดีหรือผลเสีย จึงมีบางคนในชุมชนได้เสนอทางออกที่ดีที่สุดในการสร้างเสริมความเข้มแข็งหรือความเป็นเอกภาพภายใน คือ การกล้าเผชิญกับความเป็นจริงที่เป็นอยู่ โดยเข้าไปมีบทบาทในการตรวจสอบการทำงานของผู้นำชุมชน ร่วมแสดงความคิดเห็น หาทางแก้ปัญหาร่วมกันและรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ด้วยการสร้างจิตสำนึกของความเป็นคนบ้านเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องร่วมชะตากรรมเดียวกันให้เกิดขึ้นแก่คนในหมู่บ้าน ซึ่งวิธีการ

ดังกล่าวนี้ กำลังได้รับการเรียกร้องและกำลังแพร่ขยายสู่คนในชุมชน โดยมีแกนนำที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มพยายามหาแนวร่วมหรือคนที่มีความคิดตรงกัน ทั้งจากภายในชุมชนและภายนอกที่มีศักยภาพมากกว่า เพื่อสร้างพลังให้แก่กลุ่มในระยะแรกและมีเป้าหมายให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีที่พึงปรารถนาของทุกคนในอนาคต ซึ่งจะเป็นผลดีต่อการพึ่งพาตนเองอย่างมั่นคงของคนในชุมชนในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม จิตใจหรือด้านอื่น ๆ เพื่อให้มีศักยภาพเพียงพอที่จะพึ่งตนเองได้ตามความสามารถของตนเองและสมาชิกในครัวเรือน และเป็นการยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นอีกด้วย ซึ่งเป็นปัจจัยเสริมที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่า คนในชุมชนมีแนวทางในการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวที่ชัดเจน ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้ แม้จะเป็นการหลีกเลี่ยงปัญหาในหมู่บ้านก็ตาม

3) นอกจากนี้การมีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ ภายในอย่างเพียงพอในการใช้ประโยชน์ และการที่คนยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาและการเพาะปลูกพืชไร่ แม้จะมีปัญหามากในกระบวนการผลิต แต่อาชีพนี้ยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้คนพึ่งตนเองได้ โดยไม่ได้รับผลกระทบจากภาวะการขาดเอกภาพในชุมชน และวิกฤตการณ์ในภาคเศรษฐกิจระดับมหัพภาคมากนัก

6.3.1.2 ปัจจัยเงื่อนไขภายในที่เป็นอุปสรรค

ปัจจัยเงื่อนไขภายในที่เป็นอุปสรรคต่อการพึ่งตนเอง คือ

1) การขาดความสามัคคี ไม่มีความปรองดองกันระหว่างคนภายในชุมชน ไม่มีเอกภาพ มีการแบ่งเป็นกลุ่มเป็นพวก

2) ขาดผู้นำชุมชนที่ดีที่มีคุณธรรมและมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ ที่สามารถปฏิบัติหน้าที่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน ไม่สามารถเป็นที่พึ่งพิงของลูกบ้านได้

3) กระบวนการกลุ่มไม่เข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มที่เป็นทางการหรือกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นอย่างอิสระล้วนประสบความล้มเหลว ไม่มีความมั่นคงถาวรทั้งรูปแบบองค์กรและกิจกรรมที่ทำร่วมกันภายในกลุ่ม โดยต้นเหตุแห่งล้มเหลวมาจาก 2 ประการที่สำคัญคือ (1) ลักษณะเฉพาะของสมาชิกในกลุ่มที่ไม่มีความปรารถนาดีต่อกันหรือต่อสมาชิกกลุ่มด้วยกัน มุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากกลุ่มมากกว่าที่จะทำประโยชน์ให้กลุ่ม (2) การขาดความซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน ไม่ไว้วางใจกันและไม่มีความโปร่งใสในการทำงานร่วมกัน

กล่าวได้ว่า ส่วนที่เป็นอุปสรรคทั้ง 3 อย่างนี้ทำให้ชุมชนไม่มีความสามารถพึ่งพาตนเองได้ เพราะว่า คนภายในชุมชนขาดความสามัคคี มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก มีการขัดแย้งกันทางความคิดระหว่างกลุ่มอำนาจในหมู่บ้านทำให้ชุมชนขาดความเป็นเอกภาพไม่มีความเป็นหนึ่งเดียว การ

ขาดผู้นำที่ดีมีคุณธรรมและความรู้ความสามารถหรือผู้นำเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา การแตกแยก ความสามัคคีระหว่างคนในชุมชน ทำให้ชุมชนไม่มีความเป็นเอกภาพหรือไม่มีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ทำให้กิจกรรมที่พึงกระทำร่วมกันระหว่างคนในภายในชุมชนหยุดชะงักหรือประสบความยุ่งยาก มาตลอด นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพภูมิทัศน์ที่ไม่สมดุลในภาคเกษตรกรรมที่เป็นอุปสรรค ซึ่งได้เพิ่มความรุนแรงขึ้นตามลำดับตามการเพิ่มขึ้นของประชากร การเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ ไม่คำนึงถึงการพึ่งธรรมชาติอย่างยั่งยืนในอนาคต

สรุปว่า ปัจจัยเงื่อนไขภายใน มีทั้งที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคต่อศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน

ปัจจัยเงื่อนไขภายในที่ส่งเสริมได้แก่

- 1) คุณสมบัติที่พึงประสงค์ของคนในชุมชนในการพัฒนาฐานะครอบครัวของตนเอง
- 2) การให้ความสำคัญต่อยุทธศาสตร์สร้างเศรษฐกิจสู่กับการเมืองในระดับท้องถิ่น
- 3) ความพร้อมด้านทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้

ปัจจัยภายในที่เป็นอุปสรรคได้แก่

- 1) ขาดความสามัคคี
- 2) การขาดผู้นำที่ดีที่พึงประสงค์ของชาวบ้าน
- 3) กระบวนการกลุ่มไม่เข้มแข็ง

6.3.2 ปัจจัยเงื่อนไขภายนอก

6.3.2.1 ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกที่ส่งเสริม

ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกที่ส่งเสริมศักยภาพในการพึ่งตนเอง คือ

- 1) การช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งนับว่ามีส่วนในการกระตุ้นส่งเสริมให้คนในชุมชนเกิดความพยายามที่จะสร้างสรรค์พัฒนาตนเองได้ในระดับสำคัญ ส่วนมากแพร่ขยายเข้ามาสู่ชุมชนนับแต่เริ่มมีการพัฒนาหมู่บ้านตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ซึ่งมีส่วนทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยพึ่งตนเองกลายมาเป็นการพึ่งภายนอก เพราะมีการติดต่อกับสังคมภายนอก และรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกมากขึ้น โดยหน่วยงานของราชการถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน นับตั้งแต่การเข้ามาพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อให้บริการแก่คนในชุมชน เช่น การสร้างโรงเรียน การตัดถนนภายในหมู่บ้าน การเปิดบริการส่งไฟฟ้า การสร้างสถานี

อนามัยประจำหมู่บ้าน เป็นต้น ตามลำดับ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการรวมกลุ่มกันทำงาน ทำให้มีกลุ่มเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาวนา กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ฯลฯ

2) การติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอกของคนภายในชุมชน เช่น การได้รับข่าวสารผ่านสื่อ การโฆษณาประชาสัมพันธ์ การไปทำงานต่างถิ่น การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า การได้รับความรู้และประสบการณ์จากเข้ามาฝึกอบรม ถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น ทำให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้เลียนแบบอย่างจากที่ได้รับรู้ เพื่อพัฒนาตนเองและสถานะทางครอบครัว

6.3.2.2 ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค

การช่วยเหลือจากภายนอก คือ หน่วยงานราชการ ไม่ได้เป็นปัจจัยส่งเสริมทำให้คนภายในมีความเข้มแข็งหรือมีศักยภาพพอที่จะพึ่งตนเองอย่างเดียวนั้น เพราะได้สร้างความต้องการพึ่งภายนอกมากยิ่งขึ้น ด้วยความหวังที่คอยรับการช่วยเหลือจากภายนอก มากกว่าที่จะสร้างแนวทางหรือเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาตนเองเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ ทำให้เกิดความเคยชินในการรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก และความขาดแคลนในการติดต่อกับราชการเกิดขึ้นกับคนในชุมชนเพื่อขอความช่วยเหลือมากขึ้น

สภาพที่ปรากฏในชุมชนขณะนี้ คือ พวกแกนนำกลุ่มและหมู่บ้านพยายามแสวงหาความช่วยเหลือจากภายนอก มากกว่าที่จะริเริ่มสร้างผลงานแล้วดึงดูดความสนใจจากภายนอกโดยผ่านกิจกรรมที่เป็นของคนภายในชุมชนเอง ซึ่งก็เป็นผลให้งานที่ได้รับการส่งเสริมหรือช่วยเหลือจากภายนอกไม่ประสบความสำเร็จและถดถอยไปในที่สุด สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการขาดการคำนึงถึงอนาคตที่ควรจะเป็น ไม่มีเป้าหมายหรือทิศทางที่ชัดเจน เพื่อสร้างความมั่นคงแก่ชุมชน

จึงกล่าวได้ว่า ปัจจัยภายนอกมีทั้งที่เป็นปัจจัยส่งเสริมและที่เป็นอุปสรรค ต่อศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน ประเด็นแรก ปัจจัยที่ส่งเสริมได้แก่ การช่วยเหลือจากภายนอก มีส่วนช่วยให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น และสร้างเสริมโอกาสในการพัฒนาฐานะความเป็นอยู่ ความรู้และประสบการณ์แก่คนในชุมชน การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิต เช่น ทุน ปุ๋ย จากธนาคารของรัฐหรือจากเอกชน นอกจากนี้สิ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญอีก คือ การติดต่อกับภายนอก ทำให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ประสบการณ์และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ประเด็นที่สอง ส่วนที่เป็นอุปสรรค คือ วัฒนธรรมการเป็นผู้คอยรับความช่วยเหลือจากภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว การถูกครอบงำจากภายนอก เพราะพึ่งภายนอกในด้านปัจจัยการผลิตและเครื่องอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน การเข้ามาสร้างค่านิยมสมัยใหม่แก่คนในชุมชน เช่น นิยมความฟุ้งเฟ้อ หลงใหลในการบริโภควัตถุ นอกจากนี้กลไกตลาดที่อยู่ภายใต้การครอบงำของพ่อค้าจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นจากตัวเมืองหรือต่างถิ่น ที่ชาวบ้านไม่มีความสามารถในการที่จะสร้างอำนาจต่อรองด้านราคาผลิต

และต้นทุนการผลิต นับว่ามีส่วนสำคัญยิ่งบั่นทอนศักยภาพในการพึ่งตนเองของคนในชุมชน เพราะสิ่งเหล่านี้นอกจากจะเป็นอุปสรรคต่อการพึ่งตนเองในปัจจุบันแล้ว ยังทำให้อาณาเขตของเกษตรตกอยู่วุ่นวายแห่งความเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว และอาจกลายสภาพจากเกษตรกรที่เคยมีศักดิ์ศรีในความเป็นเจ้าของที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตหลัก มาเป็นผู้เช่าที่และเป็นกรรมกรรับจ้างใช้แรงงานก็ได้

สรุปว่า ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกมีทั้งที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคเช่นเดียวกับปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายนอกที่ส่งเสริม ได้แก่

- 1) การช่วยเหลือจากภายนอก โดยเฉพาะจากภาครัฐ
- 2) การติดต่อสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก

ปัจจัยภายนอกที่เป็นอุปสรรค ได้แก่

- 1) การสร้างวัฒนธรรมการรับความช่วยเหลือ
- 2) ถูกครอบงำจากวัฒนธรรมภายนอก
- 3) กลไกตลาดที่อยู่นอกเหนือการควบคุมและการรู้เท่าทันของชาวบ้าน

6.4 แนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน

แนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนมีอยู่ 2 แนวทาง คือ แนวทางการส่งเสริมปัจจัยที่ส่งเสริมศักยภาพในการพึ่งตนเองที่เกิดขึ้นแล้ว และแนวทางการแก้ไขปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อศักยภาพในการพึ่งตนเอง

6.4.1 การส่งเสริมปัจจัยที่ส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองที่เกิดขึ้นแล้ว

การส่งเสริมปัจจัยที่ส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองที่เกิดขึ้นแล้ว ที่ปรากฏอยู่ในชุมชนพบว่า ภายในชุมชนเองไม่มีกระบวนการในการส่งเสริมที่เป็นไปโดยผู้นำในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำกลุ่มในชุมชน ฯลฯ กระบวนการส่งเสริมจึงเป็นความพยายามเฉพาะภายในกลุ่มบุคคลที่มีความเห็นตรงกัน และพยายามให้มีปัจจัยที่ส่งเสริมและขยายออกไปยังคนในชุมชนอย่างกว้างขวาง เพื่อแก้ปัญหาภายในหมู่บ้านร่วมกัน ควบคู่ไปกับพัฒนาตนเองเฉพาะภายในครอบครัว เช่น การรวมตัวของกลุ่มชาวบ้านเป็นกลุ่มย่อยเพื่อช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม การส่งเสริมบุตรหลานให้มีโอกาสศึกษาในระดับสูง การไปทำงานต่างถิ่น เป็นต้น ส่วนการส่งเสริม

เสริมในระดับชุมชน จะเป็นไปตามการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐเป็นสำคัญ เช่น การใกล้เคียงกรณีพิพาทระหว่างผู้นำกับลูกบ้านบางคนให้มีความสามัคคีกัน การสนับสนุนเงินทุน แก่กลุ่มแม่บ้าน การสนับสนุนโครงการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ เป็นต้น เพราะความต้องการที่จะให้คนในชุมชนให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเอง ตามแนวเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองที่ใช้หลักการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริเป็นองค์ประกอบสำคัญในการส่งเสริมให้เกษตรกรปฏิบัติตาม เช่น การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าร่วมกับโครงการเกษตรผสมผสาน (เกษตรทฤษฎีใหม่) การส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งด้วยการส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตในนาม “กองทุนชุมชน” หรือแม้แต่การกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้สามารถดำเนินงานตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของคนในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมจากภายนอกดังกล่าวนี้ ยังไม่สามารถเป็นพลังให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ เพราะการพึ่งตนเองนั้นขึ้นอยู่กับศักยภาพภายในชุมชนเป็นสำคัญ การช่วยเหลือจากภายนอกเป็นเพียงองค์ประกอบเท่านั้น

6.4.2 แนวทางการแก้ไขปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค

แนวทางการแก้ไขปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อศักยภาพการพึ่งตนเอง พบว่า ชุมชนนี้ไม่มีแนวทางชัดเจนในการแก้ไขปัจจัยที่เป็นอุปสรรคด้วยตนเอง นอกจากการรอคอยความช่วยเหลือจากโครงการต่าง ๆ ของภาครัฐที่เข้ามาสู่ชุมชน และแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนจากโครงการของรัฐมากกว่าจะดำเนินการให้เกิดผลดีต่อชุมชนในอนาคต ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทางสังคมของคนในชุมชนที่มีวัฒนธรรมการพึ่งพาภายนอก และวัฒนธรรมแห่งการจกจกเอาผลประโยชน์ให้แก่ตนเองจากโครงการของรัฐ เพราะภายในชุมชนไม่มีความพร้อมด้านศักยภาพภายในชุมชน การแก้ไขจึงเป็นไปได้ยาก และมักจะประสบปัญหาอุปสรรคมากมาย เช่น ไม่มีผู้นำในการพึ่งตนเอง การส่งเสริมจากรัฐไม่ทั่วถึง ความแห้งแล้งขาดแคลนน้ำเพื่อการเพาะปลูกในพื้นที่ คนในชุมชนมีทัศนคติไม่ถูกต้องต่อกระบวนการพึ่งตนเองที่ภาครัฐส่งเสริม ประกอบกับชุมชนได้รับอิทธิพลการพัฒนาจากภายนอกที่เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาภายนอกจนแยกไม่ออก ทำให้ชุมชนขาดโอกาสในการพึ่งตนเอง และไม่คิดจะหวนกลับไปสู่วิถีชีวิตแห่งการพึ่งตนเองแบบดั้งเดิมอีก

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

หลังจากที่เสนอบทวิเคราะห์ศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านสามขาแล้ว เพื่อให้การนำเสนอผลการศึกษารอบถ้วนครอบคลุมทุกประเด็นที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน จึงแบ่งเนื้อหาในส่วนนี้ออกเป็น 4 ส่วน คือ บทสรุปจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การอภิปรายผลการศึกษา เพื่อตอบคำถามในการวิจัย การวิพากษ์ผลการศึกษา และข้อเสนอแนะจากการศึกษา ตามลำดับดังนี้

7.1 สรุปผลการศึกษา

7.2 อภิปรายผลการศึกษา

7.3 วิพากษ์ผลการศึกษา

7.4 ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัย

7.1 สรุปผลการศึกษา

7.1.1 ศักยภาพของชุมชน

การศึกษาศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองของชุมชนเรื่องนี้ ได้ศึกษาศักยภาพของชุมชน 6 ด้าน คือ ด้านผู้นำชุมชน สถาบันหรือองค์กรชุมชน ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน และด้านเศรษฐกิจ มีวัตถุประสงค์ 4 ประการคือ เพื่อศึกษาศักยภาพทั้ง 6 ด้านของชุมชน ศึกษาความสามารถและลักษณะในการพึ่งตนเอง ศึกษาปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อศักยภาพการพึ่งตนเอง และศึกษาแนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน

7.1.1.1 ผู้นำชุมชน

1) ผู้นำชุมชนโดยหลักการแล้วจะมีศักยภาพหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่ประเด็นสำคัญ 4 ประการคือ (1) ด้านปริมาณ (2) ด้านคุณภาพ (3) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชน และ (4) การมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า ผู้นำชุมชนในหมู่บ้านสามขามมีศักยภาพในด้านปริมาณ เพราะมีจำนวนผู้นำมากถึง 64 คน ที่เป็นทางการจำนวน 22 คน ที่ไม่เป็นทางการจำนวน 42 คน และในด้านคุณภาพบางประการ คือ ผู้นำมีการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา และได้รับการอบรมอย่างสม่ำเสมอ แต่ไม่มีศักยภาพในด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนและด้านคุณสมบัติที่พึงประสงค์

3) เจ็อนใจ เพราะผู้นำที่มีอยู่มากไม่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ขาดความสามัคคี ขาดเอกภาพ และขาดคุณสมบัติที่พึงประสงค์ เช่น การมีคุณธรรม ความเป็นประชาธิปไตย มีความเป็นธรรมไม่มีอคติ เป็นต้น

4) แนวทางการแก้ไข คือ ผู้นำชุมชนจะมีศักยภาพ ควรประกอบด้วย

- (1) มีความสามัคคีกันระหว่างกัน
- (2) มีการประสานงานร่วมมือกันในทางสร้างสรรค์ภายในชุมชน
- (3) มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ เช่น มีคุณธรรม มีความรู้ความสามารถ มีความเป็นประชาธิปไตย มีความเป็นธรรม เป็นต้น

7.1.1.2 สถาบันหรือองค์กรชุมชน

1) โดยหลักการ สถาบันหรือชุมชนจะมีศักยภาพเพื่อพึ่งตนเองนั้น ขึ้นอยู่กับประเด็นสำคัญ คือ (1) ด้านปริมาณ ชุมชนต้องมีจำนวนสถาบันมากพอ (2) ด้านคุณภาพ ต้องมีความเป็นปึกแผ่น ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า แม้ในชุมชนจะมีสถาบันหรือองค์กรมากแต่ก็ไม่มีศักยภาพในการพึ่งตนเองอย่างเพียงพอ

3) เพราะเงื่อนไขที่สำคัญ คือ การขาดความเป็นปึกแผ่นไม่มีเอกภาพภายในและระหว่างสถาบันที่มีอยู่ชุมชน ทำให้สถาบันอ่อนแอและไม่เป็นพลังในการส่งเสริมการพึ่งตนเองและกำหนดทิศทางของชุมชน

4) แนวทางแก้ไข เพื่อให้สถาบันหรือองค์กรในชุมชนมีศักยภาพ

(1) ควรสร้างความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้น โดยสมาชิกของกลุ่มต้องมีความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกัน ประสานงานกันตลอดเวลา

(2) สมาชิกกลุ่มต้องมีความปรารถนาดีต่อกัน ต่อสมาชิกด้วยกัน ไม่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากกลุ่ม ต้องมีความเสียสละ

(3) ควรมีการรวมตัวกันทางเศรษฐกิจ เพื่อการผลิตและสร้างงานภายในให้เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม

7.1.1.3 ทรัพยากรมนุษย์

1) ทรัพยากรมนุษย์โดยหลักการจะมีศักยภาพในการพึ่งตนเองนั้น ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ (1) มีการถือครองที่ดินอย่างสมดุล (2) ได้รับการฝึกอบรม (3) มีการศึกษา และ (4) มีทักษะในการประกอบอาชีพ

2) จากการวิเคราะห์ สรุปว่า ทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนมีศักยภาพใน 3 ด้าน คือ ด้านการถือครองที่ดิน ด้านการศึกษา และด้านการมีทักษะในการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริม แต่ไม่มีศักยภาพในด้านการได้รับการอบรมอย่างสม่ำเสมอทั้งในด้านอาชีพหลักและอาชีพเสริม

3) เจาะใจ ประการแรก การมีศักยภาพ เพราะมีความพร้อม (1) ด้านที่ดิน ในชุมชนมีที่ดินสำหรับทำเกษตรกรรมในชุมชนสมดุลกับจำนวนประชากร คราวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนจะถือครองที่ดินประมาณ 11-20 ไร่ (2) ด้านการศึกษา ในชุมชนมีโรงเรียนให้บริการด้านศึกษา ตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กประจำหมู่บ้าน 2 ศูนย์ (3) ด้านทักษะคนในชุมชนมีทักษะในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และอาชีพเสริมอื่น ๆ เช่น ช่างไฟฟ้า ช่างก่อสร้าง เป็นต้น ประการที่สอง การไม่มีศักยภาพ เพราะคนภายในชุมชนไม่ได้รับการอบรมความรู้ความสามารถอย่างสม่ำเสมอ การอบรมจะมีเฉพาะในกลุ่มคนบางกลุ่มที่มีความคุ้นเคยกับกลุ่มผู้นำชุมชนเท่านั้นและมีความฝักใฝ่ในการฝึกอบรมทักษะเพิ่มเติมเท่านั้น

4) แนวทางแก้ไข ทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอ

(1) มีการอบรมความรู้อย่างสม่ำเสมอ ตามความต้องการและความสามารถของแรงงานในชุมชน

(2) มีระบบการคัดเลือกบุคคลเข้ารับการอบรม ตามความสนใจอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน

7.1.1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ

1) โดยหลักการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนจะมีศักยภาพอย่างเพียงพอที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเอง ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 4 ประการ คือ (1) การมีอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน (2) มีสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ (3) การสามารถใช้ประโยชน์ได้ และ (4) การอนุรักษ์และพัฒนา

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า ชุมชนยังไม่มีศักยภาพเพียงพอที่สามารถพึ่งตนเอง เพราะองค์ประกอบทั้ง 4 อย่างไม่ครบบริบูรณ์

3) เพราะเงื่อนไข ประการแรก แม้ชุมชนจะมีความพร้อมในด้านการมีอยู่ของทรัพยากร โดยเฉพาะดิน แต่ไม่อุดมสมบูรณ์เพราะขาดแคลนน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกและคุณภาพของดินเสื่อมโทรมลงอันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์อย่างไม่เหมาะสม ประการที่สอง เกิดความไม่สมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์กับอนุรักษ์และพัฒนา เพราะส่วนจะมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์มากกว่าการมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้องเหมาะสม

4) แนวทางแก้ไข เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติอย่างเพียงพอ

(1) ควรมีระบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรกรรม เช่น ระบบชลประทานกันห้วยบางทรายอย่างถาวร และมีระบบส่งน้ำไปหล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรม มีการขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในพื้นที่ดินของเกษตรกรที่มีความจำเป็น

(2) ควรมีกิจกรรมรณรงค์การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่าและคุ้มค่า และเน้นกระบวนการผลิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ

(3) สร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์และพัฒนาควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

7.1.1.5 โครงสร้างพื้นฐาน

1) โดยหลักการชุมชนจะมีศักยภาพด้านโครงสร้างพื้นฐาน จะต้องประกอบด้วยประเด็นหลัก 3 ประการ คือ (1) ความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน (2) คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของประชาชน และ (3) ความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ของชุมชน

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า ชุมชนมีศักยภาพด้านโครงสร้างพื้นฐาน เพียงพอสามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้

3) เพราะเงื่อนไข คือ ความพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ หรือแม้กระทั่งหน่วยงานหรือสถาบันที่ให้บริการแก่คนในชุมชน และความเหมาะสมทางด้านภูมิศาสตร์ เพราะชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในที่ใกล้ชุมชนเมือง มีการติดต่อการค้ามาคมที่สะดวก ทำให้คุณภาพชีวิตของประชาชนได้รับการพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้นตามไปด้วย

7.1.1.6 เศรษฐกิจ

1) โดยหลักการ ชุมชนจะมีศักยภาพด้านเศรษฐกิจเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้นั้น จะต้องมีความศักยภาพใน 4 ประเด็น คือ (1) การผลิต (2) การบริโภค (3) การแบ่งปันผลผลิต และ (4) การแลกเปลี่ยนผลผลิตเป็นไปอย่างสมดุล

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า ชุมชนไม่มีศักยภาพด้านเศรษฐกิจเพียงพอที่จะสามารถพึ่งตนเองได้

3) เพราะเงื่อนไข คือ ความไม่สมดุลระหว่างความสามารถในการผลิตและความต้องการบริโภค อันเนื่องมาจากปัญหา เช่น ความไม่อุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การขาดความรู้ความเข้าใจในการประกอบอาชีพเสริม เป็นต้น

4) แนวทางแก้ไข เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพด้านเศรษฐกิจเพียงพอในการพึ่งตนเอง ควรดำเนินการ ดังนี้

(1) ทำการเกษตรในฤดูแล้ง เพื่อให้มีรายได้เสริมจากการทำการเพาะปลูกตามปกติ เช่น การปลูกพืชผักระยะสั้น การเพาะเห็ดฟาง การเลี้ยงสัตว์น้ำในบ่อขนาดเล็ก เป็นต้น

(2) ทำการเกษตรตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ แม้จะไม่ได้เข้าร่วมโครงการกับภาครัฐก็ตาม

7.1.2 การพึ่งตนเองของชุมชน

โดยหลักการตามทฤษฎีการพึ่งตนเองของคนในชุมชนจะพึ่งตนเองได้นั้น ต้องพึ่งตนเองได้ทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคม ตามหลักการทฤษฎี ตามรูปแบบ TERMS MODEL โดยมีแนวคิดอื่นประกอบ คือ การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และตามหลักการทางพระพุทธศาสนา จากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า ชุมชนไม่มีความสามารถในการพึ่งตนเองได้อย่างบริบูรณ์ทั้ง 5 ด้าน เพราะเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนี้

7.1.2.1 การพึ่งตนเองตามรูปแบบ TERMS MODEL

โดยหลักการชุมชนที่พึ่งตนเองได้ตามแนวคิดนี้ต้องพึ่งตนเองอย่างน้อยใน 5 ด้านอย่างสมดุลกันคือ ด้านเทคโนโลยี (T) เศรษฐกิจ (E) ทรัพยากรธรรมชาติ (R) จิตใจ (M) และด้านสังคม (S)

7.1.2.1.1 ด้านเทคโนโลยี

1) โดยหลักการชุมชนจะพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีนั้น ต้องมีความสามารถในการเลือกสรร การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม

2) จากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า ชุมชนบ้านสามขาไม่มีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี

3) เพราะปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค คือ ชุมชนไม่มีความสามารถในการพัฒนาและปรับปรุงเทคโนโลยี และไม่มีความสามารถในการอนุรักษ์และเผยแพร่เทคโนโลยีที่เป็นของตนเอง มีแต่ความสามารถในการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เผยแพร่มาจากภายนอก เพราะชุมชนถูกรอบงำด้วยเทคโนโลยีที่มาจากภายนอกในรูปแบบต่าง ๆ ที่สำเร็จรูปมาแล้ว จึงไม่มีโอกาสในการพัฒนาหรือปรับปรุงนอกจากจะนำมาใช้อย่างเดียว

4) แนวทางแก้ไข เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี คนในชุมชนควร

(1) ให้ความสำคัญต่อเทคโนโลยีพื้นบ้านที่เหมาะสม

(2) หันมาใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านเหมาะสมในกระบวนการผลิต เช่น ใช้แรงงานสัตว์ในการไถนา ใช้ปุ๋ยคอกในการบำรุงดิน ใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ผลิตเอง เป็นต้น

(3) ส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์สืบสานและพัฒนา เช่น การรณรงค์ให้มีการใช้อย่างแพร่หลาย การจัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์ชุมชนประจำหมู่บ้าน เป็นต้น

7.1.2.1.2 ด้านเศรษฐกิจ

1) โดยหลักการการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจได้ จะต้องมีความสมดุลระหว่างการผลิตและการบริโภค มีขีดความสามารถในการผลิต มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตกันภายในชุมชน และมีการรวมกลุ่มกันทางเศรษฐกิจภายในชุมชน

2) จากการวิเคราะห์ สรุปว่า ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เพราะไม่มีความสมดุลระหว่างการผลิตและการบริโภค ไม่มีความสามารถในการผลิตให้เพียงพอกับความต้องการบริโภค และไม่มีการรวมกลุ่มกันทางเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบ

3) เงื่อนไขสำคัญ คือ แรงงานภายในชุมชนที่ยังมีคุณภาพไม่เพียงพอทั้งด้านการศึกษา การอบรมและทักษะในการทำงาน ภาวะการว่างงานหลังฤดูการเก็บเกี่ยว และการไม่ได้ผลผลิตจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างคุ้มค่า เพราะทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ขาดความอุดมสมบูรณ์และการใช้ประโยชน์ก็ยังไม่คุ้มค่า

4) แนวทางแก้ไข เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ มีวิธีการดังนี้

(1) ควรมีการจัดฝึกอบรมการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริมขึ้นภายในชุมชน แก่กลุ่มแม่บ้าน วัยแรงงานที่สนใจอาชีพเสริม

(2) ส่งเสริมให้มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินหลังฤดูการเพาะปลูก เช่น ปลูกพืชระยะสั้นในที่นา เลี้ยงสัตว์น้ำ เป็นต้น

(3) นำหลักการทำเกษตรผสมผสานไปปฏิบัติในทุกครัวเรือน

(4) วางแผนการผลิตเพื่อการบริโภคและจำหน่ายอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน

(5) ติดต่อขอความช่วยเหลือจากภาครัฐในด้านการจัดระบบชลประทานเพื่อเกษตรกรรมจากภาครัฐ เมล็ดพันธุ์พืชและตลาดรับซื้อผลผลิตจากชุมชน

7.1.2.1.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

1) โดยหลักการ ชุมชนจะพึ่งตนเองได้ด้านทรัพยากรธรรมชาตินั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ (1) การมีทรัพยากรอย่างเพียงพอในชุมชน (2) มีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร (3) ความสามารถใช้ประโยชน์ได้ และ (4) มีกิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาควบคู่ไปด้วย

2) จากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า ชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างบริบูรณ์

3) เพราะเงื่อนไขที่สำคัญ คือ (1) แม้ทรัพยากรจะมีอยู่ในชุมชนเพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชนได้ แต่ทรัพยากรเหล่านี้ขาดความสมบูรณ์ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกเท่าที่ควร เช่น คุณภาพดินที่เสื่อมโทรม การขาดแคลนน้ำ เป็นต้น (2) ความไม่สมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์และพัฒนา เพราะคนในชุมชนจะมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์มากกว่าที่จะอนุรักษ์และพัฒนาอย่างจริงจัง ทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่เสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ

4) แนวทางแก้ไข ที่ควรกระทำ

(1) ควรให้ความสำคัญกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแก้ไขปัญหา เช่น การใช้วิธีการผลิตแบบเกื้อกูลต่อธรรมชาติ การนำเอาแหล่งน้ำที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาใช้ให้เป็นประโยชน์ด้วยการขุดสระในพื้นที่เกษตรกรรมของตนเอง การนำน้ำใต้ดินมาใช้ในภาคเกษตร การสงวนน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติไว้ใช้ในหน้าแล้ง เป็นต้น

(2) จัดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การปลูกป่าสาธารณะ การไม่เผาป่าในที่ไร่นา การส่งเสริมให้ใช้น้ำหมัก การไม่จับสัตว์น้ำในฤดูวางไข่ เป็นต้น

(3) การมีคณะกรรมการภายในหมู่บ้านที่รับผิดชอบด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนโดยเฉพาะ

7.1.2.1.4 ด้านจิตใจ

1) โดยหลักการ การพึ่งตนเองด้านจิตใจจะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบที่สำคัญ คือ (1) ความขยันหมั่นเพียร (2) การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม (3) มีคุณธรรมหรือธรรมะทางศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า คนในชุมชนไม่มีความสามารถพึ่งตนเองด้านจิตใจเพียงพอ

3) เพราะปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญ (1) แม้คนจะมีความชำนาญในการประกอบอาชีพเพื่อสร้างฐานะของครอบครัวตนเอง แต่คนภายในชุมชนมักเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวและพวกพ้องเป็นประการสำคัญ ไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม ทำให้ปัญหามากมายเกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน เพราะแต่ละคนต่างเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง (2) สถาบันในชุมชนไม่ทำหน้าที่ให้การอบรมพัฒนาด้านจิตใจของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว/บ้าน วัด/พระสงฆ์ โรงเรียน/ครู ไม่มีการประสานงานร่วมมือกัน

4) แนวทางแก้ไข ควรดำเนินการดังนี้

(1) ควรจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างวัด โรงเรียน บ้าน อย่างสม่ำเสมอ เช่น การฝึกอบรมธรรมะ การพัฒนาวัด ถนน บริเวณโรงเรียนหรือที่สาธารณะอื่น ๆ ร่วมกัน

(2) สถาบันที่มีอยู่ในชุมชนควรมีการวางแผนร่วมกันในการสร้างความรู้สึที่ดีต่อกัน กำหนดแผนพัฒนาบุคลากร/คนของชุมชนร่วมกัน

7.1.2.1.5 ด้านสังคม

1) โดยหลักการ สังคมที่จะพึ่งตนเองได้ต้องเป็นสังคมที่มีเอกภาพมีความเป็นปึกแผ่น สามัคคีกัน และมีองค์กรหรือสถาบันที่หลากหลายและทำงานร่วมกัน

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า สังคมของชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้

3) เพราะปัจจัยเงื่อนไข คือ สภาพสังคมมีแต่ความแตกแยกขาดความสามัคคีระหว่างผู้นำชุมชนด้วยกัน และมีการแบ่งพรรคแบ่งพวกระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง สถาบันที่มีอยู่ไม่ทำหน้าที่ในการประสานความสัมพันธ์ในทางสร้างสรรค์ต่อกัน แต่กลับทำหน้าที่เป็นองค์กรที่ส่งเสริมของความแตกแยกยิ่งขึ้น

4) แนวทางแก้ไข ควรดำเนินการดังนี้

(1) คนภายในชุมชนเองต้องยอมรับถึงความเป็นจริงของปัญหาที่เกิดขึ้น

(2) ควรหาทางแก้ไขร่วมกันเริ่มจากกลุ่มผู้นำก่อน เช่น ผู้นำวัดกับผู้นำหมู่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยอาจจะมีคนกลางเป็นผู้ประสานสัมพันธ์ก็ได้

(3) ทุกฝ่ายควรมีความปรารถนาดีต่อกัน และความเจริญของหมู่บ้าน ควรลดทิฐิมานะของแต่ละฝ่ายลง ควรประนีประนอมและยอมรับความแตกต่างกันทางความคิด

7.1.2.2 การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ

1) โดยหลักการ คือ เน้นการพึ่งตนเอง สามารถช่วยเหลือตนเองได้ในด้านความเป็นอยู่ในระดับครอบครัวก่อนแล้วสร้างถึงความเข้มแข็งแก่ชุมชน ด้วยความสามัคคีกันภายในจนมีความสามารถสร้างเครือข่ายกับภายนอกหรือติดต่อกับภายนอกได้ ภายใต้ผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเสมอภาคกัน

2) จากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน สรุปได้ว่า ชุมชนยังไม่สามารถพึ่งตนเองตามแนวทางการพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริดังกล่าวนี้

3) เพราะปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญ

(1) คนในชุมชนไม่มีความรู้ความเข้าใจในแนวทางการพึ่งตนเองตามแนวทางนี้อย่างถูกต้องและเพียงพอที่จะนำไปสู่การดำเนินการตามได้

(2) การมีทัศนคติต่อรูปแบบหรือวิธีการการพึ่งตนเองตามแนวคิดนี้ไม่ถูกต้อง เช่น เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำตามได้ เพิ่มภาระให้แก่เกษตรกรผู้ปฏิบัติตาม เป็นต้น

(3) กระบวนการกลุ่มในหมู่บ้าน ไม่มีความเข้มแข็งมั่นคง การรวมกลุ่มมักจะเป็นการรวมกลุ่มเฉพาะกิจบางอย่างเท่านั้น

(4) ไม่มีการส่งเสริมให้การสนับสนุนจากผู้นำชุมชน ในขณะที่การส่งเสริมจากภาครัฐเป็นแบบฉาบฉวย ไม่มีความรอบคอบหรือมีแผนงานที่ชัดเจนและยังไม่ทั่วถึง

(5) คนชุมชนขาดความสามัคคี ไม่มีความเป็นเอกภาพภายใน

4) แนวทางการแก้ไข ที่ควรดำเนินการ คือ

(1) มีการรวมกลุ่มที่มีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ สังคมดำเนินร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

(2) กลุ่มควรประสานงานกับผู้นำในชุมชน ไม่ควรดำเนินการเฉพาะภายในกลุ่มเท่านั้น

(3) จัดให้มีการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรตามแนวทฤษฎีอย่างเป็นทางการ

(4) ติดต่อประสานงานและสร้างความสัมพันธ์กับภายนอก เช่น กลุ่มเกษตรกรที่ทำแล้วประสบความสำเร็จ หน่วยงานราชการที่สนับสนุนโครงการนี้โดยตรง

7.1.2.3 การพึ่งตนเองตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

1) โดยหลักการ ชุมชนที่พึ่งตนเองได้ต้องผ่านเกณฑ์ชีวิตใน 5 หมวด คือ การเรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ธุรกิจชุมชน และสวัสดิการและคุณภาพชีวิต

2) จากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนบ้านสามขา สรุปว่า ชุมชนไม่มีความสามารถพึ่งตนเองตามแนวคิดนี้

3) เจื่อนใจสำคัญ พบว่า ในประเด็นการเรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง คนในชุมชนไม่มีการเรียนรู้ร่วมกัน เพราะเจื่อนใจสำคัญที่เป็นอุปสรรค คือ (1) ภายในชุมชนมีความแตกแยกขาดความสามัคคี และ (2) หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบไม่ได้เข้ามาอบรมให้ความรู้ด้านแนวคิดการจัดเวทีชาวบ้าน การเรียนรู้ร่วมกัน ฯลฯ แก่ประชาชน ในประเด็นความไม่เข้มแข็งขององค์กรชุมชน เพราะเจื่อนใจสำคัญที่เป็นอุปสรรค คือ (1) การรวมกลุ่มหรือองค์กรชุมชนในหมู่บ้าน ไม่ได้ได้รับการสนับสนุนจากผู้นำหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) และคณะกรรมการหมู่บ้าน (2) ลักษณะเฉพาะของคนในหมู่บ้านก็เป็นอุปสรรค คือ ขาดความรับผิดชอบต่อกัน มุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากกลุ่มอย่างเดียว (3) กลุ่มที่เกิดขึ้นมักจะเกิดจากการสนับสนุนจากภาครัฐ ไม่ได้เกิดจากความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชน กิจกรรมกลุ่มจึงล้มเหลวไม่มีความเข้มแข็ง

ด้านการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ เจื่อนใจสำคัญที่เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ คือ (1) การทำนาได้เพียงปีละครั้ง (2) การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง (3) การไม่มีอาชีพเสริมที่แน่นอน และ (4) การถูกรอบงำจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการผลิต เทคโนโลยี การบริโภคหรือการดำเนินชีวิต ฯลฯ อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้แม้จะไม่เป็นไปตามเกณฑ์ทั้งหมด แต่ชาวบ้านกลับมีความเห็นว่า พวกเขาสามารถพึ่งตนเองได้ เพราะทุกอย่างที่ได้มาเป็นเพราะกำลังความสามารถในการผลิตหรือแสวงหาของพวกเขาทั้งสิ้น ไม่มีใครช่วยเหลือแต่อย่างใด ส่วนในด้านธุรกิจชุมชน มีปัจจัยเจื่อนใจที่เป็นอุปสรรคที่ทำให้ธุรกิจชุมชนไม่สามารถพึ่งตนได้ คือ (1) การไม่มีแผนการผลิตเพื่อจำหน่ายในชุมชนหรือร้านค้าชุมชน ทำให้ผลผลิตเพื่อจำหน่ายจึงมีไม่เพียงพอหรือมีไม่สม่ำเสมอ (2) ผลผลิตที่มีจำหน่ายก็ยังไม่มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่า จึงทำให้ราคาจำหน่ายต่ำไม่คุ้มทุน

ในหมวดสวัสดิการและคุณภาพชีวิต สรุปได้ว่า ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเอง เพราะผ่านเกณฑ์ชีวิตหมวดนี้ทุกข้อ โดยปัจจัยเจื่อนใจที่สำคัญที่ส่งเสริมให้มีความสามารถพึ่งตนเองได้ตามเกณฑ์นี้ คือ (1) ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ เช่น ธนาคารข้าว กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน เป็นต้น (2) การตระหนักถึงความจำเป็นในการช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะในเวลาที่ประสบความลำบากหรือความทุกข์อย่างมาก ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีสวัสดิการและคุณภาพชีวิตแก่คนภายในหมู่บ้าน แม้ในภาวะปกติจะแปลกแยกก็ตาม

4) แนวทางแก้ไขปัญหา คือ

(1) คนภายในชุมชนควรมีความสามัคคีร่วมกัน มีความปรารถนาดีต่อกัน

(2) ราชการควรศึกษาข้อมูลและความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง ไม่ควรเชื่อถือ

ข้อมูลที่ได้จากผู้นำชุมชนอย่างเดียว

(3) ผู้นำชุมชน ควรเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ของชาวบ้าน เช่น มีคุณธรรม และ มุ่งหวังความเจริญความผาสุกของลูกบ้านเป็นสำคัญ เป็นต้น

(4) ควรมีระบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรอย่างถาวร

(5) ควรประกอบอาชีพเสริมตามความสามารถ ความพร้อมและความเหมาะสมของท้องถิ่น ทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน อาจขอความสนับสนุนจากผู้นำในท้องถิ่นและราชการในระยะแรก

7.1.2.4 การพึ่งตนเองตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

1) โดยหลักการ การพึ่งตนเองตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน คนในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยกันและการพึ่งพาตนเอง ติดต่อกับภายนอกอย่างชาญฉลาด มีความสามารถเลือกเฟ้นสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการภายในอย่างแท้จริง

2) จากการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า ชุมชนบ้านสามขาไม่มีการพึ่งตนเองตามหลักการนี้

3) เพราะเงื่อนไขสำคัญที่เป็นอุปสรรคไม่ทำให้ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองตามหลักการแนวคิดนี้ได้แก่

(1) สังคมถูกรอบงำด้วยกระแสการบริโภคนิยม ที่เน้นความฟุ่มเฟือยหรือบริโภควัตถุตามความต้องการ

(2) วิถีชีวิต ไม่เน้นการใช้เทคโนโลยีหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก

(3) การอยู่ร่วมกันมีลักษณะแปลกแยก และการแข่งขันผลประโยชน์กัน

(4) สถาบันหรือองค์กรในชุมชนอ่อนแอไม่มีความเข้มแข็ง ไม่สามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์

4) แนวทางการแก้ปัญหา คือ

(1) ควรมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันระหว่างเครือข่าย และคนในชุมชนสม่ำเสมอ เช่น การทำบุญแก้บรรพบุรุษ การจัดกิจกรรมตามประเพณี การพัฒนาหมู่บ้าน เป็นต้น

(2) สร้างภูมิคุ้มกันแก่ชุมชน ด้วยการสร้างจิตสำนึกของความเป็นท้องถิ่น ความมีศักดิ์ศรี และความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเอง

7.1.2.5 การพึ่งตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา

1) โดยหลักการ ชุมชนจะพึ่งตนเองตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ต้องมีที่พึ่งหรือสร้างที่พึ่งแก่ตนเองก่อนแล้ว จึงจะสามารถเป็นที่พึ่งของคนอื่นหรือของสังคมโดยรวมได้ โดย

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับการสร้างที่พึ่งแก่ตนเองโดยตรง เรียกว่า “นาถกรรมธรรม” มี 10 ประการ

2) เมื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของคนในชุมชนแล้ว สรุปได้ว่า คนไม่สามารถสร้างที่พึ่งแก่ตนเองตามหลักการนี้ได้

3) ปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญที่เป็นอุปสรรคที่ทำให้ไม่สามารถสร้างที่พึ่งแก่ตนเองได้ คือ

(1) ละเลยไม่เห็นความสำคัญของหลักธรรมะในการที่จะนำมาใช้เป็นองค์ประกอบหลักสำคัญการดำเนินชีวิตหรือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ

(2) ขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับธรรมะ เพราะวัดหรือพระสงฆ์ในหมู่บ้านไม่ได้ทำหน้าที่ในการอบรมเผยแผ่ธรรมะอย่างจริงจัง จะทำหน้าที่เพียงดูแลวัด การก่อสร้างเสนาสนะและการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

(3) ความแตกแยกระหว่างบ้านกับวัด (ชาวบ้านกับพระสงฆ์) และระหว่างชาวบ้านด้วยกันทำให้พระสงฆ์ไม่มีโอกาสที่จะถ่ายทอดหรือให้คำแนะนำที่ดีแก่ชาวบ้าน ขณะที่ชาวบ้านก็ไม่พร้อมหรือยินดีที่จะรับฟังมีแต่ความเหินห่าง ความไม่เข้าใจและการให้ร้ายกล่าวร้ายกันอันเป็นไปในทางที่ไม่สร้างสรรค์

4) แนวทางแก้ไขปัญหาคือ

(1) สถาบันที่สำคัญในชุมชน คือ ผู้นำชุมชน ครอบครัว วัด และ โรงเรียน ต้องร่วมมือกันในการศึกษาทำความเข้าใจกับสภาพปัญหา และกำหนดแนวทางแก้ไขร่วมกันอย่างสมานฉันท์

(2) พระสงฆ์ ควรแสดงบทบาทในการให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวบ้านอย่างจริงจังและต่อเนื่อง และเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหของชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรม

7.2 การอภิปรายผลการศึกษา

คำถามการวิจัย เรื่อง ศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร มีอยู่ 4 ประการดังนี้

7.2.1 ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้หรือไม่

7.2.2 ชุมชนพึ่งตนเองได้หรือไม่ และอยู่ในลักษณะใด

7.2.3 ปัจจัยเงื่อนไขใดมีผลต่อศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน

7.2.4 แนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองในชุมชนเป็นอย่างไร

7.2.1 ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้หรือไม่

จากคำถามสำหรับการวิจัยว่า “ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้หรือไม่” หลังจากได้ศึกษาวิเคราะห์และสร้างบทสรุปด้านศักยภาพของชุมชนทั้ง 6 ด้าน คือ ด้านผู้นำชุมชน สถาบันหรือองค์กรในชุมชน ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน และด้านเศรษฐกิจ ดังได้เสนอไว้แล้วในบทที่ผ่านมา (บทที่ 7.1 หน้า 208-219) สามารถตอบคำถามในข้อนี้ได้ว่า ชุมชนไม่มีศักยภาพที่บริบูรณ์เพียงพอในการพึ่งตนเอง เพราะยังมีอุปสรรคบนทอนศักยภาพในการพึ่งตนเอง กล่าวคือ

จากองค์ความรู้ศักยภาพของชุมชน (บทที่ 7.1 หน้า 208-212) แสดงให้เห็นว่า เมื่อผู้นำชุมชนมีแต่ปริมาณแต่ขาดคุณภาพ ย่อมทำให้ขาดศักยภาพในการพัฒนาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนได้ ยิ่งผู้นำชุมชนขาดสัมพันธภาพที่ดีต่อกันยิ่งทำให้ไม่ไว้วางใจกัน ขาดเอกภาพและความสามัคคีพร้อมเพรียงกันส่งผลให้เกิดความแตกแยกขึ้น แม้ว่าชุมชนจะมีศักยภาพด้านทรัพยากรมนุษย์และด้านทรัพยากรธรรมชาติ เพียงพอในระดับที่พึ่งตนเองได้ก็ตาม แต่เมื่อผู้นำขาดศักยภาพก็ไม่สามารถนำเอาศักยภาพที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมได้ จะได้ก็เฉพาะประโยชน์ส่วนตนครอบครัวหรือเครือญาติ ในกลุ่มที่มีอำนาจเท่านั้น จึงทำให้ชุมชนอ่อนแอ ขาดศักยภาพและแม้ว่าจะมีโครงสร้างพื้นฐานเพียงพอ แต่ไม่ได้ก่อให้เกิดพลังในการสร้างสรรค์ศักยภาพทางเศรษฐกิจและศักยภาพด้านอื่น ๆ แก่ชุมชน เพราะขาดการบริหารจัดการ เพื่อส่วนรวมหรือเพื่อชุมชน ตรงกันข้ามศักยภาพที่มีอยู่กลับเป็นโอกาสให้ชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบมากขึ้น สถาบันที่มีอยู่ในชุมชนก็ไม่ได้เกื้อกูลส่งเสริมศักยภาพชุมชนโดยส่วนรวมแต่อย่างใด กลับมาสร้างศักยภาพของตนเองมากกว่าการเชื่อมเครือข่ายสร้างผลประโยชน์แก่ส่วนรวม ขณะเดียวกันระหว่างสถาบันที่มีอยู่ภายในชุมชนเองก็มีแต่ความขัดแย้ง ไม่มีการร่วมมือประสานสัมพันธ์กัน ทำให้ไม่มีพลังในการขับเคลื่อนความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้

ด้วยเหตุนี้ ชุมชนบ้านสามขาจึงมีศักยภาพที่ไม่บริบูรณ์ ขาดพลังสร้างที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

7.2.2 ชุมชนพึ่งตนเองได้หรือไม่ อยู่ในลักษณะใด ?

จากองค์ความรู้เกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชุมชนที่เสนอไว้แล้ว (บทที่ 7.1.2 หน้า 212-219) แสดงให้เห็นว่า การพึ่งตนเองเป็นผลต่อเนื่องมาจากศักยภาพของชุมชนทั้ง 6 ด้าน เมื่อชุมชนไม่มีศักยภาพเพียงพอหรือมีศักยภาพน้อย การพึ่งตนเองก็ไม่บริบูรณ์หรือน้อยตามไปด้วย สภาพการพึ่งตนเองชุมชนจึงอยู่ในลักษณะที่อ่อนแอ กล่าวคือ เมื่อพิจารณาตามองค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์เรื่องต่าง ๆ ในการพึ่งตนเอง ก็ยังชัดเจนมากขึ้น เป็นต้นว่า ด้านเทคโนโลยี ในชุมชนปัจจุบันใช้

เทคโนโลยีสมัยใหม่จากภายนอกชุมชนเป็นหลัก ซึ่งนอกจากต้องเพิ่มต้นทุนและภาระในการใช้ต้นทุนคืนแล้ว เทคโนโลยีเหล่านั้นยังเป็นปัจจัยให้เกิดการนำทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนออกมาใช้ประโยชน์อย่างฟุ่มเฟือยด้วย ส่งผลให้สถานภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนมีปัญหาตามมารายได้กับรายจ่ายไม่สมดุลเกิดหนี้สิน เพราะความพยายามที่เพิ่มกำลังการผลิตและต้องการเป็นอยู่ที่พร้อมในด้านวัตถุ ดังนั้น ปัญหาทางเศรษฐกิจจึงกลายเป็นชนวนสำคัญที่นำมาสู่ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และจากโครงการความช่วยเหลือจากภายนอก ก่อให้เกิดกลุ่ม และกลุ่มเองก็นำไปสู่ปัญหาทางการเมือง การปกครองในชุมชน ชุมชนจึงขาดเอกภาพ ขาดพลังที่จะสร้างสรรค์สิ่งดีงามได้

ชุมชนในปัจจุบัน จึงอยู่ในลักษณะที่แตกแยก ไม่มีความสามัคคี แต่ที่ประนีประนอมอยู่ได้ เพราะความลงตัวในด้านผลประโยชน์และความอ่อนแอของผู้เสียผลประโยชน์ รวมทั้งความลงตัวในปัจเจกบุคคลที่พึ่งตนเองดังที่ได้ปรากฏอยู่ในชุมชน ซึ่งนับวันจะรุนแรงมากขึ้น

7.2.3 ปัจจัยเงื่อนไขใดที่มีผลต่อการพึ่งตนเองชุมชน ?

คำถามการวิจัยว่า “ปัจจัยเงื่อนไขใดที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชุมชน” จากองค์ความรู้ที่สรุปไว้เป็นผลมาจากการวิเคราะห์ (บทที่ 6 หน้า 152-216) ที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพน้อยและไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เพราะปัจจัยภายใน เช่น คนในชุมชนมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ในการพัฒนาฐานะของตนเอง การมีทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน การขาดความสามัคคีระหว่างผู้นำ ระหว่างคนภายในชุมชน ไม่มีผู้นำที่ดี เป็นต้น และปัจจัยภายนอก เช่น การได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก การติดต่อกับสังคมภายนอก ถูกครอบงำด้วยค่านิยมความพึงเพื่อ ถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลไกตลาด เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยเหล่านี้มีทั้งส่วนที่ส่งเสริมศักยภาพ ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ และส่วนที่บั่นทอนศักยภาพทำให้ชุมชนพึ่งตนเองไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ปัจจัยเหล่านี้มาจากปัจจัยภายในชุมชนเป็นสำคัญ ส่วนปัจจัยภายนอกและเงื่อนไขอื่น ๆ เป็นส่วนเสริมเท่านั้น

7.2.4 แนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นอย่างไร ?

คำถามสำหรับการวิจัยว่า “แนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นอย่างไร” จากองค์ความรู้ด้านปัจจัยเงื่อนไขการพึ่งตนเองที่มีผลต่อศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน (บทที่ 7.1.2 หน้า 212-219) แสดงให้เห็นว่า แนวทางการส่งเสริมศักยภาพการพึ่งตนเอง ควรเริ่มต้นที่การสร้างเสริมความเข้มแข็งแก่ครอบครัวให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน และส่งเสริมความเข้มแข็งแก่ชุมชน ด้วยการสร้างเอกภาพระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชน และสถาบันที่มีอยู่ภายในชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง โดยดำเนินการเฉพาะภายในชุมชนก่อน

แล้วขอความร่วมมือจากภายนอกในภายหลัง เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันภายในให้มั่นคงแล้วสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภายนอกด้วยพลังที่เข้มแข็งและอย่างชาญฉลาด ซึ่งจะทำให้ชุมชนดำรงสถานะตนเองในฐานะเป็นผู้สร้างและกำหนดทิศทางการพัฒนาตนเองได้ โดยไม่ตกเป็นผู้ได้รับความช่วยเหลือและเบียดเบียนของภายนอกอย่างเดียว ไม่ว่าจะเป็นความช่วยเหลือจากภาครัฐหรือตามกลไกตลาดที่กำหนดโดยกลุ่มนายทุนภายนอก

7.3 วิพากษ์ผลการศึกษา

การวิพากษ์ผลการศึกษาในบทนี้มีขึ้นเพื่อจะแสดงให้เห็นถึงมุมมองของผู้วิจัยต่อชุมชนที่ศึกษา ต่อผลการวิเคราะห์ชุมชนและบทสรุปผลการศึกษา

7.3.1 มุมมองผู้วิจัยต่อชุมชนที่ศึกษา

มุมมองของผู้วิจัยต่อชุมชนที่ศึกษา คือ หมู่บ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหารแห่งนี้ มีสองด้านทั้งในด้านบวกและด้านลบ

ประการแรก ด้านบวก เห็นว่า ชุมชนนี้มีความพร้อมในด้านทรัพยากรธรรมชาติมาก โดยเฉพาะที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก และทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่คนในชุมชนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ตลอดปี จนกล่าวได้ว่า คนชุมชนในชุมชนได้พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ภายในตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ความคงอยู่ของชุมชนจึงอิงอาศัยและขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ เพราะตราบดีที่คนในชุมชนยังสามารถใช้ประโยชน์ และมีสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ชุมชนก็สามารถดำรงอยู่ได้ตราบนั้น แม้จะเกิดปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนและเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในระดับประเทศก็ตาม ซึ่งเห็นได้จากปัจจุบันนี้วิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น มีการเพาะปลูกเมื่อถึงฤดูการเพาะปลูก การประกอบอาชีพเสริมรายได้แก่ครอบครัวตามศักยภาพของแต่ละบุคคล การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยทำมาในอดีต เป็นต้น สรุปได้ว่า ชุมชนดำรงอยู่ได้ภายใต้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งพึ่งพิงหล่อเลี้ยง เกื้อหนุน และส่งเสริมโอกาสในการพัฒนาตนเองของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

ประการที่สอง ด้านลบ ผู้วิจัยเห็นว่า ชุมชนแห่งนี้มีปัญหาวิกฤตด้านความสามัคคีคืออย่างรุนแรง เพราะมีความขัดแย้งแตกแยกระหว่างกัน ขาดการร่วมมือสร้างสรรค์ผลประโยชน์ต่อชุมชนร่วมกัน ไม่มีความปรารถนาดีต่อกันอย่างจริงใจ ไม่ว่าจะเป็นระหว่างผู้นำด้วยกันเอง ระหว่างกลุ่ม

ชาวบ้าน และระหว่างสถาบันหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน ทำให้ชุมชนไม่มีเอกภาพ ขาดความเป็นปึกแผ่น ซึ่งภาวะการขาดความสามัคคีดังกล่าวได้เป็นอุปสรรคบั่นทอนศักยภาพของชุมชนในทุก ๆ ด้าน และต่อความเจริญก้าวหน้าของชุมชนในทิศทางที่พึงปรารถนาของคนในชุมชน โดยเฉพาะการขาดความสามัคคีร่วมมือกันระหว่างผู้นำทางศาสนา (เจ้าอาวาส) ในชุมชนกับผู้นำหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้านและพรรคพวก) เป็นอุปสรรคต่อการมีเอกภาพของชุมชนอย่างมาก ก่อให้เกิดกลุ่มชาวบ้านที่เข้าแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน และไม่มีการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างกัน

7.3.2 มุมมองต่อผลการวิเคราะห์และบทสรุปผลการศึกษา

จากผลการวิเคราะห์และบทสรุปผลการศึกษา ซึ่งปรากฏว่า ชุมชนแห่งนี้ไม่มีศักยภาพ และไม่สามารถในการพึ่งตนเองอย่างบริบูรณ์ ในมุมมองของผู้วิจัยเห็นว่า แม้ชุมชนจะไม่มีศักยภาพและความสามารถในการพึ่งตนเองดังกล่าว แต่ก็สามารถดำรงอยู่และพัฒนาตนเองไปได้ ด้วยการผสมผสานระหว่างการพัฒนาตนเองกับการพึ่งภายนอก เพราะคนในชุมชนได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนากระดับความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัว ตามความพร้อมที่มีอยู่เป็นอันดับแรก ดังนั้น พวกเขาจึงแสวงหาสิ่งที่ดีแก่ตนเองและครอบครัวอยู่ตลอดเวลาด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพเสริมอย่างอื่นนอกจากอาชีพเกษตรกรรม การให้ความสำคัญกับการศึกษาเรียนรู้ การขอความช่วยเหลือจากภายนอก การสร้างความสัมพันธ์สังคมภายนอก เป็นต้น ทำให้ชุมชนมีพัฒนาการตามสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชุมชนได้มีการปรับเปลี่ยนตนเอง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างไม่หยุดนิ่ง แต่เพราะการวิเคราะห์และบทสรุปผลการศึกษาวิจัยที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น เกิดขึ้นจากการอาศัยหลักการของแนวคิด ทฤษฎีที่มีอยู่แล้วนำไปวิเคราะห์ชุมชน เมื่อไม่สอดคล้องตามหลักการดังกล่าว ก็กล่าวได้ว่า ชุมชนแห่งนี้ไม่มีศักยภาพในการพึ่งตนเอง แต่โดยสภาพความเป็นจริงแล้ว คนในชุมชนมีมุมมองต่อชุมชนของตนว่า มีศักยภาพในการพึ่งตนเอง เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น ปัจจัย 4 ที่เกิดขึ้นและโอกาสทางสังคมได้รับ เป็นต้น ล้วนแต่มาจากความพยายามความบากบั่นในการแสวงหาด้วยตนเองทั้งสิ้น

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ผลการวิเคราะห์ชุมชนแห่งนี้ที่ได้รับโดยอาศัยตามหลักการที่มีอยู่แล้ว ถึงแม้จะไม่มีศักยภาพในการพึ่งตนเองอย่างเพียงพอ แต่ก็กล่าวได้ว่า ชุมชนนี้สามารถดำรงอยู่และพัฒนาตนเองได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงไปของสังคมในปัจจุบัน แม้ผลการศึกษาวิจัยจะปรากฏเช่นใดก็ตาม เพราะผลการศึกษาที่ได้เป็นเพียงการแสดงให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในชุมชนเท่านั้น ไม่สามารถกำหนดความเป็นไปของชุมชนแต่อย่างใด

7.4 ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัย

ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนครั้งนี้ เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์และทำความเข้าใจกับชุมชนแล้ว ดังนั้นเพื่อให้การศึกษามีประโยชน์แก่ชุมชนและเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาชุมชนของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และเป็นแนวทางการศึกษาค้นคว้าวิจัยในประเด็นเดียวกันหรือที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะตามลำดับดังนี้

7.4.1 ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย หมายถึงข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปประยุกต์หรือปรับให้เป็นแผนสู่การปฏิบัติได้ ซึ่งจะได้เสนอแก่เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบต่องานพัฒนาในระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ และแก่คนภายในหมู่บ้านหรือชุมชนที่ผู้วิจัยได้เข้าไปทำการศึกษาวิจัย

7.4.1.1 ข้อเสนอแนะแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐ

ข้อเสนอแนะแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีส่วนรับผิดชอบงานการพัฒนาหมู่บ้านหรือชนบท 3 ประการ เพื่อให้เป็นแนวทางในการประยุกต์สู่การปฏิบัติ ดังนี้

ประการแรก เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดำเนินการ โครงการพัฒนาในชุมชนควรที่จะเข้าไปส่งเสริมแนวทางการพึ่งตนเองแก่คนในหมู่บ้านทุกหมู่บ้านในจังหวัดหรืออำเภอของตน ไม่ว่าจะเป็นตามแนวพระราชดำริ ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ฯลฯ โดยการอบรมให้ความรู้ถึงหลักการและวิธีการแนวทางการพึ่งตนเอง เพื่อให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการพึ่งตนเอง และได้แนวทางที่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องรอคอยการช่วยเหลือจากภาครัฐ

ประการที่สอง ควรส่งเสริมให้มีครอบครัวที่เป็นตัวอย่างแห่งการพึ่งตนเอง ด้วยวิธีการที่สอดคล้องกับอาชีพและการดำรงชีวิตของชุมชนนั้น เพื่อให้เป็นแบบอย่างและเป็นที่ศึกษาดูงานของเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกัน โดยภาครัฐอาจไม่จำเป็นต้องให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน เพียงแต่ให้การสนับสนุนด้านเทคนิควิธีการ ให้คำปรึกษาหรือปัจจัยการผลิตตามความเหมาะสม และติดตามประเมินผลการดำเนินการอย่างสม่ำเสมอ

ประการที่สาม สิ่งที่ภาครัฐควรตระหนักในการส่งเสริมการพึ่งตนเองคือ ต้องไม่สร้างความคาดหวังหรือค่านิยมในการรอรับความช่วยเหลือจากรัฐให้เกิดแก่ชาวบ้าน เช่น การสนับสนุนเงินทุนหรือปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ในโครงการที่รัฐจัดขึ้น การให้เงินกู้ปลอดดอกเบี้ยหรือดอกเบี้ยต่ำ และไม่ควรนำโครงการใดเข้าไปสู่ชุมชน โดยที่คนในชุมชนนั้นไม่มีความพร้อมหรือไม่มีความต้องการอย่างแท้จริง แต่ควรสร้างความเข้าใจในวิธีการการพึ่งตนเองกับชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรม

โดยให้ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการเอง ด้วยการตระหนักถึงความจำเป็นความสำคัญและมีความพร้อมที่จะดำเนินการ

7.4.1.2 ข้อเสนอแนะแก่คนในหมู่บ้าน

สำหรับคนในหมู่บ้านสามขาสิ่งที่ผู้วิจัยอยากเสนอแนะมากที่สุดได้แก่

ประการแรก บุคคลสำคัญในหมู่บ้านประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านทั้งสองหมู่บ้าน เจ้าอาวาสวัด คณะกรรมการหมู่บ้านและแกนนำกลุ่มคนสำคัญ ต้องทำความเข้าใจกัน ต้องประสานงานกันด้วยดี ต้องหมั่นประชุมหรือปรึกษาหารือกันเป็นประจำ ไม่ควรทำตัวเหินห่างหรือเมินเฉยต่อกัน แต่ควรร่วมมือกันตลอดเวลา เพื่อสร้างสรรค์พัฒนาหมู่บ้าน เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

ประการที่สอง สำหรับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นคณะครูในโรงเรียน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ฯลฯ ควรเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของหมู่บ้านมากกว่าที่เป็นอยู่ และควรมีส่วนร่วมในการประสานความเข้าใจสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นระหว่างคนภายในหมู่บ้าน ไม่ควรแยกตัวหรือทำตัวเหินห่างจากชุมชน

ประการที่สาม สำหรับชาวบ้านสามขาทุกคน ควรมีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพอย่างมาก ควรให้ความสำคัญต่อการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมและความดำรงอยู่ของทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อให้สามารถเป็นที่พึ่งได้ตลอดไป ควรแสวงหาโอกาสในการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจในครัวเรือนในทางที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและกฎหมาย ควรมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ควรมีความปรารถนาดีต่อเพื่อนบ้านด้วยกัน และควรใช้สติปัญญาไตร่ตรองอย่างรอบคอบในเรื่องต่าง ๆ ที่กำลังเผชิญอยู่

7.4.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป

ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับผู้สนใจศึกษาวิจัยประเด็นที่ใกล้เคียงหรือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองนี้ ผู้วิจัยขอเสนอใน 3 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยควรศึกษาวิเคราะห์ถึงศักยภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างละเอียดในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ หรือการวิจัยเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เช่น ความเป็นไปได้ในการสร้างระบบชลประทานเพื่อการเกษตร การศึกษาผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาลุ่มน้ำห้วยบางทรายตอนใต้และตอนกลาง เป็นต้น

ประเด็นที่เกี่ยวกับการพัฒนาอาชีพเสริมของชุมชน โดยศึกษาตามกระบวนการ SWOT ที่วิเคราะห์ถึงจุดเด่นจุดด้อย ปัญหา และโอกาสในการประกอบอาชีพเสริมที่เหมาะสมกับชุมชนใน ลักษณะเป็นการวิจัยเพื่อการพัฒนาโดยตรง เช่น การเลี้ยงปลาเพื่อการพาณิชย์ การเพาะพันธุ์กล้าไม้ การปลูกผักปลอดสารพิษ การปลูกพืชเพื่อทำสมุนไพร หัตถกรรมในครัวเรือน เป็นต้น

ประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการผลผลิตที่เหมาะสมในชุมชน ควรศึกษาวิเคราะห์และแสวงหารูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการผลผลิตของชุมชน เช่น การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การสร้างเครือข่ายกับภาคเอกชน การจัดตั้งตลาดชุมชน การผลิตเพื่อส่งออก เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย :

กาญจนา – กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2530). การพึ่งตนเอง : ศักยภาพในการพัฒนาของชนบท.

กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

กาญจนา แก้วเทพ. (2538). การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง.

กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. (2541). เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวคิดและยุทธศาสตร์.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ส่วนท้องถิ่น พิมพ์ครั้งที่ 1.

กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา. (2538). คู่มือการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี.

โรงพิมพ์การศาสนา.

✓ กฎระเบียบของชาวอโศก. (2529). มูลนิธิธรรมสันติ โรงพิมพ์มูลนิธิธรรมสันติ

คณะกรรมการสาขารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ สภาวิจัยแห่งชาติ. (2514). ผู้นำในชนบทของประเทศไทย. รายงานการวิจัย.

สำนักพระราชเลขานุการ (2541). จดหมายข่าว ปีที่ 12 ฉบับเดือนมิถุนายน – กันยายน 2541

จิตรประภา บุญลอย. (2541). การศึกษาศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบลในการวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการบริหารส่วนตำบลในจังหวัดสงขลา.

วิทยานิพนธ์สาขาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

✓ โฉมสมร เหลือโกศล. (2532). คำนิยามพื้นฐานเรื่องการพึ่งตนเองกับการอบรมเลี้ยงดู. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เล่ม 1, 2, และ 3.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). วัฒนธรรมไทยกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชูพนิจ เกษมณี. (2539). ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรดิน – น้ำ – ป่า ของชาวกระเหรี่ยง : บทวิเคราะห์เบื้องต้น. สถาบันวิจัยชาวเขา จ.เชียงใหม่ กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงาน และสวัสดิการสังคม.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2541). ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด. กรุงเทพมหานคร : สถาบันนโยบายศึกษา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศรีศักร วัลลิโภคม และเอกวิทย์ ณ ถลาง. (2538). มองอนาคตบทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย. มูลนิธิภูมิปัญญา กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

นันทวิทย์ นาคแสง. (2541). บทบาทของผู้นำกับการพัฒนาชุมชน : ศึกษากรณีบ้านหนองโก ตำบลหนองโก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (เน้นสังคมศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

นฤมล พรหมวา. (2538). ศักยภาพการพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐาน ของหมู่บ้านสุขภาพดีถ้วนหน้า จังหวัดอุดรธานี. ภาคนิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA).

รัชคนัย สิทธิศาสตร์. (2540). วิถีชีวิตของแรงงานก่อสร้างอีสานในกรุงเทพมหานคร : กรณีศึกษาโครงการก่อสร้างแห่งหนึ่งย่านรามคำแหง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

บัวพันธ์ พรหมทิง. (2532). ศักยภาพในการพัฒนาตนเองของชาวเขาไทย : กรณีศึกษาชาวนาสามหมื่นบ้านในจังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA).

แบบรวบรวมนข้อมูลระดับหมู่บ้าน. (2541). สำนักงานสถิติแห่งชาติ จังหวัดนุกดาหาร

ประเวศ วะสี. (2538). ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน. สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก วงศ์ไพจิตร บก. ในเศรษฐกิจในระบบโลกาภิวัตน์. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พิมพ์ครั้งแรก.

ปกรณ์ ปรียากร. (2535). เอกสารการสอนชุดวิชา หลักการบริหารพัฒนาชนบท. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

ปฎิวัติ วัดดุม. (2531). ศักยภาพในการจัดการธุรกิจของผู้จัดการสหกรณ์การเกษตรในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ปราณี หมอนทองแดง. (2534). ทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมที่กำลังเปลี่ยนไป : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านสองแห่ง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประมวลสถิติที่สำคัญในประเทศไทย 2542 (ฉบับพิเศษ). (2543). สำนักงานสถิติแห่งชาติ
สำนักงานนายกรัฐมนตรี.

กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. (2542). แผนยุทธศาสตร์ร่วม เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองระดับ.
จังหวัด จังหวัดมุกดาหาร พ.ศ. 2542 – 2544. อุบลราชธานี : บริษัทสหกิจอุบลการพิมพ์
พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา. (2530). พระบาลีสถิตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เอกาทส
นิบาต เล่มที่ 24 หน้า 32-38

-----พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ 4 หน้า 41 ข้อ 32

พินาน วงศ์อภัย. (2532). ปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์กรประชาชนสามารถพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาศูนย์
บริการสมาชิกนิคมสร้างตนเองโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี. วิทยานิพนธ์สังคม
สงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). การพัฒนาที่ยั่งยืน. มูลนิธิพุทธธรรม กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

----- (2542). ธรรมานุชชีวิตร. มูลนิธิพุทธธรรม กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บริษัทสหธรรมิก.
พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวิธโย). (2539). พึ่งตนเอง. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
พิมพ์ครั้งที่ 2

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2525). อักษรเจริญทัศน์ ออท จำกัด พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2538.
พรประภา สันธนาภา. (2533). การศึกษาการพึ่งตนเองของชุมชนโดยแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเพื่อ
การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ : ศึกษากรณีบ้านตะเพินดี หมู่ 11 ตำบลองค์พระ อำเภอด่าน
ซ้าย จังหวัดสุพรรณบุรี.

พระไพศาล วิสาโล. (2531). ใน ทิศทางหมู่บ้านไทย. เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ สำนักพิมพ์หมู่บ้าน
กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์.

ฟ้ารุ่ง มีอุดร. (2539). บทบาทของประชาชนในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่ง
แวดล้อมชุมชน : กรณีศึกษาประชาชนในองค์กรชาวบ้านเพื่อพัฒนาภาคอีสาน จังหวัด
ขอนแก่น. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ยุค ศรีอาริยะ. (2537). โลกาวิวัฒน์ 2000. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2538). สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 : ยุทธศาสตร์การพัฒนาใน
กระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไฉไล.

ระเบียบชุมชนปฐมอโค (2535). มูลธรรมสันติ โรงพิมพ์มูลธรรมสันติ

รายงานสรุปจังหวัดมุกดาหาร (2542). เอกสารเขียนเล่ม ที่ว่าการอำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

ศุภกัญญา จันทรสารทูล. (2535). ศักยภาพของสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานในการตอบสนองความต้องการของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2543). เกณฑ์เครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) บ้านสามขา หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร.

----- (2543). ข้อมูลกชช. 2ค. บ้านสามขา หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9
ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. (2453). นวโกวาท, มหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร พิมพ์ครั้งที่ 78 พ.ศ. 2538

✓/เสน่ห์ จามริก. (2537). สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. โครงการจัดพิมพ์คปไฟ สำนักพิมพ์ไวิลาย.

✓/สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2534). ทฤษฎีสังคม การสร้าง การประเมินค่าและการใช้ประโยชน์.
กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์ .

สุชีพ ปัญญาณภาพ. (2501). พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, มหามกุฏราชวิทยาลัย : พิมพ์ครั้งที่ 14 พ.ศ. 2535.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2538). การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. ทูสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

✓/สุเมธ ตันติเวชกุล และคณะ. (2540). แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งแรก 5 พฤษภาคม 2540.

สุนิสิต สุจิตานนท์ และคณะ. (2535). การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มเลี้ยงไหม บ้านดอนสวรรค์ ตำบลโนนไฮ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. รายงานการวิจัย.

สุรจิตต์ จันทรสาขา. (2537). เมืองมุกดาหาร. งานสมโภชสมณศักดิ์ พระราชมุกดาหารคณิ. สุระ อุวงศ์ บรรณาธิการ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544). สำนักนายกรัฐมนตรี.

✓/เสรี พงศ์พิส บรรณาธิการ. (2531). ทิศทางหมู่บ้านไทย. สำนักพิมพ์หมู่บ้าน กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์

สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ บทความพิเศษเรื่อง เบื้องลึกผลลอบปร. จากจีว - อำนาจ ถึง 3 ผู้ว่าการ

แบงก์ชาติตัวการทำเศรษฐกิจพัง. วันที่ 10-16 พฤษภาคม 2541 หน้า 6-12.

สมบัติ จันทรวงศ์ (2529). ชุมชนปทุมอโศก : การศึกษาพุทธยุโทเปย. มุลนิธิธรรมสันติ รายงานการ
ศึกษาวิจัย.

สมชาย เตชะพรหมพันธุ์. (2532). ทรัพยากรธรรมชาติและ การอนุรักษ์. กรุงเทพมหานคร: แพร่วิทยา
สารอโศก (2540). กองทัพรธรรมมุลนิธิ โรงพิมพ์กองทัพรธรรมมุลนิธิ

อนุก เหล่าธรรมทัศน์ และคณะ. (2538). ปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ : สร้างพันธมิตรประชาธิปไตย.

บทความใน วิพากษ์สังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
และสำนักพิมพ์อมรินทร์.

องค์การบริหารส่วนตำบลคำป่าหลาย. (2542). ข้อมูลพื้นฐานชุมชนระดับตำบล. ตามโครงการเสริม
สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัด
มุกดาหาร

อัลวิน ทอฟเลอร์. (2535). คลื่นลูกที่สาม. แปลโดย ชุนทอง ลอเสรีวานิช กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสง
การพิมพ์

อานนท์ อาภาภิรม. (2525). บทบาทของสภาตำบลกับการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์สาขาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ :

Oxford Learner's Pocket Dictionary with illustration. Oxford University Press. 1992

ภาคผนวก ก. ความขัดแย้งภายในชุมชน

จุดเริ่มต้นการพัฒนาหมู่บ้าน

บ้านสามขาเริ่มเข้าสู่การพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่ พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา โดยได้รับการสนับสนุนจากราชการคือ มีพัฒนาการประจำตำบลเข้ามาพักอยู่ในหมู่บ้านได้ให้คำแนะนำเรื่องการพัฒนาและพาชาวบ้านพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน เริ่มจากการวางแผนผังหมู่บ้านด้วยการตัดถนนและขยายถนนภายในหมู่บ้าน เพื่อให้การคมนาคมสะดวกสบาย ถนนสายแรกที่ตัดคือถนนด้านทิศเหนือที่ตรงไปหน้าโรงเรียน นอกจากนี้ยังได้ทำหนังสือประวัติความเป็นมาให้รายละเอียดด้านการปกครอง การเป็นอยู่ ประชากรและด้านอื่น ๆ เกี่ยวกับหมู่บ้าน นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการพัฒนาตามการพัฒนาบ้านเมืองสมัยใหม่ หลังจากนั้นนักพัฒนาหลายคนเข้ามาดำเนินการพัฒนาต่อโดยทำงานร่วมกับชาวบ้านตัดถนนเพิ่มเติมทางด้านทิศใต้และอีกหลายสายเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามการขยายตัวของหมู่บ้านและจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น

การเปลี่ยนแปลงและชนวนความขัดแย้ง

การพัฒนาด้วยการช่วยเหลือและดำเนินการของเจ้าหน้าที่ภาครัฐประมาณ 10 ปี ยังไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปมากนัก ในปี พ.ศ. 2510 หัวหน้าอาสาสมัครพัฒนา(อส.)คนหนึ่ง (ปัจจุบันเป็นนักการเมืองระดับจังหวัด เคยได้รับการเลือกตั้งเป็นนักการเมืองในระดับชาติมาหลายสมัย ถือว่าเป็นผู้มีบารมีมากที่สุดคนหนึ่งในจังหวัดและได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับหมู่บ้าน นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาในฐานะเป็นผู้บุกเบิกการพัฒนาสร้างคุณประโยชน์ให้กับคนในหมู่บ้าน ชาวบ้านให้ความนับถือเคารพและเกรงใจเป็นอย่างมาก) ได้พาชาวบ้านตัดถนนด้านทิศใต้ไปจนถึงถนนใหญ่ (ถนนชยางกูร) และได้วางแผนผังภายในหมู่บ้าน ให้เป็นระเบียบลักษณะเหมือนตารางหมากรุกขนาดใหญ่ และสิ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาหมู่บ้าน คือการนำไฟฟ้าด้วยการติดต่อขอความร่วมมือจากทหารอเมริกา ที่มาตั้งฐานปฏิบัติการสมัยสงครามเวียดนามบริเวณสนามบินเก่า (สนามหน้าศาลากลางจังหวัดมุกดาหาร

ปัจจุบัน) ทหารอเมริกาได้นำอุปกรณ์ไฟฟ้ามาติดตั้งเดินสายไฟเพื่อเปิดให้บริการแก่คนในหมู่บ้าน ได้พากันตัดต้นไม้จากป่าสาธารณะของหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์มาทำเสาไฟฟ้า สร้างอาคาร และจำหน่ายแก๊สในตัวเมืองและประเทศเพื่อนบ้าน โดยหัวหน้าออส.คนดังกล่าวได้รับประโยชน์จากการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมาใช้เป็นอย่างมาก และพยายามที่จะยึดเอาที่สาธารณะของหมู่บ้านเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองจนเกิดความขัดแย้งกับผู้ใหญ่บ้านขณะนั้น (ตระกูลคำลือไชย) อย่างรุนแรง เพราะผู้ใหญ่บ้านไม่เห็นชอบด้วยในการกระทำของเขาจึงคัดค้าน แต่อาศัยความสามัคคีความเป็นเอกภาพของคนในหมู่บ้านขณะนั้น ประกอบกับความเป็นคนตรงมีเหตุผลและไม่เกรงกลัวอำนาจหรืออิทธิพลของผู้ใหญ่บ้าน ที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านจึงยังคงเป็นทรัพย์สินสมบัติของชุมชน จนถึงปัจจุบัน เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความเป็นฝักฝ่ายขึ้นในหมู่บ้าน เพราะมีชาวบ้านอีกพวกหนึ่งมีผลประโยชน์จากร่วมกันกับผู้นำการพัฒนาคงกล่าว และได้แสดงตนเป็นพวกเดียวกันกับเขาในฐานะที่ทำงานร่วมกันมา (ต่อมาแกนนำชาวบ้านกลุ่มนี้ที่มีนามสกุลเดียวกับหัวหน้าออส. เป็นผู้ใหญ่บ้านต่อจากผู้ใหญ่บ้านคนนี้ และได้ดำรงตำแหน่งมาจนถึงปี 2543 จึงเกษียณอายุ) แต่ความขัดแย้งดังกล่าวยังไม่ได้สร้างปัญหาแก่คนในหมู่บ้าน เพราะสามารถประนีประนอมกันได้โดยที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยกับวิธีการของของผู้ใหญ่บ้าน แม้จะให้ความยำเกรงต่อเขาเพียงใดก็ตาม

การพัฒนาที่มีหัวหน้าอาสาสมัครพัฒนาเข้ามาช่วยเหลือ ดูเหมือนจะเร่งการเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านเข้าสู่สมัยใหม่เร็วมากขึ้น จนในยุคนั้นบ้านสามขาเป็นหมู่บ้านที่นับว่าพัฒนาเร็วกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงกัน หลังจากนั้นก็เข้าสู่ยุคคอมมิวนิสต์ที่แทรกซึมกระจายอยู่แถบภาคอีสานตอนบน คาบเกี่ยวกับยุคที่นักศึกษาที่มีความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองกับรัฐบาลในช่วง 16 ตุลาคม 2516 ทหารจากกองทัพอากาศที่ 2 ถูกส่งเข้าตั้งศูนย์ปฏิบัติการพิเศษ ในเขตรับผิดชอบเพื่อรักษาภูพานและภาคอีสานตอนบนหลายจังหวัด เพื่อสกัดกั้นการแพร่ขยายตัวของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ซึ่งบ้านสามขาเป็นที่ตั้งของหน่วยปฏิบัติการพิเศษเฉพาะกิจส่วนย่อยของทหารหน่วยหนึ่ง ต่อมาตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) ได้เข้ามาตั้งฐานปฏิบัติการในพื้นที่ดังกล่าวต่อมาหลายชุด และมีส่วนในการพัฒนาหมู่บ้านสร้างความมั่นคง ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชาวบ้าน แต่ปัญหาของชาวบ้านก็มีมาก โดยเฉพาะปัญหาโรคไขว้ควายชุมชุม และความทุกข์ยากลำบากด้านการครองชีพ เพราะคนในหมู่บ้านมีอาชีพที่ยังไม่มั่นคงถาวร นอกจากจะพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การเลื่อยไม้ขาย การหาของป่ามาเพื่อบริโภค การทำนาปีละครั้ง เป็นต้น

กระบวนการแห่งความแตกต่าง

ตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านมาบ้านสามขามีผู้ใหญ่บ้านมาแล้วประมาณ 7 คน โดยแต่ละคนที่ดำรงตำแหน่งเฉลี่ยเป็นเวลา 20-25 ปี เป็นคนในตระกูลคำลือไชยเกือบทั้งหมด (ตระกูลใหญ่ของหมู่บ้าน) มีเพียงคนเดียวที่เป็นคนตระกูลอื่นคือ ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ปี 2517 – 2543 รวมเวลา 26 ปี เป็นคนที่ 6 ของหมู่บ้าน) ก่อนหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 6 นี้จะดำรงตำแหน่งคนในหมู่บ้านเป็นคนมีความสามัคคีกันร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน ไม่มีการแตกแยกภายในแต่อย่างใด แม้จะขัดแย้งกันก็สามารถแก้ไขกันได้ โดยใช้ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้านและพระสงฆ์ (เจ้าอาวาสวัด) เป็นผู้ไกล่เกลี่ย แต่ในสมัยที่ผู้ใหญ่บ้านคนนี้ (ปี 2517-2543) ได้มีเหตุการณ์ที่เป็นชนวนแห่งความแตกแยกระหว่างคนในหมู่บ้าน โดยมีจุดเริ่มต้นระหว่างวัด (เจ้าอาวาส) กับกลุ่มผู้ใหญ่บ้านตามลำดับ ดังนี้

เหตุการณ์ที่ 1 ดำรงจับกุมชาวบ้าน : เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2519 ได้มีหน่วยงานราชการได้เข้ามาสร้างถังเก็บน้ำขนาดใหญ่ไว้ในวัด เพื่อรองรับน้ำฝนเก็บกักไว้ให้ชาวบ้านได้ใช้ในการอุปโภคบริโภคในหน้าแล้งร่วมกัน หลังจากสร้างถังเก็บน้ำฝนเสร็จเรียบร้อยแล้ววัสดุก่อสร้างที่เหลือจากการใช้ในงานก่อสร้างได้แก่ หิน เหล็ก ปูน ทราย ฯลฯ (มีมากแต่ไม่ทราบจำนวนที่แน่นอน) ทางเจ้าหน้าที่ได้มอบให้ทางวัดเป็นผู้เก็บรักษาวัสดุเหลือใช้ไว้ ต่อมาวัสดุก่อสร้างถูกขโมยไปเกือบทั้งหมด มีการแจ้งเรื่องไปยังตำรวจให้มาสอบสวนในคดีดังกล่าว และมีชาวบ้านหลายคนตกเป็นผู้ต้องหา ถูกจับไปสอบสวนในข้อหาขโมยทรัพย์สินของทางราชการไป ชาวบ้านบางคนเกรงจะมีความผิดในฐานะที่มีของกลางไว้ในครอบครองเมื่อตำรวจไปสืบสวนสอบสวน ถึงกับนำสิ่งของที่ตนไปขโมยไปนั้น ไปทิ้งตามคลองหรือตามป่าที่รกร้างใกล้หมู่บ้าน

เหตุการณ์ที่ 2 การฟ้องร้องเจ้าอาวาส : สืบเนื่องจากเหตุการณ์ที่ 1 สร้างความไม่พอใจแก่ชาวบ้านที่เป็นเครือญาติของผู้ที่ถูกตำรวจจับกุมเป็นอย่างมาก และมีการพูดกันว่าเจ้าอาวาสวัดเป็นผู้ที่ไปแจ้งตำรวจให้มาจับชาวบ้าน จึงมีคนกล่าวหาเจ้าอาวาสวัดว่า มีอาชญากรรมไว้ในครอบครองที่ผิดกฎหมายและมีพฤติกรรมอันเป็นคอมมิวนิสต์ พร้อมกับแจ้งเรื่องฟ้องร้องไปยังทหารกองทัพบกภาคที่ 2 ที่มาตั้งหน่วยปฏิบัติการอยู่ในพื้นที่ พวกเขาทหารได้มาตรวจค้นภายในกุฏิของเจ้าอาวาสอย่างละเอียดแต่กลับไม่พบสิ่งใดตามที่มีการฟ้องร้องไป ผู้บังคับการและนายอำเภอที่รับทราบการมาตรวจค้นครั้งนั้น จึงได้สืบสวนถึงต้นตอของหนังสือที่ฟ้องร้องไปดังกล่าว และพบว่า ผู้ใหญ่บ้านกับพวกมีส่วนรู้เห็น เพราะไม่พอใจในตัวเจ้าอาวาสเป็นการเฉพาะ นายอำเภอในฐานะที่เป็นผู้บังคับบัญชาผู้ใหญ่บ้านจึงสั่งปลดผู้ใหญ่บ้านออกจากตำแหน่ง ด้วยข้อหาคือ ใ้ร้ายพระสงฆ์ด้วยข้อมูลที่ไม่เป็นจริง สร้างความแตกแยกในชุมชนและแจ้งความเท็จต่อเจ้าพนักงาน แต่เมื่อมีการเลือกตั้งใหม่เขาได้รับการเลือกตั้งมาอีกครั้งหนึ่ง เพราะมีเครือญาติและชาวบ้านสนับสนุนอยู่มาก

เหตุการณ์ที่ 3 สร้างวัดป่า : หลังจากที่ได้กลับมาเป็นผู้ใหญ่บ้านอีกเป็นครั้งที่ 2 มีอำนาจในหมู่บ้าน ในฐานะผู้นำหมู่บ้านจึงได้ร่วมกับชาวบ้านที่มีความเห็นตรงกัน ไปสร้างวัดขึ้นอีกแห่งหนึ่ง (ในปีพ.ศ. 2525) เป็นวัดป่าอยู่ห่างจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 2 กิโลเมตร ชื่อว่า “วัดป่าคำน้ำนุ่น” ตามสถานที่เพราะบริเวณนั้นเป็นแหล่งที่น้ำผุดขึ้นจากดินตลอดเวลา เป็นแหล่งน้ำซับ (ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำคำ”) อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์มาก และได้นิมนต์พระต่างถิ่นมาอยู่ โดยในระยะแรกเป็นพระหลวงตา ต่อมาหลวงตารูปนั้นป่วยและได้มรณภาพที่วัดบ้าน เพราะท่านไม่ได้รับการอุปถัมภ์เอาใจใส่จากพวกคนที่นิมนต์ท่านมา และกล่าวหาว่า ท่านจิตวิปลาส (การมรณภาพของหลวงตารูปนี้ยังเป็นที่เคลือบแคลงสงสัยของชาวบ้านว่า มรณภาพตามธรรมดาหรือไม่ เพราะท่านเข้ามาอยู่วัดบ้านได้ไม่นานก็มรณภาพในสภาพที่น่าสงสัยยิ่งนักเหมือนกับถูกฆาตกรรม) หลังจากนั้นพวกเขาได้ไปนิมนต์พระมาจากจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นพระสายปฏิบัติของหลวงพ่อบุญชู สุภทโท (พระปฏิบัติที่มีชื่อเสียงมากของภาคอีสานและของประเทศไทย แห่งวัดหนองป่าพง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดอุบลราชธานี) มาอยู่วัดแห่งนี้ โดยมีชาวบ้านในหมู่บ้านไปร่วมสร้างวัดและเข้าไปทำบุญในวัดแห่งนี้มาก มีการเปรียบเทียบวัตรปฏิบัติหรือศีลจารวัตรระหว่างพระในวัดที่สร้างใหม่กับพระวัดบ้าน (วัดไผ่ล้อม) ขณะเดียวกันได้กล่าวโจมตีกันระหว่างชาวบ้านทั้งสองฝ่ายที่นับถือวัดต่างกัน อีกทั้งยังห้ามชาวบ้านในหมู่บ้านไม่ให้เข้าไปทำบุญกับวัดของอีกฝ่ายหนึ่งอีกด้วย นับตั้งแต่นั้นมาคนในหมู่บ้านสามขาแห่งนี้จึงมีการแบ่งออกเป็นสองพวกอย่างชัดเจนคือ พวกที่เข้าวัดบ้านที่ยังศรัทธาในเจ้าอาวาสและพวกที่เข้าวัดป่าที่นำโดยผู้ใหญ่น้อยและพวก ความสามัคคีที่เคยมีมาในอดีตลดน้อยลง มีการแบ่งขั้วอำนาจภายในหมู่บ้าน เพราะไม่มีการร่วมกิจกรรมระหว่างคนที่เข้าวัดป่าและวัดบ้าน ตรงกันข้ามกลับมีการให้ร้ายโจมตีกันกล่าวหาฝ่ายตรงข้ามตลอดเวลา โดยเฉพาะระหว่างแกนนำกลุ่ม แต่ความรุนแรงก็ยังมีไม่มากนัก เพราะมีผู้ใหญ่น้อยอีกหมู่บ้านหนึ่ง (หมู่ที่ 9) ยังคงเข้าวัดบ้าน (บ้านสามขาขณะนั้นแบ่งการปกครองออกเป็น 2 หมู่ คือหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 9 มีผู้ใหญ่น้อยสองคน) จึงสามารถคานอำนาจกันไว้คือแบ่งกันเข้าคนละวัด ต่อมาผู้ใหญ่น้อยหมู่บ้านหมู่ที่ 9 เสียชีวิตลง ผู้ใหญ่น้อยคนใหม่ไม่มีความเป็นอิสระในตัวเองไม่มีวุฒิภาวะความเป็นผู้นำเพียงพอ เพราะตกอยู่ในอำนาจของคนอื่นและผู้ใหญ่น้อยหมู่บ้านหมู่ที่ 2 ทำยที่สุดก็คล้อยตามกลายเป็นพวกเดียวกัน

เหตุการณ์ที่ 4 การโจรกรรมทรัพย์สินภายในกุฏิเจ้าอาวาสวัดบ้าน : การขาดเอกภาพความแตกแยกขาดความสามัคคี มีการแบ่งเป็นพวกเป็นกลุ่มดำรงอยู่ต่อเนื่อง จนถึงปี พ.ศ. 2540 นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความรุนแรง เพราะในเช้าวันหนึ่งขณะที่เจ้าอาวาสไม่อยู่วัด (มีโยมในหมู่บ้านนิมนต์ไปฉันภัตตาหารเช้าที่บ้าน) มีคนกลุ่มหนึ่งได้ขึ้นไปโจรกรรมทรัพย์สินบนกุฏิภายในห้องเจ้าอาวาสได้ทรัพย์สินไปหลายอย่าง เช่น เงินสด (เป็นเงินของสงฆ์) พระเครื่องชุดเบญจภาคี รวมราคาประมาณ 2 ล้านบาท เจ้าอาวาสวัดได้นำเรื่องไปแจ้งตำรวจแต่ก็ไม่ได้มีความคืบหน้าในการสืบสวน

สอบสวน จนกระทั่งบัดนี้ยังไม่สามารถจับกุมคนร้ายมาดำเนินคดีได้ ได้มีการสืบสวนในทางลึกด้วยผู้ใกล้ชิดของท่านโดยตรง พบหลักฐานที่เชื่อได้ว่ามีแกนนำของคนในหมู่บ้านที่มีความขัดแย้งกับเจ้าอาวาสวัดบ้านและทำตัวเป็นปฏิปักษ์กับทางวัดมีส่วนร่วมรู้เห็นในการโจรกรรมครั้งนี้

เหตุการณ์ที่ 5 การฟ้องร้องกันระหว่างเจ้าอาวาสกับกลุ่มผู้นำ : เมื่อมีข่าวแพร่สะพัดออกมาว่า หลวงพ่อได้ข้อมูลเกี่ยวกับการโจรกรรมครั้งนี้แล้ว การกล่าวหาเจ้าอาวาสว่าเป็นคนชักออกเงินสงฆ์ไปเอง แล้วสร้างเรื่องการถูกโจรกรรมขึ้นมาเพื่อเบี่ยงเบนประเด็นความผิดจึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการทำเรื่องรายงานพฤติกรรมส่วนตัวของเจ้าอาวาส เช่น ไม่มีความโปร่งใสในการบริหารเงินของสงฆ์ ไม่ทำกิจวัตรของสงฆ์ที่พึงกระทำ และการประพฤติดิพพระธรรมวินัยอย่างร้ายแรง เป็นต้น ฟ้องร้องไปยังพระเถระผู้ใหญ่ขึ้นปกครองในระดับจังหวัด เพื่อจะให้ดำเนินการลงโทษกับเจ้าอาวาสตามข้อหาดังกล่าว เจ้าอาวาสวัดได้ให้ข้อมูลว่า “ตามแผนการนั้นพวกเขาต้องการให้ตนหนีจากวัดและจะนิมนต์พระอีกรูปหนึ่งซึ่งเป็นคนบ้านนี้และเป็นญาติของแกนนำกลุ่มคนหนึ่ง ในหนังสือฟ้องร้องนั้น มีรายชื่อบุคคลที่ฟ้องร้องร่วมลงชื่อหลายคนส่วนใหญ่เป็นแกนนำหมู่บ้านที่มีความขัดแย้งกับเจ้าอาวาสมาตั้งแต่ต้น โดยมีพระในระดับอำเภอที่เป็นเพื่อนสนิทกับพระที่จะได้รับนิมนต์มาเป็นเจ้าอาวาสสนับสนุน แต่ยังไม่มีการไต่สวนคดีความตามข้อกล่าวหาตามหนังสือดังกล่าว เพราะตน (เจ้าอาวาสวัดบ้าน) ได้ไปพบเอกสารฉบับนี้ก่อนขณะที่อยู่ในชั้นตอนกำลังจะเสนอเรื่องไปยังเจ้าคณะจังหวัด เพื่อสอบสวนตามข้อกล่าวหา นั้น หลังจากที่ดินทราบเรื่องแล้ว จึงฟ้องกลับในข้อหาหมิ่นประมาททำให้เสียชื่อเสียงกับบุคคลที่ทำหนังสือร้องเรียนดังกล่าวจำนวน 8 คน เรื่องกำลังจะเข้าสู่กระบวนการของศาลยุติธรรม แต่มีการใกล้ชิดให้ตนกับกลุ่มที่ร้องเรียนนำโดยผู้ใหญ่บ้านทั้งสองหมู่บ้านยอมความกัน โดยมีพระสงฆ์ขึ้นปกครองในระดับอำเภอและจังหวัดเป็นผู้ไกล่เกลี่ยและได้มีการทำสัตยาบันระหว่างกัน เพื่อให้เกิดความสามัคคีเข้าใจต่อกันระหว่างบ้านกับวัด ในฐานะที่เป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน โดยห้ามไม่ให้ก้าวก่ายสิทธิ อำนาจและหน้าที่ของกันและกัน ถ้าฝ่ายใดเริ่มก่อเรื่องขึ้นก่อนอีกฝ่ายหนึ่งสามารถจัดการตามกฎหมายได้” ดังนั้นตั้งแต่นั้นมา (กลางปี 2540) ทั้งสองฝ่ายจึงไม่ยุ่งเกี่ยวกับฝ่ายต่างอยู่ แต่ยังคงมีการติดตามพฤติกรรมความเคลื่อนไหวของกันและกันอยู่ตลอดเวลา จนมีลักษณะคล้ายกับอยู่ในภาวะสงครามเย็นระหว่างสองชั่วอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของโลก (คือระหว่างค่ายเสรีประชาธิปไตยกับค่ายคอมมิวนิสต์ตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงทศวรรษ 1980)

เหตุการณ์ที่ 6 การฟ้องร้องผู้ใหญ่บ้าน : หลังจากที่ทำข้อตกลงอย่างเป็นทางการระหว่างสองกลุ่มที่เป็นแกนนำแห่งความขัดแย้งภายในชุมชน ดูเหมือนว่าความสงบสุขจะเกิดขึ้นกับหมู่บ้านแห่งนี้ถาวร แต่แล้วในกลางปี 2541 (หลังจากการทำข้อตกลงปีเดียว) ได้เกิดเรื่องขึ้นอีกครั้งหนึ่ง แต่ครั้งนี้เป็นเรื่องระหว่างลูกบ้านกับผู้ใหญ่บ้าน คือการฟ้องร้องผู้ใหญ่บ้านโดยชาวบ้านคนหนึ่ง

(คนนี้มีบทบาทโดดเด่นในหมู่บ้าน) ที่เป็นแกนนำกลุ่มในนามของสมาชิกสมัชชาเกษตรกรรหาย่อยภาคอีสาน (สก.ยอ.) ในข้อหาหมิ่นประมาท จากคำบอกเล่าของแกนนำชาวบ้านได้กล่าวถึงสาเหตุว่า “ตน (แกนนำชาวบ้านคนนี้) กับพวก ได้สมัครเป็นสมาชิกของสมัชชาเกษตรกรรหาย่อยภาคอีสาน (สก.ยอ.) และได้ร่วมกับสมาชิกสก.ยอ. ในจังหวัดมุกดาหารและภาคอีสาน เสนอปัญหาของเกษตรแต่ละพื้นที่ไปยังรัฐบาล เช่น ปัญหาการไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ปัญหาการถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐประกาศพื้นที่ป่าสงวนทับที่ดินทำกิน ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ และความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากนโยบายของภาครัฐอื่น ๆ เป็นต้น ต่อมา มีการประชุมร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับจังหวัดกับสมาชิกสก.ยอ. และประชาชนผู้เดือดร้อนในเรื่องปัญหาการไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2541 ณ ศาลากลางจังหวัดมุกดาหาร โดยมีมติว่า หน่วยงานราชการจะแก้ปัญหาระยะการไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินของประชาชน (ที่อยู่ในพื้นที่ ของ ส.ป.ก.) จึงมอบหมายให้ตัวแทนสก.ยอ. ในแต่ละพื้นที่ที่มีปัญหาไปประกาศมติดังกล่าวนี้ให้แก่ประชาชนในหมู่บ้านของตนเองได้รับทราบ ดังนั้นตนจึงนำมติดังกล่าวมาประกาศโดยใช้หอกระจายข่าวของวัดบ้าน (วัดไผ่ล้อม) ในวันที่ 27 มิถุนายน 2541

หลังจากตนประกาศเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 (บ้านอยู่ใกล้วัด) ก็ประกาศทางหอกระจายข่าวได้ตอบทันทีโดยกล่าวหาตนสรุปได้ว่า “เป็นพวกหลอกลวงไม่น่าเชื่อถือ เป็นสมาชิกขององค์กรนอกกฎหมาย เป็นพวกทำในหน้าที่ไม่ใช่หน้าที่ของตน เป็นต้น” และกล่าวว่า “ใครจะมาทำอะไรไม่ได้ในหมู่บ้านนี้ ถ้าไม่ได้ผ่านการเห็นชอบจากตน (ผู้ใหญ่บ้าน)” ต่อมาภายหลังเจ้าหน้าที่มารังวัดที่ดินให้ชาวบ้านตามที่ทำข้อตกลงไว้ มีการกล่าวหาว่า ธุรกรรมหมู่บ้านที่ร่วมกับเจ้าหน้าที่มารังวัดที่ดินเรียกเก็บเงินกับเจ้าของที่ดินรายละ 300 บาท โดยอ้างว่าเพื่อนำไปเป็นค่าใช้จ่ายของเจ้าหน้าที่ดังกล่าว แต่เจ้าหน้าที่ปฏิเสธเพราะพวกเขาคือข้าราชการมีเบี้ยเลี้ยงอยู่แล้ว พวกชาวบ้านจึงกล่าวหาคณะกรรมการหมู่บ้านว่า มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมที่เรียกร้องผลประโยชน์จากเจ้าของที่ดิน จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าของที่ดินกับคณะกรรมการหมู่บ้าน เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้เจ้าหน้าที่ที่มารังวัดจึงถอนตัวออกไปไม่ยอมมารังวัดต่อ เพราะในพื้นที่มีปัญหาความขัดแย้งกันเอง

ต่อมาตนกับพวก จึงรายงานพฤติกรรมของผู้ใหญ่บ้านและพวก ไปยังเจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอและจังหวัด และได้ยื่นฟ้องในคดีที่ถูกผู้ใหญ่บ้านหมิ่นประมาทเขาผ่านทางหอกระจายข่าวของหมู่บ้าน อัยการพิจารณาสำนวนส่งฟ้องศาล ผู้ใหญ่บ้านตกเป็นจำเลยตั้งทนายสู้ความกันในชั้นศาล ใช้เวลาสืบพยานฝ่ายโจทก์และจำเลยอยู่ประมาณ 2 ปี ในที่สุดเมื่อวันที่ 27 เมษายน 2543 ศาลชั้นต้นจังหวัดมุกดาหารได้พิพากษาคดีตัดสินว่า จำเลย (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2) มีความผิดตามที่โจทก์กล่าวหาจึงพิพากษาคดีตัดสินจำคุกจำเลย 1 เดือน และปรับ 6,000 บาท แต่ด้วยเหตุที่จำเลยเคยทำความดีแก่หมู่บ้านและไม่เคยถูกจำคุกมาก่อน ศาลจึงให้รอลงอาญาไว้เป็นเวลา 1 ปี”

คดีนี้เป็นคดีสำคัญคดีหนึ่งของหมู่บ้าน เพราะผู้ใหญ่บ้านที่มีอิทธิพลมากที่สุดในท้องถิ่น และดำรงตำแหน่งยาวนานมาถึง 26 ปี (เกษียณอายุในวันที่ 13 พฤษภาคม 2543) แพ้คดีความในศาล ให้กับลูกบ้าน นับว่าเป็นการยุติบทบาททางการเมืองในหมู่บ้านพร้อมกับความพ่ายแพ้ คนในหมู่บ้านต่างก็หวังว่า บรรดาकाศปราชญ์ไทย ความสมานฉันท์สามัคคี และความเป็นเอกภาพภายในชุมชนคงจะมีมากขึ้น แม้จะยังมีพรรคพวกทางการเมืองของผู้นำคนหนึ่งที่ยังกุมอำนาจอยู่ในอีกหมู่บ้านที่ 9 และมีทายาททางการเมืองที่จะลงสมัครรับเลือกตั้งในการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนใหม่นี้อยู่ก็ตาม เพราะความตื่นตัวของชาวบ้านในการร่วมรับผิดชอบในการกำหนดอนาคต ความต้องการของตนเอง และแก้ปัญหาของชุมชนเริ่มมีมากขึ้น ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากการชนะคดีความของแกนนำกลุ่มคนนี้ และกระแสความเป็นประชาธิปไตยที่มาพร้อมกับการเลือกตั้งในทุกระดับ คงจะมีส่วนช่วยในการสร้างจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบต่อส่วนรวมแก่คนในหมู่บ้านมากขึ้น แทนที่การคำนึงถึงอำนาจผลประโยชน์ของตนเองและพวกพ้องเพียงอย่างเดียว

จากปรากฏการณ์ความขัดแย้งระหว่างคนภายในชุมชนที่เกิดขึ้นตามลำดับข้างต้น เห็นได้ว่า ชนวนของความขัดแย้งมีจุดเริ่มต้นจากความขัดแย้งระหว่างบุคคล คือจากกลุ่มผู้นำชุมชนด้วยกันที่มีทัศนคติไม่ตรงกันเข้ากันไม่ได้ และเอาชาวบ้านมาเป็นแนวร่วมในกระบวนการขัดแย้งที่มีอยู่ ทำให้ชาวบ้านแตกแยกเป็นกลุ่มที่สนับสนุนแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน โดยใช้วัดเป็นเครื่องมือและเป็นฐานอำนาจและการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของตน อีกประการหนึ่ง จุดเริ่มต้นมาจากภายนอกโดยเฉพาะจากหน่วยงานราชการ ที่มีความปรารถนาต้องการช่วยเหลือชาวบ้าน ต้องการยกระดับความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้มีความอยู่ดีกินดีหรือมีคุณภาพที่ดีขึ้น ด้วยวิธีนำการพัฒนาวัตถุเข้ามา ใช้กฎระเบียบและการแก้ปัญหาด้วยแนวคิดตามระบบราชการ (วัฒนธรรมภายนอก) โดยละเลยขนบธรรมเนียมและลักษณะเฉพาะของชุมชน ที่อยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์พึ่งพาอาศัยกัน การแก้ปัญหาด้วยระบบอาวุโสหรือเคารพเชื่อฟังผู้สูงอายุที่ทรงความรู้ (ปราชญ์ชาวบ้าน) แต่กลับใช้กระบวนการภายนอกมาครอบงำวิถีชุมชนจนกลายเป็นประเพณีและค่านิยมของคนภายในอย่างสิ้นเชิง ทำให้คนภายในชุมชนถูกรอบงำด้วยแนวคิดและวิธีการภายนอกดังกล่าว ซึ่งเป็นชนวนแห่งความแตกแยก ความเห็นแก่ตัวมุ่งเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตนมากขึ้น ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงนับเนื่องมาจากการแย่งชิงผลประโยชน์ความได้เปรียบหรือโอกาสระหว่างกัน เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและกลุ่มเป็นประการสำคัญ มากกว่าจะร่วมมือกันสร้างสรรค์ผลประโยชน์แก่ชุมชนอย่างแท้จริง จึงสรุปได้ว่า ปัญหาการแตกแยกขาดความสามัคคีภายในชุมชน เป็นผลมาจากการความขัดแย้งระหว่างผู้นำและการติดต่อกับภายนอก โดยไม่มีภูมิคุ้มกันภายในชุมชนเป็นเครื่องป้องกัน อันได้แก่ วัฒนธรรมที่ดีที่พึงมีต่อกัน ความเข้มแข็งของสถาบันในชุมชน และการร่วมมือกันระหว่างสถาบันที่มี

อยู่ (บ้านกับวัด) จึงถูกรอรับด้วยคำนิคม วิธีคิดและการจัดการจากภายนอก ภายใต้ความอ่อนแอ และความล้มเหลวในการแสดงบทบาทและหน้าที่ขององค์กรภายในชุมชนดังกล่าว

ทางออกของชุมชนในขณะนี้จึงจำเป็นต้องประสานความสามัคคีทำความเข้าใจระหว่างกัน โดยเฉพาะแกนนำชาวบ้าน (ผู้ใหญ่บ้านและพวก) กับผู้นำทางวัด (เจ้าอาวาส) ด้วยการลดทิฐิมานะของทั้งสองยอมรับความคิดเห็นคำแนะนำของกันและกันและตั้งใจที่จะแก้ปัญหาร่วมกันอย่างจริงจังโดยคนภายในเอง ด้วยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งในการอยู่ร่วมกันเพื่อสร้างความสามัคคี ความมีเอกภาพภายในชุมชน จึงจะเป็นพลังในการสร้างสรรค์ความเจริญแก่คนในหมู่บ้านและแก่หมู่บ้านต่อไป

หลักธรรมหมวดแรกที่คนในชุมชนควรยึดถือเป็นหลักได้แก่ อปการิยธรรม คือธรรมที่ไม่เป็นสาเหตุของความเสื่อมของหมู่คณะ หรือธรรมที่จะทำให้องค์กรมีความเจริญมั่นคง 7 ประการ คือ (สุชีพ ปัญญาภาพ, 2535: 564)

1. หมั่นประชุมปรึกษาหารือ ทำความเข้าใจกันอย่างสม่ำเสมอ
2. เวลาประชุมและเลิกประชุมก็มีความพร้อมเพรียงกัน การทำกิจกรรมใด ๆ ในชุมชนก็ควรพร้อมเพรียงร่วมแรงร่วมใจกัน ช่วยเหลือกัน
3. ไม่บัญญัติหรือเลิกกฎกติกาใด เพื่อรองรับอำนาจความพอใจของตนเองโดยปราศจากความชอบธรรม
4. ให้ความเคารพนับถือพระสงฆ์ ผู้สูงอายุ ผู้อาวุโสและผู้มีความรู้ความสามารถ
5. ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวด้วยอำนาจความโลภครอบงำ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ
6. รักหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
7. มีความปรารถนาดีต่อพระภิกษุสงฆ์ผู้มีศีลเป็นที่เคารพยกย่อง ให้ความอุปถัมภ์บำรุง ให้ความเคารพยำเกรง ไม่รบกวนหรือดูหมิ่นด้วยกิริยาอาการใด ๆ

นอกจากนี้ควรมีธรรมะที่สำหรับสร้างที่พึ่งให้แก่ตนเอง ครอบครัวและชุมชน ได้แก่ หลักของนาถกรรมธรรม คือธรรมะที่สร้างที่พึ่งหรือความเข้มแข็งแก่ตนเองและคนอื่น (บทที่ 2.4.4) ด้วยวิธีการ 10 ประการคือ

1. ควรใช้ศีลเป็นองค์ประกอบหลักในการดำเนินชีวิตของตนเอง หรือการอยู่ร่วมกันในสังคม ระมัดระวังกิริยาอาการที่แสดงออกทางกายวาจาระหว่างกัน ไม่ทะเลาะหรือถ่วงละเมิดกฏข้อห้ามในทางศาสนา ขนบธรรมเนียมของชุมชนและกฎหมายบ้านเมือง (มีศีล)
2. ควรเป็นผู้ฝึกฝนในการศึกษาแสวงหาความรู้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้เกี่ยวกับการอาชีพ หรือความรู้เกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจและการเมืองทั่วไป เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาด้านสติปัญญา

ความรู้ความสามารถของตนเองให้ดีขึ้น และเพื่อยกระดับการเป็นอยู่ของครอบครัวให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี (ฝึกฝนในการแสวงหาความรู้)

3. ควรเป็นเพื่อนบ้านเป็นมิตรที่ดีต่อกัน มีความปรารถนาดีมุ่งความเจริญความก้าวหน้าต่อกันและกัน แนะนำว่ากล่าวตักเตือนกันไม่ควรมุ่งร้ายทำลายล้างกัน ควรหันหน้าปรึกษากันในฐานะที่เป็นคนในหมู่บ้านเดียวกันชุมชนเดียวกัน ไม่ควรแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างกันหรือเอาเปรียบกัน (เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน)

4. ควรเป็นคนที่มีความเป็นประชาธิปไตยเปิดกว้างรับความคิดของคนอื่น ไม่ควรเป็นคนถือตนเป็นใหญ่ ควรเปิดโอกาสให้มีระดมความคิดร่วมกันคิดร่วมกันแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นหรือจะดำเนินการในชุมชนอย่างหลากหลายไม่มีการปิดกั้นทางความคิดหรือการแสดงออก (ว่าง่ายสอนง่าย)

5. ควรมีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพหน้าที่การงานของตน ๆ และช่วยเหลือกิจการงานเพื่อนบ้านหรือของส่วนรวมอย่างเต็มใจเต็มกำลังความสามารถ โดยไม่คำนึงหรือมุ่งหวังเอาผลประโยชน์ส่วนตัว ควรช่วยเหลือเกื้อกูลกันพึ่งพิงอิงอาศัยกัน (เอาใจใส่ในกิจกรรม)

6. ควรเป็นผู้มีเหตุผลรักความถูกต้องชอบธรรม ไม่ลู่อำนาจเพราะมีความโกรธ ความโลภความหลงผิดครอบงำในการดำเนินกิจกรรมทั้งที่เป็นของตนเองหรือส่วนรวม ไม่ควรเห็นแก่ผลประโยชน์หรือเหตุผลอื่นใดที่ไม่เป็นไปตามหลักธรรมะหรือกฎกติกาของสังคมร่วมกัน (ฝึกฝนในความถูกต้องชอบธรรม)

7. ควรมีความเพียรบากบั่นไม่ท้อถอยยอมแพ้ในการทำงานประกอบอาชีพของตนหรือทำกิจการเพื่อส่วนรวม ไม่ควรรอคอยโชคชะตาหรือหวังรวยทางลัดโดยไม่มีเหตุผลและด้วยวิธีการที่ไม่ชอบธรรม ต้องมีความพยายามในการสละละทิ้งความชั่วความไม่ดีทั้งหลายทั้งปวง ทั้งในสภาวะจิตใจและในพฤติกรรมที่แสดงออก (มีความเพียร)

8. ควรมีความสันโดษยินดีพอใจในทรัพย์สินที่ตนมีอยู่และที่ตนเองหามาได้ รู้จักพอเพียงรู้จักประมาณในการใช้การบริโภค ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ้งเฟ้อ ควรฉลาดในการบริหารจัดการทรัพย์สมบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด (มีความสันโดษ)

9. ควรมีสติสัมปชัญญะประกอบอยู่ทุกขณะจิต มีความขยับยั้งชั่งใจในการทำกิจการหรืออยู่ร่วมกันในครอบครัวและชุมชน ไม่หลงลืมสภาพที่แท้จริงของตนเองและวิถีชุมชน (มีสติ)

10. ควรใช้ปัญญาหรือความฉลาดรอบคอบในการดำเนินชีวิต การแก้ปัญหาของสังคมหรือหมู่บ้าน ด้วยการไตร่ตรองพิจารณาทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ไม่รีบเร่งหรือใจร้อนเกินไปจนขาดความรอบคอบ ซึ่งจะสร้างความเสียหายในภายหลัง (ใช้ปัญญา)

ส่วนการแก้ปัญหาด้วยการแสวงหาพรรคพวก หรือแนวร่วมจากภายนอกมาสนับสนุนความเข้มแข็งของกลุ่มตนเองภายใน เพื่อสร้างแรงกดดันแก่กลุ่มอื่นที่ไม่ใช่พวกตนซึ่งมีความขัดแย้งกัน การฟ้องร้องจัดการกันตามกระบวนการยุติธรรมดังที่ปฏิบัติมานั้นไม่น่าจะเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง เพราะมีแต่จะสร้างความแตกแยกความบาดหมางระหว่างคนภายใน และเพิ่มการแบ่งเป็นพวกเป็นฝ่ายกันมากขึ้น จะเป็นการเพิ่มชนวนหรือมูลเหตุแห่งปัญหาให้มีความซับซ้อนขึ้นไปอีก และท้ายที่สุดคงจะไม่มีฝ่ายใดได้รับชัยชนะนอกจากจะพ่ายแพ้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือการไม่มีความสงบสุขในการอยู่ร่วมกัน ความแตกแยก และความอ่อนแอขาดพลังภายในชุมชน

ภาคผนวก ข.

กระบวนการ SWOT และ AIC ในชุมชน

กระบวนการ SWOT ในชุมชน

การจัดประชุมกลุ่มตามกระบวนการ SWOT ที่จัดขึ้นในชุมชน เป็นการประชุมกลุ่มที่จัดขึ้นหลังจากที่ได้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนทั้งหมดแล้ว ในขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการศึกษาที่ร่วมกันกับคนในชุมชนอย่างมีแบบแผน เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาศักยภาพการพึ่งตนเองและวิเคราะห์ของชุมชน ในด้านจุดเด่นหรือข้อดี (Strength) จุดด้อยหรือข้อเสีย (Weakness) โอกาสหรือช่องทาง (Opportunity) และอุปสรรคหรือข้อจำกัด (Threat) ตามความคิดเห็นของผู้ที่เข้าร่วมประชุมที่แสดงออกอย่างมีอิสระปราศจากการครอบงำทางความคิดของคนอื่น (ดูในบทที่ 3.2.1) โดยใช้สถานที่ของวัดประจำหมู่บ้าน (วัดไผ่ล้อม) เป็นสถานที่ในการประชุมกลุ่มระดมความคิดเห็นมีคนในชุมชนมาร่วมจำนวน 30 คน ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกสรรจากผู้วิจัยแล้วว่า มีความสามารถเป็นตัวแทนทางความคิดของคนทั้งหมู่บ้านได้ (เป็นตัวแทนที่ดีของข้อมูลที่ได้มา) เพราะเป็นคนที่มีความสนใจในปัญหาเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง นอกจากนี้ยังเป็นผู้มีบทบาทในหมู่บ้านที่กล้าพูดกล้าแสดงออก เช่น เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) เป็นกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนเป็นประจำ เป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จากการประชุมกลุ่มในครั้งนี้ จึงเป็นข้อมูลที่ตรงกับสภาพที่แท้จริงของชุมชน ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงจุดเด่น จุดด้อยของหมู่บ้าน โอกาสในการพัฒนาหรือสิ่งที่เป็นปัจจัยส่งเสริมกระบวนการพัฒนาในชุมชนที่มีผลต่อวิถีชีวิตของคนทั้งในปัจจุบันและอนาคตนอกจากนี้ยังทำให้ทราบถึงปัญหาอุปสรรคที่เป็นตัวการขัดขวาง หรือปิดกั้นกระบวนการพัฒนาเพื่อพึ่งพาตนเองของชุมชน

ลำดับขั้นการประชุมกลุ่ม

ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมตามกระบวนการ SWOT ในชุมชนมี 7 ประการดังนี้

1. คัดเลือกบุคคลสำคัญที่มีความสนใจและมีความพร้อม

2. ผู้วิจัยชี้แจงความเป็นมาของการศึกษาวัตถุประสงค์และรายละเอียดของการประชุม
3. แบ่งกลุ่มออกเป็นกลุ่มย่อยจำนวน 5 กลุ่ม
4. แต่ละกลุ่มคัดเลือกผู้ดำเนินการประชุมกลุ่ม เลขานุการ
5. สมาชิกภายในกลุ่มระดมสมอง แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ
6. ประชุมกลุ่มใหญ่ และตัวแทนของกลุ่มทุกกลุ่มเสนอผลสรุปที่ได้จากการแสดงความคิดเห็นต่อกลุ่มใหญ่
7. ผู้วิจัยเสนอข้อมูลที่ได้ต่อผู้นำชุมชน ชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาวิเคราะห์ SWOT ของชุมชน

ผลจากการศึกษาร่วมกันกับคนในชุมชนตามกระบวนการ SWOT สามารถสรุปผลที่ได้จากการศึกษาดังนี้

ประการแรก จุดเด่นหรือข้อดี (Strength) ของชุมชนที่มีส่วนส่งเสริมในการพัฒนาความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ของครอบครัวและชุมชน ได้แก่

1. แผนผังของหมู่บ้าน ได้แก่ถนนภายในหมู่บ้านได้รับการวางแผนผังเป็นระเบียบมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาปรับปรุงระบบต่าง ๆ ในด้านวัตถุได้โดยสะดวก เช่น การขยายเขตบริการประปาชุมชน การขยายการบริการไฟฟ้าหรือโทรศัพท์ การคมนาคมติดต่อกันภายในเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว มีการกำหนดเขตที่ดินในหมู่บ้านสำหรับเป็นที่ตั้งสถานบริการแก่คนในชุมชน เช่น ที่ตั้งสถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน ที่ตั้งโรงเรียน ที่ตั้งวัด เป็นต้น ทำให้ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้รับการดูแลเอาใจใส่จากหน่วยงานในชุมชนเหล่านี้ได้ทั่วถึงสะดวก

2. มีวัดถึง 3 วัด ได้แก่วัดไผ่ล้อมซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้าน สำนักสงฆ์ค่าน้ำบูน ซึ่งเป็นวัดป่าที่สร้างขึ้นในภายหลังที่คนในชุมชนแตกแยกกันและวัดคำตาสิม เป็นวัดธรรมยุติกนิกายที่สร้างขึ้นตามการขยายตัวและเกิดขึ้นของชุมชนใหม่ที่แยกออกจากชุมชนเดิม นับว่าชุมชนมีองค์การภายในที่รับผิดชอบด้านการพัฒนาจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในชุมชนนอกเหนือจากความรักใคร่ของครอบครัวอย่างพร้อมเพรียง ซึ่งจะมีส่วนในการสร้างความเข้มแข็งแก่สภาวะจิตใจเป็นศูนย์กลางแห่งการประกอบกิจกรรมร่วมกัน เป็นบ่อเกิดแห่งความมีเอกภาพในชุมชน

3. ความขยันหมั่นเพียรตั้งใจในการทำงานประกอบอาชีพ เพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวให้ดีขึ้น นับว่าเป็นคุณลักษณะเฉพาะที่พึงประสงค์ของคนในชุมชน ซึ่งมีส่วนในการ

สร้างความสามารถในการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวในทุกด้าน สามารถปรับสภาพเข้ากับสังคมในยุคที่เศรษฐกิจประสบปัญหา และยังทำให้สามารถแก้ปัญหาภายในครอบครัวได้ด้วยตนเอง แม้จะไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนดจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นตามหลักการของ แนวคิดทฤษฎีก็ตาม

4. สถานศึกษาที่ให้ความรู้ด้านวิชาการ ด้านวิชาชีพแก่คนในชุมชนตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยที่เจริญเติบโตมีพร้อม ได้แก่ (1) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 2 ศูนย์ (2) โรงเรียนประจำหมู่บ้านที่เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาตอนต้น (3) ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน จังหวัดมุกดาหาร (4) สถานีพัฒนาที่ดิน จังหวัดมุกดาหาร ถือได้ว่าชุมชนมีความพร้อมในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลให้มีคุณภาพทั้งในด้านความรู้และทักษะในการทำงานเพื่อรองรับความเจริญเติบโตที่ขยายเข้าสู่หมู่บ้านมากขึ้นตามลำดับ และเป็นช่องทางในการประกอบอาชีพอิสระตามความพร้อมของแต่ละคน

5. มีทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ในกระบวนการผลิต โดยเฉพาะที่ดินของหมู่บ้านมีขอบเขตกว้างขวาง สำหรับการเกษตรกรรมนอกจากนี้ในแต่ละครอบครัวก็มีจำนวนที่ดินในครอบครองอย่างต่ำไม่น้อยกว่า 11-20 ไร่ ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของคนในชุมชน ที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักมาตลอด

6. การคมนาคมติดต่อกับภายนอกสะดวก เพราะทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เขตเมือง มีถนนสายหลักผ่านหมู่บ้าน จึงเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ความเป็นอยู่ของคนภายใต้ได้รับความสะดวกทั้งการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร การติดต่อกับภายนอก และยังเหมาะต่อการประกอบอาชีพการค้าขายหรือด้านพาณิชย์ การแปรรูปผลผลิตภายในออกจำหน่าย และการจัดการระบบตลาดภายในชุมชนเอง

7. ความเป็นเครือญาติกันภายในชุมชน เพราะคนในชุมชนมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ โดยเป็นคนในตระกูลคำลือไชยประมาณร้อยละ 60 ของคนทั้งหมด นอกจากนั้นเป็นคนในตระกูลโสตาและทองโสมร้อยละ 30 และ 10 ตามลำดับ ซึ่งจุดเด่นอันนี้น่าจะเป็นปัจจัยเสริมที่มีความสำคัญในการสร้างความเข้มแข็ง ความเป็นเอกภาพหรือปึกแผ่นภายในชุมชน

8. การมีที่ดินค้าชุมชน(ตลาดชุมชน) เป็นตลาดที่ตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งจำหน่ายผลผลิตจากชุมชนสู่ภายนอกโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นผลผลิตทางการเกษตร ผลผลิตจากป่า หรือสินค้าหัตถกรรมที่เป็นผลงานของคนภายในเอง ตลาดชุมชนแห่งนี้มีส่วนช่วยในการสร้างรายได้ต่อวันแก่ชาวบ้านและยังเป็นแหล่งติดต่อระหว่างผู้ซื้อกับผู้ผลิตโดยตรงเป็นการตัดวงจรของพ่อค้าคนกลางอีกด้วย

ประการที่สอง จุดด้อยหรือข้อเสีย (Weakness) ของชุมชนมีหลายประการ ซึ่งเป็นปัจจัยที่บั่นทอนความมีศักยภาพของชุมชน และเป็นเครื่องขัดขวางกระบวนการพัฒนาชุมชนประกอบด้วย

1. การขาดความสามัคคี การแตกแยกหรือขาดความเป็นเอกภาพของคนภายในชุมชน โดยเฉพาะระหว่างกลุ่มที่มีบทบาทต่อการพัฒนา มีความสำคัญต่อหมู่บ้าน เช่น ระหว่างผู้ใหญ่บ้าน และพรรคพวกกับผู้นำวัด (เจ้าอาวาสวัด) แกนนำหมู่บ้านกับผู้นำกลุ่มย่อยในหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งปัญหาการขาดความสามัคคีในชุมชนนี้เป็นปัญหาสำคัญ และเป็นจุดอ่อนที่มีความเปราะบางมากของหมู่บ้าน ได้กลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาหมู่บ้านในทุก ๆ ด้าน

2. ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ต่อส่วนรวมและมีความเห็นแก่ตัวมาก ปัญหานี้สืบเนื่องจากการความสามัคคี มีการแบ่งเป็นฝักฝ่ายในหมู่บ้านระหว่างกลุ่มที่มีความขัดแย้งกันทางความคิดและการกระทำ จึงไม่มีความปรารถนาดีหรือมีความคิดที่ดีต่อกัน มีแต่ความคิดที่จะทำลายฝ่ายตรงข้าม กล่าวโจมตีให้ร้ายกัน การทำกิจกรรมใดหรือรวมกลุ่มกัน จึงมุ่งเพื่อตนและพวกพ้องมากกว่าที่จะมุ่งเพื่อส่วนรวมหรือการทำงานใดร่วมกันมักจะมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตน โดยไม่ได้มุ่งที่จะทำเพื่อความเจริญมั่นคงอย่างถาวรของกลุ่มหรือส่วนรวม

3. คนในชุมชนมีการศึกษาอยู่ในระดับต่ำส่วนมากประมาณร้อยละ 67 ได้รับการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษาเท่านั้น แม้จะมีการขยายโอกาสทางการศึกษาให้เข้าถึงท้องถิ่นอย่างทั่วถึงจากภาครัฐก็ตาม เพราะคนในชุมชนมีความตื่นตัวทางการศึกษาน้อย

4. การว่างงานหรือภาวะการไม่มีงานทำที่เป็นอาชีพเสริมในชุมชนที่แน่นอน นอกจากจะพึ่งพาอาชีพในภาคเกษตรกรรมอย่างเดียว ซึ่งทำให้รายได้ต่อวัน เดือนหรือต่อปีของแต่ละครอบครัวต่ำไปด้วย เพราะผลผลิตจากภาคเกษตรกรรมต้องใช้เวลาานพอสมควร ขณะที่ต้องใช้จ่ายทุกวัน ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงใช้เวลาในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ไปในทางไม่เป็นประโยชน์อย่างอื่น

5. รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายหรือไม่สมดุลกับรายจ่าย โดยสืบเนื่องมาจากปัญหาข้อที่ 2 คือ การไม่มีงานทำที่แน่นอนและสัมพันธกับวิถีการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่ใช้เวลาผลิตกว่าจะได้ผลเป็นเวลานาน นับว่าเป็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนภายในเป็นอย่างมาก ที่ไม่สามารถพึ่งพาอาชีพเกษตรกรรมได้ตลอดปี และให้ผลตอบแทนที่ทันกับความต้องการ เพราะเงินได้กลายเป็นองค์ประกอบหลักในการดำรงอยู่ของคนในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

6. การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรหรือน้ำไม่เพียงพอต่อใช้ในภาคเกษตร โดยเฉพาะในหน้าแล้งที่มีเวลายาวนานประมาณ 5-6 เดือน คือตั้งแต่เดือนธันวาคม – พฤษภาคม แม้จะมีอยู่บ้างแต่ไม่เพียงพอที่จะนำมาใช้ได้อย่างสะดวกเพราะต้องลงทุนสูง เช่น ต้องใช้เครื่องสูบน้ำ ต้องขุดบ่อเป็นการเฉพาะ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะในชุมชนนี้ไม่มีระบบการชลประทานในพื้นที่ชาวบ้านยังคงพึ่งพาน้ำฝนอย่างเดียว แม้จะมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ เช่น ห้วยบางทราย ซึ่งในฤดูฝนมีน้ำหลากเป็นอย่างมาก แต่ก็ปล่อยให้ไหลลงสู่แม่น้ำโขงไปอย่างเปล่าประโยชน์

7. การแพร่ระบาดของยาเสพติดโดยเฉพาะยาบ้า กัญชาและสุรา ซึ่งมีมากในกลุ่มวัยรุ่นและผู้ขายในวัยทำงาน ซึ่งบั่นทอนและทำลายศักยภาพหรือความสามารถในการผลิตของบุคคล และยังทำลายความมั่นคงในครอบครัว เป็นผลให้ปัญหาความแตกแยกในครอบครัว การหย่าร้างระหว่างสามีภรรยาเพิ่มมากขึ้น

8. การขาดแคลนข้าวสำหรับบริโภคตลอดปีและอาหารสำหรับบริโภคประจำวัน ปัญหานี้เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอของสังคมเกษตรกรรม ที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้ง ๆ ที่ทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักแต่กลับไม่มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภค ต้องซื้อจากพ่อค้าในตัวเมืองในราคาที่สูง จนเสมือนหนึ่งว่าพวกเขาไม่เคยทำนาปลูกข้าวไม่เคยเป็นเจ้าของผลผลิตนั้นมาก่อน

9. สภาพดินไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก ขาดความอุดมสมบูรณ์ เช่น การขาดแคลนน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงตลอดปี สภาพดินที่มีทรายมากเกินไป หรือดินความเป็นกรดกระด้างขาดสารอาหารในดิน เป็นต้น ส่งผลให้การเพาะปลูกไม่ได้ผลเท่าที่ควรนอกจากนี้ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นเพราะจะต้องปรับสภาพดิน บำรุงดินเพื่อเพิ่มผลผลิต โดยเฉพาะพื้นที่ที่เพาะปลูกชนิดเดียวกันติดต่อกันหลายปี

10. โจรขโมยในชุมชนและท้องถิ่นมีมาก ไม่ว่าจะเป็นพวกที่ขโมยวัวควาย เครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในการเกษตร ไข่ เป็ดหรือการโจรกรรมทรัพย์สินในบ้านเรือน สิ่งนี้ถือได้ว่าสร้างความทุกข์ความเดือดร้อนแก่เจ้าของทรัพย์สินที่ถูกขโมยไปเป็นอย่างยิ่ง ความเป็นอยู่ในแต่ละวันไม่มีความสุขต้องวิตกกังวลถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินอยู่ตลอดเวลา นับว่าเป็นปัญหาที่คุกคามวิถีชีวิตของชุมชนยากที่จะแก้ไขได้ ตราบใดที่ยังมีคนไม่ได้อยู่ในสังคม

ประการที่สาม โอกาสหรือช่องทาง (Opportunity) ในการเสริมสร้างศักยภาพของคนในชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ จากกระบวนการที่มีอยู่ในปัจจุบันซึ่งสร้างโอกาสแก่คนในชุมชนประกอบด้วย

1. มีการส่งเสริมพัฒนาอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การฝึกอบรมวิชาชีพด้านหัตถกรรม การส่งเสริมการทำเกษตรกรรมตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ การทำเกษตรกรรมร่วมกับบริษัทเอกชน เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่บ้านมีศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานตั้งอยู่ น่าจะเป็นโอกาสที่ดีในการพัฒนาความสามารถยกระดับฝีมือแรงงานในชุมชนให้มีทักษะยิ่งขึ้น

2. มีแหล่งจ้างงานตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้าน เช่น โรงงานแปรรูปไม้ยูคาลิปตัส โรงงานน้ำตาล หน่วยงานราชการที่ตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้าน เป็นต้น คาดว่าจะมีส่วนช่วยในการรับแรงงานที่ว่างงานเข้าทำงานได้ในปริมาณมากพอสมควร ซึ่งจะช่วยให้รายได้ของแรงงานที่ไม่ได้ไปทำงานต่างถิ่นเพิ่มขึ้น

และยังมีส่วนให้การเพาะปลูกไม่เศรษฐกิจ พืชเพื่อการพาณิชย์ในชุมชนเพิ่มจำนวนขึ้นอีกด้วย เพราะมีแหล่งรับซื้ออยู่ใกล้ชุมชนในราคาที่เป็นธรรม

3. การให้ความสำคัญต่อชุมชนของภาครัฐ ในด้านเงินทุนและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน เช่น กองทุนชุมชน กองทุนพัฒนาหมู่บ้าน โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นต้น ซึ่งเป็นโอกาสการสร้างเสริมความเข้มแข็งในด้านการผลิตภาคเกษตรกรรมให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ด้วยการพัฒนากระบวนการผลิตให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจปัจจุบัน ดังนั้นคนในชุมชนจึงควรใช้โอกาสนี้ในการเข้าสู่กระบวนการช่วยเหลือจากภาครัฐ และนำมาปรับปรุงรูปแบบการผลิตของตน เช่น การทำตามเกษตรทฤษฎีใหม่ ควบคู่ไปกับการทำอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัว การเข้ารับการอบรมทักษะฝีมือแรงงานจากศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชน เป็นต้น

ประการที่สี่ อุปสรรคหรือข้อจำกัด (Threat) ที่ทำให้การปัญหาของชุมชนยังคงอยู่ และไม่ได้รับการแก้ไข และยังมีส่วนให้กระบวนการพัฒนาชุมชนเป็นไปไม่ราบรื่น ประกอบด้วย

1. ชุมชนขาดผู้นำที่ดีที่มีศักยภาพ มีความสนใจในการแก้ปัญหาของชุมชนอย่างแท้จริง และเข้าใจในวิธีการแก้ปัญหา ตรงกันข้ามในชุมชนมีแต่ผู้นำที่ทำตัวเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาในชุมชน ที่ไม่ปรารถนาความเจริญของคนในหมู่บ้านนอกจากกลุ่มพวกตน

2. การไม่มีเงินทุนหมุนเวียนในการปรับปรุงพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมและอาชีพเสริมอย่างอื่นที่ต้องใช้เงินเป็นต้นทุนในกระบวนการผลิตและการจัดการ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการว่างงานและการไม่มีงานทำที่แน่นอนในท้องถิ่น นอกจากอาชีพในภาคเกษตรกรรมอย่างเดียว

3. คนในชุมชนขาดความรู้หรือวิชาการที่เหมาะสมในการประกอบอาชีพ การผลิตจึงทำไปตามความรู้และประสบการณ์ที่ทำสืบต่อกันมา และตามกระบวนการผลิตที่เป็นไปตามกระแสการผลิตสมัยใหม่ที่เน้นการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเป็นองค์ประกอบหลักในการผลิต

4. สถาบันหรือองค์กรของชุมชนอ่อนแอ กลุ่มภายในชุมชนไม่เข้มแข็ง การรวมตัวกันในนามกลุ่มหรือองค์กรจึงไม่มีกิจกรรมใดที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม นอกจากจะรวมกลุ่มกันเพื่อไปขอความช่วยเหลือหรือผลประโยชน์จากภายนอกเท่านั้นและล้มเลิกไป สถานภาพของกลุ่มในหมู่บ้านจึงเป็นไปในลักษณะ “รวม-ล้มเลิก-แล้วก็รวมกันใหม่” เป็นเช่นนี้มาตลอด ปัญหานี้สืบเนื่องมาจากการขาดความสามัคคีของคนในชุมชนและธรรมชาติของคนในหมู่บ้านที่ขาดจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม

5. ไม่มีตลาดรองรับผลผลิตทางการเกษตรจากชุมชนในราคาที่เหมาะสม ให้ความสำคัญธรรมดาแก่ผู้ผลิตทั้งด้านราคาซื้อขาย ระยะเวลาที่รับซื้อและความสะดวกในการขายจากผู้ผลิตสู่ผู้รับซื้อโดยตรง

แนวทางและวิธีการที่ต้องดำเนินการต่อไป

จากผลการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนตามกระบวนการ SWOT มาข้างต้น จึงเสนอแนวทางและวิธีการที่คนในชุมชนต้องดำเนินการในระดับครอบครัวได้แก่ การสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้มีความมั่นคงเข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานให้ครอบครัวและชุมชนเข้มแข็งตามไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับผลการนำเสนอประเด็นที่ต้องดำเนินการต่อไปของแผนยุทธศาสตร์ร่วมเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของจังหวัดมุกดาหาร (2542:30) คือ การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองในระดับครอบครัวให้เข้มแข็งก่อน

ส่วนในระดับชุมชนสิ่งที่ต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วนคือ การสรรหาผู้นำที่ดีมีคุณธรรม โดยเฉพาะความเป็นกลางและความเป็นนักประชาธิปไตย มีความรู้ความสามารถในการบริหาร และปกครอง เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ประสานความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านที่มีความขัดแย้งหรือแตกแยกกันเป็นฝักฝ่าย ซึ่งจะนำไปสู่ความสามัคคีระหว่างคนภายในชุมชน อันจะเป็นการสร้างพลังความเข้มแข็งแก่ชุมชนในอนาคต

กระบวนการ AIC ในชุมชน

กระบวนการ AIC เป็นวิธีการและเทคนิคในการเอาคนที่ทำงานร่วมกันทั้งหมดในระบบใดระบบหนึ่งมาประชุมเชิงปฏิบัติการ (Work shop) โดยมี 3 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนที่หนึ่ง การเสนอปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนตามมุมมองของแต่ละคนอย่างอิสระ ไม่ถูกอคติครอบงำ เป็นขั้นตอนที่ให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ ขั้นตอนที่สอง การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์หรืออุดมการณ์ที่ปรารถนาสูงสุดร่วมกัน และขั้นตอนที่สาม การนำเอาวิธีการสำคัญมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการอย่างละเอียด (ดูในบทที่ 3.2.2)

ขั้นตอนของกระบวนการ AIC

ขั้นตอนที่ได้จัดตามกระบวนการนี้ในชุมชนมีอยู่ 5 ขั้นตอนประกอบด้วย

1. คัดเลือกบุคคลเข้าร่วมประชุมประมาณ 30 คน

2. ผู้ร่วมประชุมกลุ่มแสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยการเขียนหรือพูดเกี่ยวกับหมู่บ้านในปัจจุบันและสิ่งที่ยากให้เป็นในอนาคต
3. นำเอาความคิดเห็นของทุกคนมาบูรณาการ แล้วกำหนดเป็นอุดมการณ์หรือสิ่งที่ทุกคนปรารถนาอยากให้มีให้เกิดขึ้นอย่างสูงสุด
4. ทุกคนร่วมกันแสดงความคิดเห็นและกำหนดยุทธศาสตร์หรือวิธีการ ที่จะทำให้บรรลุถึงสิ่งที่ทุกคนปรารถนาสูงสุดร่วมกัน
5. กำหนดเป็นแผนปฏิบัติการ (Action Plan) อย่างละเอียด เพื่อให้มีกิจกรรมที่นำไปสู่ที่ทุกคนปรารถนาาร่วมกัน

ผลการศึกษาวิเคราะห์ AIC ในชุมชน

ประการแรก สภาพที่เป็นอยู่ในหมู่บ้านปัจจุบันประกอบด้วย

1. ด้านการเมือง อุดมการณ์ประชาธิปไตยไม่สมบูรณ์ เพราะถูกครอบงำด้วยอำนาจท้องถิ่นและอำนาจเงิน คนไม่รู้สิทธิและหน้าที่ของตนเอง ผู้นำชุมชนไม่ส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารการปกครอง
2. ด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านยากจน ไม่มีเงินรายได้ที่แน่นอน ข้าวและอาหารสำหรับบริโภคในชีวิตประจำวันไม่สมบูรณ์เพียงพอเท่าที่ควร ขณะเดียวกันชาวบ้านกลับมีค่านิยมที่ฟุ่มเฟือยไม่มัธยัสถ์ไม่อดออม
3. ด้านสังคม ในหมู่บ้านมีความแตกแยกขาดความสามัคคีแบ่งเป็นฝักฝ่าย ผู้นำหมู่บ้านกับผู้นำวัดมีความขัดแย้งกันไม่ร่วมมือกันสร้างสรรค์พัฒนาหมู่บ้าน บ้านวัดและโรงเรียนยังไม่มีกิจกรรมประสานงานกันต่างคนต่างทำ คนในหมู่บ้านอยู่กันอย่างแปลกแยกไม่สงเคราะห์ไม่ช่วยเหลือกันอย่างจริงจัง มักเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม
4. ลักษณะนิสัยของคนในหมู่บ้านที่เป็นปัญหาสำคัญคือ ไม่ส่งเสริมคนทำงานเพื่อสังคมเพื่อส่วนรวมหรือคนที่มีแนวความคิดต่อสู้กับอำนาจที่ไม่ถูกต้องในชุมชน หรือคนที่ชอบแสดงความคิดเห็นต่อปัญหาต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน
5. ไม่มีอาชีพเสริมอย่างอื่นที่ร่วมกันทำเป็นกลุ่มหรือองค์กรของหมู่บ้าน นอกจากทำเกษตรกรรมในฤดูกาลปกติซึ่งเป็นการกระทำในระดับครอบครัว

ประการที่สอง สิ่งที่ปรารถนาสูงสุดของคนในหมู่บ้าน (ตามลำดับการให้ความสำคัญ)

1. อยากมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีไม่ลำบากหรือยากจน
 2. อยากให้มีความสามัคคีกันระหว่างคนหรือกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน
 3. อยากให้มีบรรยากาศความเป็นประชาธิปไตยในชุมชน
 4. อยากมีงานทำที่มีรายได้ที่มั่นคงแน่นอน
 5. อยากให้ผู้นำหมู่บ้านเป็นผู้นำที่ดี มีความเป็นกลางให้ความเป็นธรรมลูกบ้านทุกคน
 6. อยากให้คนในหมู่บ้านว่าง่ายสอนง่าย รับฟังคำแนะนำจากกัลยาณมิตร หรือเพื่อนบ้านที่ดี
 7. อยากให้คนมีศีลธรรม ให้ความสำคัญต่อหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา และกฎหมายหรือขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชุมชน
 8. อยากให้บ้าน (ครอบครัว) วัด โรงเรียน มีความพร้อมในการทำหน้าที่ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กเยาวชนและคนในชุมชน และมีการประสานการทำงานอย่างเป็นรูปธรรม
- จะเห็นได้ว่าชาวบ้านหรือตัวแทนที่มาร่วมประชุมกลุ่มทั้งหมด ได้ให้ความสำคัญต่อความเป็นอยู่หรือด้านเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก แม้ว่าในชุมชนจะมีปัญหาด้านการขาดความสามัคคี การขาดผู้นำที่ดีอย่างมากเพียงใดก็ตาม ซึ่งเป็นเครื่องบ่งบอกว่า เรื่องเศรษฐกิจเป็นเรื่องสำคัญที่สุดสำหรับชาวบ้าน ดังนั้น ในแผนปฏิบัติการที่ชาวบ้านเสนอที่จะปฏิบัติร่วมกันจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิธีการสร้างฐานะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น เพื่อบรรลุเป้าหมายคือ ความอยู่ดีกินดีไม่ยากจนหรือลำบาก เรื่องการครองชีพ ไม่ว่าจะเป็นโครงการเกษตรผสมผสานตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ โครงการเกษตรปลอดสารพิษ โครงการอบรมการทอดผ้าของกลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ โดยไม่มีโครงการที่เกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจของคนในชุมชนให้มีความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกัน ที่ส่งเสริมเอกภาพของชุมชนเลย (รายละเอียดของแผนปฏิบัติการตามที่ชาวบ้านร่วมกันทำ ผู้วิจัยไม่ได้นำมาลงในงานวิจัยส่วนนี้ได้ เพราะเป็นส่วนของผู้ปฏิบัติโดยตรง ประกอบกับการดำเนินการทุกอย่างอยู่ในขั้นตอนการดำเนินการ การนำเสนอในส่วนนี้เป็นเพียงการศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการสูงสุดของคนในชุมชนในภาวะเศรษฐกิจดังเช่นปัจจุบันนี้เท่านั้น)

ภาคผนวก ค. (1)

แนวคำถาม

คำถามสำหรับบุคคลที่อยู่ในหมู่บ้าน

1. คนในชุมชนได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างไรบ้าง
2. รายได้กับรายจ่ายของครอบครัวหรือคนในชุมชนมีความสมดุลกันหรือไม่
3. กระบวนการผลิตและการจัดการผลผลิตภาคเกษตรเป็นไปในรูปแบบใด
4. รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับราคาปัจจัยการผลิตและผลผลิตตามกลไกตลาดมากน้อยเพียงใด
5. มีหลักการและวิธีการในการพึ่งตนเองในรูปแบบใด
6. กระบวนการกลุ่มในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง
7. อะไรเป็นจุดเด่น จุดด้อย โอกาสและอุปสรรคของหมู่บ้านบ้าง
8. ปัญหาสำคัญที่กำลังเผชิญอยู่มีอะไรบ้าง จัดการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการใด
9. หมู่บ้านได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนมากน้อยเพียงใด
10. ปรารถนาอยากให้คนหมู่บ้านและหมู่บ้านมีอนาคตหรือการพัฒนาเป็นเช่นไร
11. ชาวบ้านมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และรับผิดชอบต่อการพัฒนาชุมชนมากน้อยเพียงใด ด้วยวิธีการใดบ้าง
12. คนในชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองหรือไม่ ในลักษณะใด

คำถามสำหรับบุคคลที่อยู่ภายนอกชุมชน

1. แนวทางการพัฒนาหมู่บ้านควรเป็นไปในทิศทางใด
2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนควรเป็นไปอย่างไร
3. อาชีพที่เหมาะสมในปัจจุบันนี้ควรเป็นอาชีพเช่นไร
4. สาธารณูปโภคพื้นฐานมีส่วนในการพัฒนาท้องถิ่นมากน้อยเพียงใด
5. การจัดการเรื่องน้ำสำหรับคนในท้องถิ่นที่เหมาะสมควรเป็นเช่นไร
6. นำเพื่อการเกษตรกรรมที่ขาดแคลน มีแผนงานที่จะแก้ไขอย่างถาวรอย่างไร
7. การสนับสนุนด้านการเงินแก่ชาวบ้านควรเป็นไปในรูปแบบใด
8. การจ้างแรงงานในท้องถิ่นมีทิศทางเช่นไร
9. การร่วมมือและขอความช่วยเหลือจากภาคเอกชนเป็นเช่นไร
10. ประชาชนในชนบทควรมีวิธีการแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ด้วยวิธีการใด
11. การเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากภาครัฐเหมาะสมหรือไม่อย่างไร
12. ปัญหาของชาวบ้านควรจัดการแก้ไขด้วยวิธีการใด

ภาคผนวก ก. (2)

แบบสอบถาม

คำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไป :

1. ชื่อ.....นามสกุล.....เพศ.....อายุ.....ปี
2. การศึกษาสำเร็จชั้น.....สถานภาพ.....(โสด/สมรส) ในครอบครัวสมาชิกมีจำนวน.....คน
3. อาชีพหลัก.....อาชีพเสริม.....มีที่ดินทั้งหมด.....ไร่ แบ่งเป็นที่นาจำนวน.....ไร่ ที่สวน.....ไร่ ที่อื่น ๆ ไร่
4. สัตว์เลี้ยงมีอยู่ทั้งหมดจำนวน.....ตัว แบ่งเป็นควาย.....ตัว วัว.....ตัว ไก่.....ตัว เป็ด.....ตัว สุกร.....ตัว สัตว์อื่น ๆ ตัว

คำถามเพื่อสำรวจเครื่องใช้และเครื่องมือทางการเกษตร :

1. โทรทัศน์.....เครื่อง (สีหรือขาวดำ)
2. ตู้เย็น.....เครื่อง
3. หม้อหุงข้าว.....เครื่อง
4. พัดลม.....ตัว
5. วิทยุเทป.....เครื่อง
6. สเตริโอ.....เครื่อง
7. รถยนต์นั่ง.....คัน
8. รถไถนา.....คัน
9. รถจักรยานยนต์.....คัน
10. รถอีแต๋น.....คัน
11. รถแทรกเตอร์.....คัน
12. รถบรรทุก.....คัน

คำถามเกี่ยวกับรายได้ :

1. จากการทำงานรับจ้างรายวัน	จำนวน.....บาท
2. จากเงินเดือนประจำ	จำนวน.....บาท
3. จากการขายผลผลิตทางการเกษตร	จำนวน.....บาท
1) ขายสัตว์เลี้ยง	จำนวน.....บาท

2) ขายสินค้าในร้านค้า	จำนวน.....บาท
3) ขายของป่า	จำนวน.....บาท
4) บุตรหลานส่งมาให้	จำนวน.....บาท
5) ดอกเบี้ยเงินฝาก	จำนวน.....บาท
6) รายได้จากส่วนอื่น ๆ	จำนวน.....บาท

คำถามเกี่ยวกับรายจ่าย :

1. ค่าอาหารประจำวัน	จำนวน.....บาท
2. ค่าการศึกษาของบุตรหลาน	จำนวน.....บาท
3. ค่าลงทุนในภาคเกษตรกรรม	จำนวน.....บาท
4. ค่าลงทุนด้านพาณิชยกรรม	จำนวน.....บาท
5. ค่าลงทุนด้านอุตสาหกรรม	จำนวน.....บาท
6. ค่าลงทุนด้านหัตถกรรม	จำนวน.....บาท
7. ค่าภาษีสังคม เช่น งานศพ แต่งงาน	จำนวน.....บาท
8. ค่าเลี้ยงชีพ เล่นการพนัน	จำนวน.....บาท
9. ค่าภาษี เช่น ภาษีรถยนต์ โรงเรือนที่ดิน	จำนวน.....บาท
10. ค่าธรรมเนียมประกันชีวิต ประกันภัย	จำนวน.....บาท
11. ค่าของใช้ในชีวิตประจำวัน	จำนวน.....บาท
12. ค่าเช่า บุหรี่ น้ำอัดลม	จำนวน.....บาท
13. ค่าดอกเบี้ยเงินกู้	จำนวน.....บาท
14. ค่ารักษาพยาบาล	จำนวน.....บาท
15. ค่าพาหนะเดินทาง	จำนวน.....บาท
16. ค่าสาธารณะสงเคราะห์	จำนวน.....บาท
17. ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ	จำนวน.....บาท

คำถามเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจ และสังคมในชุมชน :

1. ปัญหาในครอบครัวท่านมีอะไรบ้าง

- (1)
- (2)
- (3)

2. สาเหตุของปัญหาแต่ละข้อ ให้ระบุตามความเป็นจริง

- (1)
- (2)
- (3)

3. ปัญหาในหมู่บ้าน มีอะไรบ้าง

- (1)
- (2)
- (3)

4. สาเหตุของปัญหาแต่ละข้อ

- (1)
- (2)
- (3)

5. ให้ท่านเสนอวิธีการแก้ปัญหาข้างต้นทั้งหมด ตามความคิดเห็น

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ง.

รายชื่อผู้ช่วยวิจัยและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

รายชื่อผู้ช่วยวิจัย :

1. นางสาวอัจฉิมา	โพธิสม	วุฒิการศึกษา	ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง
2. นางสาวมยุรา	ศรี โยหะ	วุฒิการศึกษา	มัธยมศึกษาปีที่ 6
3. นางสาวนุชรา	อ่อนลี	วุฒิการศึกษา	นักศึกษาคณะวิทยาศาสตร์ ปีที่ 2 สถาบันราชภัฏสกลนคร
4. นางเพ็ญนภา	ไพรินทร์	วุฒิการศึกษา	ประถมศึกษาปีที่ 4

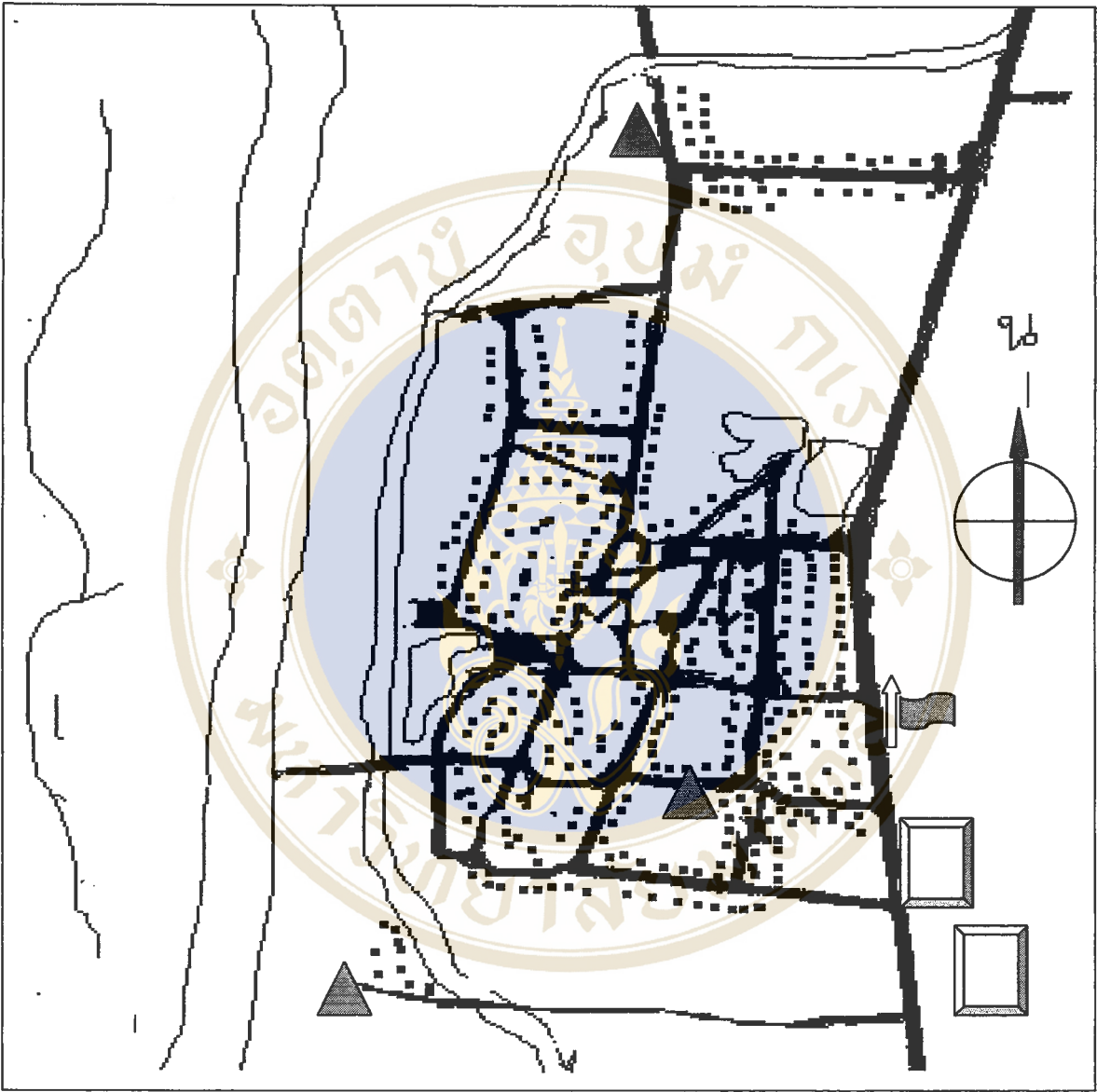
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ :

1. พระครูเวฬุพัฒนารณ	เจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อม
2. พระครูมุกดาหารนุรักษ์	เจ้าคณะอำเภอเมืองมุกดาหาร
3. เจ้าอธิการฉลอง ชุตินธโร	เจ้าคณะตำบลคำป่าหลาย
4. นายธรรมศักดิ์ ใจสุข	แกนนำชาวบ้านและสมาชิกสก.ขอ.
5. นายจันทร์ ครองบุญ	ผู้ทำงานร่วมกับภาครัฐ
6. นายคำมา แสนวิเศษ	ผู้ใหญ่บ้านสามขา หมู่ที่ 2 (เกษียณ 13 พ.ค. 43)
7. นายสวาท คำลือไชย	ผู้ใหญ่บ้านสามขา หมู่ที่ 9
8. นายสมหมาย รัตนเนตร	อดีตครูใหญ่โรงเรียนบ้านสามขา
9. ค.ต.จำเนียร เขจรกุล	ตำรวจผู้ร่วมพัฒนาหมู่บ้านคนสำคัญ
10. นายแปลง บุญवार	โยมอุปถัมภ์สำนักสงฆ์ค้ำน้ำปูน
11. นายสุรชาติ แสนวิเศษ	อาจารย์ใหญ่โรงเรียนแห่งหนึ่ง
12. นายสุภาพ ใจทอง	สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลคำป่าหลาย
13. นางคำบ่อ คำลือไชย	ประธานกลุ่มแม่บ้านและแม่บ้านเกษตรกร
14. นายเฉลา คำลือไชย	ประธานอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน
15. นายสีลา ทองโสม	มัททายกวัดไผ่ล้อม
16. นายยอดเดือน คำลือไชย	ไวยาวัจกรวัดไผ่ล้อม
17. นางคิม สีสุวรรณ	ประธานกลุ่มเกษตรกรปลูกผักปลอดสารพิษ

แผนที่สังเขปจังหวัดมุกดาหาร

แผนที่หมู่บ้านสามขาโดยสังเขป

	= วัด		= ถนน
	= หน่วยงานราชการ		= บ้านเรือน
	= โรงเรียน		= แม่น้ำ
	= แหล่งน้ำ		= ภูเขา

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ นามสกุล

พระมหาอุทธนา ศิริวรรณ ฉายา นรเชฏโฐ

วัน เดือน ปีเกิด

23 กุมภาพันธ์ 2517

สถานที่เกิด

จังหวัดมุกดาหาร

ประวัติการศึกษา

-พ.ศ. 2539 ศึกษาศาสตรบัณฑิต (ศษ.บ.)

วิชาเอกประถมศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัย-
ธรรมราช (มสธ.)

-พ.ศ. 2544 เปรียญธรรมเก้าประโยค (ปร. 9)
การศึกษาพระปริยัติธรรมแห่งคณะสงฆ์ไทย

-พ.ศ. 2544 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.)

สาขาวิชาพัฒนารชนบทศึกษา

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนา
ชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล

ปัจจุบัน

พำนักอยู่ ณ วัดพระประโทณเจติยวรวิหาร

ตำบลพระประโทน อำเภอมะเมือง จังหวัด

นครปฐม

โทร. (034) 212011, 212313

Executive Summary

Summary of abstract

This thesis analyzed particularly about the potentialities of self-reliance in the observed community. The study can be categorized into 6 main areas: leadership, human resources, natural resources, infrastructure, economy, and local administrative organization. Each area would have significant impacts toward self-reliance of the community, which can be categorized through this qualitative study. The 4 main objectives of the study are examine the; 1) potentialities of the community, 2) self-reliance of the community, 3) the relevant factors regarding on self-reliance of the community, 4) the method to support the potentiality of self-reliance.

The research showed that the observed community had insufficient potentialities to rely on its own self-reliance constantly in many areas, such as leadership, natural resources, economy, and local organization. The insufficiency of potentiality is caused by lack of proper leadership, the over consumption of natural resources without conservative and appropriate thought, imbalance between demand and capability of production, and disharmony of interpersonal and family relationships. Moreover, the insufficiency of supportive and creative management had a significant role in the inefficiency of the community.

Despite this the community has remarkable potentialities in human resource and infrastructure, while the remaining areas become the weakness and obstruct its potentiality for self-reliance and development. Consequently, this community is unable to proceed on with its potential self-reliance.

It has been found that the concerned factors can be classified as Internal and External factors. Each factor can be supportive and unsupported to the self-reliance of the community. They can be described as follows: The Internal supportive factor - people work hard and recognize the self-reliance within their families, the existence of local natural resource, and agricultural career. The internal non-supported - lack of proper leadership, lack of harmony and independence of the community. The External supportive - the support from the government and

private organization. The External non-supported - the external domination and exploitation from middle merchants.

Following the results of this research, it is suggested that the community will reach its full potential if all members are unified and cooperate together.

Introduction

Rural area covers vast areas in Thailand. Most population in this area is agricultural which is the key production of entire Thai economic system from the past. It has been 4 decades of social and economic development; rural area seems to be used as mechanism in urban development under the capitalism system. Additional, it is also used supportively as expanded area for the overdeveloping rather to be the particular developed area as well as the urban area. Consequently, The enormous human and natural resources within this area are transferred into workforce and raw material respectively as the main fundamental of urban development. Such consequence can be seen in every developing country of industrialism, which emphasizes on production and drives the rural area depending on the urban gradually. As the result, the economic crisis will obviously has an impact on rural area as well as urban area.

To protect an impact on rural area constantly, The idea of self- reliance by using its true potentiality and basis of Thai social is presented as an alternative and becomes an attracted issue when Thai economy is disorient and instability as this moment.

Under the sensible circumstances toward self-reliance, a question has been raised “Does the rural area has potentialities of self-reliance while the mentioned situation has massively changed the rural area?” From this question, researcher wants to study more about the community of Samkha, Khampalai, Muang, Mukdahan whether it has potentialities of self-reliance. If yes, are there any conditions and complementary processes that support or obstruct to the capability of self-reliance and potentiality of community? By the way, these following 6 theories were taken in consideration on this research:

- 1) Development Potential-Diffusion Theory
- 2) Self-reliance of Rural Community Theory
- 3) Self-reliance concept of King Rama IX

- 4) Economical idea of community
- 5) Cultural idea of community
- 6) Self-reliance concept of Buddhism

Objective

- 1) to study the potentialities of community
- 2) to study the capability of self-reliance in community
- 3) to study conditional factors which have impact toward self-reliance
- 4) to study supporting method for the potentialities of community's self-reliance

Expected result

- 1) able to understand the potentialities of community in every aspect
- 2) to acknowledge the capability of self-reliance in community
- 3) to acknowledge the relevant conditions of self-reliance in every aspect of community
- 4) anticipating result would be practiced as supporting method on potentialities of self-reliance and capable to apply in family, community, local administrative organization, and other authorized on community development

Research of Methodology

This thesis is directed as the qualitative research, which studies and analyzes on the potentialities of self-reliance in the observed community (Case study: SamKha community, Khampalai, Muang, Mukdahan) by using:

- 1) Observation – this observation was conducted without arranged structure previously
- 2) Interview – use both formal and informal interview
- 3) Group Seminar - use its own villager's analysis and opinion in order to gather information about the potentialities of this village

Scope

- 1) Researcher has classified the potentialities of community into 6 main areas: leadership, local administrative organization, human resource, natural resource, infrastructure, and economy.
- 2) About the self-reliance, “TERMS MODEL self-reliance” was imitated as reference. This can be described briefly, as community requires 5 qualification to fulfill self-reliance, namely: technology (T), economy (E), natural resources (R), morality (M), and sociality (S).
- 3) There are 2 factors that have conditionally impacts on community: supportive and non-supportive factors. Each factor can be classified as external and internal.

Results

-About Potentiality of community

- 1) Leadership - it has found that this village has quantitative and qualitative potentiality in leader because there are about 64 leaders who are formal and informal. Besides, they all have education ranges from secondary school to undergraduate (university) and always attend seminar. Unfortunately, they have insufficient potentialities as a result of irritating interrelationship and disqualified.
- 2) Local administrative organization – the community has no potentiality of self-reliance, even though there are many organizations. The main reason is inability to act independently within and between these organizations.
- 3) Human resources – from the research has found 3 remarkable potentialities: landlord, education, and professional skill of primary and complementary career, although this potentiality is insufficient as a result of rarely in proper training and seminar.
- 4) Natural resource – this community has insufficient potentiality to accomplish self-reliance because of scarcity in natural resource and unbalance between usage and preserve & development procedures.
- 5) Infrastructure – the potentiality of infrastructure is appreciable because this community has necessary facilities located all over such as road, electricity, water, telecommunication or even organization to serve publicly.
- 6) Economy - this community has insufficient potentiality to accomplish self-reliance. The main reason is unbalance between capability of production and need of consumption.

-About Self-reliance of community

After researcher has been studied 5 main areas of self-reliance: technology, economy, human resource, natural resource, morality, and sociality. It could be concluded as community has insufficient potentiality to perform self-reliance perfectly under these following conditions:

- 1) Technology – this community is unable to achieve self-reliance because of lack of ability to develop and improve technology as well as the capability of preservation and publication. However, the influence of modern technology has significant role in selection of technology from outside.
- 2) Economy – unbalance between production and consumption is the main issue. The local production can not satisfy the need of consumption whereas there is no group forming to help each other particularly.
- 3) Natural resource - this community is unable to achieve self-reliance perfectly because 1) even this community has sufficient natural resources for domestic consumption but they are lack of nutrient 2) unbalance between usage and preservation and development.
- 4) Morality – there are 2 concerned conditions; 1) people always think about their own benefit and groups 2) local organization has no role and does not support in developing and teaching morality of local residence.
- 5) Sociality – the conditional factor of community toward self-reliance socially is there is no harmony and uniqueness among leader, villagers and local administrative organization.